

**II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI İKTİSAT
POLİTİKASI ARAYIŞLARINDA
DEMOKRAT PARTİ ANLAYIŞI**

Doktora Tezi

Serap DURUSOY

ESKİŞEHİR 1999

**II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI İKTİSAT POLİTİKASI ARAYIŞLARINDA
DEMOKRAT PARTİ ANLAYIŞI**

Serap DURUSOY

**DOKTORA TEZİ
İktisat Anabilim Dalı**

Danışman : Prof. Dr. Burhan ERDEM

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım 1999

**Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane**

DOKTORA TEZ ÖZÜ
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI İKTİSAT POLİTİKASI ARAYIŞLARINDA
DEMOKRAT PARTİ ANLAYIŞI

Serap DURUSOY

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım 1999

Danışman : Prof. Dr. Burhan ERDEM

Doktora tez konusu olarak "*II. Dünya Savaşı sonrası İktisat Politikası Arayışlarında Demokrat Parti Anlayışı*" isimli çalışmayı seçişimde söz konusu bu dönemin politik ve ekonomik yönden önemli değişimlere sahne olması etkili olmuştur.

Devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, ekonomik etkinliğinin kaldırılması ve KİT'lerin sorununu çözmeye ilişkin politikaların ağırlık kazandığı son yıllarda bu politikaların savunucusu olarak 1950'den 1960'a kadar iktidarda kalan Demokrat Parti'nin bu konudaki görüş ve uygulamalarının gözden geçirilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür.

Her ne kadar çalışma 2.Dünya Savaşı sonrası olarak adlandırılmışsa da Demokrat Parti öncesi dönemde uygulanan ekonomi politikaları da göz ardı edilmemiştir.

Özellikle Demokrat Parti'nin muhalif olduğu ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında yer alarak ; oradan da Anayasa' ya aktarılan devletçi ekonomi politikasının Türkiye'nin şartlarına göre değişen ilkeleri, ve kuralları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada bir dönemin iktisat politikasının incelenmesinden öte döneme damgasını vurmuş Adnan Menderes'in iktisadi yapılaşmadaki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Ancak bu yapılırken Demokrat Parti'nin çok partili hayata geçişin bir simgesi olması nedeniyle siyaset sahnesi göz ardı edilmemiştir. Siyasal ve ekonomik gelişmelerin birlikte ele alındığı çalışma ,ekonomik uygulamaların politik gelişmelerden ne şekilde etkilendiğini de ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda tahlillerde büyük ölçüde hükümet programlarından, beyanatlardan siyasal ve sosyal bilimler alanında daha önce çalışılmış eserlerden faydalanılmıştır.

ABSTRACT
DEMOCRATIC PARTY UNDERSTANDING IN POST- WORLD
WAR 11 SEARCH FOR ECONOMY POLICY
Serap DURUSOY

Majör Disipline of Economics Anadolu University Institute of social Sciences,
November 1999.

Advisor : Prof. Dr. Burhan Erdem

In choosing as the topic of doctoral thesis the study entitled "Democratic Party Understanding in Post – World War 11 search for Economy Policy" , the fact that the era in question was the political and economic aspect has been of influence.

As the policies towards reducing the state's intervention in economics, ceasing its economic activity, and solving SEE's problems have been of increased attention recently, the consideration has been that it would be of benefit to review the respective opinions and practices by the Democratic party, the ruling party during the period between 1950 and 1960, which had been the supporter of such policies.

Despite the restriction of the study by the post - World War 11 era, such policies as exercised during the pre – Democratic – Party era have not been ignored for twenty purposes.

The effort has been towards putting forward the principles and rules, with their changing nature depending on conditions prevailing in Turkey, that have been employed by the statist economy policy which was opposed by the Democratic Party in Particular, contained in the programme of the Republican People's Party (CHP), and then incorporated in the constitution.

The study aims at determining the role that Adnan Menderes, who made his mark on that period, played in economic structuralization rather than examining the economy policy of a certain period. The political scene, however, has not been ignored, either, in pursuance of such approach as DP had been a symbol of transition to multi – both political and economic developments further aims at displaying to what extent the economic practices were influenced by political thoughts.

The analyses, in this context, make use mainly of government programmes, and statements as well as those works that had been previously employed in the field of social sciences.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

imza

Tez Danışman : Prof. Dr. Burhan ERDEM
Üye : Prof. Dr. C. Necat BERBEROĞLU
Üye : Doç. Dr. Nezzat YOSMAOĞLU

Serap DURUSOY'un "II. Dünya Savaşı Sonrası İktisat Politikası Arayışlarında Demokrat Parti Anlayışı" başlıklı tezi 1. Aralık 1999 tarihinde yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca İktisat anabilim dalında doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYL.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLANINDAN ÇOK PARTİLİ DÖNEME KADAR TÜRKİYE'DE İKTİSAT POLİTİKASININ GELİŞİMİ

1- LİBERAL EKONOMİ DÖNEMİ (1923-1929).....	4
1.1- Liberal Döneme Geçişteki Politik ve Ekonomik Koşullar.....	4
1.2- Liberal Ekonomi Politikasının Ana Çizgileri.....	8
1.3- Liberal Ekonomi Politikasının Uygulama ve Sonuçları.....	16
1.3.1- Tarımsal Alanda.....	16
1.3.2- Sanayi Alanında.....	18
1.3.3- Dış Ticaret Alanında.....	22
2- DEVLETÇİ EKONOMİK POLİTİKALARA YÖNELİŞ.....	25
2.1- Türkiye'de Devletçilik Politikasının Doğuşu ve Geçirdiği Aşamalar.....	25
2.1.1- 1929-1931 Buhran Dönemi Devletçilik Politikası.....	29
2.1.2- Krizin Politika Alanındaki Etkileri ve Serbest Cumhuriyet Fıkrasının Kurulması.....	36
2.2- 1932-1939 Planlı Devletçilik Dönemi.....	44
2.2.1- Dönemde Hakim Olan Devletçilik Tartışmaları ve Kadro Hareketi.....	44
2.2.2- 1932-1939 Döneminde uygulama içinde Devletçiliğin Belirlenişi.....	52
2.2.2.1- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	52
2.2.2.2- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	58

3. DEVLETÇİLİĞİN ÇÖZÜLMESİ VE BU ÇÖZÜLMİYİ GEREKTİREN

ETKENLER	61
3.1. - Milli Koruma Kanunu	62
3.2 Varlık. - Vergisi Kanunu.....	67
3.3- Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	72
3.4- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	74

II. BÖLÜM

SAVAŞ SONRASI İKTİSAT POLİTİKASI ARAYIŞLARI İÇİNDE DEMOKRAT PARTİ MUHALEFETİ

1- SAVAŞ SONRASI DÖNEMİ ETKİLEYEN BELLİ BAŞLI GELİŞMELER.....	78
1.1- Dörtlü Takrir ve Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş	78
1.1.1- CHP Dışında Muhalefet ve Demokrat Partinin Kuruluşu	83
1.1.2- 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri ve Demokrat Partinin İktidar Mücadelesi.....	85
1.2- Devletçiliğin Tasfiye Edilmeye Başlaması.	89
2- 1946-1950 YILLARI ARASI CHP'nin İKTİSADİ POLİTİKA ARAYIŞLARI ve EKONOMİK SOSYAL REFORMLARI.....	92
2.1- 7 Eylül 1946 Kararları.....	92
2.2- II. Dünya Savaşı Sonrası Planlama Çabaları.....	98
2.2.1- İvedili Sanayi Planı	98
2.2.2- İvedili Sanayi Planının Terk Edilerek 1947 Vaner Kalkınma Planı Çabalarının Örgütlenmesi.	106
2.3- Sanayileşme Politikasında Özel Girişimden Yana Olan Değişmeler	111
3- BATIYA AÇILMA VE KAPİTALİST DÜNYA İLE İLİŞKİLERİN DEĞİŞMESİ.....	115
3.1- Truman Doktrini	115
3.2- Marshall Yardımı ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına (OEEC) Katılım.	119

4- LİBERAL YÖNETİME ORTAM HAZIRLAYAN 1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ.....	130
---	-----

III. BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİDARA GELİŞ (1950-1960) YILLARI

1- DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİDARA GELİŞİNİN SİYASAL SOSYAL ve EKONOMİK NEDENLERİ.....	134
2- 1950 -1954 DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARININ TEMEL KARAKTERİSTİK BELİRLEYİCİLERİ.....	145
2.1- Anti – Devletçi Politikalar	145
2.1.1-Sanayileşmenin Özel Kesim Eliyle Yürütülmesi.....	147
2.1.2- Dış Ekonomik İlişkilerde Liberalizasyona Geçiş ve Bunun Uygulanma Süreci.	157
2.1.2.1- Yabancı Sermayenin Teşviki ve Petrol Kanunu.....	157
2.1.2.2- Dış Ticaretin Liberalizasyonu ve Dışa Açılma.	165
2.2- Demokrat Parti'nin Tarım Sektörüne Öncelik Veren Gelişme Stratejisi.	168
2.2.1- Tarım Sektörüne Önem Veren Gelişme Stratejisine Bağlı Olarak Uygulanan Politikalar.....	171
2.2.2- Tarım Sektörüne Yönelik Politikaların Sonuçları.	175
2.2. Kamu Harcamalarında Artış ve Altyapı Yatırımlarına Önem Verilmesi.	178
3- 1954 SONRASI SİYASAL – EKONOMİK DEĞİŞMELER VE BİRİKEN EKONOMİK SORUNLARIN KENDİNİ HİSSETTİRMEYE BAŞLAMASI	182
3.1- Siyasal Gelişmeler.	182
3.2- Kore Savaşı ve İklimdeki Değişmelerin Neden Olduğu İktisadi Sorunlarla Birlikte Devletçi Politikalara Dönüş.....	186
3.3- İlk İstikrar Programı ve 4 Ağustos 1958 Tedbirleri.....	199
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	209
EKLER.....	217
KAYNAKÇA	237

GİRİŞ

1946- 1960 döneminin ele alındığı araştırmada amaç ;doğrudan doğruya bir iktisat tarihi çalışması yapmaktan öte belirli kavramlar çerçevesinde (liberalizm ve devletçilik) politik düşüncelerin iktisadi politikalar üzerindeki belirleyiciliğini tespit ederek bir dönemin iktisadi gelişimini etkileyen düşünce ve uygulamaları değerlendirmek olmuştur.

Bir ülkenin belirli bir iktisadi amaca ulaşmasında kuşkusuz iktisat ve siyaset arasındaki ayrılmaz bütünlük önemli bir rol oynamaktadır. İktisat ve siyasetin birbirini tamamlayan işbirliği içerisinde olması uygulanacak iktisadi politikalarda oluşturulacak modelin tespitinde de işbirliğini kaçınılmaz kılmış ;sonuçta iktisat politikası ilminin doğmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda iktisat politikası ,bir taraftan iktisat biliminin bir taraftan da siyaset biliminin kurallarını, yöntem ve uygulamalarını belirleyen ; bu kurallar çerçevesinde devletin ekonomideki rolünü tespit ederek düzenleyen bir bilim olarak ifade edilmiştir.

Globalleşmenin yaşandığı son 15 yıllık süreç içerisinde ülke ekonomilerinde devletten öte uluslararası kuruluşların etken olduğu, devletin ekonomiye müdahalesine ilişkin tartışmaların gündem dışında kaldığı günümüzde, gelişmekte olan ekonomilerde hala bu tartışmalar önemini korumakta ve yaşanan ekonomik sorunlar marjinal ayarlamalarla çözümlenememektedir.

Dolayısıyla geçmişte yaşanmış benzer iktisadi sorunlar karşısında alınmış iktisadi önlemlerin günümüz iktisat politikalarının daha akılcı uygulanmasında yol gösterici olabileceğinin düşünüldüğü çalışmanın,

Birinci Bölümü 1923 ile 1929 yıllarının ekonomik gelişimini içermektedir. Bu bölümün birinci kısmında ; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ekonomide hakim olan liberal politikalar ele alınmış ve bu politikanın etkinliği ile uygulama sonuçları değerlendirilmiştir.

İkinci kısmında; ise devletçi ekonomi politikalarına yönelişin gerekleri aşamaları özellikle 1929 Ekonomi buhranının ekonomi ve siyasi alanda yarattığı değişimler incelenmiştir.

Gerçekten 1929 buhranı sonucunda sanayileşmiş ülkelerin uğradığı ekonomik sarsıntı özel teşebbüse olan güveninin azalmasına ve tarımsal ürün fiyatlarının düşmesine neden olarak devleti bazı koruyucu önlemler almaya yöneltmiştir.

Bu gelişmeler yönünde alınan önlemler; dış ticaretin kontrolü ve kurumsal düzenlemeler şeklinde olmakla birlikte aynı zamanda siyasal düzenlemelere ilişkin uygulamalara da gidilmiştir.

Örneğin , çok partili hayata geçişte bir deneyim sayılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması bu yönde atılmış bir adımdır. Her ne kadar Fırka'nın ömrü kısa olmuşsa da devletçi ekonomi politikasına ilişkin önemli sayılabilecek tartışmalar Fırka'nın kuruluşundan sonra gerçekleşmiştir.

Bu döneme ilişkin devletçilik tartışmalarında Kadro Hareketini de görmek mümkün .Özellikle Kadro Dergisi etrafında toplanan kişiler ile hükümet çevresi arasında yaşanan devletçilik tartışmalarının döneme hakim olan iktisat politikasının belirlenmesinde önemli rol oynadığı gözlenmiştir.

Döneme ilişkin devletçilik uygulamalarında Birinci ve İkinci Sanayi Planları da etkili olmuştur. Ülke kalkınmasını sağlamaya yönelik olarak oluşturulan bu planlar , her ne kadar özel sermaye girişiminin yetersizliği, yetersiz kredi ve fonlar, alt yapı kuruluşları ve eğitilmiş insan gücünün yokluğu nedeniyle tam olarak başarıya ulaşamamışsa da planlarda özel sermaye girişimlerine de yer verilerek, varlığını günümüze dek sürdüren Türk sanayinin temellerini oluşturan bir çok sanayi kuruluşlarının doğmasına imkan tanınmıştır.

Bu bölümün son kısmında ; İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı savaş ekonomisi şartlarına bağlı olarak alınan ekonomi politikaları incelenmiştir.

Refik Saydam Hükümeti döneminde, alınan bir iktisadi önlem olan Milli Korunma Kanunu ile Şükrü Saraçoğlu hükümeti döneminde alınan , Varlık Vergisi Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu incelenerek bu kanunların gerekliliği test edilmiş ve uygulama sonuçları değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünün ilk kısmında ; savaş sonrası dönemi etkileyen politik gelişmeler ele alınmış çok partili hayata geçişi temsil eden Demokrat Parti'nin doğmasına neden olan politik ekonomik ve sosyal gelişmeler ele alınmıştır.

İkinci kısımda ; ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletçiliğin tasfiyesine ilişkin nedenler üzerinde durulmuş yeni ekonomi politikasına yönelişi belirleyen 7 Eylül 1946 devalüasyonu ve beraberindeki liberalizasyona ilişkin önlemler anlatılmıştır. Bu önlemler arasında yer alan sanayi planları (İvedi Sanayi Planı ve Vaner Kalkınma Planı) ile 1948 Türkiye İktisat Kongresi incelenmiştir.

Öte yandan ;savaş sonrası dış politikaya yönelik yapılan girişimler de ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Truman Doktrini ile Marshall Yardımı ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına katılımın sosyal ve ekonomik boyutu ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünün ilk kısmında ;1950 yılında Demokrat Parti'nin İktidara gelmesi ile gerek iç, gerekse dış ekonomik ilişkilerde güdülen liberal ekonomi politikası ve bu politikanın yarattığı iktisadi gelişme sürecinin temel özellikleri yorumlanmaya çalışılmıştır.

Özellikle sanayileşmenin özel kesim eliyle yürütülmesi, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu ve Dış Ticaretin liberalizasyonuna ilişkin anti devletçi politikaların nitelikleri incelenerek sonuçları değerlendirilmiştir.

Bunların dışında Demokrat Parti İktidarı'nın oy tabanını oluşturan tarım sektörüne yönelik politikalarının uygulanabilirliğini kılan iç ve dış konjonktürel gelişmeler incelenmiştir.

Demokrat Parti'nin belirgin bir özelliği olan kamu harcamalarına yönelik politikaların nitelikleri de incelenerek bu politikaların etkinliği tartışılmıştır.

Son kısımda ise ; Demokrat Parti'nin gelişme stratejisine ilişkin dış iktisadi konjonktürün sona ermesinin ardından siyasi ve iktisadi alanlarda baskı önlemlerine gidilmesi nedeniyle halkın partiye olan güveninin azalması ve devletçi politikalara geri dönüş değerlendirilmiştir.

Milli Korunma Kanunu'nun tekrar getiriliş şartları ile 4 Ağustos 1958 tedbirlerinin alınmasını gerekli kılan ekonomik ve siyasal gelişmeler incelenmiş ve bu tedbirler tahlil edilmiştir.

Sonuç olarak ; liberal iktisadi ve sosyal anlayış ile iktidara gelme başarısı gösteren Demokrat Parti'nin ,10 yıllık bir dönem sonucunda tekrar devletçi iktisadi politikaya geri dönmesine neden olan gelişmeler değerlendirilmiş ve bu politikaların tekrar gündeme gelmesinde DP'nin uygulamış olduğu iktisadi politikaların ne derecede rol oynadığı tartışılmıştır.

I.BÖLÜM

CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN ÇOK PARTİLİ DÖNEME KADAR TÜRKİYE'DE İKTİSAT POLİTİKASININ GELİŞİMİ

1. LİBERAL EKONOMİ DÖNEMİ (1923-1929)

1.1. Liberal Döneme Geçişteki Politik ve Ekonomik Koşullar

1923 yılı Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olması nedeniyle siyasi ve tarihsel gelişim açısından önemli bir yıldır. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti ,askeri ve siyasi zaferlerin sonucunda politik ve ekonomik yönden güç şartlar altında kurulmuş; Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok kötü bir iktisadi miras devr almıştır.

Osmanlı imparatorluğu, yıkılışı öncesinde ekonomik ve sosyal görünüm bakımından tamamıyla bir sömürge ekonomisi olarak nitelendirilmesine rağmen ;sömürgeleşme sürecinin başlangıcına ilişkin olarak kesin bir tarih belirtilmemektedir.¹ Ancak İngiltere ile 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması , ardından diğer Avrupa ülkeleriyle imzalanan ticaret anlaşmaları ve bu anlaşmalara bağlı olarak kabul edilen Gümrük Rejimleri Osmanlı Devletinin dışa bağımlı bir ticaret politikası izlediğini göstermekte, dolayısıyla sömürgeleşmenin gelişiminde önemli bir etken olarak kabul edilmektedir.²

Özellikle kapitülasyonlar³ devletin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını tamamıyla ortadan kaldırarak, "liberalliği aşan" bir ekonomi politikasının izlenmesi sonucunda ulusal bir ekonomi düzeninin kurulmasını engellemiştir. Bunun dışında 1836'dan sonra yabancı sermayenin Türkiye'de yerleşmesi, yabancılara mülk edinme haklarının tanınması, dış ticaretin Türklerin dışında yabancıların elinde bulunması da benzer sonuçları

¹ Osman Nebioğlu, **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Ankara,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1986,s.26

² Şevket Pamuk,**100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500 -1914**, İstanbul Gerçek Yayınevi,1988,s.210

³ **Kapitülasyon**: Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı devlet tebaalarının kolaylıkla ticaret yapmalarını sağlamak ve yabancılara gerekli güvenlik teminatını vermek suretiyle tanınan imtiyazdır. İlk olarak 1535 yılında Fransızlara tanınmış zamanla genişleyerek diğer devletlerde bundan yararlanmıştır. Kamu hukuku ve devletler hukuku anlayışına göre özel imtiyaz olan kapitülasyonlar hem ticaret hem de ikamet anlayışı niteliği taşımıştır. Devletin hakimiyet ve bağımsızlık hakkını da sınırladığından bu anlaşmalar aynı zamanda siyasi anlaşma olarak da kabul edilmiştir. (Hamza Eroğlu,**Türk Devrim Tarihi**, Ankara, Ayyıldız Matbaası,1977,s.168-169)

doğurmuştur.⁴ İşte tüm Avrupa'da koruyucu dış ticaret politikasının egemen olduğu bir dönemde Osmanlı Devletinin "Laissez-Faire'ci" anlayışın ötesinde bir ekonomi politikası izlemesi ülkenin sömürülme oranını gösteren açık bir ölçüt olarak kabul edilebilir.⁵ Kuşkusuz böyle bir iktisat politikası izlenmesinde, imparatorluğun ülküsü, devlet anlayışı ile, dönemin devlet siyasetini yürütenlerin çıkarlarının ulusal çıkarlarla zıtlık göstermesi rol oynamış sonuçta etkin bir iktisat politikası izlenememiştir.⁶

Bu olumsuz politik ve ekonomik şartlar altında Kurtuluş Savaşının içinden çıkan Cumhuriyet Hükümeti'nin savaşın yarattığı tahribat ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan devr aldığı ve kötü ekonomik yapı; iktisadi gelişme stratejisinin benimsenmesini ve Türkiye ekonomisinin 1923'ü takip eden yıllarda izleyeceği iktisat politikasını önemli ölçüde etkilemiştir.

Her ne kadar dönemin sosyo ekonomik yapısına ilişkin bilgiler , arşivlerin tasnif edilmemesine bağlı olarak dağınık ve eksik olsa da daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda genç Cumhuriyet' e devr edilen ekonomik yapı ve kaynaklar şu şekilde tespit edilmiştir.

1. Sürekli olarak savaş içinde olan Türk milletinin bu savaşların ardından uğramış olduğu insan kaybı sonucunda nüfusu 1927'de yapılan nüfus sayımına göre 13.6 milyona (sayımda yazılmamış olanlarla beraber tahminen 14 milyona) düşmüştür. Öte yandan 19.yy'da yapılan bazı sayım denemeleri sonuçlarına dayanan tahminlere göre Osmanlı İmparatorluğunun nüfusu 1844'de 27 milyondur.⁷ 1914 yılında ise Kars, Ardahan ve Artvin illeri dışında kalan yerlerde nüfus 15.9 milyondur. İşte söz konusu yıllar arasında gerek savaş, gerekse sağlık koşullarındaki bozulmalar nedeniyle görülen bu nüfus azalması toplum yapısında önemli bir değişmeye neden olmuş ve kentleşme süreci durmuştur.⁸

Öte yandan imparatorluğun dağılışı sırasında ve Ermenilerin Ermeni devleti kurmak amacıyla ülkeyi terk etmeleri ve Kurtuluş Savaşı sonucunda yenilgiye uğrayan Rumların Türk Yunan hükümetleri arasındaki nüfus mübadeleleri anlaşması gereğince Yunanistan'a gönderilmeleri sonucunda ülke nüfusu azalmış nüfustaki bu azalma ile tarım ve sanayi sektörü de zarara uğramıştır.⁹

2. Osmanlı İmparatorluğunda üretimin esas olarak tarıma dayalı olması tarım ve toprak mülkiyetini her zaman ön plana çıkarmıştır. Ancak Doğu ve Güney Doğu'da feodal

⁴ Mustafa Altıntaş, **Türkiye'de Plânlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, Ankara, I.T.I.A, Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayını, No:2,1978,s.69-70.

⁵ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**,Ankara, Yurt Yayınları, 1982,s.104

⁶ S. Raşit Hatipoğlu, **Türkiye'de Zirai Buhran**, Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını, s.9

⁷ Akbank Kültür Yayını, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1980,s.3.

⁸ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994,s.97.

⁹ Tezel, a.g.e., s.99.

düzenin hakim olduğu insan-toprak ilişkileri ve Aşar vergisinin meydana getirdiği mültezimlik tarımda modernleşmeyi engellemiştir. İmparatorluğun çökmesi ile geleneksel toprak düzeninde yaşanan sistem karmaşası sonucunda köyün yetiştirdiği ürünün toplamı üzerinden pay alan üretici durumuna (maraba) gelmiştir. Buna bir de Kurtuluş savaşı nedeniyle tarım kesiminde üretimde bulunan insanların askere alınması ve büyükbaş hayvanların askeri birliklerin emrine verilmesi eklenince ekilebilir arazilerin işlenmesinde zorluklarla karşılaşmıştır. Öte yandan bir çok bölgede üretimde kullanılan araçların ilkel olması ve piyasadaki organizasyon eksikliği üretimin artmasını engellemiş ve Cumhuriyet'e sorunlu bir tarım sektörü kalmıştır.¹⁰

3. Cumhuriyet' e devr edilen yetersiz ve sorunlu alanlardan bir diğeri de sanayidir. Ülke de mevcut modern sanayi işletmeleri oldukça sınırlı kalmıştır. Sanayi kömür, kurşun bakır ve madenlerin dışında askeri ihtiyaçları karşılamak için faaliyette bulunan Beykoz, (1810), Feshane 1835, Hereke (1845), Bakırköy (1850) gibi Devlet fabrikaları ile yabancılara ait mensucat, çimento ve zeytinyağı fabrikalarından oluşmuştur. Tüm sanayi faaliyetlere ilişkin fabrikaların İstanbul ve İzmir'de toplanması da Saray'ın ve yüksek memurların İstanbul'da piyasa yaratması ile sanayi kuruluşları için gerekli altyapının bu illerde bulunması etkili olmuştur.¹¹

Sınırlı sayıda ve daha çok yabancıların elinde olan bu sanayi girişimleri Lozan Anlaşması gereğince yabancı girişimcilerin ülkeyi terk etmeleri sonucunda daha da yetersiz bir hal almıştır.¹²

Osmanlı sanayi ile ilgili sayısal veriler Osmanlı Sınai ve Maadin Nezaretinin 1913-1915 yıllarında yapılan sanayi sayımlarına dayanmaktadır. Sayımlar her ne kadar yapısal açıdan sınırlı sayıda işyerini kapsamışsa da Osmanlı sanayi yapısının izlenmesi açısından önem taşımıştır. *"Bu sayıma göre Osmanlı sanayisinin dayanıklı tüketim ara ve yatırım malları alanında gelişmediği mevcut olan üretimin madencilik ve tarımsal üretimde bütünlük oluşturacak bir düzeye ulaşmadığı dikkati çekmiştir"*¹³

1913 sanayi sayımı kapsamında imalat sanayi alt kesimlerinde 71 kuruluş sayısı ile gıda ve tütün başı çekerken istihdam açısından %46'lık bir oranla tekstil ön sıralarda yer almıştır.

¹⁰ Erdiñ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara, İmaj Yayınevi, 1997, s.3-4, Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Remzi Yayınevi, Eylül, 1996, Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, Cilt 1*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1993, s.349-350

¹¹ Tokgöz, a.g.e, s.5, Akbank, a.g.e, s.13

¹² Altıntaş, a.g.e, s.72, Aydemir, a.g.e, s.352-353

¹³ Kepenek, Yentürk, a.g.e, s.15

1921 yılında Ankara Hükümeti tarafından İstanbul, Bursa, İzmir Adana gibi kendi denetimi altında bulunan iller dışında yapılan imalat sanayi sayımında da tekstil ve dokuma gerek kuruluş sayısı (20.057) gerekse istihdam edilen kişi açısından (35.300) ilk sıralarda yer almıştır. Bu da dokuma sanayinde ilkel tekniklerle faaliyette bulunan küçük üreticiliğin söz konusu dönemde hakimiyetini koruduğunu açıkça göstermektedir.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu döneminde sanayileşme de yaşanan gerilik kısmen dış ticaret anlaşmalarına bağlansa da bunda İmparatorluğun karşılaştırmalı üstünlüğü tarım ve ticarete görmesi ve bir tarım ülkesi olarak sanayileşmeyi kaynak kaybı olarak değerlendirmesi etkili olmuştur. ¹⁵

4. Çağın gerisinde kalmış bir sanayi politikasına sahip olunması ulaştırma ve alt yapı sektörlerine de gereken önemin verilmesini engellemiştir. Her ne kadar kapitalist dünya ile bütünleşmek amacıyla bazı demiryolları hattı karayolları ve deniz yolları olsa da bunlar çok ilkel ve ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. İmparatorluk özellikle Alman kapitalizminin gelişmesinde büyük bir öneme sahip demiryolu yapımına önem vermiş ancak merkezi hükümetin ülkenin tümüne ulaşmasını engellemek amacıyla hat İstanbul'a kadar uzatılmamıştır.¹⁶

Çok uzun kıyı şeridine sahip olunmasına rağmen Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığı oldukça yetersiz olmuş var olan deniz yolları ise yabancı sermayenin egemenliğinde kalmıştır. Özellikle kapitülasyonlar nedeniyle yabancılara tanınan kabotaj hakkı bunda büyük rol oynamıştır. İstanbul, İzmir, Trabzon gibi kentler ülkeler arasındaki taşımacılıkta rol oynamalarına rağmen liman, rıhtım hizmetleri ve depolama olanaklarından yoksun kalmışlardır.

Kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik okul ve hastane gibi tesislerde sayılı bir düzeydedir. ¹⁷

Bütün bunlara ilave olarak ekonomik hayatını yabancı devletlerden borçlanarak sürdürmeye alışmış Osmanlı devletinden genç Cumhuriyet' e 1954 yılına kadar sürecek bir dış borç kalmıştır. Lozan anlaşması ile 101.3 milyon liralık bu Osmanlı dış borcunun 85 milyonu Türkiye Cumhuriyeti'ne düşmüştür. Buna eklenen 30 milyonluk faiz ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ödemekle yükümlü borç tutarı 115 milyon liraya ulaşmıştır.¹⁸

¹⁴ Tezel, a.g.e, s.104-105

¹⁵ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Yayınları, 1995, s.12.

¹⁶ Tokgöz, a.g.e, s.9, Aydemir, a.g.e, s.346

¹⁷ Tezel, a.g.e, s.106

¹⁸ Tokgöz, a.g.e, s.20

Bu koşullar içerisinde siyasal bağımsızlığın kazanılmasının ardından kurulan genç Cumhuriyet karşı karşıya kaldığı bu ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında düzensizliklerin giderilmesi yönünde bir mücadele içerisine girmiştir.

1.2. Liberal Ekonomi Politikasının Ana Çizgileri

Siyasal bağımsızlığın kazanılmasının ardından ekonomik bağımsızlığın kazanılmasını hedef edinen Kemalist kadro Lozan Barışı'na ara verildiği dönemde¹⁹, ekonominin sağlam temellere oturtulabilmesi, eldeki kaynaklarla çözüm yolları aranması amacıyla 17 Şubat 1923'te İzmir'de gerçekleşen kongrede izlenecek iktisat politikasının temel esaslarını tespit etmeye çalışmıştır. ²⁰

Batılıların dahi dikkatini çeken harbin hemen bitiminde gerçekleştirilen bu toplantının açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal'in şu sözleri ekonomik bağımsızlığa ne derece önem verdiğinin bir kanıtıdır.²¹

"Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler kalıcı olmaz, az zamanda sönerler. Bu nedenle en kuvvetli en parlak zaferlerimizin daha temin edebileceği faydalı sonuçları temin etmek için iktisadiyatımızın iktisadi egemenliğimizin sağlanması kuvvetlendirilmesi zorunludur. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye çıkarmak için vakit geçirmeden iktisadiyatımıza önem vermek zorundayız." ²²

Aslında Mustafa Kemal'in iktisada önem verilmesi gerektiği sözünün altındaki temel neden yine politik olmuştur. Çünkü Lozan görüşmelerinin tıkanmasında Türkiye'nin uygulayacağı ekonomi politikası ve sistemleri konusunda itilaf devletlerinin yeterli bilgiye sahip olmamaları da önemli rol oynamıştır. Bu belirsizlik Lozan Anlaşmasına taraf olan devletleri ayrıcalıkların devam edip etmemesini sağlayacak bir sistem arayışına itmiştir. İşte bu durum karşısında kesilen Lozan görüşmelerini yeniden başlatmak ve itilaf devletlerine

¹⁹ 21Kasım 1920'de basılmış olan Lozan Barış Konferansının temel amacı I.Dünya Savaşının galip devletleri ile aradaki hukuki ve siyasi sorunları halletmek olmuştur. Anlaşma kapsamı hudut meseleleri (güney Irak, batı hududu), azınlık, kapitülasyonlar, harp tazminatı ve dış borçlar oluşturmuştur. Ancak sömürge bağlarının (Osmanlı borçları ile iktisadi ve mali kapitülasyonların) tasfiyesine ilişkin olarak batılıların gösterdiği tepki nedeniyle konferans 4 Şubatta kesilmiştir. Konferansın ikinci kez toplanarak anlaşmaların imzalanması 24 Temmuz 1923'de gerçekleşmiştir. (Mehmet Gönübol, Cem Sarol, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, S.B.F.Y, 1969, S.58, Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara Ayyıldız Matbaası, 1977, s.159-167)

²⁰ Erdinç Tokgöz, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi, Atatürk Dönemi İktisat Politikası*, İstanbul, 1981, s.38

²¹ Akif Tural, *Atatürk Döneminde İktisadi Yapılaşma*, Başbakanlık Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, No:848, Ankara, 1987, s.68

²² Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İs Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1981, s.10

karşı Türkiye'nin liberal bir ekonomi politikası uygulanacağını göstermek amacıyla İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır.²³

Çalışmalarına Türk toplumunun tüm tabakalarından (sanayi, ticaret, tarım ve işçi grubu) temsilcilerinin katıldığı kongrenin Başkanlığını Kazım. Karabekir Paşa üstlenmiştir.²⁴ Kongrenin böyle çeşitli zümrelerin katılımı ile gerçekleşmesi iktisadi yükselişin sağlanabilmesi için ekonomik sorunların çözümünde, konuların geniş kapsamlı olarak ele alınması açısından önem taşımıştır.

Nitekim dönemin iktisat vekili Mahmut Esat Bey'in T.B.M.M'de verdiği bir demeçteki şu sözleri de bunu göstermektedir.

"İktisat Kongresini toplamaktaki amaç tüm ülkedeki tüccarların ve diğer meslek erbabının birbirlerini tanınması ve ülkenin ekonomik ihtiyaçlarını bir kez de bir arada görüşerek sorunlara toplu olarak çözümler getirmeleri ve hükümetin dikkatini çekmeleridir." ²⁵

Türkiye'de ilk kez yalnızca üretici kesimin katılımı ile gerçekleştirilen bu kongre amaç ve esas yönünden 1848'de Macar Devrimcileri Koşut ve Andraşi'nin liderliğinde toplanan daha sonra Macar Parlamentosundan geçerek iktisat kuralları haline gelen Budapeşte, Tamışvar ve Mazaherkiç kongrelerine benzetilmiştir. ²⁶

Kongre öncesinde İktisat Vekili Mahmut Esat Bey Türkiye'nin ekonomik durumunu inceleyen ve kongrenin ele alacağı sorunları belirten bir raporun hazırlanması için Heyet'i Faale adlı bir hazırlık komisyonunu görevlendirmiştir. Bu komisyonun hazırladığı rapora göre kongrede ele alınması gereken konular Türkiye'de kredi sorunu, üretimin düzenlenmesi, gümrük sorunları, vergiler ve ulaştırma araçları olmak üzere beş başlık altında toplanmıştır.²⁷

Raporda Türkiye'deki endüstri tarım ve ticaret teşebbüsleri için gerekli olan sermaye ve kredilerin bulunamaması sonucu bu sektörlerde yatırımlara girilmediği belirtilmiştir. Rapora göre gerekli kredi ve sermayeyi Türkiye kendi başına yaratamadığı için yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu ancak bunun için yabancı sermaye karşılığında ekonomik özgürlüğü kısıtlayacak imtiyazların kati suretle verilmemesi gerektiği

²³ Yılmaz Karakoyunlu, *Türkiye'de Liberalizmin Seyir Defteri,(1938-1991)*, Anap Bilimsel Yayınları Dizisi 4,s.84-85

²⁴ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir*, A.Ü S.B.F.Y.,No:262,1971,s.266

²⁵ Ökçün, a.g.e,s .2-3

²⁶ İhsan Akay, *Atatürkçülüğün İlkeleri*, İstanbul, Varlık Yayınları, Mayıs 1982,s.160

²⁷ Ökçün, a.g.e, s.65-67

öngörölmüş bunun dışında kamu kredisi ve banknot ihracını düzenleyecek bir Merkez Banka'sının oluşturulması teklif edilmiştir.²⁸

Raporda tarım ve sanayi üretiminin genişletilmesi sorunlarına büyük önem verilmiştir. Buna göre Türkiye'de sanai devrimi yapılması gerektiği sanayinin her sahasına ait kısımlarda el işçiliği ve küçük istihalden kurtularak fabrika ve makine istihsaline geçmenin uygun olacağı belirtilmiştir. Tüm sanai kalkınmanın bu amacın teminine yöneltilmesi, fertlikten topluluğa ve birliğe doğru gidilmesi önerilmiştir. Aynı zamanda mevcut olan ekonomik durum içerisinde tarımsal üretimin piyasa için yapılmadığı anlatılarak Türkiye'nin ihtiyacını karşılayacak bir üretim seferberliğine girilmesi gerektiği bu amaca ulaşabilmek için ise tarımsal üretim kooperatifleri kurulması, kredi sağlamada kolaylık gösterecek bir Ziraat Bankasının oluşturulmasının faydalı olabileceği söylenmiştir.²⁹

Raporun dış ticaretle ilgili bölümünde ise ne tür bir iç ve dış ticaret politikasının oluşturulacağına karar verilmesi gerektiği ileri sürölmüş, ihracat ve ithalat sorunlarının çözümü kongreye bırakılmıştır. Bu bölümün önemli tezlerinden biri dış ticaretin tanziminde devletin rolü sorunu olmuştur. Dış ticaretin bir kısmının doğrudan doğruya devlet denetiminde olması bir kısmının ise büyük sermayeli anonim şirketlerin ve kooperatiflerin elinde toplanması gerektiği vurgulanmıştır.³⁰

Gümrük politikasında da kısıtlayıcı hükümlerin Türkiye için bir esas teşkil edeceği, bağımsızlığa can atan bir ülke olan Türkiye'nin serbest mübadele ve açık gümrük siyaseti güdemeyeceği belirtilmiştir. Zirai ve sanai istihsalin himaye ve takviyesinin "serbest mübadele" gümrük politikası ile sağlanamayacağına değinilmiştir.³¹

Raporun vergilere ait bölümünde tarım sektöründe çalışan halkın ödediği vergilerin ağır olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Aşar vergisi veren zirai müstahsillerin temettü vergisi veren tüccar ve esnafa göre 15 katı daha fazla vergi verdiği belirtilmiş ancak aşarın kaldırılması ve köylünün vergi yükünün kolaylaştırılmasından söz edilmemiştir. Kongrede daha çok vergilerin azaltılması ve vergi yükünün kolaylaştırılması gerektiği yönündeki öneri ile yetinilmiştir.

Raporun son bölümü ulaşımaya ayrılmış geniş ulaştırma inşaatından, demiryolu tarifelerinin düzenlenmesi zorunluluğundan söz edilmiştir. İyi bir ulaşım için demiryolu ve karayolları şebekesinin kurulması gerektiği vurgulanmıştır.³²

²⁸ Ökçün, a.g.e, s.67-70

²⁹ Ökçün, a.g.e, s.71-75

³⁰ Ökçün, a.g.e, s.75-78

³¹ Ökçün, a.g.e, s.78-80

³² Ökçün, a.g.e, s.80-84

“Hazırlık komisyonunun sunmuş olduğu raporda dikkati çeken iki eğilim vardır. Bunlardan ilki, Türk milli burjuvazisinin üretici gücünü geliştirerek maddi üretim temelini sağlamlaştırmak ve yabancı sermaye ile işbirliğine ancak belli şartlarda yapılmasına izin vererek yabancı sermaye denetiminden kurtulma çabasıdır. İkincisi ise devletin görevinin özel teşebbüsün yetmediği ya da bittiği yerden başlaması gibi oldukça liberal bir politikanın uygulanması kararlılığıdır”.³³

Kongre öncesinde Heyeti Faale adlı grubun dışında kongreye katılan birliklerin de çalışmaları olmuştur. Fakat kongre öncesi çalışmalarda en çok Milli Türk Ticaret Birliği sesini duyurmuştur.

İstanbul tüccarının kurtuluş savaşından sonra örgütlenmesi ile ortaya çıkan bu kuruluşa destek Refet Paşa’dan gelmiştir.³⁴

Amacı, Türk tüccarlarının tüm ticarete hakim olmasını sağlamak, kendi aralarında ticaret birlikleri kurmasına çalışmak, Türk teşebbüslerini yabancılara tanıtmak tüccarların kitle hareketlerinde temsilcisi olmak olan Milli Türk Ticaret Birliği bir tüccar kuruluşu olmasına rağmen yalnız tüccarları değil aynı zamanda esnaf ve işçileri de desteklemiş kongre hazırlıkları sırasında işçileri Türkiye Umum Amele Birliği adı altında örgütlemiştir.³⁵

17 Şubat 1923’den 4 Mart’a kadar devam eden 16 günlük kongre çalışmaları esnasında her grup temsil ettiği iktisadi kesimin sorunları ve bu sorunlarla ilgili çözüm önerileri sunarak karar aldirmaya çalışmıştır. Genel olarak sert tartışmalardan uzak geçen kongre çalışmaları sonrasında alınan kararlardan biri İktisadi Misak* diğeri ise Çiftçi Tüccar, Sanayici ve İşçi gruplarına ilişkin esaslar (iktisadi istek ve teklifler) ile ilgili kararlar olmak üzere iki metne bağlanmıştır.³⁷

Kongrede 4 ayrı grup için kabul edilen kararlar hükümeti bağlayıcı nitelikte olmamasına rağmen grupların görüş ve isteklerini göstermesi açısından önem taşımıştır. Sanayi Grubu İçin Başlıca Kararlar 6 konuda toplanmıştır.³⁸

³³ Velibeyoğlu Alibekov” 1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Tarihindeki Yeri”, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Uluslar arası 2. Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996, s.851, Ökçün, a.g.e, s.85-89

³⁴ Doğan Avcıoğlu, Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın Cilt 1, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1996, s.341, Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara İmge Yayınevi 1997, s.62

³⁵ Avcıoğlu, a.g.e, s.342, Timur, a.g.e, s.64

³⁶ Ökçün, a.g.e, s.338-339

³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Cilt 3, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1993, s.346

³⁸ Ökçün, a.g.e, s.395-435

- Koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması, Sanayinin teşvik edilmesi,

- Ulaşımında ucuz tarifelerin uygulanması,
- Sanayicilere kredi imkanlarının artırılması ve kolaylıkların tanınması ,
- Sanayi için gerekli eleman yetiştirecek teknik okullar açılması,

Tüccar Grubu İçin Başlıca Kararlar: 119 madde ile saptanmıştır.

En önemlileri şunlardır:

- Bir ana ticaret bankası kurulması,
- Kambiyo ve borsaların millileştirilmesi,
- Cuma günü herkesin tatil yapması,
- Tekelciliğe karşı mücadele,
- Kömür üretiminin dış rekabetten korunması,
- Gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi,
- İpotek karşılığı kredi verilmesi,
- İktisat öğreniminin yaygınlaşması,
- Haberleşme hizmetlerinde gecikmelerin önlenmesi,
- Ticaret ataşelikleri kurulması,

Çiftçi Grubu İçin Başlıca Kararlar: 95 madde halinde sıralanmıştır. Önemlileri şunlardır.

- Aşarın kaldırılması,
- Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması,
- Rejinin kaldırılması (tütün tekelinin kaldırılması),
- Zirai kredinin düzene sokulması,
- Yol vergisi gelirinin iase yapımına harcanması,
- Orman köyleri ile ilgilenilmesi,
- Hayvan hastalıklarıyla mücadele,
- Göllerde balık üretilmesi,
- Tarım alet ve makinelerinin standartlaşması,
- Tamir atölyeleri kurulması,

- Pratik tarım derslerinin okul programlarına sokulması,
- Yüksek öğretim görenlerin bir süre için köylere gönderilmesi.

İşçi Grubu İçin Başlıca Kararlar: 34 madde halinde sıralanmıştır. Önemlileri şunlardır.

- Amele yerine işçi denilmesi,
- Çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi,
- 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması,
- Gece çalışanlara çift ücret ödenmesi,
- En az ücretin belediyelerce tespit edilmesi,
- Ücretlerin para olarak ve gününde ödenmesi,
- Hastalık nedeniyle çalışmayan işçinin ücret alması,
- Kaza ve hayat sigortası kurulması,
- Millet vekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması,
- İşçi çocuklarının geceli okullarda bedava okutulması,
- 1 Mayısın işçi bayramı olması,
- Dernekler ya da sendikalar hakkının tanınması,

İşte kongre çalışmaları sonucunda ortaya konan Misak-ı İktisat'ın ve dört meslek grubu için saptanan bu esasların dışında kongre gündeminde yer alan ve belirli esaslara bağlanan bir diğer konuda yabancı sermaye olmuştur.

Gerek Misak-ı İktisat'ta gerekse meslek grupları esaslarında yabancı sermayeye ilişkin hükümler belirtilmiştir.³⁹

Buna göre İzmir İktisat Kongresi'ni bir sonuca bağlayan Misak-ı İktisatın 9. maddesi "*Türk dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur ecnebi sermayesi aleyhtarı değildir. Ancak kendi yurduna, kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz*" şeklinde ifade edilmiştir.

Sanayi grubunun esaslarında Sanayi Teşvik Kanunu'nda öngörülen izin ve bağışıklıkların yalnız Türk vatandaşlarına verilmesi istenmiş, sermayenin en az %75'inin

³⁹ Akay, a.g.e, s.133-134.

Türk vatandaşlarının elinde bulunması halinde Türk sanayi ortaklarının da bu izin ve bağışıklıklardan yararlanabileceği belirtilmiştir.

Tüccar grubu esaslarında ise yabancı sermayenin hükümetle ortaklık kurarak ülkenin hammadde, sanayi ve ticaretini tekeli altına almaması, kurulacak olan ticaret ana bankasına yabancı ortaklıkların alınmaması hükmü getirilmiştir.

Çiftçi grubunun iktisadi esaslarına gelince devlet topraklarına sahip olanlara mülkiyet hakkının kayıtsız şartsız tanınacağı ancak bu mülkiyet hakkından yabancıların yararlanamayacağı belirtilirken işçi grubu esaslarında ise ayrıcalıklı yabancı kurumların devletleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

Aynı kongrede kabul edilen İstanbul Amele Birliği Esasları'nda Türk İşçileri ile yabancı ortaklıklar arasında çıkar çatışmaları olduğu ortaya konmuştur.

Aslında yabancı sermayeye karşı izlenecek iktisat politikasının temelleri daha iktisat kongresinin açılışı esnasında yapılan konuşmalarda açıklanmıştır. Mustafa Kemal konuşmasında,

"... Sanılmasın ki yabancı sermayeye düşmanız. Kanunlarımıza uymak şartıyla yabancı sermayelerine gerekli inancıyı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye bizim emeğimize eklensin ve bizim ile onlar için yararlı sonuçlar versin..." şeklinde düşüncesini dile getirmiştir.⁴⁰

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki her ne kadar ekonomik ve toplumsal yapı yabancı sermayeye karşı bazı koşullar ileri sürülmüşse de aslında yabancı sermaye ile işbirliğine karşı gelinmemiştir. Kuşkusuz bunda büyük sanayi ve ulaştırma imkanlarının genişletilebilmesi için gerekli olan mali kaynakların zayıflığının etkisi olmasının yanında Mustafa Kemal'in Kongre'de yaptığı konuşmada rol oynamıştır.⁴¹

Bu bağlamda yabancı sermaye politikasına yön vermek amacıyla Mili Türk Ticaret Birliği tarafından önerilen daha sonra kongre tarafından oy birliği ile kabul edilen yabancı sermaye hakkındaki esaslar 10 madde halinde toplanmıştır. Esasta yabancı sermayenin tamamen reddedilemeyeceği, ancak bunların zararlarının önlenmesi gerektiği, yerli sermayeye bırakılacak işlerin saptanıp bunlara yabancı sermayenin girmesinin önlenmesi, bazı ayrıcalıklardan yalnızca Türk şirketlerinin yararlanması, yabancı şirketlerin resmi işler yapamamaları, yabancılarla ortak firmalarda ki yerli ve yabancı sermaye payları

⁴⁰ Akay, a.g.e, s.130.

⁴¹ Akay, a.g.e, s.135, Alibekov, a.g.e, s.855-856.

ile ilgili oranlar tespit edilmiştir.⁴²

16 gün süren görüşmeler sonucunda oluşan Misak-ı İktisat ile işçi tüccar sanayici ve çiftçi gruplarının kendileri ile ilgili esasların tespitinde etkili oldukları kongrede alınan kararlar dönemin basını(özellikle Suphi Nuri İleri ve Hüseyin Cahit Yalçın) tarafından değerlendirilmiş Misak-ı İktisat'ta iktisat politikası ile ilgili hükümlerin yer almadığı yönünde şiddetli eleştirilerde bulunulmuştur.⁴³

Gerçekten de kongrede Misak-ı İktisat adı altında belirlenen kararlar büyük ölçüde duygusal bir nitelik taşımıştır. Nitekim " *Türkler hangi meslek ve sınıftan olursa olsunlar birbirlerini candan severler* " gibi sözler iktisat politikasının insanlar arasındaki sevgiye dayalı ilkeler esasına dayandırıldığıının bir göstergesidir.⁴⁴

Öte yandan politika kararlarının belirli bir finansman modeline kavuşturulmamış olması söz konusu kararların uygulanmasını engellemiş bir kısım kararların askıda kalması kaçınılmaz olmuştur.⁴⁵

Sonuçta kongrede alınmış olan kararlar, savaş yıllarında yıpranmış ve durgunluk içerisine girmiş olan ülke ekonomisini harekete geçirecek ekonomi politikası esaslarına henüz ulaşılmadığını göstermiştir. Liberal ve özel girişimi özendirici görüşün ekonomist ve danışmanların kılığı nedeniyle tüccar sınıfının görüşlerine uyularak benimsenmesi hükümetin belli bir iktisat politikası düşüncesine henüz ulaşmadığının ötesinde o alandaki kararsızlığını da ortaya koymuştur.⁴⁶

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki kongre sonrasında kabul edilen iktisadi kararlar belirli sınıfın görüşlerinden dileklerinden ibaret olmasına karşın dönemin iktisadi düşünce ve görüşlerini temsil etmesi ve iktisadi esasların başlıca kaynağı olması bakımından dikkat çekmiştir. Özellikle izlenecek iktisat politikası konusunda egemen çeşitli toplumsal güçlerin birbirleriyle sınıfsal bir çatışmaya düşmeden görüşlerini siyasi kadroya iletmeleri kongrenin önemini artırmıştır. Öte yandan Kongre ile Lozan Barış Konferansına ara verildiği bir anda gerek iç gerekse dış dünya dengeleriyle bütünleşmeye yönelik bir adım atılmış olması Kongreyi anlamlı kılmıştır. Her ne kadar Kongreyi açış konuşmasında Mahmut Esat'ın bu amaç doğrultusunda karma ekonomi politikası uygulanacağına yönelik sözlerine karşılık değişen dünya konjonktürü nedeniyle bu tam

⁴² Ökçün, a.g.e, s.435-437

⁴³ Akay, a.g.e, s.188-192

⁴⁴ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*,Ankara,Türk Tarih Kurumu Yayını,1982, s.37.

⁴⁵ Ömer Celal Sarç, "*Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları*" *Çağdaş Politika İçinde Atatürk* Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s.349.

⁴⁶ Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, Ankara S, Yayınları, 1980, s.326.

olarak uygulanamamışsa da 7 yıl boyunca genç Cumhuriyet'in iktisat politikasında egemen olduğu gözlenmiştir.⁴⁷

1.3. Liberal Ekonomi Politikasının Uygulama ve Sonuçları

1.3.1. Tarımsal Alanda

Ulusal ekonominin kurulmasının bir amaç haline geldiği 1923 yılında devlet dikkatini tarıma çevirmiş, tarımda kapitalizmi geliştirmek ve üretimi artırmak için bir takım önlemler almıştır.

Tarım kesiminde ilk olarak 1923 yılında çıkarılan bir yasa ile tarımsal araçların Ziraat bankası aracılığıyla ithali ve üreticiye gümrüksüz dağıtılması kararlaştırılmış aynı yıl çıkarılan bir başka yasa ile de hayvan ithalinin iki yıl gümrüksüz geçişi olanağı getirilmiştir. Ancak muafiyetlere rağmen ülkenin ithal olanaklarının sınırlı olması nedeniyle tarımda hızlı bir makineleşme sağlanamamıştır.⁴⁸

Öte yandan devlet, tarımı desteklemek amacıyla Ziraat Bankası aracılığı ile kredi miktarını artırmıştır. 1924 yılında Ziraat Bankası'nın tarıma açtığı kredi miktarı 17 milyon iken 1930'da 36 milyon liraya ulaşmıştır. Tarımsal kredinin daha yaygın bir şekilde örgütlenebilmesi amacıyla 21 Nisan 1924'de daha sonraki yıllarda örgütlenecek Tarım Kredi Kooperatiflerinin öncüsü sayılabilecek İtibari Zirai Birliği adı altında bir kurum oluşturulmuştur. Ziraat Bankasının denetimi altında bulunan birlik pek fazla uygulama alanı bulamamıştır.⁴⁹ Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesini sağlayacak asıl uygulamalar daha çok 1925'lerde yürürlüğe girmiştir. 1923-1930 yılları arasında tarım alanındaki en büyük hareket aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Devlet bütçesinin üçte birini oluşturan aşar vergisinin kaldırılması mali açıdan köklü bir karar olarak düşünülebilir. Zira verginin kaldırılması devletin bu üçte bir gelirden vazgeçmesi anlamına gelmiştir.⁵⁰ Kuşkusuz devletin böyle bir politika izlemesinin altında yatan amaç üreticilere verilen teşvikleri artırarak ihracatı yükseltmek ve 1925'de, ithalatın %20'sini oluşturan yiyecek maddesi ithalini karşılamak olmuştur.⁵¹

⁴⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1995, s.34

⁴⁸ Timur, a.g.e, s.82

⁴⁹ Sahin, a.g.e, s.41, Timur, a.g.e, s.82

⁵⁰ **Asar Vergisi:** Osmanlı İmparatorluğunda toprağı isleyen reaya sınıfının üründen pay biçiminde ödemiş olduğu vergidir. Asar onda bir demektir. Bu isim, vergide en çok bu oranın uygulanmış olmasından ileri gelmiştir. Ancak gerçekte asar vergisi bu oranın altında ve üstünde de olmuştur.

⁵¹ Timur, a.g.e, s.83, Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Ankara, Dost Kitapevi, Yayınları, 1983, s.198

Verginin kaldırılmasının büyük orta ve küçük üretici üzerinde etkisi incelendiği zaman bu verginin sosyal ve ekonomik boyutu daha net bir şekilde göze çarpacaktır.

Başlangıçta tarım ürünlerinin pazarlaması işlevini üstlenmiş olan mültezim grubu aleyhine köylü lehine (köylüler üzerindeki ağa, tefeci, tüccar ve devlet sömürünü azaltıcı) bir operasyon olarak düşünülen verginin kaldırılması sonucunda geçmişte artığının tümü elinden alınan orta çiftçilerin yeni artık ürüne sahip olmalarına neden olmuşsa da feodal ağaların durumunu da kuvvetlendirecek birer kapitalist çiftçi, haline gelmelerinde de rol oynamıştır.⁵²

Öte yandan aşar vergisinin kaldırılması ile daha önce iltizam yoluyla tarım dışına pazarlanan tarımsal ürünlerin, küçük üreticilerin elinde kalacağı bunun küçük üreticilerin artı ürününü artırarak iç pazarın genişlemesine neden olacağı düşünülürken tersi bir durum olmuş ve tarımsal tüketimde artışa yol açmıştır.⁵³

Tarımda kapitalistleşme sürecini hızlandıran bir diğer yenilik ise 1926 yılında yürürlüğe giren Osmanlı hukuk sisteminin taşınmaz mallarda özel mülkiyet düzeni ile bağdaşmayan izlerini ortadan kaldıran ve kapitalist mülkiyet sistemine dayanan Medeni Kanun'un kabulüdür. Özel mülkiyet ilişkilerini yeniden düzenleyen bu kanun bir yandan arazi mülkiyetini açıklığa kavuşturarak özel mülkiyet rejimiyle bağdaşmayan bütün kalıntıları ortadan kaldırmış diğer yandan da Türk kadınına prekapitalist doğa bağlarından kurtarmıştır.⁵⁴

Bütün bunlara ilave olarak , devlet tarım kesimine yönelik teknik yenilikleri edinme ve uygulama çabası içerisine girmiştir. Makine kullanımını özendirmek amacıyla 1926 yılından sonra traktör sahiplerine 6.652.181 TL'si yardım yapmıştır. Tarım tekniğini yükseltmek ve tarımsal destekleme sağlamak amacıyla traktör sahiplerine yönelik bu tazminat 1928 'de kesilmiş ancak son bir defa 2.700.000 TL tutarında toplu bir tazminat daha verilmiştir. bu arada 1925'ten 1935 'e kadar 11 yıllık süre içerisinde fidanlık ve islah istasyonlarının kurulması için 1.307.240 TL'sini harcanmıştır.⁵⁵

Ancak devletin sanayiye öncelik veren gelişme stratejisini benimsemesine rağmen dağınık ve devamlılık göstermeyen tarımı desteklemeye yönelik tazminatlar ile tarımda makineleşmeye yönelik çabaları çok uzun sürmüştür. 1929 ekonomik krizinin etkisiyle tarım ürünleri fiyatlarında meydana gelen düşüş sonucunda karşılaşılan ödeme güçleri

⁵² Timur, a.g.e, s.83, Keyder, a.g.e, s.197-198, Fikret Başkaya, **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Ankara,Birlik Yayınları, Ocak,1986, s.27.

⁵³ Boratav a.g.e, s.40,Timur, a.g.e, s.83.

⁵⁴ Özlem Özgür, **100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi** İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1972, s.85,Timur, a.g.e, s.83,Tezel, a.g.e, s.299.

⁵⁵ Hatipoğlu, a.g.e, s.15.

sübvansiyonların kaldırılmasını ve tarım makinelerinin ülkeye girişini zorunlu olarak durdurulmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak; bu dönemde gerek Aşar Vergisi'nin kaldırılmasının daha çok büyük toprak sahiplerinin isine yaraması; gerekse tarımsal kesime yönelik teknik yenilik ve düzenleme çabalarının münferit işlerden öteye gidememesi sonucunda tarım politikasında tam bir başarıya ulaşamamıştır.

1.3.2 Sanayi Alanında

Cumhuriyetin ilanından 1929 buhranına kadar olan dönem gerçek anlamda bir sanayileşme dönemi olmaktan öte Osmanlı Devletinden kalan ekonomik enkazı kaldırma ve sanayileşme için gerekli olan ön koşulları oluşturma dönemi olarak görülebilir.

Nitekim İzmir İktisat Kongresinde sanayi grubu tarafından getirilen teklif ve öneriler sonucunda belirlenen ilkeler sanayileşme politikasına yön verecek bir nitelikte olmuş öyle ki alınan önlemlerde bu kararlar önemli rol oynamıştır.⁵⁶

Bu önlemler arasında iş adamlarını örgütlemek, özel girişimi canlandırmak sermaye birikimi sağlamak, özel girişimcileri finanse etmek ve sanayi arasında girişimde bulunmak üzere özel sermayeli anonim şirket olarak 26 Ağustos 1924 yılında İş Bankasının kurulması ayrıca yine özel sektöre kredi sağlamak, özel kesimle ortaklık kurulması, yeni işletmeler açılması ve zamanla bunları özel kesime devretmek amacıyla 19 nisan 1925 tarihinde 632 sayılı kanunla Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması yer almıştır.⁵⁷

Gerçekten de her iki bankanın kurulması İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar kesimin finans şikayetlerinin giderilmesine yönelik bir politika olarak düşünülebilir. İmparatorluğun ekonomik yapısının tarıma dayalı olması nedeniyle Osmanlıdan kalan ekonomik mirasta tüccar kesiminin kredi ihtiyacını karşılayacak bir milli banka sistemi mevcut olmamıştır. Her ne kadar 1847 yılında kurulan İstanbul Bankası deneyiminden sonra 13 banka daha kurulmuşsa da bunlar kuruluşlarından bir süre sonra kapanmışlardır. İttihat ve Terakkinin finans modeli içinde kurulan bankalar ise dayanıksız olmaları nedeniyle Cumhuriyet'e intikal edemeden ömürlerini tamamlamışlardır. İşte girişim bankacılığındaki bu gerilik diğer bir deyişle tüccar kesiminin kredi ihtiyacını karşılayacak etkili ve milli bir bankacılık olmayışı bankacılık alanında önemli adımların atılmasını gerektirmiştir.⁵⁸

⁵⁶ Yılmaz Karakoyunlu, *Türkiye Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci*, Ankara, Diyalog Yayınları, Ocak1997, s.188.

⁵⁷ Altıntaş, a.g.e, s.87, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *50 Yılda Türk Sanayi*, Ankara, 1973, s.4, Selahattin Babüroğlu, *Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, A.Ü S.B.F VE Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, s.155.

⁵⁸ Karakoyunlu, *Türkiye'de Liberalizmin*,s.96.

Özel sermaye ile kurulan ve kapitalizmin gelişmesinde etken olabilecek kurumsal düzeydeki önemli bir teşebbüs olan İş Bankası kapitalist ilişkilerden öte yerli ve yabancı sermaye ile siyasal iktidar arasında iletişim eksikliğinin giderilmesinde de etkin bir rol oynamıştır.⁵⁹

Ülke sanayini ve madenlerini geliştirmek amacıyla kurulan Türkiye Sanayi ve Maden Bankası' da aynı zamanda yabancı şirketlerin hisselerini satın alarak devletleştirilmesi işlevini yürütmüştür. Ayrıca kamuya ait sanayi kuruluşlarının özel kesime devrine ilişkin kanun uyarınca bankaya devredilen 22 fabrika arasında Hereke ipekli, Feshane ve Bakırköy Dokuma Fabrikaları ile Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası yer almıştır. Ancak banka devr aldığı bu işletmelerle taahhüt ettiği iştirakleri yürütememiş, özel sanayi ve maden işletmelerine yeterli kaynak aktaramamıştır. Bankanın döner sermaye ve yenileme sermayesinde yakın olması nedeniyle işletmecilik işlevi 3.7. 1932 tarihinde 2058 sayılı kurulan Devlet Sanayi Ofisine, bankacılık işlevi de 2054 sayılı kanunla Finans ve Kalkınma Bankasına devr edilmiştir.⁶⁰

Diğer devlet bankası ise 22 mayıs 1926' da kurulan Emlak ve Etyam Bankasıdır. İnşaat sektörüne kredi sağlanması ve taşınmaz mallardan oluşan servete akıcılık kazandırmak için kurulan banka 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası'na dönüştürülmüştür.⁶¹

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararların uygulama alanı bulmasında rol oynayan bir diğer etmen ise Teşvik-i Sanayi Kanunudur. 1913 yılında çıkarılan ancak günün koşullarına cevap veremeyen kanunun kapsamının genişletilmesi sonucunda 28 Mayıs 1927 yılında 1055 sayılı kanunla çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu'nun temel amacı ;özel girişimi desteklemek ve teşvik etmek olmuştur. Sanayi politikası alanında atılan önemli adımdan birini teşkil eden kanuna göre;

- Belediye sınırları dışında işletme kurmak isteyenlere ve uygun görülen girişimlere 10 hektara kadar karşılıksız arazi belediye sınırları içinde de devlet arsalarının bedelleri on yıl içinde ödenmek için özel teşebbüslere devri ,

- Bu teşebbüslerin bina arazisi kazanç gibi vergiden muaf tutulması,

- Sınai kuruluşlarca kullanılacak inşaat malzemeleri, hammadde ve yatırım ekipmanlarının gümrük vergileri ve giriş resimlerinden muaf tutulması,

- Haberleşme (telefon ve telgraf) bağlantılarının hükümetçe karşılıksız yapılması,

⁵⁹ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s.33, Tezel, a.g.e, s.227.

⁶⁰ Halil Çivi, **Türkiye'de Bankacılık Teori Uygulama ve Sonuçları**, Ankara,Fon Matbaası, 1985 s.98, Necdet Serin, **Türkiye'de Sanayileşme**, A.Ü S.B.F.Y No:167-149, Ankara Sevinç Matbaası, 1963, s.111.

⁶¹ Tezel, a.g.e, s.231.

- Yurt dışındaki sağlanan makine gibi araç ve gereçlerin demiryolu ve yollarında % 30 indirim yapılması yada izinli tarife uygulanması ,
- Smaı kuruluşlarının belirli şartlara bağılı olarak yıllık üretim değerlerinin % 10' u oranında prim verilmesi ,
- Teşebbüs faaliyeti için gerekli olan bir kısım kamusal tekel maddelerinin (tuz, ispiro, patlayıcı, maddeler gibi) bakanlar kurulu kararı ile belirli oranda indirim yapılması
- İthal mala oranla % pahalı olsa da devlet kuruluşlarının, belediyenin ve yasadan yararlanan tüm kuruluşlarının, belediyenin ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurt içi üretim kullanma zorunlulukları getirilmiştir. Ayrıca bazı şartlar altında bu ayrıcalıklarda yabancı sermayenin de yararlanabileceğı hükmü getirilmiştir.

Kanun daha sonra 1925 yılında çıkarılmış olan sanayiye koruma kanunu ile kuvvetlendirilmiş ve sanayiye özel himayeler getirilmiştir.⁶²

1 Haziran 1942 yılına kadar yürürlükte kalmış oldukça geniş kapsamlı olan bu kanun, sanayi için özel girişime büyük ayrıcalıklar tanıyan ve teşvikler getiren bir özelliğe sahip olmuştur. Nitekim kanunda yer alan parasal indirimler, kar garantileri gümrük muafiyetleri, parasız arazi, ucuz hammadde ve enerji temini kamunun özel girişimin arsa, yol, telefon ve taşıma giderlerine katılımı gibi hükümler bunu açık bir biçimde ortaya koymuştur.⁶³

Devletin bu özendirici hükümler aracılığı ile özel sermayeyi desteklemeye yönelik Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan firma sayısı 1927' 1470 dan 1932'de 1473'e yükseltilmiştir. Ancak 1933' de kanundan yararlanan ve 1927 sayım kapsamına bu firmaların sayısının % 44' 3' ünü tarım (tarım ürünlerini işleme ve değirmencilik gibi) % 23' 88' ini dokuma sanayi ile uğraşmaları ve özellikle tarımsal nitelikli sanayinin gelişme yönünde olması İzmir İktisat Kongresinde alınan kararların uygulanma çabası içerisinde alındığının bir kanıtı olarak kabul edilebilir.⁶⁴

Bu arada seker sanayine de el atılmış bu amaçla 1927 yılında ilk şeker fabrikası Alpullu kurulmuştur. Daha sonra bunu tamamen mahalli ve özel teşebbüs olan Uşak Şeker Fabrikası izlemiştir. Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikaları henüz kuruluş halindeyken 5 nisan 1925 tarihinde kabul edilen 601 sayılı " Şeker Fabrikalarına Başohunan İmtiyaz ve Muafiyet hakkında " bir kanun çıkarılmış ve bu kanun Cumhuriyet döneminin ilk teşvik kanunu olmuştur.⁶⁵

⁶² Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, a.g.e, s.5, Boratav, a.g.e, s.86-89.

⁶³ Korkut Boratav, *Türkiye' de Devletçilik*, Ankara Savaş Yayınları, 1982, s.86-89.

⁶⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye' de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50.Yılı*, Ankara 1973, s.151, Altıntaş, a.g.e, s.88-89.

⁶⁵ Boratav, a.g.e, s.97, Tokgöz, a.g.e, s.74-75, Başkaya, a.g.e, s.48.

Bu dönemde sanayi sektöründe dikkati çeken nokta kağıt ve maden sanayileri dışında ki tüm sektörlerde küçük üreticiliğin hakim olmasıdır. Sanayi sektöründeki katma değerlerin % 38' ini üreten gıda, tekstil maden işleme kimya ve ağaç ürünleri sektörleri aynı zamanda en yüksek düzeyde üretim yapan küçük ölçek sektörler olmuşlardır.⁶⁶

Fabrika sanayinden öte atölye tipi küçük üreticiliğin hakim olduğu sanayi sektöründe 1927 sayım sonuçlarına göre sadece 155 işletmede 10'den fazla işçi çalıştırılmıştır. Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan tüm işletmelerde çalışan işçi sayısı 65.245'i geçmemiştir.⁶⁷

Dikkati çeken bir diğer nokta da ,dönem süresince gerçekleşen sınavi üretim her ne kadar tüketime yönelik olmuşsa da temel tüketim gereksinmelerini karşılayamamıştır. Nitekim dönemin ithalat verilerine ilişkin sonuçların da da ithalatın % 70 'inin tüketim mallarından % 30 'ının ise yatırım mallarından oluştuğu gözlenmektedir.

Tablo 1 : 1927 Yılındaki İthalat (Milyon TL)

<u>İthal Edilen Mal</u>	<u>Tutarı</u>
İplik ve mensucat	74.0
Alet ve makineler	20.3
Demir çelik vb	22.5
Her nevi yağlar	21,1
Şeker	13.4
Kağıt ve tatbikatı	5.1
Lastik, muşamba, elbise	5.8
Deri ve kösele	5.8
Cam porselen vb	6.8
Kimyevi maddeler	6.2
Sair mamul maddeler	6.2
<u>TOPLAM</u>	<u>197. 2</u>

Kaynak : Türkiye Ticaret Odası, Sanayi Odalar ve Ticaret Borsaları Birliği; **Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma** Ankara 1966 s. 28

⁶⁶ Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Adalet Matbaası, 1991, s.97.

⁶⁷ Başkaya, a.g.e, s.33.

Sonuçta Cumhuriyet'in Osmanlı devletinden devir aldığı yetersiz sanayi yapısı, kalkınma ve sanayileşme yolunda liberal ekonomi politikasının izlendiği 1923-1929 döneminde de umulan ölçüde başarılı olamamış ,ülkede dinamik bir sanayi kurulamamıştır. Fakat bunu özel sektörün dönem içerisinde başarılı olmadığı şeklinde irdelemek hatalı olacaktır. Çünkü,ülkenin haberleşme ve ulaşım gibi sanayi alt yapısından yoksun olması,mili gelirin düşüklüğü nedeniyle ekonomide yatırımı teşvik edecek,bir talebin mevcut olmaması,yabancı sermayeyi sevk ve idare edecek müteşebbislerin olmaması,büyük projeler için iç kaynakları mevcut birikimleri sınai kuruluşları finanse etmek üzere harekete geçirecek mali kurumların yokluğu diğer bir deyişle uzun vadeli kredi olanaklarının sağlanacağı sermaye piyasasının olmaması cumhuriyet dönemi sanayileşme çabalarını geciktirmiştir.⁶⁸

Görüldüğü gibi sanayinin özendirilmesi ve geliştirilmesi yolundaki hedeflerin gerçekleşmemesinin nedenlerinin bir kısmını iç sınırlamalar oluşturmuşsa da bir kısmını da Lozan Anlaşması'nun ortaya koyduğu zorluklar oluşturmuştur. Lozan anlaşması ve ekleri Türkiye'nin kendi sanayini korumak için önlemler almasını engellenmiş (1929 yılına kadar Lozan Anlaşması nedeniyle gümrük korumasına fiilen başvurmamış) böylece genç Cumhuriyet için iktisat kongresi çerçevesinde benimsenen sanayileşme politikası ve hedeflerinin uygulanma şansı ortadan kalkmıştır. Bu durum sanayileşme politikalarını olduğu kadar dış ticaret politikalarını da olumsuz yönde etkilemiştir.⁶⁹

1.3.3. Dış Ticaret Alanında

Lozan Barış Anlaşması imzalanmasının gümrüklere yönelik olarak getirdiği hükümler Cumhuriyet hükümetinin 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası izlemesinin ötesinde devlet bütçesi içinde önemli bir yer tutan aşar vergisinin kaldırılmasına ek olarak gümrük resminden de büyük ölçüde yoksun bırakmış devletin iktisadi müdahale imkanlarını frenlemiştir. Dış ticaretin düzenlenmesi yetkisi ancak 1929'da çıkarılan bir yasa ile sağlanmış ve bu yıla kadar olağan üstü durumlar dışında ihracata yönelik herhangi bir düzenlemeye gidilememiştir.⁷⁰

Bu duruma ilave olarak;

Savaş sonrası dönemden o zamana kadar kısıtlanmış ithal talebinin serbest bırakılması sonucunda liberal ekonomi politikasının izlediği 1923. 1929 yılları arasında dış ticaret dengesi devamlı olarak açık vermiştir.⁷¹

⁶⁸ Aydemir ,a.g.e, s.360-362, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, a.g.e, s.29.

⁶⁹ Karakoyunlu, a.g.e, s.190.

⁷⁰ Boratav, a.g.e, s.10-11.

⁷¹ Akbank, a.g.e, s.338.

Tablo 2 : 1923- 1932 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti

(Milyon\$)

<u>Yıllar</u>	<u>İhracat</u>	<u>İthalat</u>	<u>Fark</u>
1923	50.8	86.9	-36.1
1924	82.4	100.5	-18,1
1925	102.7	129.0	-26.3
1926	96.4	121.4	-25.4
1927	80.7	107.8	-27.1
1928	88.3	113.7	-25.4
1928	74.8	123.6	-48.8

Kaynak : Akbank Kültür Yayını, a. g. e, s. 338

Ancak bu dönemde ithalatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı ortalama olarak % 14.4 ihracatın oranı ise % 10.6 olmuştur. İhracatın milli gelir içinde kapladığı paylar sonraki elli yıl boyunca aşlamamış ve bir anlamda bu dönem cumhuriyet tarihinde "dışa açık" bir dönem olma özelliğini kazanmıştır.⁷²

İhracat az sayıdaki üründen oluşmuş ve büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayanmıştır. Öyle ki tarımsal ürünlerin ihracattaki payı aynı dönemde % 85' den fazla olmuştur. maddecilik ürünleri ihracat gelirinin % 5'ini sağlamış sanayi ürünlerinin payı ise % 10 'un altında kalmıştır. Dönem boyunca ihracatın bu bileşiminde hiç değişme olmamıştır.⁷³

1923 - 1929 döneminde Cumhuriyet Türkiye'sinin dışa bağımlı ve çok açık bir ekonomik yapı taşıması ile Lozan Anlaşmasının kapitülasyonları kaldıran hükme rağmen hükümetin gümrük vergisi koyma yetkisini kısıtlayan hükmün devam etmesi hala yarı sömürge ekonomisinin ana hatlarının mevcut olduğu göstermiştir.⁷⁴

Ancak dönemin liderleri yabancı sermayenin kapitüler imtiyazlar aramaması siyasi bağımsızlığımıza saygı göstermesi konusunda dıyarlı olmuşlardır. Bu şartlar altında gelecek yabancı sermayenin iktisadi bağımsızlığa gölge düşürmeden ekonominin gelişmesine olumlu katkılar yapacağı kabul edilmiştir. Çünkü yurt içindeki sermaye birikimi, teknik bilgi ve beceri eksiklerinin iktisadi ve sosyal gelişme çabalarının önüne

⁷² Boratav, *Türkiye İktisat*,s.37.

⁷³ Sahin, a.g.e, s.43.

⁷⁴ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul Altın Kitaplar Yayınevi ,1988 s.245.

çıkardığı engelleri aşmak için yabancı sermaye çerçevelerinden yararlanmak kaçınılmaz olmuş; bu bağlamda yerli sermayedarların yabancı sermaye ile ortaklık ve işbirliği ilişkilerine girmesi olumlu karşılanmıştır.

Uygulamaya bakıldığında daha Kurtuluş Savaşı yıllarında yabancı sermaye ile işbirliğinden yana tutum sergilendiği göze çarpmaktadır. Nitekim Meclis ikinci Başkanı Celalettin Arif Bey'in Ereğli'de sahip olduğu kömür madeni işletme ayrıcalığını % 10 hisse karşılığında İtalyanlar'a satması bunun en güzel örneğidir.⁷⁵

1920'lı yıllarda özellikle Milli Türk Ticaret Birliği Türkiye'nin yabancı sermaye ile işbirliğine girmesi konusunda büyük çaba sarf etmiş ancak bu konuda tedbirli davranmıştır. Nitekim Birlik İzmir İktisat Kongresi'nde sunduğu raporda "*ecnebi sermayesinden müstagni kalamayacağımız aşikar ise de bu sermayenin memleket için muzur olmayacak şeklinde girmesinin*" teminini istemiştir. Yine rapordaki esaslara göre yabancı sermayenin ülkeye sadece kanunen Türk addedilen şirketler içinde girmesi belirtilmiş; şirketin kanunen Türk sayılabilmesi için faaliyet alanı ve sermayenin büyüklüğüne göre değişen (% 75, %51, %41, %31)oranlarında sermayenin münhasıran Türklere terfiki öngörülmüştür.⁷⁶

Bu öneriler çerçevesinde 1923 yılında İstanbul'daki tramvay, telefon, su, elektrik şirketleri ve Aydın demiryolu şirketi gibi bazı yabancı şirketlerle bunların Osmanlı hükümetinden almış olduğu ayrıcalıkları onaylayan yeni sözleşmeler imzalanmıştır. 1924 yılında yabancıların Türkiye'de belediye sınırları içinde taşınmaz mal edinmelerini sınırlandıran yasal engeller kaldırılmıştır. 1925'te Osmanlı İmparatorluğundan kalan devlet sanayi işletmelerinin özel anonim şirketlere satılması için çıkarılan kanununda yabancıların şirketlerde %49 oranı kadar pay sahibi olmalarına olanak tanımıştır. Ayrıca 1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun getirdiği imkanlardan yabancı sermayeli şirketlerde yararlanmıştır. Öte yandan Osmanlı Döneminde kalan ayrıcalıklı şirketlerin çoğunun varlıkları statüler kazandırılmıştır. 1924'te İstanbul Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi (Belçika sermayeli) 1925'te İzmir telefon Şirketi (İsveç), 1926'da İzmir elektrik ve Tramvay Şirketi (Belçika), 1927'de Zingal Ormancılık Şirketi (Belçika) 1928'de Adana Elektrik Şirketi (Alman), Ankara Elektrik ve Gaz şirketi (Fransız), 1929'da ise Ford Şirketi (Amerikan) ve Kömür Madencilik Şirketi (Fransız) Ayrıcalıklı statü elde eden şirketler olmuşlardır. Bir kısım yabancı şirketler ise ayrıcalıksız yapım şubeleri açmışlardır. Nitekim Belçika ve Fransız sermayenin iki çimento fabrikası bu şekilde kurulmuştur.⁷⁷

⁷⁵ Boratav, a.g.e, Tezel, a.g.e, s.190-191.

⁷⁶ Ökçün, a.g.e, s.435-437.

⁷⁷ Tezel, a.g.e, s.194-196.

Yabancı sermaye etkinliğinin en çok görüldüğü alan özellikle kamu kesiminde sürdürülen inşaat işleri olmuştur. Chester⁷⁸ projesinden umulan sonucun alınmamasına rağmen demiryolları inşası için yabancı sermaye ve teknoloji aranmıştır. Öyle ki 1927'de yapılan büyük ihalelerde Alman ve İsveçli şirketler 1300 km'lik Demiryolu yapımını üstlenmiştir.⁷⁹

Zaten 1923-1929 döneminin devlet inşacılığında demiryolu projelerinin ağırlıklı olarak uygulanması dönemin önemli bir özelliği olarak belirmiştir. Kuskusuz bunda iç pazarın oluşmasına yönelik alt yapı yatırımlarının ivedilik ve öncelik taşınmasının rolü büyük olmuştur. 3 mart 1924'te demiryolları siyasetinin kanunlaşması ve 1925'te çıkarılan yeni yasalarla savaş koşullarında kullanılamaz duruma gelmiş, demiryollarının yenileştirme işlemine girilmiştir. Her ne kadar demiryolu siyasetinin bir gereği olarak 22 nisan 1924 tarihli ve 506 sayılı bir yasayla Türklerin demiryolu işletmeciliğini başarabileceğini kanıtlamak amacıyla yabancı şirketlerin ve azınlıkların elindeki demiryollarının satın alınması ve devletleştirilmesine yönelik uygulamalar yer almışsa da demiryolu yapımı için gerekli olan teknoloji ve sermayeyi edinebilmek amacıyla 1927 yılında yabancı firmalarla ihaleye hız kazandırılmıştır. Nitekim 1927'de İsveçli (Nidquist Holm) ve Alman (Julies Berger) Şirketleri 1.300 km'lik demiryolu yapımını üstlenmiştir.

Böylece 1927 yılında yabancı firmalara ihale edilmesine kadar yavaş giden demiryolları yapımı 1929'a gelindiğinde 1000 km'e ulaşmıştır ve toplam demiryolu uzunluğu 4. 100 km'ye çıkmıştır.⁸⁰

2- DEVLETÇİ EKONOMİK POLİTİKALARA YÖNELİŞ

2.1 Türkiye'de Devletçilik Politikasının Doğuşu ve Geçirdiği Aşamalar

Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal ve ekonomik gündemde yerini korumuş olan devletçilik iki değişik şekilde ifade edilebilir.

⁷⁸ **Chester Projesi:** Chester Grubuna 9 Nisan tarihli ve 327 sayılı kanunla verilen ayrıcalıktır. Chester Projesi genel hatlarıyla ülkenin 170.000km karelik bölümünde her türlü maden ve petrol kaynaklarını ve yapılacak olan demiryolları ve limanları 99yil işletme ayrıcalığı karşısında, Amerikan kapitalistlerinin ülkede 4.400km kadar demiryolu ve liman yapımını üstlenmesini istemiştir. Ancak Chester ayrıcalığı ilk olarak 1909 yılında ortaya çıkmıştır. Şubat 1909 yılında Chester'in Bayındırlık Bakanlığı ile imzaladığı ön sözleşme ile Sivas- Van arasında Çaltı, Harput, Ergani, Diyarbakır, Siirt, ve Bitlis'ten geçen bir geniş ana hat ile bunu bir yandan Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye öte yandan Adana yöresindeki Yumurtalık ve Süvediy'e de bir limanın yapımını üstlenmiştir. (Yahya Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti Emperyalist miydi Chester Ayrıcalığı", Cilt25, Aralık 1970, s.287-3189).

⁷⁹ Tezel, a.g.e, s.198.

⁸⁰ Aydemir, a.g.e.s .362-366, Tokgöz, a.g.e, s.79, Tezel, a.g.e, s.198.

Fransızca *etat* (devlet) sözcüğünden türeyen ⁸¹ devletçiliğin "halk arasında popülist politika söylemlerinde ve resmi tarih yazımında vurgulanan iktisadi anlamı kamu yararı nedeniyle iktisadi faaliyetlerin devlet tarafından denetlenmesi düzenlenmesi, teşvik edilmesi korunması ve gerektiğinde de devlet tarafından gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Siyasal devletçilik ise varlığını toplum ötesi bir tarihten aldığına inanan ve bu nedenle toplumun belli aralıklarla ve serbest bir şekilde bu varlığı onaylaması gerektiğine tepki gösteren asker, sivil kadromun temel topsal seçimleri tekeline aldığı toplumsal faaliyetlerin varlığını devletin tespit ettiği yararlılık kıtasına bağlı kaldığı, otoriter, merkeziyetçi ve elitist bir siyasi düşüncenin ürünü" şeklinde ifade edilmektedir.⁸² Ancak ülkemizde devletçilik çerçevesi geniş yaygın bir anlamda kullanılmıştır. Bu anlamda devletçilikte " devlet, ekonomi, sosyal ve kültürel kalkınmanın temel faktörlere, hareket ettirici gücü olarak " ifade edilmiştir. Devletin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda geniş ve yaygın faaliyetleri görmekle görevli üstün güce sahip yetkilerle donatılmış kamu tüzel kişiliği olarak görülmesi de bu anlayışın somucunda olmuştur.

Devletin ekonomik alandaki görünümü ve değerlendirilmesi karma ekonomi şeklinde doğmuştur. Devletçilikte asıl uygulama alanı ekonomide devletin ekonomik faaliyetlerinde görüldüğünden devletçilik ve karma ekonomi eş anlamda kullanılmıştır."⁸³ Ashında her ne kadar 1923-1931 yılları arası liberal dönem, 1932-1945 yılları arası devletçilik dönemi olarak ifade edilmişse de Cumhuriyetin ilanından itibaren pür liberal ve pür devletçi politikalar uygulanamamıştır. Nitekim 1923-1931 yılları arasında devletin Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında özel teşebbüse yaptığı müdahaleler demiryolları inşaatlarının ihaleler kapsamında sermaye çevrelerine yönelik eşit şartları ortadan kaldırması bu duruma örnek verilebilir.

Dolayısıyla Türkiye'de ekonomik sistem içerisinde gerek liberal gerekse devletçi politikaların uygulanmaya çalışıldığı dönemlerde ekonomiye karma politikalar hakim olmuş ve devletin ekonomik yaşamdaki etkinliği Cumhuriyetin başından beri varolmuştur.⁸⁴

⁸¹ Osman Okyar "Devletçilik Kavramı", Türkiye'de Devletçilik, Der:Nevin Coşar, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s.189.

⁸² Ahmet İnsel, "Siyasal ve İktisadi Bir Bütün Olarak Devletçilik", Türkiye Toplumunun Bunalımı, İstanbul, Birikim YAYınları, 1990, s.147.

⁸³ Hamza Eroğlu, "Atatürk ve Devletçilik", Atatürk ve Devletçiliğe İlişkin Makaleler, Ankara Genel Kurmay Basımevi, 1983, s.302

⁸⁴ Boratav, a.g.e, s.7, Mükerrrem Hiç, Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, s.114-115.

Karma Ekonomi Politikası;- İçinde hem kamu hem de özel sektörün yer aldığı, ekonomik faaliyetlerde devlet müdahalesi kuvvetli olan, ekonomik kalkınma için orta ve uzun dönemi kapsayan emredici yol göstericisi niteliklere sahip planları bulunan, kalkınma düzeyi düşük ,ödemeler bilançosu açık veren , nüfus artışı ve işsizlik oranı yüksek ekonomilerde uygulanan sistem olarak ifade edilebilir.⁸⁵

Karma ekonominin bu şekildeki tanımını içeren ekonomik yapıya sahip Türkiye de de bunun uygulanması kolaylaşmış sonuçta Türk tipi bir karma ekonomi sistemi ortaya çıkmıştır

Görüldüğü gibi karma ekonominin esaslarını içeren bir yapıya sahip olan Türk ekonomik sisteminin Atatürk'ün düşünceleri üzerine kurulmuş olması karma ekonominin benzeri olan devletçilik sisteminin uygulanmasına neden olmuştur.

Nitekim Atatürk'ün anlayışının da,devlet müdahalesini zorunlu kılması,planlı ekonomiyi zorunlu kılması ,özel teşebbüsü ve devlet işletmeciliğinin bir arada dengeli bir şekilde bulunması.,devletin ekonomiye müdahalesiyle birlikte kişisel özgürlüklerin korunmasına büyük önem vermesi, karma ekonominin esaslarını ortaya çıkartmaktadır.⁸⁶ Fakat Türkiye'deki devletçilik gelişi güzel ve bazı düşüncelerden esinlenerek ortaya çıkmamıştır. H. Laufenberger'in de belirttiği üzere:

"Devletçilik sisteminin Türkiye'deki uygulanması 19. Yüzyıldan beri savunulan düşüncelerden alınmış bir sistem değildir. Bu sistem Türkiye'nin gereksinmelerinden doğmuştur ve bizzat Türkiye'ye özgü bir sistemdir".⁸⁷

Gerçekten de Türkiye 'de ekonomik sistem içinde uygulanan devletçiliğin oluşumunda çeşitli nedenler etkili olmuştur. Bunlar;

1. İdeolojik Nedenler: Sömürge ve yarı sömürge koşullarından kurtularak kendine özgü sosyal ve ekonomik kurallar benimsemek gereği duyan ülkeler aynı zamanda kendilerine sosyal ve ekonomik organları da yaratmak zorunluluğu içine girmişlerdir.

⁸⁵ Werner Gumpel, *"Atatürk'ün Devletçiliği, Alternatifleri ve Geleceği"*, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1981, s.199.

⁸⁶ Gumpel, a.g.e, s.199, Eroğlu, a.g.e, s.303-304.

⁸⁷ A. Mustafa Aysan, *"Atatürk'ün Ekonomi Görüşü Devletçilik"* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt2 Temmuz, 1986, sayı 6, s.619-620, Yüksel Ülken *"Atatürk ve Ekonomide Devlet Müdahalesi"*, İstanbul İktisat Fakültesi, Cilt 19, Sayı 1-4 Temmuz 1980 Eylül 1981, s.100.

İşte ulusal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla tamamlamayı amaçlamış Türkiye'de önder Mustafa Kemal'in liderliğinde kendi sosyal ve ekonomik sistemini yaratmış ve buna da devletçilik denilmiştir.⁸⁸

"Ulusal amacımız bağımsızlığımızı sağlamak ve bugünkü uğraşımızın amacı tam bağımsızlıktır" diyen Atatürk tam bağımsızlığın ekonomik ve mali bağımsızlıkla gerçekleşebileceğini bununda ancak devletçilikle yapılabileceğini dile getirmiştir.⁸⁹

Ulusal kurtuluş hareketinin üzerine bağımsız ekonomiyi oturtmak düşüncesine ve milliyetçi karaktere sahip Türk liderlerinin büyük çoğunlunun asker çevrelerden çıkmış olması onları ferdi kararlarla ekonomik kalkınmanın sağlanamayacağı düşüncesine yönelmiş devlet teşebbüsleri ile devletin planlayacağı ve aktif rol alabileceği bir ekonomi onlar için daha cazip bir sistem olarak görülmüştür.⁹⁰

2. Ekonomik Nedenler: 1923-1930 döneminde sermaye yetersizliği ve teknik bilgi eksikliği nedeni ile uygulanan liberal ekonomi politikasının beklenen sanayileşmeyi sağlayamaması , büyük umutlar beslenen özel girişimciliğin başarısızlık örneği vermesi, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar yönündeki uygulamalar sonucunda özel girişimin temel sanayilerden öte tüketim malları üretimine geçerek ülkede sanayi burjuvazisinin yerine ticaret burjuvazisinin doğmasına neden olmuştur .⁹¹

Bu durum karşısında sanayileşmede devletin etkin bir rol alması devleti bir yandan alt yapı yatırımları yaparak özel sektörün gelişeceği ortamı hazırlamaya bir yandan da kuracağı sanayi kuruluşları ile dışsal ekonomi yaratmaya itmiştir.⁹²

Ekonomideki bu güçsüzlüğe ek olarak ulaşım enerji ağır sanayi gibi büyük yatırım ve önemli teknoloji gerektiren alanlardaki gerilik devletin ekonomiyeye karışmasını zorunlu kılmıştır.⁹³ Öte yandan Lozan Barış Antlaşmasının hükmüne göre Türkiye Cumhuriyetinin 1929 yılına kadar 5 yıl boyunca 1914' de yürürlükte bulunan İngiltere, İtalya, Fransa Japonya, Yunanistan ve Yugoslavya'ya Osmanlı gümrük tarifelerini uygulamak zorunda kalması devleti gümrük gelirinden yoksun bırakmıştır. İşte bu hükmün 1929 yılında sona

⁸⁸ Ahmet Öztürk, "Atatürk Döneminde Devletçilik ve Planlama Anlayışı", Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyal Politikası, 13-15 Mayıs 1981,Cilt 2, Sayı 2, Ağustos1981,s.13

⁸⁹ Afet İnan,Devletçilik İlkesi ve T.C Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, s.33.

⁹⁰ Milliyet Kültür Kulübü ,Karma Ekonomi, İstanbul, Çeltüt Matbaası 1967, s.13, İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması Batılılaşma, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1989, s.104, Beşir Hamitoğulları,Çağdaş İktisadi Sistemler Strüktürel ve Doktrinel Bir Yaklaşım, Ankara, Savaş Yayınları, 1986, s.785.

⁹¹ Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul, Milliyet Yayınları, Sümer Matbaası, 1973, s.80

⁹² Dündar Sağlam,Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Sorunları, Ankara,Sanem Matbaası, s.80.

⁹³ Emre Kongar", Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları," Türkiye'de Devletçilik, Der: Nevin Coşar, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s.228.

ermesi devletin ithalata ve yatırıma yönelme imkanına kavuşması devletçiliğe geçişin diğer bir ekonomik boyutunu oluşturmuştur.⁹⁴

3. Toplumsal Nedenler: 1920 ve 1930'lardaki eşraf ve ayanın destek ve denetimi dışında kendi başlarına belirli bir sınıfsal gelişmenin öncüsü olamayacak kadar güçsüz olmaları nedeni ile merkezi bürokrasi toplumda gücünü egemen bir biçimde sürdürme olanağı bulmuştur. Öyle ki, bürokratların eşraf ve ayan ile işlevsel bir bağ kurmaları engellenememiştir.

Nitekim Terakkiperver Fırkası ve Serbest Fırka denemeleri merkezi bürokrasiye karşı desteklenebilecek sınıf ve grupların yokluğu nedeniyle varlıkları sürdürememişlerdir.

Toplumsal olarak bürokratların toplumun bazı kesimleriyle bütünleşme zorunluluğu devletçilik uygulamasının altında yatan nedenlerden biri olmuştur. Çünkü yeni devleti kuran bürokratların uzun süre toplumdaki kopuk bir biçimde egemenliklerini sürdürme imkanı olmayacaktır.

Zira bürokrasinin kendini güçlendirebilmesi bazı üretim araçları ve kurumlarını geliştirebilmesi bu yoldan bir destekle sağlanabilecektir. ⁹⁵

Her ne kadar ekonominin ve toplumsal yapının işleyişinde meydana gelen gelişim döneminin iktisat politikasının değişmesinde etkili olmuşsa da siyasi iktidarı böylesi bir değişmeye iten önemli bir neden dünya kapitalizm merkezlerinde yaşanan 1929 ekonomik buhranı olmuştur. ⁹⁶

2.1.1. 1929-1931 Buhran Dönemi Devletçilik Politikası

Amerika Birleşik Devletlerinde ekonomiye canlılık kazandıran önemli etkenlerden birisi olan menkul kıymetler borsasındaki spekülasyon 1928'in sonlarında hız kazanmıştır. Öyle ki Newyork borsasında her gün 5 milyona yakın hisse senedi el değiştirmiştir. Bazı hisse senetlerinde meydana gelen yükseliş nedeniyle piyasaya yeni spekülatörlerin girmesi bu spekülasyonu doruk noktasına ulaştırmıştır.

Ancak 24 Ekim 1929'da Chisse senetlerinin değerinde meydana gelen düşme sonucunda piyasaya yeni spekülatörlerin girişi durmuş bir günde 16 milyon hisse senedinin değerini %50-90 kaybetmesi piyasayı alt üst etmiştir. Bu durumu önlemek amacıyla bankaların yüksek değerlerle hisse senedi almaya yönelmeleri bir çok bankayı iflasa yaklaştırmıştır.⁹⁷

⁹⁴ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Baha Matbaası, 1973, s. 80.

⁹⁵ Kongar, a.g.e, s.228-229, Küçükömer, a.g.e, s.105.

⁹⁶ Boratav, *Türkiye İktisat*.....,s.48.

⁹⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, O.D.T.Ü, 1983, s.12.

Bu arada 1920'li yılların sonlarına doğru sanayi ve tarımsal üretimde doygunluk noktasına ulaşılması kriz konjonktürünü önemli ölçüde etkilemiştir. Tarımsal mallar ve hammadde fiyatlarında üretim artışı ve stokların büyümesi sonucunda oluşan fiyat düşüşü tahıl üreten ülkelere sermaye akımını sınırlandırmış bu ülkeler borçlarını ödeyemez bir duruma gelmiştir.

Ekonomik dengesini büyük ölçüde yabancı ülkelere verdiği borçlarla sağlayan ABD ile birlikte Avrupa ülkeleri de kendi dengelerini ABD'den borç alarak sağlamıştır.

Bu durumda bir yandan ABD'deki buhran nedeniyle dışarıya olan para akımının kesilmesi bir yandan da tarım ve sanayi üretiminde yaşanan hızlı dönüşüme tüketimin uyum sağlayamaması nedeniyle reel alanda yaşanan kriz sonucunda buhranın diğer ülkelere yayılması kaçınılmaz kaçınılmaz olmuştur.⁹⁸

Görüldüğü gibi krizin yayılmasında aşırı üretim bunalımı etkili olmuşsa da bunda kapitalist sistemin tüm ekonomileri organik bir bütün haline getirmesinin de etkisi göz ardı edilemez. Kapitalist dünya sistemi içinde merkez ve çevre ülkelerinde görülen bu birleşme krize karşı alınan önlem ve uygulamaya konulan politikalarda da kendini göstermiştir. Her ne kadar merkez kapitalist ülkelerin uyguladığı politikalar bazı özellikler taşıyorsa da uygulamada devletin ekonomiye müdahalesinin artması diğer ülkelerle ortak bir özellik oluşturmuştur. Böylece kriz klasik ve Neoklasik teori ve yaklaşımları sarsarak Keynesci yaklaşımın öne çıkmasına neden olmuştur. Nitekim ABD'de 1932 yılında New Deal programı çerçevesinde geniş kamu harcamalarına girişilmiş ihracatı özendirici korumacı önlemlerle devletin ekonomideki yerini ve fonksiyonlarını artırıcı düzenlemelere gidilmiştir.

Ayrıca krizin etkisiyle bütün Avrupa'da siyasi nitelikli kararlar alınarak siyasi rejim değişikliğine gidilmiştir. Almanya'da Nazizm, İtalya'da Faşizm ve Fransa'da da Halk Cephesi vb. uygulamalar başlamıştır.⁹⁹

Kapitalist bloğun ülkeleri buhranın etkilerini azaltmaya yönelik ekonomik ve siyasi alanda politika değişikliği geçirirken Birinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin dışında kalarak sosyalist bir ekonomi kurmaya çalışmış Sovyetler birliği buhrandan etkilenmeden gelişmeye devam etmiştir.

Ekonomik planlama ile hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş olan Sovyet ekonomisinin kriz dışında kalması sonucunda yaşanan deneyimden Türkiye'de büyük ölçüde etkilenmiş ve bu deneyim 1929'dan sonra Türkiye'de devletçiliğin yayılmasında

⁹⁸ Turgut, a.g.e, s.68, Başkaya, a.g.e, s.58-61, Tokgöz, a.g.e, s.40.

⁹⁹ Başkaya, a.g.e, s.63, Turgut, a.g.e, s.64.

etkili olmuştur. Böylece Sovyetlerin planlı ekonomisi kapitalist modele karşı bir alternatif olarak ülkemizde ilgi görmüş öyle ki daha sonraki yıllarda uygulanan sanayi planlarında Sovyetlerden mali ve teknik yardım alınmıştır.¹⁰⁰

Başlangıçta dünya ekonomisi ile sıkı bir ilişki içinde olmaması nedeni ile Türkiye'nin krizden etkilenmeyeceği ileri sürülmüştür. Ancak geleneksel birkaç ihraç ürünü (şeker, gazyağı, kaput bezi gibi) dışında pek çok sanayi ürünü tüketim malını (makine, alet gibi) ithal etmek zorunda olan Türkiye'nin büyük krizin dışında kalması mümkün olmamış ve kriz etkisini dış ticaret yolu ile hissettirmiştir.¹⁰¹

Krizin ilk etkisi tarım yoluyla kendini göstermiştir. Büyük dünya bunalımının dünya tarım ürünleri piyasasında talebi ve fiyatları hızla düşürmesi Türkiye'de köylünün pazarla olan ilişkisini azaltmıştır. Tarımsal ürün fiyatlarındaki azalışın tarımsal girdi fiyatlarındaki artıştan daha fazla olmasını ihracatı artırıcı yönde bir çözüm olarak düşünen devletin bu duruma müdahale etmemesi sonucunda, üretimdeki artış durmuş öyle ki ticaret ve sanayi ürünlerinin üretiminde dahi daralmalara yol açmıştır.¹⁰²

Tarımsal ürün fiyatlarındaki düşme sonucunda tarım sektöründeki gerileme sadece tarım üretimini olumsuz yönde etkilemekle kalmamış beraberinde başka ekonomik ve sosyal sorunları da getirmiştir.

Tarımsal gelirlerin azalması, çiftçinin Ziraat Bankasından, esnaf ve tüccardan aldığı kredileri, Devlete olan vergi borcunu ödeyemez duruma düşmesine neden olmuştur. Öyle ki, buhranın ilerlemesi ile arazi fiyatlarının aşırı derecede düşmesi vaktiyle mülk değerlerinin üçte biri veya ikisi nispetinde borçlanmış olan çiftçiler mülklerinin tamamıyla dahi bu borcu ödeyemeyecek duruma gelmiştir.¹⁰³

Kriz ile birlikte çiftçi gelirindeki düşme köylünün piyasa ile olan ilişkisini azaltmış bir kısım çiftçi doyumluk ekonomiye yönelirken bir kısmı da şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁴

Öte yandan dünya pazarlarında tarım ürünleri fiyatlarındaki aşırı düşüş Türk ihraç ürünleri fiyatlarına yansyarak ihracat gelirlerinde önemli bir gerilemeye neden olmuştur.

¹⁰⁰ Tokgöz, a.g.e, s.41-47, Baskaya, a.g.e., s.60.

¹⁰¹ Tekeli, İlkın, a.g.e, s.14, Tayanç, a.g.e, s.99, İnan, a.g.e, s.142.

¹⁰² Avni Zarakoğlu, "1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Krize Karşı Alman Mücadele Tedbirleri" Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü S.B.F.Y, Sayı.13, Ankara, 1982, s.90, Hatiboğlu, a.g.e, s.81, Başkaya, a.g.e, s.83.

¹⁰³ Hatiboğlu, a.g.e, s.88-97.

¹⁰⁴ Hatiboğlu, a.g.e, s.86.

Aslında krizin başlangıç yılı olan 1929'da Türkiye'nin ihracatı miktar olarak bir önceki yıldan fazla olmasına rağmen değer olarak incelendiğinde önceki yıla oranla önemli şekilde gerilediği gözlenmiştir. İhracat gelirlerindeki bu düşüş 1935 yılına kadar devam etmiştir.¹⁰⁵

Tablo 3 : 1925-1935 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti
(Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	FARK
1925	148.0	185.8	-37.8
1926	143.4	180.5	-37.1
1927	121.8	162.6	-40.8
1928	133.5	171.9	-38.4
1929	119.4	197.2	-77.8
1930	116.5	113.5	3.0
1931	97.8	97.4	0.4
1932	77.9	66.2	11.7
1933	74.0	57.5	16.5
1934	70.8	66.9	3.9
1935	73.8	68.4	5,4

Kaynak : Başkaya, a.g.e. s.74.

İhraç edilen malların fiyatlarındaki düşme nedeniyle dış ticaret hadlerinde de önemli bir gerileme olmuş 1933 yılında Türkiye'nin dış ticaret haddi %39 azalmıştır.¹⁰⁶

Dış ticaret açığının giderek artması Türk lirasının hızla değer kaybetmesine neden olmuştur. Ancak TL'nin değerindeki azalışta tek başına dünya krizi etkili olmamış Türkiye'nin ekonomik yapı ve politikasının da bunda etkisi olmuştur. Nitekim devletin demiryolu politikasının gerektirdiği döviz, bir kısım yabancı sermayeli demiryolu hatlarının satın alınması ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı artırmıştır.

¹⁰⁵ Başkaya, a.g.e, s.74.

¹⁰⁶ Başkaya, a.g.e, s.74.

Öte yandan Lozan anlaşmasında halledilemeyen Osmanlı devletinden devr alınan dış borçların ilk taksit ve faiz ödemesine 1929 yılında başlanacak olması ekonomiyi büyük sıkıntıya sokmuştur. Bu durumda moratoryum ilan edilmiş ve Türkiye'nin dış itibarı bozulmuştur.

Böylece 1929 dünya krizi ile birlikte Türkiye ekonomisinin kendi iç yapısından ve işleyişinden kaynaklanan olumsuzlukların (Osmanlı borçları, yüksek gümrük tarifeleri, kuraklık ve kıtlık gibi) bütünleşmesi istikrarsız olan para değerinin daha da düşmesine, ticaret açıklarının rekor düzeye çıkmasına, milli gelirin azalmasına neden olarak Türkiye ekonomisindeki çıkmazı üst seviyeye çıkarmıştır.¹⁰⁷

İşte Dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu bu ekonomik koşulları değerlendiren yöneticiler ülkenin iktisadi ve sosyal yapısına uygun önlemleri yürürlüğe koyma çabası içine girmişlerdir. Her ne kadar devletin iktisadi hayata müdahalesi (devletçilik) çok eskiden beri mevcut olmuşsa da 1929 krizi bu müdahalenin uygulama alanını genişletmiş; ekonomiye yön verecek kurum ve politikaların daha büyük bir özenle ele alınmasını sağlamıştır. Bu bağlamda devletin ekonomiye müdahalesi yeni yasal düzenlemelerle beraber bu yasalar çerçevesinde iktisadi faaliyetlerde bulunmak üzere oluşturulan kurumsal örgütlenmelerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. ¹⁰⁸

Ekonomik politikadaki değişikliğin uygulanmasına olanak sağlayan ilk yasal düzenleme 20 Şubat 1930'da çıkarılan 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun"dur.

Hükümete, döviz piyasasına doğrudan doğruya müdahale, paranın değerinin korunması ve ülkenin kıt kaynaklarının yağmalanmasını önleme yönünde önlemler alınmasına imkan veren kanunun gerekçesindeki "*hususî menfaatleri tenkîs suretiyle para kıymetini düşürmeye çalışanların ... ağır suretle tecziyelerini*" ifade kanuna bağlı olarak alınan kararlara uymayanların cezalandırılması gerektiğini öngörmüştür.¹⁰⁹

Ancak kanun içerisinde paranın değerinin nasıl korunacağına ilişkin hiç bir ilke ve karar yer almamıştır. Hükümetin paranın değerinin korunmasına ilişkin yetkisini kararnameler çıkararak kullanması nedeniyle Türk parasının değerinin korunmasına ilişkin önlemler kararnameler incelenerek ortaya konabilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Tokgöz, a.g.e, s.48, Timur, a.g.e, s.123, Başkaya, a.g.e, s.67-68, Yalçın Küçük, *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1985, s.242.

¹⁰⁸ Tokgöz, a.g.e, s.48, Başkaya, a.g.e, s.88, Timur, a.g.e, s.125.

¹⁰⁹ Tokgöz, a.g.e, s.57, Başkaya, a.g.e, s.88, Boratav, a.g.e, s.90.

¹¹⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ, IIBF, Yayını, No:30, Ankara, 1981, s.294.

Dış ilişkileri kayıt altına almanın ve süreklilik kazanmış ödemeler bilançosu sorununu çözüme kavuşturmanın gereği olarak geçici süre ile (üç yıl için) yürürlüğe konan kanun, bir yandan ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi bir yandan da dış ilişkilerde liberal düzenlemelerin Türkiye koşullarına uygun olmayacağı görüşünün politikacılar ve bürokratlar arasında yaygınlaşması nedeniyle 50 yıldan fazla bir süre yürürlükte kalmıştır. ¹¹¹

Paranın değerinin korunması ile dolaylı olarak ilgili bir diğer kanun 10 Haziran 1930 tarihinde çıkarılan 1705 sayılı "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması kanunudur. Kanun çerçevesinde iç ve dış ticaret çıkarlarını korumak ve ticari mallar üzerindeki usulsüzlükleri önlemek amacıyla bitkisel, hayvani ve madeni maddelerle bunların bileşiminden oluşmuş maddelerin üretiminden ambalajlanmasına, satılmasına ve taşınmasına kadar olan bütün safhalarda gerekli olan usul ve şartlara uyma zorunluluğuna ilişkin tedbirlerin alınmasında hükümet yetkili kılınmıştır. ¹¹²

Gerçekleştirilen bir diğer yasal düzenleme de 22 Temmuz 1931 tarih ve 1873 Sayılı "Türkiye'ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun"dur. Kanun Türkiye ile ticaret anlaşması yapmamış veya anlaşma için Türkiye Hükümetinin tekliflerini karşılıksız bırakan ülkelere ithalat yapılmasını yasaklama ve sınırlandırma konusunda Bakanlar Kurulunu yetkili kılmıştır. Ayrıca yine ülke ekonomisinin korunması amacıyla bazı malların ithalinde ruhsat usulünün uygulanma sınırlarının tespitinde yine hükümete müdahale imkanı tanınmıştır. ¹¹³

İktisat politikasındaki değişikliğe bağlı olarak kurumsallaşma çabalarının hızlanması sonucunda gerçekleştirilen ilk kurum Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetidir.

Daha çok iç tüketimin iç üretimle karşılanması yolunda hareket eden cemiyet halkı tasarrufa yöneltmiş, yerli malları tanıtır ve sevdirmeyi, yerli malların kalite ve fiyatlarını dünya standartlarına uygun hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda cemiyet ithal ikamesine yönelik ortam hazırlayarak paranın dış değerindeki düşmeyi engellemeye çalışmıştır. ¹¹⁴

Başlangıçta özel bir kurum olarak kurulan daha sonra şube sayısı 273'e çıkan İktisat ve Tasarruf Cemiyeti iktisadi sorunların tartışılmasına ve uygulanan ekonomi politikaları hakkında görüşlerin ortaya konmasına imkan tanınmasından dolayı önem taşımıştır. ¹¹⁵

¹¹¹ Özhan Uluatam, Turgut Tan, *Türk İktisat Politikasının Hukuki Çerçevesi*, Ankara, SBFY, No:487, 1982, s.3.

¹¹² Boratav, a.g.e, s.91, Tekeli, Tan, a.g.e, s. 298, Uluatam, Tan, a.g.e, s.4.

¹¹³ Boratav, a.g.e, s.92.

¹¹⁴ Tekeli, İlkin, *1929 Dünya Ekonomisi.....*, s.92-98.

¹¹⁵ Başkaya, a.g.e, s.91-92.

Kurumsal düzenlemelerden bir diğeri ise 1929 buhranın para ve banka konusundaki yıkıcı etkilerini azaltmak ve Türk parasının değerini stabilize etmek amacıyla Merkez Bankasının kurulmasıdır.

Banka gerek Alman uzmanların (Müller Raporu) gerekse İsviçreli Prof. Dr. Leon Morfun da görüşlerinin alındığı çalışmalar sonucunda oluşturulan kanun çerçevesinde 11 Haziran 1930 tarihinde, 1715 sayılı yasa ile kurulmuştur. 15 milyon sermayeli Anonim Şirket şeklinde kurulan ve 3 Ekim 1931'de faaliyete geçen bankanın görevleri ;para piyasası ve tedavülünü düzenlemek, hazine işlemleri yapmak,hükümetle birlikte Türk Parası'nın istikrarıyla ilgili bütün tedbirleri almak,iktisadi inkişafı tespit şeklinde belirlenmiştir¹¹⁶.

Öte yandan bu kanuna dayanılarak 12 no'lu kararname ile kambiyo işlemlerinin tek elden yönetilmesi amacıyla bankalarında katılımı ile Kambiyo Mürakebe Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat daha sonra 22 Mart 1930'da yabancı bankalarında katılımı ile konsorsiyum şekline dönüştürülmüştür. konsorsiyum döviz arz ve talebini düzenlemek, ilgililere döviz izni vermek görevini yüklenmiştir¹¹⁷.

Bu yasal ve kurumsal düzenlemelerin dışında buhranın yarattığı dış ticaret açığını kapatmak, satın alma gücü azalan ihraç malı tarım ürünü ve hammaddelerin bir kısmını yurt içi sanayi üretiminde değerlendirmek, ithal ikamesine yönelik sanayileşmek hızlandırmak amacıyla ekonomik duruma ilişkin programlar hazırlanmıştır. Nitekim 1930 tarihli iki iktisat politikası Şakir Keşebir Planı ve İktisat programı bu amacın gerçekleştirilmesi yönünde oluşturulmuştur.¹¹⁸

Şakir Keşebir Planı dış ödemeler dengesinin üretimin artırılması yolu ile sağlanabileceğini esas amaç olarak ele alması uyguladığı metodolojinin özelliklerini belirtmesi bakımından önem taşımıştır.¹¹⁹

Planda dış ticaret dengesi sektörler veya tüm ekonomi düzeyinde değil her mal içi ayrı ayrı geliştirilmeye çalışılmış her mal düzeyinde sağlanacak başarının ekonominin dış ödemeler dengesinin oluşturulmasına olanak tanıyacağı var sayılmıştır.¹²⁰

Öte yandan plan dış ödemeler dengesinin sağlanmasında iki yönde tedbir gerektirmiştir. Bunlardan birisi ithalatın azaltılması ki bu planda toplumun tüm kesiminin (müstahsil,tüccar ve devlet)başaracağı bir iş olarak sunulmuş diğeri ise ihracatın

¹¹⁶ Tekeli, İlkin, *Uygulamaya Geçerken*.....s.290, Tokgöz, a.g.e, s.57-58, Başkaya, a.g.e, s.93-94.

¹¹⁷ Aydemir, a.g.e, s.368.

¹¹⁸ Tekeli, İlkin, *1929 Dünya Ekonomik* s.98.

¹¹⁹ Tekeli, İlkin, a.g.e, s.102.

¹²⁰ Tekeli, İlkin, a.g.e, s.103.

artırılması ve kıymetlendirilmesi olmuştur. Her iki tedbirde de devletin organizasyon gücü ile bilgi temin etmesi özel sektörü teşvik etmesi ,kaynakları özel sektöre yöneltmesi önerilmiştir. Yani dış ticarete devletleştirmeden öte devletin özendirici ve koruyucu rol üstlenmesi özel sektöre teşvik kredi bilgi ve teknoloji sağlaması gerektiğine değinilmiştir. Sanayileşmede özellikle demir,kömür,şeker,ispirto kimyevi gübre sanayinde mili özel sermayenin yetersizliğinden dolayı yabancı özel sermayenin iştirakini sağlayacak kolaylıklar göstermesi gerektiği vurgulanmıştır.¹²¹

Planın dış ticaret açısından bir başka önerisi ise Türkiye’de transit ticaretin canlandırılması olmuştur. Bu arada serbest ticaret bölgelerinin kurulması hedeflenmiş bunu çok yatırım gerektirmeyen hemen gerçekleştirilebilecek bir eylem olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar serbest ticaret bölgesinin kurulması önerisi uygulamaya kavuşturulamamışsa da dönemin özel kesiminin düşünce ve yapısını göstermesi açısından önem taşımıştır. Ayrıca planda alt yapı ve ulaşım özellikle denizyolu yapımına yönelinmiştir. Kuşkusuz böyle bir alt yapı gelişim önerisi ithal ikamesi ve üretimi artırma stratejisiyle ztlık göstermiştir. İthal ikamesi kendi kendine yetecek bir iç pazar olduğuna göre dış ulaşımdan öte iç ulaşımı ve yani demir yollarını geliştirmek gerekmiştir.¹²²

Görüldüğü gibi planda birbiriyle çelişen öneriler yer almış yani uzun vadede gerçekleştirilmesi söz konusu olabilecek ihracatı artırmak hedefinin benimsenmesi acil çözüm bekleyen sorunların kıskacında olan Türkiye’ye pek bir yarar sağlamamış ve uygulama alanı bulamamıştır.Öte yandan devletçi politikaların ağırlık kazanmaya başladığı bir dönemde özel sektörün çıkarlarını yeniden düzenlemeye yönelik öneriler getirerek genel politikaya ters düşmesi planın uygulanmasını engelleyen bir diğer neden olmuştur.Ancak planın mal bazına yönelik proje teşhisi yönündeki önerilerden Birinci Sanayi Planında yararlanılmıştır.¹²³

1929 buhranının olumsuz etkilerini azaltmak için iktisadi önlemler ve kurumsal düzenlemelerle birlikte siyasal düzenlemelere de gidilmiştir. Bu yoldaki en önemli girişim Serbest Fırkanın kurulmasıdır. Nitekim ekonomik politikada önemli sayılabilecek tartışmalar özellikle Serbest Fırkanın doğmasından sonra başlamıştır.¹²⁴

2.1.2.- Krizin Politika Alanındaki Etkileri Ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkışında Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun Avrupa

¹²¹ Tekeli, İlkin, a.g.e, s.104-105.

¹²² Tekeli, İlkin, a.g.e, s.107.

¹²³ Başkaya, a.g.e, s.97, Tekeli, İlkin, a.g.e, s.109.

¹²⁴ Ademir, a.g.e, s.381, Talas, a.g.e, s.336.

hükümetleri tarafından çok kötü görüldüğü şeklinde açıklamaları ve İsmet İnönü hükümetine yönelik eleştirileri (Osmanlı borçlarının ödenmesine ilişkin düşünceler) etkili olmuştur. ¹²⁵

İşte batı modelini örnek almış Türkiye Cumhuriyetinin siyasal görüntüsünün bu modelle uyuşmayacak kadar otoriter olmasına yönelik yurt dışından gelen eleştirileri azaltmak kendi otoritesini sarsmamak amacıyla Serbest Fırka'nın kurulmasını uygun bulmuştur. ¹²⁶ Nitekim Atatürk'ün 11 Ağustos 1930'da basında yayınlanan mektubundaki "*Büyük Mecliste, aynı temele istinad eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet esaslarından sayarım*" sözleri yeni bir partinin kurulması için güvence verdiğinin açık bir göstergesi olmuştur. ¹²⁷

Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta var ki o da Atatürk ve bazı siyasal elitler arasında çok partili hayata geçmek amacıyla yeni bir siyasi parti kurma düşüncesi Fethi Bey'in hükümete yönelik eleştirilerinden çok daha önce var olmuştur. ¹²⁸

Nitekim Atatürk 2 Haziran 1930'da Ankara'dan İstanbul'a gelirken ülkenin tek parti sistemi nedeniyle murakabesiz kaldığını ve bu durumdan kurtulma zamanının geldiğine inanmıştır. Çünkü daha 1927 yılından sonra halk arasında meydana gelen homurdanmalar parlamentonun görevini yerine getirememesi, CHP yönetiminin denetimsizliği gibi ülkedeki denetim yokluğu karşısında iktisadi açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da otokontrolün sağlanması zamanının geldiği düşüncesine bağlı olarak Atatürk'ü yeni bir parti kurulması düşüncesine itmştir. ¹²⁹

Anlaşılabacağı üzere SCF'nin kuruluşu siyasal partilerin kuruluşunda izlenen yoldan farklı olmuştur. Parti belirli görüşteki kişilerin kuruluş ve örgütlerin bir araya gelerek parti kurmaya karar vermeleri sonucunda değil Atatürk'ün düşünüp karar vermesi ve bu kararın Fethi Bey tarafından uygulanması sonucunda 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur. ¹³⁰

İşte Atatürk'ün önce kafasında kurduğu daha sonra fiili olarak kurma görevini Fethi Okyar'a verdiği Serbest Fırka kuruluşunun hemen ardından 11 maddelik bir parti

¹²⁵ Joseph Grew, *Atatürk ve İnönü*, Çev: M. Askan İstanbul, İstanbul Kitapçılık Tic. Ltd Şti. Yayınları, 1966, s.109-110, Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Ankara, Karacan Yayınları, Subat 1982, s.30-31, Asım Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1964, s.127.

¹²⁶ Başkaya, a.g.e, s.101.

¹²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul Doğan Kardeşler Matbaası, 1952, s.631-632.

¹²⁸ Yetkin, a.g.e, s.32, Aydemir, a.g.e, s.381-382, Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul Mentec Kitapevi, 1968, s.310-313.

¹²⁹ Yetkin, a.g.e, s.66-90, Hamdullah Suphi, *Dağ Yolu*, Cilt 2, Ankara Türk Ocakları Yayınları, 1931, s.58.

¹³⁰ Yetkin, a.g.e, s.39, Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Fesh Edildi*, İstanbul, 1987, s.7-8.

programı oluşturulmuştur. Programın birinci maddesinde; firkanın Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik ilkesine bağlılığı belirtildikten sonra aynı madde de Anayasa'da belirtilmiş özgürlük ve dokunulmazlık haklarının ayrıcalık tanınmaksızın herkes için geçerli kılınacağı;

2. maddede SCF'nin temel amacının Cumhuriyet yönetiminin gerektirdiği koşulların uygulama alanında da gerçekleştirileceği ayrıca vergilerin yurttaşların ekonomik girişkenlik gücünü sormayacak halkın ödeme gücünü aşmayacak şekilde alınacağı,

3. maddede Anayasa da öngörülen hak ve özgürlüklerden hangisine önem verileceği,

4. madde de paranın değerinin saptanabilmesi için yabancı sermayenin ülkeye girmesinin sağlanması gerektiği.

5. madde de partinin vatandaşların refahına malî ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olacak hükümet müdahalelerini kabul etmeyeceği belirtilmiştir.

Programın sekizinci ve dokuzuncu maddeleri daha çok yönetimle ilgili olmuştur. Sekizinci madde kamu kurumlarındaki işlerin hızlı bir şekilde çözümleneceğini 9. madde de ise adli kurumların eksikliklerinin giderileceği çalışmalarının çabuklaştırılacağı öngörülmüştür.

Programın onuncu maddesinde ise Türkiye'nin dış siyasetinde komşu ülkeler ve diğer bütün ülkelerle dostluk içerisinde olması yönünde çaba sarf edileceği belirtilirken onbirinci madde de tek dereceli seçi sisteminin gerçekleştirileceği ve siyasal hakların kadınlara da tanınmasının savunulacağı belirtilmiştir.

Ayrıca bu maddelere bağlı firkalarda köylü ve çiftçiye kolay ve ucuz kredi sağlanması, yerli sanayiye teşvik için çıkarılmış bulunan kanunun tam anlamıyla uygulanması vatandaşların malî ve ekonomik her türlü teşebbüslerine yardımcı olunması ve bunları engelleyen hükümet müdahalelerinin kaldırılması savunulmuştur.¹³¹

Oldukça kısa olan programın en belirgin özelliği kuşkusuz liberal bir ekonomi politikasını benimsemiş olmasıdır. Nitekim programdan öte partinin ismindeki serbest deyimini de partinin ekonomik liberalizmi benimsediğinin bir göstergesi olmuştur.¹³²

¹³¹ Tunaya, a.g.e, s.633-635.

¹³² Arif Payaşlıoğlu, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik Görüşleri", Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa, IIB, İstanbul, Sermet Matbaası, s.547.

Göze çarpan bir diğer özellik ise program maddelerinin daha çok Cumhuriyet Halk Fırkasına yönelik eleştirilerden oluşmasıdır. Gerçekten de bu metin çerçevesinde firka Cumhuriyet Halk Fırkasının genel ekonomi politikasına ve bu politikanın ortaya çıkardığı sonuçlara yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Fırkanın hükümet politikalarına yönelik eleştirileri parti programının açıklanmasından sonra da devam etmiştir. Partinin kurucusu Fethi Bey genel bağlamda hükümetin dünya ekonomik bunalımı karşısında kalmış olan ülkenin ekonomik gerçeklerini dikkate alan bir programının olmayışının ülke ekonomisini yıpratarak halkın ezilmesine neden olduğu yönünde beyanatlarda bulunmuştur.

Bunun dışında kamu oyununda yankılar uyandıran önemli eleştirileri konuları arasında vergiler inhisarlar ve demiryolları da yer almıştır.

SCF'sı vergilerin ağır olduğu halktan gereksiz vergi toplandığı özellikle vergi politikasının sınıfsal bir nitelik gösterdiği yönünde görüşlerini dile getirmişlerdir ki, bu konuya ilişkin görüşleri daha önce hükümet programının ikinci maddesinde de belirtilmişlerdir. Öte yandan firka vergilere karşı olmadıklarını ancak halkın ödeme gücünü aşan vergilendirme sisteminin yalnız olduğunu öyleki kazanç vergisini iflaslara ve işletmelerin kapanmasına neden olduğunu açıklamıştır.

SCF'nin bu eleştirisinin ağır vergilerden bunalmış olan halk kitlesinde büyük yankılar uyandırması karşısında ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kaldığının farkına varan CHP'si bu eleştirilerin doğruluğunu kabul etmek yerine karşı suçlamalarda bulunarak savunmaya geçmiştir. Örneğin İsmet Paşa 30 Ağustos 1930'daki Sivas söyleminde yeni vergilerin aşarın kaldırılması üzerine zorunlu olarak konulduğu ülke gereksinmelerinin karşılanması için halkın özverili olması gerektiğini ileri sürmüştür.¹³³

İnhisarlar konusundaki ağır ve sert eleştiriler de yine Fethi Bey'i görmek mümkün Fethi bey İspirto ve müskirat inhisarının yönetiminin hükümet tarafından leh şirkete verilmesi sonucunda bu şirketin kendi ülkesindeki zararlı İspirtoyu Türkiye'de devlet inhisarının adına kullanmasının zararlarına değinmiş bu nedenle yabancı kapitalistlerin devletin inhisarını idare etmesine izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Benzer eleştiriler barut ve liman inhisarları içinde yapılmıştır. Liman inhisarında şirketin sermayenin hazine tarafından ödenmesinin hazineye yük getirdiği, barut inhisarına yabancı şirketin ortak edilmesi sonucunda devletin kendisinin üretmekte olduğu barut ve patlayıcı maddeleri daha pahalıya satın almak zorunda kaldığı öne sürülmüştür.¹³⁴

¹³³ Yetkin, a.g.e, s.134-137, Tekeli, ilkin, 1929 Dünya Buhranında,s.156.

¹³⁴ Yetkin, a.g.e, s.138-139.

İşte Serbest Fırkanın bu konudaki geniş eleştiri kampanyası karşısında CHF liderleri savunmaya geçmiştir. 2.10.1930 tarihinde TBMM'de İsmet Paşa'nın hükümet programını okurken yaptığı açıklamada *"Liman hizmetlerini biz serbest işler zümresinden değil amme hizmetlerinden telakki ediyoruz... Amme hizmeti cihazını tamamen kurtarmak imkanı hasıl oluncaya kadar... mevcut milli teşekkülleri kaldırmaya çalışacağız. Git gide... rıhtım hizmetlerini amme hizmeti cihazı dahiline almaya çalışacağız* sözleriyle bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir. ¹³⁵

Serbest Fırka demiryolu yapımının yabancı şirketlere ihale yoluyla verilmesini ve bunlara yüksek komisyon ve faiz ödenmesini de eleştirmiştir. Özellikle demiryolu yapımının bu ölçüde gerekli olmadığı ve söz konusu yatırımların başka alanlara yapılmasının daha yararlı olacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur.

Bu eleştirilere cevap olarak İsmet Paşanın 30 Ağustos 1930'da Sivas'a ulaşan demiryolunun açılış töreninde yaptığı konuşmada İnönü demiryolunun bulunmadığı ya da yetersiz olduğu dönemde özellikle ulusal kurtuluş savaşında çekilen sıkıntıları anlatarak yurdun her tarafının demiryollarına kavuşması gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa'nın açıklamaları karşısında Fethi bey demiryolu yapımına karşı olmadıkları ancak yapımındaki ağır koşullara karşı olduklarını ülkelerin ekonomik durumlarının bu masrafları karşılayacak güçte olmadığını belirtmiştir. ¹³⁶

SCF' bu konulara ilave olarak CHF'nı yabancı sermaye, dış borçlar ve Türk parasının değeri hakkında uygulamış olduğu politika yönünden de eleştirmiştir. Özellikle Osmanlı borçlarının üstlenilmesi ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun uygulanmaya konması karşısındaki tepkisi büyük olmuştur.

Görüldüğü gibi, bütün bu eleştiri konuları iki parti arasındaki görüş ayrılığını ortaya koymak açısından önemlidir. Ancak temeldeki görüş ayrılığı ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı ve bunalımdan kurtulmak amacıyla hükümetin devletçi politikalara yöneldiği bir sırada kurulmuş olan SCF'nin liberal bir iktisat politikasını savunmuş olmasıdır.

SCF'sı CHF'nin devletçiliğini *"...Bugünlerde devletçilik siyaseti diye bir münakaşa açıldı. Anlaşılan çift hayvanından vergi almak ve fakat traktör sahiplerini muaf tutmak devletçilik siyasetidir. Vergide adalet... hemüz devletçilik nazariyatı arasına girememiştir. Sivas nutkunda Türk milletinin pek arzu ettiği bir siyaset olarak gösterilen devletçilik her vakada kalıptan kalıba (girmekte)... devletçilik hakkında sarıh bir fikir*

¹³⁵ Boratav, a.g.e, s.45.

¹³⁶ Yetkin, a.g.e, s.140-142.

pâyda etmek mümkün olmamaktadır" şeklinde alaylı bir üslupla eleştirmiş liberal bir politikayı savunarak devlet müdahalesinin azaltılması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁷

Devletçi politikaları savunarak politik anlamda başarılı olunamayacağını düşünen SCF'sının peşinen liberal bir politikaya bağlanmasında dolayı henüz gerçek anlamda devletçiliğini ilan etmemiş CHF'ını bu şekilde eleştirmesinin aslında haklı bir yanı olmamıştır. Nitekim Serbest Fırkanın kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun " *Zaten eski CHF liberalin liberali değil miydi? Bundan zerre kadar şüphe edenler bu fırkanın Cumhuriyete ve rejime esas ve temel olmak üzere kabul etmiş olduğu Teşkilatı Esasiye kanununun Türkler' in hukuku ammesi namı altında yirmi dokuz maddeden ibaret olan kısmı bir daha mütalaa etsinler.' Orada devletçiliğe dair bir tek kelime bulunamaz. Esasen bir kaç gün sonra İsmet paşanın Samsunda irad ettiği nutuktan evvel, benimde o zamana kadar mensup olduğum CHFnin devletçi olduğunu ne ben ve nede bu nutuktan sonradır ki fırka devletçi oldu Bu nutuk yeni fırkanın tesisinden sonra söylendi"* şeklindeki ifadesi bunu açıkça ortaya koymuştur.¹³⁸

Gerçekten de CHF'sının devletçi politikaları benimseyeceğini ilk olarak Fırkanın liderlerinden İsmet Paşa Sivas'ta yapmış olduğu söylevde ilan etmiştir. İnönü "*Liberalizm bu memleketin güç anlayabileceği bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Mutedil devletçi olarak halkın temayülata ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her niyeti sermayedarların faaliyetlerinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?..."* sözleriyle sahip oldukları devletçilik anlayışını açıklamaya çalışmıştır.¹³⁹

Böylece CHF muhalefet partisi SCF'nin liberal görüşe sahip olmasını dikkate alarak geçmişteki uygulamalarını devletçilik uygulamaları biçiminde nitelendirerek savunmuştur.¹⁴⁰

Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey ise liberalizmi "*Liberalizm mesleği devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına ait olan vazifelerin de şahsi teşebbüslere terk eden ve teşebbüslerin inkişatına asla tecviz etmeyen bir meslek"* şeklinde tanımlamış ve devlet ferdin yapamadığı işleri yapar ilkesini savunmuştur.¹⁴¹

¹³⁷ TBMM Zabıt Cedidesi, Cilt20-21 Devre 3, İnikat 84, Cilt1, 4.10.1930, s.40.

¹³⁸ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s.30.

¹³⁹ Mustafa Rıza, *İsmet Paşanın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1920-1933*, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1933, s.314-315.

¹⁴⁰ Yetkin, a.g.e, s.147.

¹⁴¹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, Ankara İmge Yayınları 1995, s.295.

Ashında burada dikkat edilecek olursa Serbest Fırka liderlerinin liberalizmi ile CHF'nin uygulamaları arasında bir uygunluk vardır. Nitekim bu uygunluk resmi organların da dikkatini çekmiş ve "*devlet.... millet tarafından daha iyi yapabilir hangi teşebbüslere engel oluyor?...*" şeklinde bir sorgulama içine girilmiştir.¹⁴²

Bu arada Fethi Bey bazı partili arkadaşları ile birlikte gerek Baş vekil İnönü'nün Sivas Demiryollarının açılış törenindeki konuşmasına karşılık vermek gerekse ülkenin pazar ekonomisine açılmış bunalımdan en çok etkilenen başta İzmir olmak üzere Aydın, Manisa, Balıkesir, Akhisar iline kadar uzanan bir gezi düzenlenmiştir. Bu gezi esnasında muhalefet liderlerine halk tarafından büyük ilgi gösterilmesi bazı CHF yandaşlarını karşı gösteri yapmaya yöneltmiştir.

İşte yapılan bu gezide çıkan olayların ardından kısa bir sonra gerçekleştirilen belediye seçimleri sonucunda SCF'nin 502 seçim bölgesinden 30'unu kazanması sonucunda Fethi Bey'in seçimlere yolsuzluk hile ve baskı yapıldığı yönündeki eleştirileri seçim sonuçlarının gerçeği yansıtmadığını ileri süren soru önergesi partinin dağılmasına yol açan ortamı hazırlamıştır.¹⁴³

Öte yandan gerek İzmir'de yaşanan olaylar gerekse belediye seçimlerinde İstanbul, İzmir ve Bergama illerinden alınan oy sayısındaki yükseklik ikinci bir partinin ciddi olarak geniş bir muhalefet kitlesi içinde hızlı gelişmeye başlaması yönündeki politik endişeleri artırmış ve bu durumda Mustafa Kemal'e muhalefet zorunda bırakılan SCF liderleri 17 Kasım 1930'da partilerini fesh etme kararı almıştır.¹⁴⁴

Serbest Fırka'nın kapatılmasının ardından Gazi İzmir'de yaptığı konuşmada ilk kez Halk Fırkası programının bir unsuru olarak devletçilikten söz etmiştir. Konuşmasında;

*"Firkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamıyla demokratik halkçı bir program olmakla beraber iktisadi noktai nazardan devletçidir. Bu itibarla firkamıza müstenit olan Hükümeti Cumhuriyetin her noktai nazardan vatandaşların hayat ile istikbal ile ve refah ile alakadar olması tabiidir. Halkımız taban devletçidir ki her türlü ihtiyacı devlette takip etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tebayii ile firkamızın programında tamamen bir mutabakat vardır."*¹⁴⁵ sözleriyle devletçiliğin gerekçesini halkın pek çok şeyi devletten beklemesiyle ilişkili olduğu şeklinde ifade etmiştir.

¹⁴² Boratav ,a.g.e, s.30-37.

¹⁴³ Tunaya, a.g.e, s.625.

¹⁴⁴ Tunaya, a.g.e, s.630, Çavdar, a.g.e, s.296.

¹⁴⁵ Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*, Ankara, SBF, Maliye Enstitüsü Yayını, 1963, s.14.

Sınırı çizilmemiş devletçiliğin parti programına alınması CHF'nin Mayıs 1931'de toplanan, 3. Büyük Kongresiyle gerçekleşmiş ancak yorumlanması türlü anlayışlara göre değişmiştir.¹⁴⁶

Programın ikinci kısım ç fırkasında,

"Ferdî ve mesai faaliyetleri esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdır." şeklinde belirtilmiştir.¹⁴⁷

Böylece CHF'nin Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, ilkelerine Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri eklenerek parti prensibi altı oka ulaşmıştır. Bu prensipler daha sonra 5 Şubat 1937 tarih ve 3135 sayılı kanunla Anayasaya mal olmuştur.¹⁴⁸

Öte yandan CHF'nin programında tanım olarak verilen devletçilik fırkanın genel sekreteri Recep Peker tarafından verilen konferansla açıklayıcı bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır.

"... Programımızın bu mefhumu tarif eden maddesinde memleketin bütün istihsal menbalarını ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticaret ve mülkiyet haklarını tanımayan serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisat faaliyetlerini benimseyen aşırı devletçilik fikirlerine yol açmayacak bir vuzuh vardır..."

....devletçilik aleyhine söylenen fikirlerden biri de devlet müdahalesinin serbest çalışmayı tazyik ettiği... fırkamız devleti, yapıcı yönetici tanzim edici bir unsur olarak kabul ediyor...Fırkamız serbest ticaretin ve sermayenin bir dostudur."¹⁴⁹ şeklindeki konuşma devletçiliği hiç bir tartışmaya yer vermeyecek biçimde açıklamaya yönelik olmuştur.

¹⁴⁶ Talas, a.g.e, s.341, İnan, a.g.e, s.23, Boratav, a.g.e, s.59.

¹⁴⁷ İnan, a.g.e, s.23

¹⁴⁸ Aydemir, a.g.e, s.402, Tural, a.g.e, s.157.

¹⁴⁹ Payaslıoğlu, a.g.e, s.106.

2.2.- 1932-1939 PLANLI DEVLETÇİLİK DÖNEMİ

2.2.1. Dönemde Hakim Olan Devletçilik Düşünceleri

1932-1939 yılları arasında devletçilik tartışmalarında, resmi iktidar ve iktidar mensuplarının devletçilik görüşleri ile kadro dergisinin görüşleri etkili olmuştur.

1931 yıllarında devletçilik ilkesinin hükümet tarafından resmen kabul edilmesine rağmen devletin iktisattaki salt egemenliği ile özel sermayenin girmediği alanlarda görev alması yönünden yöneticiler arasındaki görüşler farklılık göstermiştir.¹⁵⁰

Özellikle dünya ekonomik krizinin karşısında Hükümet başkanı İsmet Paşa ile İktisat Vekili Celal Bey arasında krizin etkilerinin asgariye indirilmesi yönünde görüş farkları bulunduğu ve bu farkların büyüme ve kalkınma kavramlarına kadar uzandığı söylenebilir.¹⁵¹

Ancak, tek parti CHF'nin mensubu olan İsmet Paşa ile Celal Bayar arasındaki devletçiliğe bakış açısı farklılıklarının çok fazla abartılmaması gerekir. Çünkü, İnönü Kadro dergisinin 22. sayısında yayınladığı *Fırkamızın Devletçilik Vasfı* başlıklı yazısından sonra devletçilik üzerindeki tartışmaların genel olarak dışında kalmaya özen göstermiştir. Bu yazısında ;

*"İktisatta devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına dayanacak sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta Devletçiliği biz inkişaf yolu ile takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel saymaya mecbur buluyorduk"...*¹⁵² görüşünü açıklamıştır. İnönü devletçiliğe tarihi şartların zorunlu kıldığı bir müdafaa aracı olarak yaklaşmamış,

*"Devletçiliği... yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir noktai nazardan değil ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici bir politika içinde müspet ve müessir bir vasıta"*¹⁵³ saymıştır.

¹⁵⁰ Kuruç, a.g.e, s.14.

¹⁵¹ Tural, a.g.e, s.122.

¹⁵² İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", Kadro, Cilt 2, Sayı 22, s.4-6, Aydemir, a.g.e, s.407-409.

¹⁵³ İnönü, a.g.m, s.4.

Ayrıca İnönü devletçiliğın liberal yorum ile karıştırılmaması gerektiğini devlet gücü ve olanaklarının özel girişimi korumak ve kollamak için gerekli görülmesinin iktidar odağının temel fikri olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴

İşte Başbakan İnönü o zaman için ilerici bir düşünceyi yansıtan makalesinde bir yandan devletçiliği savunmuş; bir yandan da devleti özel menfaatlerinin bir aracı olarak kullanmak isteyen zihniyetten ve müteşebbislerden yakınmıştır.¹⁵⁵

1932-1939 dönemi iktisat politikalarında en etkili kişilik olan Celal Bayar ise, devletçiliği ve devlet karışımıcılığını yumuşatma politikası içine girmiş, daha müteşebbis ve bağımsız bir yol takip edilmesi taraftarı olmuştur.¹⁵⁶

İş Bankası Genel Müdürü iken İktisat Vekilliğine getirilen Celal Bayar'ın 12 Eylül 1932 tarihinde yayımladığı genelge iş çevrelerde oluşmuş olan endişelerin dağıtılması amacını gütmüştür. Bayar genelgedeki şu sözleri ile 1930'u izleyen yıllarda rejimin ayakta kalabilmesi için devletçi politikaların kontrolsüz şekilde gelişmesinin önlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵⁷

*"Serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine (cevaz yoktur)... İktisadi sahada... fertlerin şirketlerin, münhasıran devletin yahut milli iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyle... yapılacak sayısız işler vardır... Bu milli kuvvetlerin arasında ahenk temin etmek (lazımdır)... Namuskarane, liyakatle, say ile temin edilecek kazançlar içtimai bir şaibe değildir...."*¹⁵⁸

Celal Bayar devletçiliği daha çok özel sermayenin başarısızlığına dayandırmış ve bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir.

*"Eğer sadece ülkenin sanayileşmesini ve ulusun muhtaç olduğu genliği bazı özel kuruluşların dayandığı sermayeye bırakmak gerekirse en az iki yüz sene daha bekleme devresi geçirmek gerekir."*¹⁵⁹

CHF'nin siyasi kadrosu içinde daha müdahaleci bir girişimi savunan Recep Peker ise devletçiliği Türkiye'nin kendine özgü koşullarına bağlanarak değerlendirilmesi gerektiğini benimsemiş ve mutedil devletçiliğın ötesinde bir görüşü savunmuştur. Peker, "Devletçilik vasfını yeni programında tebarüz ettirmiş olan Cumhuriyet Halk

¹⁵⁴ İnönü, a.g.m, s.5.

¹⁵⁵ Talas, a.g.e, s.342.

¹⁵⁶ Talas, a.g.e, s.342, Tural, a.g.e, s.121.

¹⁵⁷ Boratav, a.g.e, s.109.

¹⁵⁸ Boratav, 100 Soruda ...,s.172.

¹⁵⁹ Serin, a.g.e, s.110.

Fırkası dünyanın yeni telakkilerine tetabuk ettiği kadar bilhassa memleketimizin hususi icaplarına da uygun bir zihniyeti kabul etmiş oluyor" sözleriyle bu düşüncesini dile getirmiştir.¹⁶⁰

Peker'in yaptığı devletçilik tanımı devletçiliğin sınırlarını aştığının bir kanıtı olarak görülebilir. Peker 1932 Haziranında bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmada ;

"Türkiye'de liberal düşünce memnu değildir... Fırkamızın noktai nazarına göre devletçilik şudur: Tek vatandaşın yapamayacağı tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmi yenin hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır. Ama bize göre devletin yapması gereken işler bundan ibaret değildir. Devlet aynı zamanda bazen tek vatandaşın veya tek vatandaştan mürekkep... hususi şirketin yapabileceği şeyleri de memleketin... umumi menfaatine taalluk noktasından fayda ve lüzum görürse bu taktirde bu işleri de yapar"¹⁶¹ şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Peker'e göre CHF'nin devletçiliği ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmuştur. Fakat zaman içinde milleti refaha eristirecek işlerdeki özellikle iktisadi alanda devletin fiilen müdahalesinin gerektiğini savunmuştur.

Görüldüğü gibi devletçilik ilkesine getirilmeye çalışılmış olan geçici bazı yumuşamalar dışında 1939 yılına kadar Türkiye'de hükümet çevrelerinde devletçilik düşünce ve uygulamasında devamlı bir şekilde gelişmelere tanık olunmuştur.¹⁶²

1933 yılındaki yumuşama karşısında İnönü'nün hükümet politikası üzerindeki hakimiyetini yeniden kurması ile birlikte resmi görüşlerde daha sert düşünceye yönelmişlerdir. Ancak bu tablo Celal Bayar'ın başbakanlığa getirilmesinden sonra değişmeye başlamış ve devletçilik anlayışı yumuşama süreci içerisine girmiştir. Bunu Celal Bayar'ın hükümet programındaki sözlerinden de anlamak mümkündür.¹⁶³

"Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz. Fakat ferdi mesai ve sermayenin bu gün için yetmediği veya gidemediği işlerde milli korumanın gerektirdiği hususlarda milli emniyeti ve umumi menfaati temin etmek, ferdi mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet iş başına geçecektir"¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Tekeli, İlkin, a.g.e, s.103, Talas, a.g.e, s.342.

¹⁶¹ Kuruç, a.g.e, s.18.

¹⁶² Talas, a.g.e, s.344.

¹⁶³ Boratav, a.g.e, s.133.

¹⁶⁴ Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul Baha Matbaası, 1968, s.186.

Ashında 1932-1939 döneminde hakim olan iktisat politikası düşünceleri liberal kapitalizme karşı olduğu gibi sosyalizan unsurlar taşımayan müdahaleci bir özellik göstermiştir. Daha doğrusu devletçilik kavramı güdümlü ekonomi kavramı ile bir arada kullanılmıştır. Nitekim Atatürk CHF 4. Kurultayını açış konuşmasında "Yepyeni bir güdümlü ekonomi kurmakla uğraşıyoruz derken Celal Bayar da 1936 yılında "Memleketimizde güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz" sözlerinde güdümlü ekonomiyi devletçilikle eş anlamlı olarak kullanmıştır.¹⁶⁵

Bu arada 1932-1939 dönemindeki devletçilik tartışmalarında 1932-1934 yılları arasında yayınlanan Kadro Dergisi'nin ideolojisi ve devletçilik anlayışı da etkili olmuştur.

1930'lu yıllarda gündeme gelen Kadro Hareketi Kemalizme radikal bir yorum kazandırmaya çalışarak Cumhuriyet Dönemi düşünsel gelişiminde önemli rol oynamıştır. Kuşkusuz Atatürkçülük ideolojisini daha da sistemleştirerek bir alt yapı devrimini bütün boyutlarıyla sağlayabilecek içeriğe kavuşturmak amacıyla olan Kadro Dergisinin düşünsel yönelişine dönemin sosyo- ekonomik koşulları (1929 Dünya bunalımının yayıldığı ve Türkiye'ye yansması) etkili olmuştur.

1929 yılından sonra bir yandan kapitalist dünyanın en büyük bunalımlardan birini yaşaması bir yandan da Sovyet modelinin ulusallığı yadsınması halkçılık ilkesine ters düşmesi Türkiye'yi bu dönemde devletçilik ilkesi yoluyla ekonomik kalkınma modelini oluşturma çabasına itmıştır.¹⁶⁶ Bu kalkınma modelinin oluşmasına katkıda bulunmak amacıyla Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tekin, M. Şevki Yazman ve Burhan Asaf Belge isimli kişiler kadro dergisi adı altında çalışmalar yapmışlardır.¹⁶⁷

Bu bağlamda dünya buhranının Türkiye ekonomisini derinden sarstığı bir dönemde yayına başlayan Kadro'yu sadece bir düşünce hareketini yansıtan sıradan bir dergi olarak ele almamak gerekmektedir.¹⁶⁸ Nitekim derginin birikim ve etkileri 1960'lardaki düşünsel arayışı da (Yön dergisi ve Yön ideolojisini de) etkilemiştir.¹⁶⁹

5 Ocak 1931'de Ankara Türk Ocakları Genel Merkezinde Şevket Süreyya Aydemir tarafından *İnkılabın ideolojisi* adlı konferansta ortaya atılan kadro dergisi 1932-1934 yılları arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sahipliği altında yayınlanmış,

¹⁶⁵ Boratav, a.g.e, s.133.

¹⁶⁶ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, No:221, 1981, s.257-258, Timur, a.g.e, s.165.

¹⁶⁷ Tekeli, İlk, *Uygulamaya Geçerken.....*, s.81-82

¹⁶⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm 1860-1990*, Ankara, İmge Kitapevi, Ocak, 1992, s.216.

¹⁶⁹ İnel, a.g.e, s.152.

devletçiliğin geliştirilmesi ve özünün oluşturulmasında, iktisat politikasında ulusalcı bakış açısının sözcülüğünü yapmıştır.¹⁷⁰

Az gelişmişlik sürecinden çıkma yolunda bir düşünsel arayışın simgesi olarak ifade edilen Kadro' nun yayınlandığı yıllarda devletçilik ilkesinin hükümet tarafından resmen benimsenmesine rağmen devletçiliği bir ekonomik sistem değişikliği biçiminde anlayan ve savunanlar o günlerde yalnızca kadrocular olmuştur.¹⁷¹ Kadroculara göre devletçilik milli kurtuluş savaşı veren ülkelere özgü bir sistemdir ve ulusal kurtuluş hareketinin yapısal özelliklerinden türemiştir. Devlet devrim sonrası toplumda tüm ulusunu temsil eder¹⁷². Nitekim Aydemir'in "... *Türk Milli Kurtuluş hareketinde devletçilik, bu hareketin doğrudan doğruya maddi bünyesinden ve tarihi kamuniyetlerinden gelen bir şeydir. Yani doğrudan doğruya maddi şartların ve zaruretlerin emri ve ifadesi olan bir tabii kanundur*" şeklindeki sözlerinde de bunu görmek mümkündür.¹⁷³

Kadronun savunduğu devletçilik sistemli ve özel teşebbüsü de kontrol altına alan bir özellik taşımıştır. Özel teşebbüs ancak teknik ve sermaye yeterliliğine sahip olduğu ve plan dahilinde çalışmak şartı ile bu sistemde yer alacaktır. Ülke kalkınması dahi bir plan çerçevesinde yürütülecektir.¹⁷⁴

Kapitalizmin kişisel girişimciliğe ve özel girişimciliğe dayanan üretim yapısı yerine planlı bir devletçiliği öngören Kadrocular'dan İsmail Hüsrev Tökin Temmuz 1933 de Kadronun 19. Sayısında milli kurtuluş devletçiliği isimli yazısında bu konuya şöyle yaklaşmıştır. "*Milli Kurtuluş devletinin iktisat politikası ancak bir plan... dahilinde tahakkuk eder. Bu plan şahsi mülkiyetin müteveccih sosyalist bir plan değil, sadece milli iktisadiyatın kumanda manivelalarını (büyük sanayi, transfer, kredi) eline alacak, milli iktisadiyatını devlet marifetiyle bina edecek bir program olacaktır. Plan sosyalizmde olduğu gibi kollektif mülkiyete değil, büyük iktisat faaliyetlerinde devlet mülkiyetine istinat edecektir*"...¹⁷⁵

Devletçiliği ferdiyetçiliğin sadece iktisadi alanlarda değil, eğitim, sağlık gibi tüm toplum hayatında yadsınması şekline ele alan Kadrocular devletçiliğin zorunluluğu hakkındaki görüşlerini;

¹⁷⁰ Tekeli, İkin, a.g.e, s.81-82.

¹⁷¹ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Ankara, Maraş Yayınları, 1985, s.75.

¹⁷² Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, İstanbul Remzi Yayınevi, 1968, s.195-200.

¹⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, "Programlı Devletçilik", *Kadro*, Cilt 3, Sayı 34, 1934, Gazi Üniversitesi Yayınları, s.8.

¹⁷⁴ Avcıoğlu, a.g.e, s.293.

¹⁷⁵ Timur, a.g.e, s.166.

"*Hususi sermaye terakümü yoluyla memleketimize girmeyecek olan ve ... girse bile Türk milletinin keskin ayrılıklarla sınıflaşmasını zaruri kılacak olan ileri teknikten ancak Devletin kudreti... idaresi ve kontrolü altında feyz alabileceğimiz... açıktır. İleri teknikli bir Türk iktisadiyatı ve sınıfsız ve tezatsız bir Türk milleti ancak devletçi bir iktisat siyasetinin eseri olacaktır* " şeklinde ifade etmiştir. ¹⁷⁶

Devletin sınıfların üstünde, bir otorite olarak görüldüğü Kadrocu düşüncede Türk devrimi; "sınıfsız ve tezatsız bir ulus almayı benimseyen ulusun gerçekleştirildiği bir devrim olarak görülmüş iktisat politikasının da bu amaca yönelik olması gerektiği vurgulanmıştır.

Yani Kadroya göre Türkiye sınıfsız bir toplum görünümündedir. Bu nedenle Kadrocular bu toplum yapısından yararlanarak ekonominin sınıflar yaratmayacak bir biçimde devlet tarafından düzenlenmesi ve sınıfsız bir milli devlet oluşturmasını önermiştir.¹⁷⁷ "*...Milli kurtuluş ideolojisinde millet cemiyetin asli bünyesidir. Bizim milliyetçiliğimizde millet bünyesi siyasetten mazur ve iktisaden yüksek tekniğin millet hesabına kurulması sayesinde her türlü tezatlardan tasfiye edilmiş mütecanis (aynı türden) bir varlık olarak telakki olunmaktadır.*" ¹⁷⁸

Öyle ki, sınıf kavgalarının ve çatışmalarının önlenmesi için teknoloji ve sermayenin de devlet elinde bulunması gerektiği fikri savunulmuştur. Nitekim Şevket Süreyya "*...Sanayiye kurmak, fakat sınıf mücadelesini önlemek, milli sermayeyi yaşatmak, fakat bu sermaye üstünde bir oligarşinin şımarıklığına yol açmamak, devleti geliştirmek, fakat ferdi köle haline getirmemek*" sözleriyle bu düşünceyi belirtmiştir.¹⁷⁹

Dikkat edilirse sanayinin devletleştirilmesi ve iktisadi hayatın hakim noktalarının (sanayi, madencilik, para) devlet kontrolünde olması gerektiği kadrocuların temel fikirleri arasında olmasına rağmen ;devletin özel kesimi güçlendirecek bir ekonomik politikaya uygun hareket etmesi gerektiği yönünde görüşe sahip olmuşlar ve görevlerini bilen ve plan dahilinde çalışmak koşuluyla özel sektöre bu sistem içerisinde yer vermişlerdir. Bu düşünceyi Vedat Nedim Tör'ün,

"*Türk devletçiliği... ister hususi teşebbüs halinde ister devlet teşebbüsü halinde olsun bütün... teşebbüsleri bir kül halinde mütalaa eder. Fakat hususi teşebbüs ancak*

¹⁷⁶ Vedat Nedim Tör, "*Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti*", **Kadro**, Cilt 1, Sayı 10, 1932, Ankara Gazi Üniversitesi Yayını, s.21.

¹⁷⁷ Bernand Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s.462-463, Çavdar, a.g.e, s.216.

¹⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, "*Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi*," **Kadro**, 1933, Cilt 2, Sayı 21, Ankara Gazi Üniversitesi Yayını, s.9.

¹⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Ankara Öz Yayınları, 1959, s.499.

teknik, sermaye kıfayetlerini haiz olduğu taktirde ve planın... dahilinde çalışmak şartı ile kontrollü bir himayeciliğe liyakat kesp edebilir" sözlerinde de bulmak mümkündür.¹⁸⁰

Bu yeni sistemde devletin öncülük yapması gereken sektör sanayi sektörü olarak belirtilmiştir. Ayrıca yabancı sermaye ithaline kesinlikle izin verilmemesi gerektiği çünkü yabancı sermayenin daima yerleştiği ülkeyi istismar edeceği savunulmuştur.¹⁸¹

Görüldüğü gibi ulusçuluk ve devletçilik kadro düşüncesinin iki temel taşı olmuş ve bağımsızlık için ulusal mücadele sınıf mücadelesini yerine konmuştur. "*Gelişmeci bakış açısından kadrocular; gelişmenin sadece kapitalist dünya sisteminden uzaklaşarak mümkün olacağını, az gelişmiş bir ülkede gelişmeyi başarma isteği ve gücünde bir sınıf olmadığından bu işin devletin görev olacağını ileri sürmüştür.*"¹⁸²

Bu bağlamda bir değerlendirme yapılacak olursa CHP'sini Kadroculardan ayıran temeldeki anlayış kadrocuların devletçiliği sistemli bir ideoloji olarak ele almaları olmuştur. Her ne kadar İnönü ve Peker devletçilik görüşüne hakim olmuşlarsa da kadrocuların devletçiliği esnek olmayan bir özellik taşımıştır. Öyleki CHP bürokrasisi kendi devletçiliklerinden daha sistemli ve iddiaiah bir ideolojiyi savunan Kadro ideolojisini engellemeye çalışan bir tutum içerisinde girmiştir.¹⁸³

Kadro'nun özellikle ekonominin devlet tarafından sınıflar yaratmayacak bir biçimde düzenlenmesi ve Türkiye'yi sınıfsız bir toplum olarak ele alan görüşü Marx'cı düşünceyi yansıttığı gerekçesiyle şiddetle eleştirilmiştir. Oysa bu haksız bir eleştiri olmuştur. Çünkü Marksizim toplumların diyalektik yöntemle tahlilinin zorunlu olarak sınıf çelişkilerini ve sınıf kavgalarını ortaya çıkaracağını ileri sürmüştür. Halbuki kadrocular Türk toplumunda sınıf çelişkisini ve kavgasını kabul etmemiştir.¹⁸⁴

Öte yandan bu eleştiriler hükümet çevresi ile sınırlı kalmamış ,CHF dışında ve parti ile ilişkisi olmayan çevrelerden de eleştiriler gelmiştir. Özellikle en yoğun eleştiri İş Bankası çevresinden gelmiştir. İş Bankası Grubuna göre Kadro'nun özel sektöre karşı takındığı tutum Komünistlik olarak algılanmıştır. Ayrıca devrimci rejimin doktrinci bir nitelik taşımayan otoriter sistemini Milli Rehberlik Formu ile ideolojik temele oturtma çabaları da Komünistlerce faşist bir eğilim olarak görülmüştür.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Boratav, a.g.e, s.157.

¹⁸¹ Osman Okyar, "*Atatürk ve Devletçilik Politikaları*", Ankara, Atatürk Kültür ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1982, s.1027.

¹⁸² Haldun Günalp, "*Ulusçuluk Devletçilik ve Türk Devrimi Bir Erken Bağımsızlık Teorisi*", Türkiye'de Devletçilik, Der:Nevin Coşar, İstanbul Bağlam Yayıncılık, 1995, s.174, Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi*....., s.302.

¹⁸³ İnsel, a.g.e, s.152.

¹⁸⁴ Timur, a.g.e, s.168.

¹⁸⁵ Avcioğlu, a.g.e, s.293.

İşte bu yıkıcı eleştirilere Yakup Kadri'nin Atatürk ve İnönü'ye yakınlığına rağmen Tiran'a Büyük Elçi olarak gönderilmesi sonucunda yayın yaşamı sona erdirilmiştir.¹⁸⁶

Bu dönemde devletçiliği sistemleştirme yönündeki çabalarda Ahmet Ağaoğlu ve Ahmet Hamdi Başar'ı da görmek mümkündür.

Ahmet Ağaoğlu devletçilik hakkındaki görüşlerini Kadroculara karşı yazdığı ve "Fert ve Devlet" isimli kitabında açıklamıştır. Ağaoğlu'na göre Kadrocular'ın devletçilik fikri aşırıya kaçmış ve Kadrocular devletçiliklerinde kendilerine özgü bir fikir gütmüştür.¹⁸⁷ Ağaoğlu devletçiliği devlet kavramının içerisinde görmüş ve bu nedenle devleti doğal olarak devletçi kabul etmiştir.¹⁸⁸ Devlete "icap ettiği ve ihtiyaç duyduğu zamanlarda tezatları bertaraf etmek ve içtimai nizamı korumak için müdahale edecek selahiyeti" tanımıştır.¹⁸⁹ Bu bağlamda demokratik devletçiliği savunarak kadrocuların faşizm ve sosyalizm karması devletçiliğine karşı çıkmıştır. Ağaoğlu, Kadroculara yönelik eleştirisinde;

Bu hususi devletçilik nazariyesini güya İnkılabımızın revişinden alarak, tanzim etmeye çalışıyorlar. Bunlara göre devlet milli hayatın her sahi fesine müdahale ederek onu tanzim ve idare edecek! Ve yalnız idare ve tanzim etmekle kalmayacaktır. Aynı zamanda kendisi bizzat teşebbüs olacaktır. Büyük iktisat terakümelerini yaratacak ve benimseyecek ve nihayet milli bir işbirliği cihazını tahakkuk ettirecektir ve bunu yaparken tabiatı ile sınıf tezatlarının husule gelmesine, yani büyük sermayelerin vücut bulmasına meydan vermeyecektir" ifadesi ile kadrocuların komünist ve sosyalist olmamalarına rağmen sosyalist metot taraftarı olduklarını belirtmiştir.¹⁹⁰

Devletin bir girişimci ve yatırımcı olarak ekonomik etkinliklerde bulunmasını sakıncalı bulan Ağaoğlu devletin bu iktisadi eylemleri gerçekleştirebilmesi için gerekli olan sermayeyi ve tekniği bulamayacağına özellikle fakir bir ülkede bunun serbest teşebbüs tarafından sağlanabileceğine değinmiştir.¹⁹¹

Ahmet Hamdi Başar ise devletçiliği idari devlet ve iktisadi devlet ayrımını göz önüne alarak değerlendirmiştir. Ona göre;

¹⁸⁶ Avcıoğlu, a.g.e, s.294, Kili, a.g.e, s.103.

¹⁸⁷ Borotav, a.g.e, s.161-162.

¹⁸⁸ Ahmet Ağaoğlu, Devlet ve Fert, İstanbul, Sanayi Nefise Matbaası, 1933, s.31-32.

¹⁸⁹ Ağaoğlu, a.g.e, s.74.

¹⁹⁰ Ağaoğlu, a.g.e, s.52-55.

¹⁹¹ Ağaoğlu, a.g.e, s.64-65.

..." İktisadi devletçilik ne bütün her şeyi fertle ve onun serbest çalışmasında gören bir meslek ne de ferde hiçbir kıymet vermeyen ve onun serbest çalışma ve tasarrufla bulunma hakkını tanımayan bir sistem değildir" ...¹⁹²

"İktisadi devletçilik mutlaka devletin iktisadi işlere karışması demek değildir, hatta bazen iktisadi işlere devletin müdahale etmemesi ile de iktisadi devletçilik yapılmış olabilir. İktisadi devletçilik devleti tarihi bir müessese olan klasik şekilde değil fakat iktisadi sınıflara ve iş bölümlerine istinat eden yeni uzviyetlerle mütalaa eder. Bizim devletimiz yapıcılık ve kuruculuk rollerini hemen hiç yapmaz fakat fert ve devletin her ikisine birden bu vazifeleri gördürecektir. İktisadi devlet mekanizması büsbütün başka yeni uzuvlara maliktir ve vazifelerinden biri de idari devlet mekanizmasını gittikçe geriletecek, vazifeleri asgari hale indirecektir."¹⁹³

Başar'ın devletin ulusu şekillendirmesine yönelik iktisadi devletçilik fikirlerini sistematik bir çerçeveye oturtamamasına karşın görüşleri resmi çevrelerle mücadele etmesi bakımından önem taşımıştır.¹⁹⁴

2.2.2. 1932-1939 Döneminde Uygulama İçinde Devletçiliğin Belirlenişi.

2.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Türkiye'de devletçiliğin ve müdahaleci kapitalizmin doğuşunda kuşkusuz ülkenin sanayileşme gereği önemli rol oynamıştır.¹⁹⁵

Bu bağlamda Devletin bizzat girişimci olarak sanayi alanına atılması ve müdahalede bulunabilmesi için kullanacağı en önemli araç ise iktisadi devlet teşekkülleri olmuştur. Özellikle Atatürk'ün sürekli yakından ilgilendiği iktisadi devlet teşekküllerinin nasıl nerede ve hangi önceliklere ağırlık verilerek kurulacağı soruları, bunun bir plan içinde gerçekleştirilmesi zorunluluğunu doğurmuştur.¹⁹⁶

Aslında Atatürk planlı kalkınmanın önemine daha Cumhuriyetin ilk yıllarında değinmiş ve plansızlığın başarısızlıkla sonuçlanabileceğini vurgulamıştır.

Örneğin 1 Mart 1922'de TBMM' inde yaptığı konuşmada; "*Ekonomi politikamızda tespit etmiş olduğumuz temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir*

¹⁹² Ahmet Hamdi Basar, **İktisadi Devletçilik 1**, İstanbul, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.S, 1931, S.47.

¹⁹³ Basar, a.g.e, s.67.

¹⁹⁴ Basar, a.g.e, s.55.

¹⁹⁵ Talas, a.g.e, s.346.

¹⁹⁶ Yüksel Ülken, "*Atatürk ve Ekonomide*" Devlet Müdahalesi, I.Ü İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 19, Sayı 1, 4 Temmuz 1980, s.97.

plana göre Bakanlar Kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz" sözleri plan düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir.¹⁹⁷

Ancak konuya ilgi 1929 buhranın yarattığı ekonomik çöküntü ve bu buhrana karşı Sovyet planının göstermiş olduğu başarılarından sonra artmıştır.

1929 bunalımının şiddetlenmesiyle birlikte Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünleri ile ihraç ettiği sanayi ürünleri arasındaki fiyat farkının Türkiye'nin aleyhine işlemesi ve ödemeler dengesinin bozulması sonucunda siyasi iktidar ülkenin ekonomik düzenini sağlamak amacıyla bir yandan içedönük bir sanayileşme politikası izlemeye başlamış bir yandan da sorunlara devletçilik ve plancılık anlayışıyla çözüm aranmıştır. Ancak bu plan ve programları gerçekleştirmeye yönelik bütçe imkanlarının kısıtlı oluşu Türkiye'yi dış yardım ve kredi kullanmaya yöneltmiştir.¹⁹⁸

Bu amaçla siyasi iktidarın dikkatini özellikle Sovyetler Birliği çekmiştir. Türkiye'nin Sovyetler birliğine yönelmesinde 1926'dan beri sosyalist planlı bir ekonomiye sahip Sovyetler Birliği'nin otarşik bir ekonomik kalkınma modeli benimseyerek Dünya Buhranından etkilenmeyişi ve bu ülke ile Türkiye arasında bir dostluk anlaşmasının varlığı etkili olmuştur. Böylece Stalin ve Lenin gibi ideolojik olmayan devletçilik anlayışına sahip Atatürk ile devletçilik anlayışının Sovyet Komünistleri arasındaki önemli farklarına rağmen onların geçirdiği tecrübelerinden yararlanması kaçınılmaz olmuştur.¹⁹⁹

1930 yılında Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve beraberindeki heyetin Sovyetler Birliğine yapmış olduğu ziyaret sonucunda konuya daha fazla önem verilmiştir. Özellikle heyetten bir grup devlet planları komisyonu ile görüşerek Sovyet iktisadının genel prensipleri ve plan çalışmaları hakkında bilgiler alınmıştır. Ayrıca yapılan bu geziler sonunda SSCB' den makinelerin teminine karşılık 20 yıl süre ile faizsiz 8 milyon altın dolarlık yaklaşık 16 milyon TL kredi temin edilmiştir.

Ancak 1930'lardan sonra Sovyetler Birliği Türkiye'nin dayandığı tek ülke olmaktan çıkmıştır. Türkiye aynı zamanda İtalya'daki gelişmeleri yakından takip etmiş ; özellikle şehircilik, parti taşra teşkilatı , propaganda örgütü vb unsurlar Türkiye'nin ilgisini çekmiştir. İtalya'ya yapılan ziyaretler sonucunda da 300 milyon liralık yaklaşık 32 milyon liralık bir kredi sağlanmıştır. İşte gerek Sovyetlerden ve gerekse İtalya'dan sağlanan bu kredilerle sanayi planının hazırlanmasına büyük hız verilmiştir.²⁰⁰ İthal ikamesine dayalı olacak planda devlet eliyle sanayileşme ilkesinin benimsenmesi ve kurulacak devlet

¹⁹⁷ İnan, a.g.e, s.32.

¹⁹⁸ Tuncer Bulutay "*İktisat Kuramı ve Türkiye Ekonomisinde Bunalımlar*", *Mülkiyelliler Birliği Dergisi*, Ağustos, 1985, s.32-33.

¹⁹⁹ Gumpel, a.g.m, s.203.

²⁰⁰ Tekeli, İlkin, a.g.e, s.137-149, Aydemir, *2 Adam*....., s. 411-412.

sanayilerinin nasıl bir örgüt eliyle yönetileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu sorunu çözmek için Türkiye Sanayi ve Maden Bankası yeterli görülmemiştir. Çünkü devletin Sanayi ve Maden Bankası sermayesinin bir kısmını sanayi kuruluşlarının yenilenmesi ve işletilmesine, bir kısmını da özel kuruluşların sermayesine katılarak ve kredi biçiminde dağıtarak kullanması bankanın görevini yapamaz duruma düşürmüştür. Bu paralelde 3 Temmuz 1932'de 2058 Sayılı yasa ile Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ve 7 Temmuz 1932'de 2064 sayılı yasa ile Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuştur.²⁰¹

Kanun metni iktisat vekaletinin denetimi altında faaliyet gösterecek olan ve özel hukuka tabi tüzel kişiliğe haiz DSO' ne devletin direkt işletmeler kurarak müdahalesini öngörmüştür. Nitekim D.S.O.'nun yasada belirtilen görevleri; sını devlet işletmelerinin, fabrikaların doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kuruluşuna projeler hazırlamak ve projeleri uygulayarak yardım etmek, özel kanunla kurulan Sanayi ve Maden Bankası (SMB) tarafından idare edilen devlet sermayesi ile tesis edilmiş ve edilecek bütün fabrikaları yönetmek, ham maddelerimizin imal ve sürümünü artıracak teşebbüs ve tecrübelerde bulunmak, iktisat vekaletinin isteği halinde istenen konularda incelemeler yapmak ve fikir söylemek, öönetim ile görevli olduğu kurumların program ve bütçelerini hazırlamak görüldüğü gibi DSO yasası ile teşebbüs serbestisinin ciddi biçimde kısıtlanmış ve karma yapılı işletmelerin yürütme ve denetiminde devletin yakından görev alması olarak tespit edilmiştir.²⁰²

2064 sayılı kanunla kurulan Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankasının görevleri ise yasanın 1. Maddesinde sını kuruluşlarının kredi gereksinimini karşılamak, sanayi teşvik primlerine aracılık etmek, ulusal sanayinin hammadde tedarikine aracılık etmek, bu işlerle ilgili her türlü banka işlemleri yapmak şeklinde belirtilmiştir.

Ayrıca yasada 5 milyon sermaye ile kurulan bankaya özel sermayenin katılamayacağı öngörülmesine rağmen Bankanın hissedar ya da başka bir sıfatla kamu yada özel kuruluşlara katılması öngörülmüş makine ve malzemenen alınacak gümrük vergilerinin de bankanın sermayesine eklenmesi tespit edilmiştir.²⁰³

Plan öncesinde oluşturulan bu yasal ve kurumsal hazırlıkların tamamlanmasının ardından Prof. Orlof başkanlığındaki Sovyet sanayi programlarında çalışan uzmanlardan oluşan heyetin Türkiye'ye gelişyle planlama çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalarda genel planlama konusunda yapılan tartışmalar sonucunda heyet ilgililere Türkiye'de kurulması gereken sanayi kuruluşları ile ilgili bir rapor sunmuştur.

²⁰¹ Nejdet Serin, *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Ankara Sevinç Matbaası, 1963, s.111.

²⁰² Boratav, a.g.e, s.191, Sağlam, a.g.e, s.76-77, Talas, a.g.e, s.348.

²⁰³ Tunç Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50.Yıl*, İstanbul Milliyet Yayınları, Ağustos, 1973, s.93-94.

Türkiye Pamuk, Keten, Kendir Kimya Demir Başlığını taşıyan rapor, söz konusu

bu maddelerin ithalatının önlenerek Türkiye'de üretilmesi imkanlarını araştıran bir fizibilite raporlarından oluşmuştur. Uzmanlar raporda tekstil sanayinin ana girdisi olan pamuğun kurulacak endüstrinin gerektirdiği nitelikte ve nicelikte üretilmesi için alınması gerekli önlemleri sıralamışlardır.

Ancak iktisat vekili Mustafa Şeref Özkan'ın yerine Celal Bayar gelmesi ile birlikte planlama anlayışı da farklılaşmış Bayar ABD'den de yeni uzmanlar getirmiştir. Özellikle özel sektöre bırakılacak ya da özel sektörün himaye edeceği alanların tespitinde Sovyet uzmanların raporları büyük ölçüde önemini yitirmiştir.²⁰⁴

Plan ve program yoluyla devletin ekonomiye müdahalesine ait hazırlanan raporlara 1933 senesinde de devam edilmiş Şubat 1933 de Ali İktisat Meclisince bir başka rapor hazırlanmıştır. Bu raporda da sanayileşmenin sağlanabilmesi için bir programa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. *"Bu programda muhtelif dahili ihtiyaçlar, istihlakler ve u ihtiyaçları karşılayacak sanayinin memleketimizde teessüs ve inkişaf kabiliyetleri her cepheden tetkik olunmalı... denildikten sonra, devletin sermayesi ile kurulan müesseselerin kökleşip kar etmeye başlamasından sonra "halkın iktisadi refaha müsait olduğu zaman bu tesisler ilk fırsatta hususi müteşebbislere ve halka mal edilmelidir...." şeklinde ifade ile uygulamanın geçici olması önerilmiştir.*²⁰⁵

Kuşkusuz bu öneri Celal Bayar'ın iktisat vekili olması ile 1932 yılında devletçiliğe yönelişin durmuş olduğunun ve devletçiliğin rotasının özel teşebbüse doğru kırıldığıının açık bir ifadesi kabul edilebilir. Nitekim daha sonraki yıllarda özellikle sanayi sektöründe mevzuat yönünden de bazı geri adımlar atılmıştır.

İlk olarak Teşvik-i Sanayi Kanununun özel sanayicilere tanıdığı ancak 2064 sayılı Sanayi Kalkınma Bankası kanunu ile kaldırılan gümrük muafiyetleri 3 Haziran 1932 tarihinde 2261 sayılı kanunla makine ithali için yeniden tanınmış ve 2064 sayılı kanuna göre toplanan ilgili resimler iade edilmiş ikinci olarak devlet sanayi Ofisi ve Sanayi Kalkınma Bankasını kuran kanunlar kaldırılmış ve bu iki kuruluş 3.6.1933 tarihinde 2262 kanunla kurulan Sümerbank'ın bünyesinde yeniden birleştirilmiştir.²⁰⁶

Kalkınma Bankası gibi kurulan ve örgütlenen Sümerbank çağını aşan benzer koşullarda eşi olmayan bir banka modeli olmuştur. Bu modelde kamu fonlarıyla kurulan bu kuruluş, özel hukuk düzeni içinde veya kara yönelik olarak piyasa koşullarına göre

²⁰⁴ Selim İkin, *"Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü"*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980, s.257.

²⁰⁵ Tural, a.g.e, s.129, Aydemir, a.g.e, s.413.

²⁰⁶ Standford Show, Ezel Kural Show, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev:Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1983, s.463, Boratav, a.g.e, s.196.

belirlenmiş işletmecilik ilkelerini içermesi bakımından önem taşımıştır.²⁰⁷ Dolayısıyla Sümerbank' a bir anonim şirket karakteri verilmiştir. Nitekim Sümerbank Kanunu'nun 1. Maddesinde "... *Bu banka hükmi şahsiyeti haiz olup bütün muamelelerinde bu kanun ve hususi ve ticari haklar hükümlerine tabidir.*" denilmesi ve muamelelerinin Divan-ı Muhasebat denetimi dışında tutulması bu durumu açıkça ortaya çıkarmıştır.²⁰⁸ Kuruluş yasasına göre Sümerbank'ın temel görevleri ; DSO' nden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sanai kuruluşlarındaki Devlet katılımlarını yönetmek, özel yasalara göre, kurulacak fabrikalar dışındaki Devlete ait bütün sanai kuruluşların etüd ve projelerini hazırlamak ve bunları kurmak ve yönetmek, kurumları ve genişletilmeleri ülke için ekonomik açıdan yararlı işlere sermayesinin imkanı ölçüsünde katılmak veya yardım etmek, sanai kuruluşlara kredi açmak ve genel bankacılık faaliyetlerinde bulunmak, teknik eğitimle ilgili çalışma ve yardımda bulunmak, ülke sanayinin gelişebilmesi için gerekli önlemleri araştırıp gerektiğinde iktisat vekaletine görüş bildirmek şeklinde tespit edilmiştir.²⁰⁹ Sümerbank'ın kurulmasına ilişkin yasanın getirdiği önemli bir yenilik sanayi faaliyetlerini öncelik sırasına göre belirlemiş olmasıdır. (Madde 2):

"a. Ana hammaddeleri memlekette yetişen istihsal miktarı istihlaki karşılamayan sanayi,

b. Ham ihracat mallarını mamul veya yarı mamul hale getirerek, kıymetlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi,

c. Geniş çapta istihlak olunduğu halde hammaddeleri henüz yetişmeyen ancak ilgili sanayi kurulduğu taktirde hammaddeleri yurt içinde yetişmesi mümkün olan malları istihsal eden sanayi,

*d. ham iptidai maddeleri memlekette bulunmadığı gibi yetiştirilmesi de kabil olmayan fakat imal safhalarının ülkede sağlayacağı faydaları önemli miktarda olan sanayi"*²¹⁰

Öte yandan Sümerbank'a İktisat Vekaleti tarafından sunulan Sınai Tesisat ve İşletme Raporuna bağlı olarak 17 Nisan 1934'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı altında kabul edilen planı uygulama görevi verilmiştir. Planın birinci kısmında sanai tesisat ve işletme üzerine raporlar ikinci kısmında ise İktisat Vekaleti tesisatına ilişkin raporlar yer almıştır.²¹¹ Planın en belirgin stratejik özellikleri şöyledir.

²⁰⁷ Tokgöz, a.g.e, s.59.

²⁰⁸ İlhan Tekeli ,Selim İlkin, **Dr.Max. Van Der Porter'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri Sisteminin Oluşumu**, İstanbul, Frederich Ebert Vakfı, FES, 1992, s.36.

²⁰⁹ Talas, a.g.e, s.348-489, Tokgöz, a.g.e, s.59, Serin, a.g.e, s.111, Altıntaş, a.g.e, s.116-117.

²¹⁰ Sağlam, a.g.e, s.78.

²¹¹ Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken.....**,s.188-189.

1. Programın tertibinde ve kurulacak sanayiî vüsatını tayinde, memleketimizin kendi ihtiyaçları esas kabul edilmiştir. Yani 5 senelik planda sanayi mamulatımızın ihracı gayelerimizin dışında bırakılmıştır. Bakır ve belki kükürt bu hususta istisna teşkil ederler. (İthal ikamesi ilkesi).

2. Ana hammaddeleri memleketimizde bulunan veya tedarik edilebilecek olan sanayi bu beş senelik programın başlıca vasfıdır. (Hammadde değerlendirme ilkesi).

3. Ancak bu ana sanayi hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da daha geniş ve faydeli endüstri imkanları bahsedecektir. (İleri ve geri bağlantı ilkesi).

Planda hem sanayi cinslerinin hem de niceliksel büyüklüklerin belirlenmesinde bu hedefler kullanılmıştır.²¹² Buna göre planda öngörülen ve geniş ölçüde gerçekleşen sanayi dalları şunlardır. Çimento, cam ve şişe sanayi, demir sanayi, kağıt ve selüloz, kükürt sanayi, kimya sanayi tekstil sanayi, şeker sanayi.²¹³ Bu sanayi kolları ile beraber planda şu işlerde ele alınmıştır.²¹⁴

1. Elektrikasyon meselesi ve enerji teşkilatı,
2. Altın ve petrol arama işlemleri ve teşkilatı,
3. Jeoloji tedrisatı ve jeologlar yetiştirilmesi,
4. Mesleki tedrisat (teknik öğretmeni).

Görüldüğü gibi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ulusal bir ekonomik plan olmaktan ziyade bazı sanayi kollarının yurt içinde kurulmasını amaçlayan kısmi bir inşa planı ve sanayi programıdır. Ancak planda, Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik kaynaklarının düzene girmesi ve devletçilik ilkesinin uygulanmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Planda ele alınan sanayi kolları ile ilişkili tesisler Sümerbank ve İş Bankası arasında tahmin edilen yatırım hacimleri doğrultusunda dağıtılmıştır. Bu sektörlere ilişkin 44 milyon liralık yatırımın %49.9'unun dokumacılığa %26.9'unun madencilığe, %12.1'inin kağıt ve selüloza %5.3'ünün kimya ve %4.6'sının da seramik sanayine dağıtılması uygun görülmüştür. Geri kalan %1.2'lik kaynak teknik öğrenim için yurt dışına öğrenci gönderilmesi için ayrılmıştır. Bu yatırımların %41.6 milyonluk bölümü Sümerbank 2.4 milyonluk bölümü ise İş Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece planın uygulanmasında özel bir ticari banka durumunda olan T. İş Bankası da görev almıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı dünya buhranının yarattığı döviz sıkıntısı nedeniyle uygulama esnasında mali sıkıntı ile karşılaşmış söz konusu tesislerin gerçekleşmesi büyük

²¹² İnan, a.g.e., s.12-13.

²¹³ İnan, a.g.e., s.16.

²¹⁴ Aydemir, İkinci Adam Cilt 2,.....,s.414.

ölçüde ülkenin sınırlı bütçe kaynaklarına bağlı kalmıştır. İkinci Dünya Harbi sonuna kadar dışarıdan sağlanabilen kredi 8.000.000 altın dolarlık Sovyet Kredisi ile Karabük Demir-Çelik fabrikaları ve Çatalağzı Elektrik Santralinin inşasına tahsis edilen 16.000.000. liralık bir İngiliz tesis kredisinden ibaret olmuştur. Sovyetler birliğinden sağlanan kredinin bir kısmı Kayseri ve Nazilli dokuma fabrikalarının yapımında bir kısmı ise ulusal savunma ve Ankara Belediyesi'nin ihtiyaçları için kullanılmıştır.²¹⁵

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı üzerinde sonradan bir sıra değişiklik ve ilaveler yapılmıştır. Örneğin Sivas Çimento, İzmit ikinci kağıt fabrikaları ile Bakırköy bez fabrikasının genişletilmesi gibi yeni tesis işleri de aynı programa ek olarak Sümerbank'a verilmiştir.²¹⁶ Ayrıca yönetim ve sermaye yetersizliği içine giren 4 şeker fabrikası bir çeşit devletleştirme işlemine tabi tutulmuştur. Bu tesisler üzerinde kamu denetiminin sağlanabilmesi için 6.7.1935'de "Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş kurulmuştur. Şirketin sermayesi Ziraat Bankası, Sümerbank ve İş Bankası tarafından eşit olarak paylaşılmıştır.²¹⁷

Devletin imalat ve madencilik sanayinde yeni girişimcilik rolleri üstlenmesine imkan tanıyan BBSP'nı buna ilave olarak, ülke sanayinin gerek coğrafi gerekse teknik gücü itibariyle bir plan dahilinde kurulmuş olması, kurulacak yeni sanayi ile ilgili madan hammadde ve maden çıkarımının birlikte incelenmesi, ana sanayi ile birlikte yan sanayi kuruluşlarının hatta özel girişimciliğe bırakılacak olsa dahi devletin denetimi altında kurulması kararına bağlı olarak sosyal ve ekonomik bir önem kazandırmıştır.²¹⁸ Ayrıca planın eğitim ve sağlık gibi insan yatırımı dışında yarım milyona yakın kamu yatırımı gerçekleştirilmesi dış yardım ve kredi olmaksızın kalkınmanın mümkün olabileceğini göstermesi ve bir takım modern sanayi tesislerini kurması açısından önemli başarılar elde etmiştir.²¹⁹

2.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamalarının devam ettiği sırada bir yandan Devletçilik ilkesinin daha açık bir şekilde yorumlanması gerekli görülmüş bir yandan da yönetimin kendine güveninin bir göstergesi olarak İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması düşünülmüştür.²²⁰

Nitekim 22 Ağustos 1935'te 5. İzmir Fuarının açılış konuşmasında iktisat vekili Celal Bayar tarafından Atatürk'ün ekonomi için verdiği emir ve teklifleri okuduğu yazıda Türkiye'de uygulanmakta olan devletçiliğin özellikleri anlatılmıştır:

²¹⁵ Aydemir, a.g.e, s.416, Altıntaş, a.g.e, s.119-120.

²¹⁶ Aydemir, a.g.e, s.418.

²¹⁷ Tokgöz, a.g.e, s.66.

²¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, "Yürüyen Devlet", *Kadro*, 1934, Cilt3, Gazi Üniversitesi Yayını, 1980, s.6.

²¹⁹ Avcıoğlu, a.g.e, s.295.

²²⁰ Afet İnan, *T.C 2. Beş Yıllık Sanayi Planı, 1936*, Ankara, 1973, s.4-5.

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını v bir çok şeylerin yapılamadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almasıdır. T.C. devleti Türkiye vatanında asırlardan beri kendi teşebbüsleriyle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi. Görüldüğü gibi kısa bir zamanda muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol liberalizmden de başka bir sistemdir".²²¹

İşte görüldüğü gibi BBYP'nı T.C. yöneticileri tarafından kısa bir süre içinde üretime açılan tesislerin ve kazanılan tecrübelerin olumlu sonuçlar verdiğine inanılan BBYSP henüz devam etmekte iken İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarını yapmak üzere, Celal Bayar'ın başkanlığında 20.4.1936 tarihinde Sanayi Kongresi toplanmıştır. 24.4.1936'ya kadar süren çalışmalar sonucunda Birinci Sanayi Planına göre gerek ülkede uyandıracağı ekonomik ve sosyal faaliyetler yönünden gerekse ihtiyaç duyulan sermaye yönünden daha geniş kapsamlı maden ve elektrik sanayinin ağırlıkta olduğu bir plan hazırlanmıştır.

Planda teklif edilen sanayi teşebbüsleri:

1. Madencilik: Krom çıkarılması, simli kurşun, çinko ve demir cevherleri, antimuan, molibden cevherlerinin işletilmesi,
2. Maden kömürü ocakları: Ereğli taş kömürü işletmesi, Kütahya linyit havzalarının rasyonel biçimde işletilmesi,
3. Mıntika elektrik santralleri: Zonguldak'ta taş kömürü ve Kütahya'da linyit yakacak olan iki büyük mıntika elektrik santrallerinin kurulması önerilmiş,
4. Ev aletleri sanayi ve ticareti: Odun yerine kömür yakılması için alınması gereken tedbirler,
5. Toprak Sanayi: Çimento ve ateşe dayanıklı malzeme temini için cüruf çimentosu sanayii.
6. Gıda Sanayi: Ekmek ve un, zeytin yağı rafinerisi yağ ve kuru meyve sanayi,
7. Kimya Sanayi: Soda, reçine, afyon, gülyacağı, gliserin yağ ve sabun sanayileri ile petrol rafinerisi, sentetik benzin ve azot sanayi,
8. Makine aletleri sanayi: Ölçü boru, saç sanayi vb

²²¹ Tural, a.g.e, s.143.

9. Denizcilik Sanayi ²²²

Planda söz konusu bu sanayiler için kurulacak fabrikaların yerleri seçilirken, bölgesel dengenin kurulması amaçlandığı gibi fabrika sayıları ve kapasiteleri, sermaye miktarları, çalıştırılacak personel sayıları, ürettikleri ürünlerin yurt dışında ve yurt içindeki satış tutarları, kuruluş için gerekli dıştan alımlar ile kuruluş sermayesinin ülkede kalacak tutarları tahmin edilmiştir. Planda 80 ve daha yukarı sayıda fabrika kurulması önerilmiş ve bunun gerçekleşebilmesi için gerekli olan toplam sermaye tutarı ise 106.8 milyon TL olarak belirtilmiştir.²²³

Plan BBSP'sında oluşturan iktisadi devlet teşekkülü olan Sümerbank gibi Etibankı ortaya çıkarmıştır. Etibank devletçi iktisat politikasının madencilik alanındaki en önemli kurum ve işletmesi olmuştur.

1935 yılında 2805 sayılı kanunla kurulan Etibank'ın görevleri; maden cevherleri, madeni ham madde ve malzeme alıp satmak veya alım satımına aracılık etmek, çeşitli madenler ve petrol için araştırma ve yapım ruhsatları çıkarmak, elektrik santralleri ve elektrik dağıtacak veya elektrikle ilgili malzeme alet, makine yapacak tesisler kurmak, bizzat veya katılma ile yukarıda sayılan işleri görecek ticari kurumlar oluşturmak, banka işlemleri yapmak, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün saptadığı ve işletmeye elverişli gördüğü madenleri ve taş ocaklarını işletmek şeklinde tespit edilmiştir.²²⁴

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanmasında aynı zamanda Sümerbank ve Denizbank'ta görevli bulunduğu planın başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir.

1. Ekonomik yapı ve şartlara uygun büyük sermaye teknik güç gereklilik gösteren hammaddesi tamamen ülkede bulunan ve yetişen endüstrilerin ele alınması,
2. Ülkemizde kullanımı az fakat yurt dışı istemi fazla olan madenlerimiz hammadde ve yarı hammadde olarak yurt dışına ihracının yapılması,
3. Su ürünleri, hayvancılık ve meyvelerimize yurt içi ve yurt dışı pazarlar yaratarak önemli gelirler elde edilmesi.
4. Kömür hangarlarımızda üretimin geliştirilmesi ve rasyonele edilmesi.
5. Makine endüstrisinde bir başlangıç olmak üzere birinci plana göre kurulmakta olan Karabük Demir ve Çelik fabrikalarının ara malların işleyecek fabrikaların öngörülmesi.²²⁵

²²² İnan, a.g.e, s.5.

²²³ Altıntaş, a.g.e, s.122.

²²⁴ Talas, a.g.e, s.349.

²²⁵ İnan, a.g.e, s.16-17.

Dikkat edilirse İkinci Plan da Birinci Planda ele alınmayan sanayileşme için en önemli sektör niteliğinde olan madencilik ve makine sanayine yer verilmiş ve planda ülke için gerekli olan, sanayileşmeyi hızlandıracak yatırım mallarının üretimi ağırlık kazanmıştır.

1936 yılında yayınlanan ve 1938-1943 yılları arasında uygulanması düşünülen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı Birinci Plan kadar talihli olmamıştır. Gerek Atatürk'ün ölümü ve gerekse II. Dünya Savaşının başlaması planın uygulanabilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir.²²⁶ Program sadece düşünüldüğü şekilde kalmış başvekilin 2/10710 sayılı kararnamesi ile projelerin çoğu yürürlükten kaldırılmıştır.²²⁷ Uygulanması yürürlükte tutulan projelerin tamamlanmasında ise II. Dünya Savaşının dünyadaki ve Türkiye'deki özel konjonktürü içinde büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. 1938 Planının 1950 yılına kadar tamamlanmış projeleri Güleman krom, Ergani, Murgul Kuvarshan Bakır, Divriği demir-madencilik tesisleri, Karabük kompleksine katılan 9.000 ton/yl kapasiteli demir yolu fabrikası ve satın alınan bazı gemilerle ilgili olanlardır. Trabzon ve Zonguldak limanlarının yapımına savaş sonrasında başlanabilmiş ve bunların tamamlanması 1950'leri bulmuştur.²²⁸

Şunu belirtmek gerekir ki devletçilik uygulamalarının örneğini oluşturan her iki planın tüm ekonomiyi kapsamaması, ekonomideki sektörler arası ilişkileri göstermemesi ve bütünsellikten yoksun olması gerçek anlamda bir ekonomik plan olmadıklarını göstermiştir.

3. DEVLETÇİLİĞİN ÇÖZÜLMESİ VE ÇÖZÜLMİYİ GETİREN ETKENLER

Atatürk'ün vefatının ardından Refik Saydam tarafından kurulan hükümet ağır ekonomik koşullarla karşılaşmıştır. Çünkü Türkiye 2.Dünya Savaşına katılmadığı halde savaş Türkiye'ye 500.000 kişilik bir ordunun silah altına alınması, beslenmesi giydirilmesi ve kuşatılması şeklinde bir ekonomik yük getirmiştir. Kuşkusuz zayıf Türkiye ekonomisinin kaldıramayacağı bu yük karşısında iktidardaki kadro seferberlik nedeniyle artmış olan giderleri karşılanabilmesi için tedavüldeki para miktarını 1938'deki 215 milyon TL' den 1940' da 433 milyon TL'e yükseltmiştir. Böylece Türkiye İkinci Dünya Savaşı sırasında döneminin ilk enflasyonunu yaşamıştır. Öte yandan dış ticaretin durumu da enflasyonu körtüklemiş ithalatın ihracatın altında kalması nedeniyle biriken döviz rezervleri tedavülü artırmıştır.

Toplumda oluşan bu yeni koşullarla birlikte yatırımlara yönelecek kamu olanaklarının savunma harcamalarına yöneltilmesi, toplumsal üretici güçlerin en etkin olan

²²⁶ Karakoyunlu, a.g.e, s.204.

²²⁷ Tezel, a.g.e, s.310.

²²⁸ Tezel, a.g.e, s.312-313.

işgücü faktörünün önemli bir bölümünün üretimden çekilmesi de ekonomiyi durgunluğa itmiştir.²²⁹

Bu koşullar altında, iktisat politikası büyümeyi ve gelişmeyi hızlandırmak hedefinden ayrılarak, mal darlığını hafifletmek fiyat artışlarını frenlemek, oluşmuş olan karaborsa ile mücadele etmek, sosyal adaletsizlikleri gidermek gibi hedeflere yönelmiş; bunun için devlet katı savaş ekonomisi tedbirlerine başvurmak zorunda kalmıştır.²³⁰

Ancak bu dönem boyunca savaş ekonomisinin şartlarına bağlı olarak artan devlet müdahaleciliğinin devletçilikle karıştırılmaması gereklidir. Çünkü devletçilik hızlı sanayileşme amacını gerçekleştirmeye yönelik bir iktisat politikası iken 1940-1946 döneminin devlet müdahaleciliği ülkenin kaynaklarını savaşa hazırlık yönünde en etkin bir biçimde nasıl kullanılması gerektiğini tespit amacını taşımıştır.²³¹

Savaş şartları altında izlenecek alternatif politikalar daha savaşın ilk günlerinde hükümet yetkililerine sunulmuştur. Bunlardan ilki bütçe imkanları ile ordunun ve kentli nüfusun temel ihtiyaçlarını sağlama ilkesinden hareketle ticareti devlet denetimi altına almak ve sıkı bir fiyat sınırlaması yapmak ikincisi ise iç ve dış piyasalardaki savaş kılığından kaynaklanan talep artışlarının çiftçi ve sanayici üzerinde yaratacağı destekleyici etkiden faydalanabilmek için fiyatlar ve piyasa koşulları üzerindeki kontrollerden kaçınmak üretimi teşvik edecek enflasyonist gelişimi kabullenmek²³².

Bu bağlamda Refik Saydam Hükümeti esas olarak birinci politikayı izlemiş daha sonra iktidara gelen Saraçoğlu hükümeti ise 1942'den itibaren ikinci politika yönünde bazı girişimlerde bulunmuştur.²³³

3.1 Milli Korunma Kanunu

II. Dünya Savaşının yarattığı savaş ekonomisi nedeniyle dönemin iktidar partisi CHP'nin;

- a. Mal kıtlığının doğurduğu sıkıntıları hafifletmek,
- b. Bir takım kişilerin (büyük kentlerde yoğunlaşmış bulunan ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri) bu durumdan faydalanarak aşırı kazançlar sağlamalarını önlemeye yönelik benimsediği iktisat politikası devletin denetim ve müdahalesini artıran pek çok yasanın doğmasına neden olmuştur.²³⁴

²²⁹ Bulutay, a.g.m, s.32-33, Cem, a.g.e, s.287-288.

²³⁰ Akbank Kültür Yayını, a.g.e, s.88.

²³¹ Turgut, a.g.e, s.128.

²³² Aydemir, Suyu Arayan,....., s.514.

²³³ Boratav, a.g.e, s.221.

²³⁴ Tokgöz, a.g.e, s.97-99.

- c. İşte ağır cezai müeyyidelerle dolu ve sert kontroller (üretim, tüketim, fiyat v.b) içeren sanayi madencilik ulaştırma hatta çok sınırlı da olsa tarım gibi sektörlerde devletleştirmeye imkan taşıyan Milli Korunma Kanununu ve buna bağlı olarak çıkarılan kararnameler hükümetin ekonomiyi yönetmek için kullandığı denetim ve müdahale araçları olmuştur.²³⁵

Milli Korunma Kanunu'nun esasları başlangıçta içinde Sanayi Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığına atanan Şevket Süreyya Aydemirin de bulunduğu bir grup tarafından hazırlanan rapor çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu arada Başbakanlık tarafından hazırlanan Milli İktisat Kanun projesi de CHP'nin meclis grubuna sunulmuştur. Ancak tasarının hükümete mal edinme, şirket kurma, çalışma serbestisini kısıtlama yetkisi vermesi parti grubu ve diğer pek çok kesimce anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle tartışmaya neden olmuştur. Öyle ki hükümetin kanun hükmünde kararnameler ile böyle kayıtlar getirmesi dahi Anayasa'ya uygun olmamıştır.

İşte yasaya karşı meydana gelen bu ciddi direnişe rağmen Recep Peker'in başkanlığında toplanan yeni bir komisyon tasarıyı tekrar incelemiş ve yasa 18 Ocak 1940'ta TBMM'ce 3830 sayılı kanun ile kabul edilmiştir.²³⁶

Milli Korunma Kanunu'nun birinci maddesinde umumi veya kısmi seferberlik hali,devletin bir savaşa girmesi olasılığının mevcut olması, Türkiye'yi de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş olması durumunda kanunun uygulanacağı belirtilmiştir.

Kanun bu koşullara bağlı olarak Bakanlar Kuruluna ekonomiyi düzenleyici nitelikte görev ve yetkiler vermiştir. Ancak Bakanlar kurulu kanunun uygulanmaya başladığı ve bittiği durumlarda bunun ilan edilmesi ve TBMM'ne haber verilmesi yükümlülüğü altına girmiştir.²³⁷ Hükümete iktisadi hayata çok geniş bir şekilde müdahale imkanı tanıyan MKK'nun temel hükümleri şu şekilde tespit edilmiştir.

"- Hükümet gereksimi karşılamak ve üretimin niteliğini belirlemek amacıyla sanayi ve maden işletmelerini denetleyebilir,

- Hükümet sanayi ve maden kuruluşlarına üretim programı verebilir, bunların üretim hacmini miktarını çeşit, cins ve nevelerini saptayabilir,

- Hükümet bu kuruluşların mesaisini saptayabilir,

²³⁵ Dündar Sağlam, "Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları", Ekonomik Yaklaşım, AITIA Cilt 2, Sayı:4-6, 1981, s.86, Hikmet Bila, Sosyal Demokrat Düzen İçinde CHP ve Sonrası, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987, s.130.

²³⁶ Karakoyunlu, Türkiye'de Liberalizmin....., s.112-113, Çavdar, a.g.e, s.374.

²³⁷ Çavdar, a.g.e, s.374, Boratav, a.g.e, s.246, Timur, a.g.e, s.176.

- Sanayi maden ve diğer kuruluşlarda çalışanlar (emekçiler, teknik elemanlar vb) çalıştıkları kuruluş yada iş yerini geçerli bir gerekçeleri olmaksızın ve haber vermeksizin, terk edemezler. Çalışma yükümlülüğü altında olanlara bu emekleri karşılığı olarak emsaline uygun normal ücret ödenir,

- Hükümet mal ve yardımcı malzeme stok edebilir, değer fiyatlarından bunlara el koyabilir ve ihtiyacı olan kuruluşlara bunları karsız terk edebilir,

- İş saatleri her gün üç saat uzatılabilir. İş yasasının küçüklerle kadınlara ilişkin hükümleri uygulanmayabilir,

- Hafta tatili kanunu yasanın geçerli olduğu sürece uygulanmaz,

- Gerekli malların tüketimi sınırlanabilecek ve yasaklanabilecektir,

- Kanun yürürlükte kaldığı sürece gayri menkul kiraları 1939 düzeyinden fazla olmayacaktır,

- Hükümet çiftçilik yapmaya elverişli her kadın ve erkeği, kendi zirai faaliyeti yüzüstü kalmayacak şekilde bulunduğu yerin 15 km uzağındaki devlete ya da şahsa ait olup da sahibinin işine yaramayan ziraat vasıtalarından kira ödeyerek yararlanabilir,

- Gerekli görülen bölge ve hallerde tarımsal ürünün cins ve miktarını hükümet saptayabilecektir. Üzerinde tarımsal faaliyette bulunulmayan 500 hektardan fazla araziye hükümet işletebilecektir,

- Sekiz hektardan fazla arazisi olanlara bu toprağın yarısının hububat ekimine tahsis etmesi istenebilecektir,

- Ekilen her dört hektar için bir çift öküz "Milli Korunma" yükümlülüğünden muaf tutulacaktır."

Bu hükümlerden de görüleceği üzere devlet müdahalesi daha çok üretim ve iş hayatına yönelik olmuş, ancak iç ve dış ticaretin düzenlenmesi, fiyat kontrolleri ve ulaştırma da göz ardı edilmemiştir. Buna göre devlete iç ve dış piyasaya doğrudan doğruya alıcı olarak girme imkanı tanınmış ulaştırma araçları tamamen hükümetin denetimi altına almış ve ulaştırma ücretlerinin hükümetçe saptanması hükmü getirilmiştir.²³⁸

Her ne kadar MK.K' da devletin, savaş ekonomisinin gereklerini yerine getirmek amacıyla özel girişimciliği kısıtlayıcı ve denetim altına almaya yönelik kararları yer almışsa da ülkenin üretim bakımından çok zayıf biçimde donatılmış olması ve ordunun birçok

²³⁸ Çavdar, a.g.e, s.375, Avcıoğlu, a.g.e, s.303, Timur, a.g.e, s.177, Boratav, a.g.e, s.246-247.

gereksinimini karşılayacak ulusal bir ekonominin kurulamamış olması nedeniyle özel girişime bazı ödümler verilmiştir.²³⁹ Buna göre devlet;

"- *Terk edilmiş kullanılmayan veya tamamlanmamış durumdaki işletmeleri, muayyen bir taviz karşılığı işler hale getirebilir.*

- *Sahiplerince kesin olarak ihtiyaç duyulmayan makine v tesisatı sahiplerinin işini aksatmamak şartıyla, değeri pahasına satın alıp, bunları ihtiyacı olan kurumlara teslim eder.*

- *Uygun gördüğü ticaret temsilcilerini zorunlu maddeleri ithale zorlayabilir ve bu kurumları denetleyebilir.*

- *Bu kurumlar ithal edecekleri malları, gerekli görülürse stok etmekle yükümlüdür. Buna karşılık devlet gerekli döviz ve krediyi sağlayabileceği gibi teşebbüslerin stok yapma dolayısıyla uğrayabilecekleri zararı tazminle yükümlüdür.*

- *Özel kurumların mamulleri normal maliyete belli bir oranda kar eklenerek devletçe satın alınabilir. Böylece hükümet üretim miktar ve çeşidini tespit ettiği alanlarda müteşebbislerin kar etmelerini kanunla garanti altına almıştır.*

- *Hükümet gerekli gördüğü kurumlara kredi sağlayabilir. İhracı yasaklanan mahsul ve malların iç fiyatları düşerse, hükümet üreticiyi zarar karşı korur."*
²⁴⁰Nitekim bu hükümler nedeniyle 1939-1945 yılları arasında sanayi üretiminin dağılımı içerisinde özel fabrikaların payı artmış ve özel işletmeler çoğalmaya başlamıştır.

Tablo : 4 SANAYİ ÜRETİMİNİN DAĞILIMI 1939-1945

	1939	1941	1944
Devlet Fabrikaları	25.9	26.7	23.9
Özel Fabrikalar	34.3	31.7	43.5
Küçük Sanayi	40.0	41.6	32.6

Kaynak : Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler, 1908-1988*, İstanbul Tekin Yayınevi, s.408.

Öte yandan kanunla özel teşebbüse sağlanan en büyük avantaj işçi haklarının kısıtlanması olmuştur. Kanuna göre,

- *Ücretli çalışma mükellefiyeti konmuş-*

²³⁹ Boratav, a.g.e, s.248, Avcioğlu, a.g.e, s.305, Talas, a.g.e, s.354, Timur, a.g.e, s.179.

²⁴⁰ Boratav, a.g.e, s.248, Avcioğlu, a.g.e, s.305.

- Geçerli özür olmaksızın işçi ve müstahdemlerin habersiz olarak işlerini bırakmaları yasaklanmış,
- Çalışma sürelerinin günde üç saate kadar artırılması esası getirilmiş,
- Çocuk ve kadınların geceleri çalıştırılmasına izin verilmiş,
- İşçilerin haftada bir gün tatil yapma hakkı saklı kalmak koşuluyla Hafta Tatili Kanununun bazı hükümlerinin uygulanmaması kabul edilmiş,
- Özel işletmelerin saptanıp üretim hedeflerine ulaşabilmeleri için bunlara gerekli işçi kadrosunu sağlamayı devlet bir görev olarak yüklenmiştir.

Bu hükümlerden de görüleceği üzere MKK sınıfsal açıdan işçinin aleyhine olmuş, sosyal hakları kısıtlayan ve geniş sosyal adaletsizlikler yaratan bir özellik taşımıştır.²⁴¹

Aynı şekilde kanunun 41. Maddesi bağlamında "Ekilen her dört hektar (40 dönüm) arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa mükellefiyetinden istisna edilmesi" hükmü getirilmiştir. Buna göre 40 dönümden arazi alan küçük çiftçiler bütün öküzlerini milli korunma kanunu gereği olarak devlete verme yükümlülüğü altına girmiştir. Bu hükümlerle küçük çiftçi ve köylü üretken kaynaktan yoksun kalmıştır²⁴².

Ayrıca Milli Korunma Kanunu'nun işçi, küçük köylü ve çiftçiye yönelik bu sınırlayıcı hükümleri;3954 sayılı kanunla işçilerin çalışma şartları ile ilgili haklarını daha da kısıtlaması,4180 sayılı 30.1.1942 tarihli kanunla devletin her türlü sanayi ve maden işletmelerine el koyma ve belirli malların tüketim, satış ve imalinin biçim ve miktarını tayin etme yetkisinin artırılması,4648 sayılı 3.8.1944 tarihli kanun ile işgücü arzı üzerindeki sınırlayıcı hükümleri daha da artırması ve 3954 sayılı kanunu izleyen 104 sayılı Bakanlar Kurulu koordinasyon kararı ile Ticaret Ofisi kurulması yönünde 4 önemli değişiklik geçirmiştir.²⁴³

Bütün bunlara rağmen Milli Korunma Kanunu ve bu kanun bağlamında yer alan el koyma ve devletleştirme ile ilgili uygulamalar aşırı düzeye varmamış hatta gelen baskılara rağmen genişletilmemiştir. Nitekim çıkarılan 965 Milli Korunma Kanunun'dan 1940-1950 arasındaki dönemde yürürlüğe konulan el koyma kararları sayılabilecek kadar azdır ve daha çok tarım ve sanayi ürünleri kapsamında gerçekleştirilmiştir.²⁴⁴

²⁴¹ Boratav, a.g.e, s.249, Talas, a.g.e, s.355.

²⁴² Boratav, a.g.e, s.251, Talas, a.g.e, s.355, Timur, a.g.e, s.179.

²⁴³ Boratav, a.g.e, s.251-255.

²⁴⁴ Aydemir, a.g.e, s.217, Timur, a.g.e, s.182.

3.2. Varlık Vergisi.

Devlete iç ve dış piyasaya alıcı olarak girmek şeklinde dolaylı; azami satış fiyatlarını tespit etmek şeklinde de dolaysız fiyat kontrolü olanakları sağlayan, daha çok karaborsayı önleyerek ordu ihtiyaçları için bir stok teminine yönelik Milli Korunma Kanunu önemli gelişmelere yol açmıştır. Özellikle kanun çerçevesinde kurulan hububat piyasasını devlet alımları ile düzenleyerek çiftçiyi koruma amacına yönelik olan Toprak Mahsulleri Ofisinden beklenen sonuca ulaşamamış öyle ki, savaşın ilk yıllarında buğday devletçe piyasa değerinden de düşük fiyatla ve zorla satın alınmıştır. Bu durum çiftçileri buğdaylarını devlete vermemeye yöneltmiş ve karaborsa yaşanmaya başlamıştır.

Öte yandan Milli Korunma Kanununun ekonomik hükümlerinin adaletsiz olması, iyi ve doğru uygulanamamasının bir sonucu olarak meydana gelen hızlı fiyat artışları enflasyonu körüklemiştir.²⁴⁵ Ekonomik sahada yaşanan bu olumsuz gelişmeler sürmekte iken 18 Temmuz 1942'da Refik Saydam'ın vefat etmesi ile siyasi sahada da yeni gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

Refik Saydam'ın vefatından sonra Başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Şükrü Saraçoğlu kabinesi kurulur kurulmaz piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını gevşetmeyi özel sektörle ekonomik savaş sürdürmek niyetinde olmadıklarını ispatlamak amacıyla gıda ve tarım ürünleri piyasaları üzerindeki devlet denetimi asgariye indirmeyi amaçlamıştır.²⁴⁶

Nitekim daha 5.8.1942 tarihli hükümet programında Saraçoğlu "*Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dahil olduğu hükümet memlekette hayat pahalılığına ve iktisadi buhranlara mani olmak için verilen salahiyetlere istinaden çok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbik başladı. Fakat aradan geçen günler bu kararların matlup neticeyi, vermeyeceği yapılan şikayetlerden tespit edilen fiyatlarla bir çok malların ve gıda maddelerinin bulunmamasına başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmaya başladı. Onun için yeni hükümet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmaya yer yer kaldırmaya ve yer yer değiştirmeye karar verdi*" sözlerinde bu durumu ifade etmiştir.²⁴⁷

İşe ilk olarak hububattan başlanmıştır. 1942 yılının iyi bir mahsul yılı olacağı ve bu nedenle serbest bırakılsa dahi hububat fiyatlarının artmayacağını tahmin eden hükümetin

²⁴⁵ Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, Ant Yayınları, Haziran, 1969, s.58, Timur, a.g.e, s.182-183, Talas, a.g.e, s.356, Tokgöz, a.g.e, s.99.

²⁴⁶ Tokgöz, a.g.e, s.99, Timur, a.g.e, s.184, Çavdar, a.g.e, s.378.

²⁴⁷ Öztürk, a.g.e, s.251.

%25 kararı olarak bilinen uygulaması bu amacı gerçekleştirmek yönünde atılmış adımlardan en önemlisidir. Bu kararların esasları,

1. *İstihsal miktarı 50 tona kadar olan müstahsillerden bu cins hububatın her birinden %25'inin,*

2. *İstihsal miktarı 100 tona kadar olan müstahsillerden bu cins hububatın her birinden %35'inin,*

1. *İstihsal miktarı 100 tonu geçenlerde 50 tona kadar olan %25'inin 50-100 ton arasından %35'inin 100 tondan fazlasının %50'sinin bedeli peşin ödenerek devletçe satın alınacaktır şeklindedir.²⁴⁸*
2. *Öte yandan hükümet programında da belirtildiği üzere fasulye, nohut, mercimek pirinç vb. yiyecek maddelerindeki sınırlar kaldırılmış, baklagillerin fiyatları yağ fiyatları, kumaş fiyatları ve et fiyatlarının ılımlı ve dengeli düzeyde tutulacağı kararlaştırılmıştır.²⁴⁹ Ancak gerek %25 kararından gerekse hükümet programında belirtilen bir kısım malların fiyatlarının dengeli tutulmasına ilişkin kararlardan beklenen sonuç alınamamıştır.*

%25 kararı çiftçinin eline geçen fiyatlarda 1942 ve 1943 yıllarında önemli artışlara yol açmış ve bu şartlar daha da aşırı tüccar karları doğurarak tüketiciye yansımıştır. Piyasaya aracısız ürün arz eden toptan ticareti elinde bulunduranların gelirinde bünyesel artışlar doğmuştur. Örneğin zeytinyağı fiyatları 85 kuruştan 350 kuruşa çıkmış ve 85 kuruştan stok edilen 16 bin ton zeytinyağı bir çok tüccarı zengin etmiştir.²⁵⁰

İşte ekonominin savaş yıllarındaki dengesini piyasa hareketleri ile sağlamak düşüncesinde olan Saraçoğlu Hükümetinin bu girişiminin fiyatlardaki artışı ve bütçe dengesizliğini önleyememesi konusunda, enflasyona neden olan bütçe açığı ve artan emisyon hacmini kontrol altında tutmak amacıyla olağandışı yeni girişimlerde bulunulmuştur. Gerek yönetici ve siyasi kadroyla gerekse yerli sınıflar arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bu girişimlerin temelini Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oluşturmuştur.

Varlık Vergisi savaş yıllarındaki enflasyondan yararlanarak haksız ve doğal olmayan bir şekilde kar sağlamış olanlara yönelik olarak çıkarılmış ve söz konusu kazançları elde edenlerin, servetlerindeki artışın önemli bir bölümünü devlete aktarmaya ilişkin olağanüstü zamanların bir yasası şeklinde ifade edilmiştir.

²⁴⁸ Boratav, a.g.e, s.223.

²⁴⁹ Öztürk, a.g.e, s.253.

²⁵⁰ Aydemir, a.g.e, s.225, Boratav, a.g.e, s.227-224.

Nitekim verginin temel felsefesinde alınmış amacı açıklanmıştır "... dolambaçlı yollardan kazanılmış ve yürürlükteki vergilerin dışında kalan sermaye ve gelirlerden yeni bir vergi alınarak askeri masraflar karşılanmak istenmiştir. Bir başka deyimle ithal malları ile esas ihtiyaç maddelerinde karaborsacılık ve vurgunculuk yaparak zenginleşmiş olanlardan tüccarlardan ve aracılardan vergi almak ve böylece ekonomik sıkıntı çeken dar gelirli sınıfları manen tatmin etmek yoluna gidilmiştir"²⁵¹

Öte yandan daha Varlık vergisinin görüşülmesi sırasında Saraçoğlu yaptığı konuşmada varlık vergisinin olağanüstü bir finansman aracı olmasının ötesinde anti enflasyonist bir politika tedbiri olduğunu belirtmiştir.

"... Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanun tatbikatından, Türk parasının kıymetlenmesi muhtekirler üzerinde toplanan halk nefretinin silinmesi vergi ödemek için hizzarure satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal husule getirmesi gibi tabii faydaların tahassül etmesi de imkan haricinde addedilemez."²⁵²

12 Kasım 1942 de 4305 sayılı kanun ile kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu bizzat Saraçoğlu tarafından hazırlanmış olan kanun tasarısı gerek mecliste gerekse meclis dışında tartışmaksızın kabul edilerek derhal uygulanmaya başlanmıştır.²⁵³ Bir defaya mahsus olmak üzere alınacak verginin mükelleflerinin kimlerden oluşacağına dair tespit, verginin gerekçesinde yapılmıştır. Buna göre "iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip vergi vermeyenleri istihdat etmektedir." şeklindeki açıklamaya rağmen kanun vergiye mükellefi zümreleri 2. Madde şu şekilde sıralanmıştır.

"1. 2395 ve 2728 sayılı kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar (kazanç ve buhran vergileri mükellefleri)

2. Büyük çiftçiler,

3. Malik oldukları binaların veya hisselerinin yıllık gayri safi gelir toplamı 2.500 liradan ve arsalarının vergide kayıtlı kıymetleri 5000 liradan yukarı olup bu miktarın çıkarılmasından sonra geriye kalan gelir ve değerlerle vergiyi verebileceği komisyonlarla kararlaştırılanlar,

²⁵¹Orhan Türkoğan, *Sanayi Sosyolojisi , Türkiye'nin Sanayileşmesi Dün Bugün Yarın*, Ankara, Türk Devlet Yayınevi, 1981, s.248.

²⁵² Çavdar, a.g.e, s.379.

²⁵³ Boratav, a.g.e, s.256.

4. 1939'dan beri kazanç ve buhran vergilerine tabi bir teşebbüsle uğraştığı halde kanunun neşri tarihinde işini terk devir veya tasfiye etmiş olanlar,
5. Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal ve simsar olmadığı halde 1939'dan beri bir defaya mahsus bile olsa ticari muameleye aracı olup karşılığında para ve mal almış olanlar." ²⁵⁴

Öte yandan verginin miktarı ve oranının tespitine ilişkin olarak bir komisyon oluşturulmuştur. Mahallin en yüksek mülkiye memurunun başkanlığı altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi üyeleri arasında seçilecek ikişer üyeden oluşan komisyonun kararları nihaidir. Yani komisyon vergi oranları ile ilgili kararlarında kanundaki ifadelere kayıtlı olmamıştır. Vergiyi ödeme süresi 15 gün olarak tespit edilmiştir. Bu süre içinde ödenmeyen vergilere birinci hafta için %1 ikinci hafta için ise %2 zam tespit edilmiştir. Ancak mahalli en yüksek mülkiye memuruna gerekli gördüğü takdirde bu süre geçmeden mükellefin elindeki mal ve kıymetlere haciz koyma yetkisi verilmiştir.²⁵⁵

Ayrıca borçlarını bir ay içinde ödemeyenlere Tahsili Emsal Kanunu gereğince Aşkale'ye, Sivas, Erzurum demiryolu yapımında çalışma zorunluluğu getirilmiştir. Fakat kadınlar ile 55 yaşını geçmiş erkekler bu iş mükellefiyetinden muaf tutulmuşlardır.

Kollektif ve komandit şirketlerde ortak ve komanditler hakkında da Tahsili Emval Kanunu ve çalışma mükellefiyetinin uygulanması hükmü getirilmiş mükellefin eşi ile usul ve furuğunun varlıkları da vergi borcuna karşı teminat teşkil etmiştir.²⁵⁶

Bu arada 7Ocak 1943 tarihli talimatname ile hiç vergi ödemeyenler, vergiyi kısmen ödemiş olmakla beraber haczi kabil malarını kaçırmış olanlar, menkul malını kaçırmadığı ve borcunu ödemediği iyi niyet gösterdiği anlaşılmalr, sırf gayri menkulden mükellef tutulmuş olanlar, vergi borçlarını bir ay içinde ödemedikleri takdirde çalışma mükellefiyetine tabi tutulmuşlardır.

1. Çalışma mükellefiyetine tabi tutulan kişilere ücret verilmekle beraber bu ücretlerin fiilen yarısının ödenmesi kalan kısmın ise bloke edilmesi zorunluluğu konulmuş ayrıca söz konusu bu kişilerin yiyecek, giyecek, barınma ve hastalandıkları taktirdeki bakım masraflarının da kendisine ait olduğu belirtilmiştir.²⁵⁷

²⁵⁴ Timur, a.g.e, s.187.

²⁵⁵ Boratav, a.g.e, s.260, Çavdar, a.g.e, s.380.

²⁵⁶ Feridun Ergin, "Türkiye Harp Meselesi", İ.Ü İktisat Fakültesi Dergisi October 1941, Sayı 1, s.169.

²⁵⁷ Boratav, a.g.e, s.261.

2. Öte yandan Varlık vergisinin uygulanmasında vergi oranları (M) Müslümanlar, (G) Gayrimüslimler, (D) Dönmeler, (E) Ecnebler arasında farklılaşma yapılmıştır. Buna göre Müslümanlar ve ecneblerin elde ettikleri gelirin 1/8'ini dönmelerin 1/4'ünü gayrimüslimlerin ise 1/3'ünün ödemeleri tespit edilmiştir. Ancak bu oranlar karşısında politik tepkiler sonucu ecnebler için yapılan ilk tahakkuk toplam %35 oranında indirilmiştir.²⁵⁸
3. Görüldüğü gibi;verginin mükelleflere eşit uygulamayı gözeten genellik ilkesinden yoksun olması,mükellefiyet miktar ve nispetlerinin tespitinin tamamıyla takdiri olması,borçlarını ödemeyenler için öngörülen yaptırım gücü (bedeni mükellefiyete tabi tutulmaları),mükellefin aile ve akrabasına ait kıymetlerin de vergi teminatına addedilmesi,onu diğer sermaye ve servet vergilerinden ayıran en önemli özelliği olmuştur.²⁵⁹ Bu özellikler aynı zamanda kanunun eksik yönlerini de ortaya koyması bakımından önemlidir.

Uygulayıcılarına geniş yetki tanıyan Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulamasında dikkati çeken en önemli nokta vergisinin tek yönlü olarak azınlıklara karşı kullanılmış olmasıdır. Öyle ki, vergi kısa bir süre sonra gayri müslimlerin servetlerini tasfiye görüntüsü kazanmıştır. Örneğin zorla çalıştırılmak üzere sevk edilen 1400 kişiden 1229'unun İstanbul'daki azınlıklardan oluşması bu durumun göstergesi olması bakımından ilginçtir.²⁶⁰ Verginin asıl yükünü İstanbul'un taşıması ve İstanbul'daki Gayrimüslim işadamlarının sayısının çok olması da Varlık Vergisi uygulamasının sembolik yönünü kanıtlamıştır.²⁶¹

Türk azınlık ayrımının bir diğer örneği ise verginin hizmet erbabı ve küçük esnafa da uygulanacağını Maliye Vekaletince kararlaştırılmış olmasına rağmen bunun sadece azınlıklara karşı uygulandığı gözlenmiştir. Ancak bu uygulamaya karşı gösterilen tepki karşısında bizzat İnönü'nün telkiniyle bu gruplara ait ödenmeyen vergi borcunun 5433 sayılı kanunla nispeten daha erken bir tarihte silinmesi imkanı tanınmıştır.²⁶²

Ayrıca verginin Türk sermaye çevrelerinin tüm kesimleri üzerindeki etkisi de aynı olmamıştır. Anadolu kökenli ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri sağladıkları sermaye birikimini Varlık Vergisinin yarattığı koşullarda yararlanma yönünde kullanırlarken büyük kentlerin Türk sermaye çevreleri kendilerine tanınan ödeme kolaylıkları nedeniyle bu ağır vergiyi ödemek zorunda kalmışlardır. Bu durum yerli burjuvazinin devlet kontrolüne karşı kızgınlığını artırmıştır.²⁶³

²⁵⁸ Boratav, a.g.e, s.262.

²⁵⁹ Ergin, a.g.m, s.169.

²⁶⁰ Karakoyunlu, a.g.e, s.126, Çavdar, a.g.e, s.380, Tezel, a.g.e, s.262.

²⁶¹ Küçük, a.g.e, a.490, Aydemir, a.g.e, s.232.

²⁶² Boratav, a.g.e, s.262, Avcioglu, a.g.e, s.311.

²⁶³ Timur, a.g.e, s.130, Boratav, a.g.e, s.264, Tezel, a.g.e, s.263.

Bu bağlamda Varlık Vergisi amaçlamadığı ve felsefesinde karşı olduğu sosyal adaletsizliğin doğmasında etkin olmuş, aynı MKK'nın da olduğu gibi savaş zenginleri sınıfının doğmasına engel olamamış ve hakim sınıflar arasındaki dengeyi kuramamıştır.²⁶⁴ Öte yandan varlık vergisiyle beklenen 164.368 mükelleften 465 milyon hasılat gerçekleşmemiş, tahsilat 315 milyon lira düzeyinde kalmıştır. Vergiyle dış ticaretin milli çıkarlara uygun işlemesi ve dış ticaretin Türk ellere geçmesi amacına da ulaşamamıştır. Bunda Türk dış ticaretine azınlıkların hakimiyeti ve azınlıkların milletlerarası ticari şebekenin ayaklarını oluşturmaları etkili olmuştur.²⁶⁵

İşte gerek vergiyle umulan amaçların gerçekleşmemesi gerekse devletin mülkiyete müdahalesindeki keyfi uygulamaları sonucunda yaşanan olumsuzlar hükümete yönelik içten ve dıştan gelen baskıları artırmış böylece vergi 15 Mart 1944'te tahsil edilmeyen alacakların iptal edilmesiyle tarihe karışmıştır.²⁶⁶

Ancak verginin kaldırılmasına rağmen servetlerinin bir bölümünü kaybeden azınlık burjuvazisi ile servet transferi gerçekleştirmiş Müslüman, Türk burjuvazisinin hükümete tepkisi sürmüştür. Özellikle Türk burjuvazisi varlık vergisi ile bürokratların kendilerine tam bir destek vermediğini belli ettiklerini açıklamışlar. Sonuçta vergiyle belli toplumsal kesimin hedef alınması bu kesimlerin CHP'ne karşı örgütlü mücadeleye girmesine neden olmuştur.²⁶⁷

3.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Savaş dönemindeki kıtlığı ve açlığı önlemek için devletin almış olduğu önlemler, uygulamış olduğu ekonomi politikaları iktidarın eşraf ortağını yıpratmakla birlikte Köylünün de yoksullaşmasına neden olmuştur. Özellikle hükümetin Milli Korunma Kanununun verdiği yetkiye dayanarak tarım ürünleri fiyatlarını çok düşük düzeyde tutması köylü yığınlarında geniş hoşnutsuzluk yaratmıştır.²⁶⁸

Buna rağmen Varlık Vergisi uygulamasının hemen ardından Saraçoğlu Hükümet'inin eski Aşar'ı andıran toprak ürünleri üzerinden hesaplanarak aynı veya parasal olarak tahsil edilecek Toprak Vergisi Kanununu çıkarması köylüyü büsbütün yıpratmıştır.²⁶⁹

²⁶⁴ Turgut, a.g.e, s.130, Talas, a.g.e, s.358, Boratav, a.g.e, s.264, Timur, a.g.e, s.188.

²⁶⁵ Avcıoğlu, a.g.e, s.311, Cem, a.g.e, s.290.

²⁶⁶ Boratav, a.g.e, s.263, Sertel, a.g.e, s.57.

²⁶⁷ Eric Jan Zürcher, *Modern Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.301.

²⁶⁸ Cem, a.g.e, s.290-291.

²⁶⁹ Boratav, a.g.e, s.265.

Aşar'ın kaldırılmasından sonra milli gelirin yarısına yakınıni oluşturan tarım kesiminden vergi alınmaması ile birlikte bu kesimin savaş yıllarında büyük gelir elde ettikleri yönündeki düşünce çiftçiyi olağanüstü vergiye tabi kılan böyle bir kanunun doğmasına neden olmuştur. 1943 Haziranında Mecliste kabul edilen kanun bu yönüyle Varlık Vergisinin tamamlayıcısı olarak görülebilir. Nasıl ki, Varlık Vergisi'nin hedefi fiyat artışlarından yararlanan ticaret burjuvazisi olmuşsa toprak Mahsulleri vergisinin de hedefi tarım ürünlerindeki artışlardan yararlanan kesim olmuştur.²⁷⁰

Nitekim bu noktaya kanunun gerekçesinde "*Zirai mahsullerin maliyet fiyatlarının çok üstünde bir kıymet iktisabı köylümüzün kalkınması noktasında memnunlukla karşılanmakla beraber, alınması lazım gelen müdafaa tedbirlerimizin istilzam ettiği büyük külfetlerin bütün millet arasında ahenkli bir tersi düşünüldüğü için maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür.*"²⁷¹ şeklinde değinilmiştir.

Tarım ürünlerinin tümünün vergiye tabi tutulduğu kanuna göre verginin vergiye tabi ürünün olgunlaşma dönemindeki sahibinden alınması tespit edilmiştir. Kanun fındık, fıstık, incir, üzüm, zeytin gibi hububat ve bazı bakliyat ürünlerinin aynı olarak, afyon, kendir, keten, pancar gibi smai bitkilerin ise nakdi olarak vergilendirilmesini öngörmüştür.²⁷²

Vergi oranının %8 olarak tespit edildiği kanundan daha çok küçük ve geçimlik tarım yapan kitle etkilenmiştir. Öyle ki, bu vergiyi vermek zorunda olan köylü malını satmak zorunda kalmıştır. Bu duruma rağmen 21 Mart 1944'te kanunun isteneni vermediği öne sürülerek vergi oranının %8'den %10'a çıkarılmasına ilişkin yasa tasarısına tepkiler büyük olmuştur. Özellikle Eskişehir Millet Vekili Ermin Sazak bu oranın köylüyü çıplak bırakacağına değinirken Naci Demirdağ ise Toprak Vergisinin eski aşar vergisinden bir farkı olmadığına bu nedenle verginin iltizam yoluyla toplanması gerektiğine belirtmiştir. Bu konuşmalar karşısında Saraçoğlu;

"Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarf etmiş bulunuyoruz... Getirmiş olduğumuz kanunun köylü üzerinde ağırlık hissedebileceğini itiraf etmekle beraber ilk fırsatta bu ağırlığı kaldırmak veya bu ağırlığı çekenleri mükafatla karşılamak karar ve niyetindeyiz" açıklamasında bulunmuştur.²⁷³

²⁷⁰ Çavdar, a.g.e, s.287, Timur, a.g.e, s.290.

²⁷¹ Timur, a.g.e, s.190.

²⁷² Timur, a.g.e, s.190,Boratav, a.g.e, s.265.

²⁷³ Çavdar, a.g.e, s.382-383.

1943 yılında çıkarılan Toprak Vergisi Kanunu'nun uygulandığı 3 yıl boyunca umulan ölçüde tahsilat yapılamamıştır. Nitekim iktidar bu vergiyle 1.200.000 ton hububat tahsili beklerken ancak 600.000 ton hububat toplayabilmiştir. Ayrıca toprak mahsulleri vergisine ait yapılan aynı ve nakdi tahsilatın toplamı 192 milyon lirayı geçmemiştir. Fakat vergi Aşar'ın kaldırılmasından sonra tarıma yönelik büyük çaptaki ilk dolaysız vergi olması nedeniyle iktisat politikasında önem taşımıştır.²⁷⁴

3.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

CHP'nin tarım kesimine yönelik izlediği politikanın diğer bir kanadını ise toprak reformuna bağlı olarak çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oluşturmuştur.

Aslında Atatürk'ün daha 1922 yılında toprak reformu düşüncesine sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim onun 1 Mart 1922'de TBMM 3. toplanma yılını açarken söylediği nutukta bunu görmek mümkündür.

"Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir. Bunun cevabını derhal ve birlikte verelim: Türkiye'nin hakiki sahibi hakiki üretici olan köylüdür... Köylünün emeğinin verimlerini ve sonuçlarını kendi lehine ve menfaatine olarak en yüksek seviyeye çıkarmak iktisadi siyasetimizin esas ruhudur. Şu halde bir taraftan köylünün çalışmasını verimli kalacak bilgi vasıta ve araçları ana sağlamaya çalışırken diğer taraftan onun emeğinin hasılasından azami derecede faydalanmasını sağlayacak iktisadi tedbirlerin konulmasına çalışmak lazımdır."²⁷⁵

Öte yandan toprak reformunun gerekliliği devletin yönetiminde söz sahibi olmuş kişiler tarafından da sezilmiştir. İnönü CHP grubunun 29 Aralık 1936 tarihli toplantısındaki konuşmasında,

"Toprak mahsulünü ancak bir vaziyette verir. Bu vaziyet de o toprağın işleyenin malı olmasıdır. Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı her türlü tasavvurun üzerindedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır. Başkalarına ait topraklar üstünde çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir.

Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını cebren zaptetmek fikrinde değiliz. Fakat hiçbir surette köylüyü ilelebet topraksız kalmaya mahkum eden dar bir çerçeve içinde bırakmaya razı olamayız. Toprağı köylüye dağıtmak meselesi, medeni memleketlerin birer birer içinden geçtiği ve rejim agrer namını alan zirai bir ilerleme safhası

²⁷⁴ Boratav, a.g.e, s.266.

²⁷⁵ Aydemir, a.g.e, s.300-301.

olmuştur. Memleketimizin de bu safhadan geçmesi bir tekamül eseri olacaktır." 276 şeklinde bu konudaki görüşünü açıklamıştır.

Bu düşüncelerin yoğunlaşması sonucunda Toprak reformu aleyhindeki siyasi bir kişilik olan Celal Bayar'daki 1937 yılında konuyu hükümet programına almıştır.

"... Her çiftçi ailesinin, çalışarak geçinebileceği bir toprağa malik olmasını vatan için sağlam bir temel ve imar esası saymaktayız". 277

İşte toprak mülkiyeti ve tasarrufu konusunda alınan perakende tedbirlerin yetersiz kaldığını düşünen hükümet bir yandan toprak reformunu kolaylaştırmak bir yandan da özel ormanların devletleştirilmesini mümkün kılmak amacıyla 1937 yılında Anayasa'da bir değişiklik yapmıştır. Kişilere ait mülklerin ancak kamu yararına kullanılmak üzere ve rayiç bedeli peşin olarak sahibine ödendikten sonra kamulaştırılacağını öngören 74'üncü maddenin başkalarına dağıtılmak üzere tarım arazilerinin kamulaştırılmasına olanak sağlamaması nedeniyle bu maddeye yapılan ekleme sonucunda "çiftçinin topraklanması ve ormanların devletleştirilmesi için yapılacak kamulaştırmaların bedeli ve ödeme şekilleri özel kanunlarla tespit olunur şeklindeki yeni bir fikra toprak ve orman reformlarının yapılmasını kolaylaştırmıştır. 278

Ancak toprak reformu gerek liderlerce savunulup parti programına alınmasına gerekse Anayasada yapılan bir takım değişikliklerle desteklenmesine rağmen CHP iktidarı boyunca çiftçiyi topraklandırma kanunu çıkana kadar sürekli ertelenmiş ve ciddi olarak gündeme getirilmemiştir. Bu gecikmede reforma karşı gösterilen direnme ile dünya savaşı şartları etkili olmuştur. 279

1944 yılında TBMM'ne sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu tasarısı iki amaç gütmüştür. Bunlardan ilki büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırmak diğeri ise toprak mülkiyetini üretimi artıracak şekilde yeniden düzenlemektir. Nitekim bu amaçlar tasarının gerekçesinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. 280

"... Ülke arazisinin genişliği çeşitliliği ve yararlılığı milletin gelişmesi için sadece bir gereçtir. Arazi bu nitelikleriyle yalnız ve yalnız bir olanaktır. Bu olanakların gerçekleşmesi büyük ölçüde arazinin millet kişileri arasında paylaşılması şekline, daha doğrusu elverişli bir mülkiyet rejimi ve yapısının varlığına bağlıdır.... Medeni kanun

276 Avcıoğlu, a.g.e, s.320.

277 Yentürk, Dağlı, a.g.e, s.57.

278 Resat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu", Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa, İ.T.İ.A, İstanbul Sermet Matbaası, 1973, s.648.

279 Ömer Lütfü Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Ekim 1944 – Ocak 1945, No:1-2, s.65, Avcıoğlu, a.g.e, s.321.

280 Timur, a.g.e, s.197, Çavdar, a.g.e, s.385.

getirdiği arazi mülkiyeti rejiminde özel mülkiyet esastır. Yani bugünkü Türk toplumunun özel mülkiyet prensipleri kanun üzerine kurulmuştur. Kuşkusuz ki arazi mülkiyeti rejiminin de temeli özel mülkiyet prensibidir... Bu bakımdan bugün memleketimizde bir arazi mülkiyeti meselesi yoktur. Fakat bugün Türkiye'deki arazinin mülkiyet yapısı rejimimizin ruhuna, ulusumuzun zorunluluklarına uymadığı gibi gelişmesini hızlandıracak bir durumda değildir. Bugünkü arazi mülkiyeti rejiminin yapısında bazı büyük arazi sahiplerinin bulunduğu göze çarpar. Büyük araziler başta devlete sonra bazı tüzel kişilere son olarak bazı kişilere ait bulunmaktadır. Geçimini toprağa bağlamış olan büyük bir kitlede topraksız, ya da az topraklıdır. Büyük arazi mülkiyetini elinde bulunduranların çoğu yaşayışlarını toprağa bağlamadıkları halde, geçimlerini toprağa bağlamış olanların hepsinin de ya elinde toprağı yoktur, ya da elindeki toprak geçimini sağlayamayacak kadar azdır..." 281

Ayrıca gerekçe de ortakçılık sisteminin olumsuzluklarına da değinilmiştir. Gerekçeye göre "ortakçılık sisteminin hüküm sürdüğü yerlerde topraktan iyice faydalanılamaz.. Bazı şartlar altında arazinin icarla işletilmesi faydalı ise de bundan doğan hukuki münasebetlerin düzenlenmesi halinde bu biçim işletme de zararlı neticeler verir." 282

8 bölümden oluşan tasarı da toprak dağıtımı, çiftçi ocaklarının kurulması ve yeni yerleşme politikalarına yönelik tedbirler ileri sürülmüştür.

Toprak dağıtımına ilişkiler hususlar kanunun birinci maddesinde şöyle sıralanmıştır,

"1- Arazisi olmayan ve yetmeyen çiftçileri ve çiftlik yapmak isteyenleri aileleri ile birlikte geçindirecek ve iş güçlerini değerlendirecek büyüklükte toprağa sahip olmak,

2- Bu kimselere veya toprağı olup ta yeteri kadar sermayesi bulunmayan çiftçilere nakit veya ayın olarak kuruluş veya işletme kredileri vermek,

3- Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak" 283

Kanun 500dönüme kadar olan toprağı küçük toprak, 500-5000 arasında olan toprağı orta toprak , 5000 dönümden fazla toprağı ise büyük toprak olarak kabul etmiştir. Kamulaştırılarak toprak dağıtımına temel oluşturacak kısım geniş topraklarda 5000, dar topraklarda ise 2000 dönümden fazla olan kısım şeklinde tespit edilmiştir. Dolayısıyla düzenli bir şekilde işletilen orta araziler bundan muaf tutulmuş ancak bu istisna meclis görüşmelerinde tartışmalara neden olmuştur.

281 Çavdar, a.g.e, s.384.

282 Timur, a.g.e, s.384.

283 Aktan, a.g.m, s.648-649.

Toprak dağıtımının nasıl yapılacağı ise 34. Maddede belirtilmiştir. Buna göre "arazi aile reisine verilir. Arazi verilmesinde şu sıralar izlenir.

"a) Hiç arazi almayıp başkasının arazisinde ortaklık kiralık yapanlar.

b) Arazisi yetmeyen çiftçiler.

c) Hiç arazisi olmayıp yerleştiği yerde öteden beri tarım işçiliği ile geçinenler.

d) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar.

e) 59. madde hükmüne göre miras ortaklığından ayrılanlar.

f) Tarım ve veteriner okullarını veya tarım bakanlığınca tanınmış tarım kurslarını bitirenlerden arazisi olmayanlar ve yetmeyenler.

g) Evvelce çiftçi olmayıp ta arazi edindiklerinde çiftçilik yapacaklarına Bakanlıkça kanaat getirilenler"²⁸⁴

Tarım üzerinde kurulan bir diğer konu da ise çiftçilerin örgütlenmesine yönelik çiftçi ocakları olmuştur. Çiftçi ocakları gerekçede şu şekilde savunulmuştur.

"Çiftçi ocağı memleketimiz için yeni bir tesistir .. Bununla mülkünde köklü emeği ve mülkü ile geçinebilen müstakil çiftçi aileleri yaratılması, hedefine ulaşmak gözetilmektedir. Çiftçi ocağının bölünmezliği ile ziraatte müstakil ailelerin, iktisadi bir varlık sağlanmak istenmiştir."²⁸⁵

Tasarı da dağıtılan toprakların 25 yıl süreyle devri önlenecek iç göçlere engel olmak amacıyla bir yerleştirme politikası benimsenmiştir. Bu amaçla iskan kanununun oluşturulmasına ilişkin görüş bir çok milletvekili tarafından savunulmuştur.²⁸⁶

İşte bu içerikle T.B.M.M.'ne sunulan çiftçiyi topraklandırma kanun tasarısı için özel bir komisyon oluşturulmuştur. 3 ay süren komisyon çalışmaları boyunca kanun yönünde şiddetli eleştiriler yapılmış öyle ki kanunun bazı maddelerine tepkiler CHP'ye karşı muhalif bir partinin doğmasına neden olacak kadar kuvvetli olmuştur.²⁸⁷

²⁸⁴ Timur, a.g.e, s.200, Çavdar, a.g.e, s.385.

²⁸⁵ Timur, a.g.e, s.203, Çavdar, a.g.e, s.385.

²⁸⁶ Timur, a.g.e, s.204.

²⁸⁷ Çavdar, a.g.e, s.385.

II. BÖLÜM

SAVAŞ SONRASI İKTİSAT POLİTİKASI ARAYIŞLARI İÇİNDE DEMOKRAT

PARTİ MUHALEFETİ (1945-1950)

1- SAVAŞ SONRASI DÖNEMİ ETKİLEYEN BELLİ BAŞLI GELİŞMELER.

1.1- Dörtlü Takrir ve Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş.

Türkiye 1923'te Cumhuriyet'in ilanından 1945 yılına kadar Tek partili bir düzen ile yönetilmiş II. Dünya Savaşı' nın sona ermesi ile bu düzen köklü bir değişime uğramıştır. ¹ Fakat demokrasiye geçiş sorunu 1944 yılının ikinci yarısı ile 1945 yılının ilk yarısını kapsayan bir dönemde meydana gelmiştir. ²

1945 yılında Türkiye' nin tek parti rejiminden çok partili sisteme geçişinde ekonomik sosyal ve siyasi gelişmelerle birlikte Cumhuriyet' in temelindeki liberal fikirler etkili olmuş ancak geçiş doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı İnönü'nün etkisi altında Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetinin aldığı bir kararla yapılmıştır. ³

Parti ile devletin özdeşleştiği tek parti rejiminden (milli şef konumunda bulunan İsmet İnönü tarafından) çok partili rejime geçiş kararında halkın yasadışı hoşnutsuzluk nedeniyle olabilecek olası patlamaları önemli rol oynamıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı' na girmemiş olmasına rağmen savaş boyunca orduyu besleyebilmek için halk büyük özverilerde bulunmuştur. Bu arada Cumhuriyet ' in ilanından itibaren tepeden inme yöntemlerle uygulanan çağdaşlaşma programları toplumun gelenekçi kesimlerini tedirgin etmiş sonuçta muhalefetsiz sürdürülen iktidar dönemi hoşnutsuzlukların kaynağı olarak aynı yöntemin görülmesine neden olmuştur. ⁴

Öte yandan çok partili sisteme geçişte Sovyetler' in Mart 1945'de Ankaraya verdiği bir nota ile 17 Aralık 1925 anlaşmasını yeni şartlara uymadığı gerekçesiyle uzatmayacağını bildirmesi ve başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlara egemen olma

¹ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-71", Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul ,Belge Yayınları ,Ekim 1992,s.112

² Esat Öz, "Türkiye 'de Demokrasiye Geçiş Süreci 1944 -1950" Liberal Düşünce, Yaz 1996, Sayı 3, s,61 -83, Frank Tachau, "The Republican People Party 1945 -1980", Der:Metin Heper , M. Jacob Ladov **Political Parties and Democracy in Turkey**, Tevris and Co Ltd Publishers, London 1991, s,101 -102

³ Kemal Karpat , **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temelleri**, İstanbul,Afa Yayınları, Ekim 1996), s.125

⁴ Eroğul, a.g.e., s.113-114, Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** ,Çev : Metin Kratlı, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi 1970,s.466 -467

isteği karşısında Türkiye'nin duyduğu endişe de etkili olmuştur. Sovyet tehdidine karşı batılı devletlerin desteğini kazanmak ve batıya kayıtsız şartsız katılma gereksinimi iç yönetimde batı modelinin kabul edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur.⁵ Bunun sonucu olarak uluslararası politikada beliren yeni güç dengesi Türkiye'nin yalnızca dış politikasını değil iç politikasını da etkilemiştir. Savaş sonu dünya barışını belirli garantiler çerçevesinde korumak amacıyla toplanan San Fransisko Birleşmiş Milletler Konferansı'ndan önce hükümetin tutumunda bazı yumuşamalar olmuştur.⁶ Nitekim Türkiye'yi temsil eden Hasan Saka'nın başkanlığında 40 kişiden oluşan heyet Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçileceği yönündeki görüşlerini bildirmişlerdir.⁷ Bu beyanattan bir kaç gün sonra 19 Mayıs 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bayram nedeniyle yaptığı konuşmada "*Milletimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devan edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlerine lüzum gösteren darlıkları ortadan kaldırdıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. BMM'nin kudreti elinde olan millet idaresi demokrasi yolunda gelişmeye devam edecektir.*" sözleriyle görüşünü açıklamıştır.⁸ İnönü, konuşmasında ayrıca tek parti döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fıkra denemelerinde partilerin kapatılmasının hata olduğunu bu hatanın hem Atatürk'e hem de kendisine ait olduğunu belirtmiştir. İnönü'nün bu açıklamasından ileride bir muhalefet partisi kurulmasını düşündüğü bu amaçla CHP'deki yöneticileri ikna etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁹

İşte İnönü'nün vermiş olduğu bu beyanatta birlikte, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasını imzalaması muhalefeti cesaretlendirmiştir. Muhalefet Birleşmiş Milletler Anayasası'nın tasdik için T.B.M.M.'ne getirilişinde kendini ilk defa açığa vurmuştur. Tek parti rejimini şiddetle eleştiren Adnan Menderes ülke idaresinde halk egemenliğinin sağlanması gerektiğini bununla ancak devlet ve kişiye ait siyasi ve toplumsal hakların uygulanmasına saygı göstermekle ve serbest seçim yoluyla mümkün olabileceğini belirtmiştir.¹⁰ Aslında Adnan Menderes'i gün ışığına çıkaran asıl neden İnönü'nün bayram nedeniyle yaptığı konuşmadan önce mecliste görüşülen Çiftçiye Topraklandırma Kanunu olmuştur. 5 Ocak 1945 günü toprak reformu tasarısının

⁵ Cemil Koçak, **Siyasi Tarih 4 Çağdaş Türkiye, 1908-1980** Yön.: Sinan Akşin, Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s.135, Nihal Kara İncioğlu " *Türkiyede Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri*" **Yapıt**, Sayı, 8 Aralık-Ocak, 1984-1985, s.28, Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi** İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s.111

⁶ Frederick W Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge MA: MIT Press, 1965, s.181

⁷ Koçak a.g.m., s.135, Karatepe, a.g.e, s.112

⁸ Feroz Ahmad-Bedia Turgat Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.13, Karatepe, a.g.e, s.112

⁹ Koçak, a.g.m., s.135

¹⁰ Karpat a.g.e, s.128

esaslarının açıklandığı gün başlayan homurtular kanunun görüşüldüğü 14 Mayıs 1945 günü T.B.M.M.' de örgütlü ve sistemli bir muhalefet haline dönüşmüş. Meclis Üyeleri iki gruba ayrılmıştır.¹¹ Tasarıya olumlu bakanlar (sivil, asker, bürokrat) kökenli üyeler olmasına rağmen tasarının 17. ve 21. maddesi¹² hariç toprak reformuna karşı olmayan diğer grupsa büyük toprak sahipleri ve bazı sivil bürokratlardan oluşmuştur.¹³ Muhalif milletvekilleri tasarının tümüne karşı çıkmak mümkün olmadığı için kanunun temelini oluşturan bu iki maddeyi kaldırmaya hiç olmazsa yumuşatmaya çalışmışlardır. 17. maddeye karşı çıkan muhaliflerin başında Adnan Menderes varken 21. maddeye itirazı ise Refik Koraltan tarafından yapılmıştır¹⁴

Kanun üzerindeki en uzun konuşmayı yapan Adnan Menderes bir yandan 17. maddeyi eleştirirken diğer yandan da bu kanunun meclise getirilmesiyle tartışma hürriyetinin durdurulduğu, tek parti sistemi devam ettikçe anayasaya aykırı olan durumun daha da kötü bir hal alacağı üzerinde durmuştur. Menderes bu uzun konuşmasında tasarıda yer alan çiftçi ocaklarına değinmiş ve bu ocakların geri bir zihniyete dayandığı görüşünü savunmuştur.¹⁵ Tasarıya muhalif milletvekillerinden Refik Koraltan ise, bu kanun tasarısı ruhunun Ali' nin malını alıp Veli' ye vermek şeklinde olduğunu ve kanunla izlenen tek özel bir malın bir başkasına verilmesinin kamu yararı prensibine yaklaşmak olduğunu ayrıca demokrasi temelleri üzerine kurulan devletin bünyesinde bu gibi görüşlerin yer almaması gerektiğini açıklamıştır. Eskişehir milletvekili Emin Sazak ise Menderes gibi Türk Ruhuna uymayan çiftçi ocaklarını eleştirmiştir¹⁶ İşte CHP içinde toprak reformu çerçevesinde görülen bu kutuplaşmalara rağmen haftalarca süren tartışmalar sonucunda parti disiplini sağlanarak tasarı 345 oy ile kabul edilmiştir. Bununla birlikte önem taşıyan bu yasa tasarısının tartışılması sırasında hem meclis içinde hem de CHP içinde önemli bir muhalefet oluşmuş ve bu muhalefet kendisini belirgin bir biçimde hissettirmiştir.¹⁷

Ancak rejim içi muhalefetin yeni demokrasi akımına uygun olarak iyice su yüzüne çıkması 21 Mayıs 1945 yılında başlayan bütçe görüşmelerinde olmuştur. Görüşmeler sırasında

¹¹ Hikmet Bila, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul, Milliyet Yayınları, Eylül, 1987, s.144, Karatepe, a.g.e, s.113

¹² **Madde 17** : Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından tutulan tutulan, işlenmekte bulunan arazi ve bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas miktarın kendi seçtiği yerde ve bölgede 3 katı sahibine bırakılmak şartıyla çiftçi ve işçilere dağıtmak suretiyle kamulaştırabilir. **Madde 21**: Kamulaştırmaların gerçek bedel üzerinden değil ;arazi vergisine matrah olan değere orantılı olarak yapılması.(Duran Topraklı, *Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları*, Ankara, O.D.T.Ü, Mimarlık Fakültesi Yayını, No:25, 1976, s.51)

¹³ Metin Tokar, *Tek Partiden Çok Partiyeye*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1980, s.78

¹⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Yayınevi, 1990, s.10

¹⁵ T.B.M.M. Z.C. Dönem, 7. Cilt 17, Toplantı 2, 16 Mayıs 1945, s.111-117

¹⁶ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s.385-387

¹⁷ Koçak, a.g.m., s.136

Toprak Kanunu' nu şiddetle eleştirenlerin arasında bulunan Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak' ın yanında Celal Bayar, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur ve Recep Peker gibi önemli şahsiyetlerinde hükümete muhalif oldukları ortaya çıkmıştır.¹⁸ Özellikle muhalif akımın önde gelen isimlerinden Hikmet Bayur hükümetin ekonomik alandaki yetersizliklerini bir hayli eleştirmiştir. Adnan Menderes ise daha ılımlı eleştirilerde bulunarak mali durum hakkında iyimser olmadığını ve bu durumun savaştan sonra gerçekleşecek ekonomik hamle gücünü azaltacağını belirtmiştir. Refik Koraltan' da bu konuşmalardan sonra bu bütçenin uygulanmasının hangi heyete emanet edileceği konusunda eleştirilerde bulunmuştur.¹⁹ Eleştiriler daha çok bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, hayat pahalılığı, yolsuzluklar, kırtasiyecilik, vergi sisteminin adaletsizliği, olağanüstü uygulamalar tüccarın çalışma alanının darlığı konularında yoğunlaşmış ve CHP' yi iktidardan edecek propaganda mekanizmasının özünü oluşturmuştur. Bu eleştirilerde II. Dünya Savaşı Sonrasında uygulamaya konan Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsülleri Vergisi'nden olumsuz yönde etkilenen halkın desteği de etkili olmuştur. Gösterilen eleştirilere rağmen bütçe için yapılan 77 üyenin bulunmadığı oylamada 368 kabul oyuna karşın 5 ret oyu kullanılmıştır. Ret oyu verenler Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur'dur. Bütçe görüşmelerini takiben hükümet için güven oylamasına geçilmiştir. Güvenoyuna 366 kişi katılmış, 359 kişi olumlu oy kullanırken 7 milletvekili hükümete güvensizlik oyu vermiştir. Aleyhte oy kullanan 7 kişi Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker' dir.²⁰

İnönü' nün 19 Mayıs konuşması ile mecliste ve partide meydana gelen yeni gelişmelerden güç alan parti içi muhalefet uzun zamandan beri süre gelen ancak 1945 yılının kış aylarında ortak bir hareket şekline dönüşen grup çalışması sonucunda 7 Haziran 1945' de CHP grup başkanlığına Dörtlü Takrir olarak biçimlendirilen altında Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan' ın imzalarının yer aldığı önergeyi vermişlerdir. Gerek partide gerekse ülkede siyasal liberalleşmeyi benimseyen demokratik yöntemlerin daha geniş uygulamaya geçilmesini isteyen bu önerge ile beraber parlâmento da yeni bir parti hareketinin kesin işareti ve bu yeni partinin kurucu kadrosu da belirlenmiştir.²¹ Bu kadro içerisinde yer alan İzmir milletvekili Celal Bayar Bankacı ve İktisatçı, Aydın milletvekili Adnan Menderes hukukçu ve, çiftçi, İçel milletvekili Refik Koraltan hukukçu, Kars milletvekili Fuat Köprülü ise profesördür.²²

¹⁸ Çavdar, a.g.e, s.402

¹⁹ T.B.M.M Tutanak Dergisi Dönem 7, Toplantı 2, Cilt 17, 25.5.1995, s.126-223

²⁰ Koçak, a.g.m., s.136, Bila, a.g.e., s.148-149

²¹ Bila, a.g.e., s.149, Şevket Süreyya Aydemir, 1938-1950, II. Adam II. Cilt, İstanbul Remzi, Kitapevi 1991, s.440, Koçak a.g.m., s.137, Bakınız Ek I

²² Eroğul, a.g.e., s.10

Dörtlerin lideri Celal Bayar son iki kanun müzakerelerinde adından hiç bahsedilmeyen ve görüş beyanında bulunmayan bir kişidir.²³ Takrirden Atatürk'ün hükümeti daha demokratik hale getirmek için yaptığı girişimler, Türk anayasasının demokratik nitelikleri, gericiliği önlemek amacıyla zorunlu olarak Anayasayı tahdit eylemlerinin savaş şartları nedeniyle devam ettirildiği ancak harbin bitmesi ile Türkiye'de okuma yazma bilmeyen köylü ve aydınların siyasi hürriyetlerini şuurlu bir biçimde kullanacak seviyede buldukları, demokrasiye hazır hale geldikleri, bu amaçla kişilere anayasa da yazılı hak ve hürriyetlerin verilmesi teklif edilmiştir.

Takrirden “ bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bu günkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilatı Esasiye kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bu günkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor.” sözlerine bağlı olarak bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşünceleri şu şekildedir.

“ 1 - Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan meclis murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2 - Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması.

3 - Bütün parti çalışmalarının bu esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.” Takririn son cümlesinde, halkın desteğini sağlamak amacıyla meclis açık oturumunda tartışılması talep edilmiştir.²⁴

Meclis grubunun 12 Haziran 1945 tarihli toplantısında Halk Partisine okunan takrir müzakereye konmuş ve bu müzakere aralıksız 7 saat sürmüştür. 7 saatin sonunda dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Halk Partisi'nin Takrir de yazılı olduğu gibi bir demokratik düzenlemeye ihtiyacı olmadığı temel de demokratik esaslara dayanmış olduğunu belirtmiş ve “ tavsiye ederim arkadaşlar bu takrirlerini geri alsınlar” şeklindeki²⁵ sert sözlerden sonra 4'e karşı grup çoğunluğunun oyları ile ret edilmiştir.²⁶

“Halk Partisinin yaptığı bütün vaatleri inkâr eden ret kararın da CHP'nin siyasi hürriyeti birden vermeyi aşırı bulmuş olması ile birlikte gerçek bir muhalefet partisi kurulmasına olanak tanınması görüşü de etkili olmuştur. Böylece takrir sahiplerine

²³ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982, s.42

²⁴ Rıfık Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950** İstanbul, Olgaç Matbaası, 1979, s.241-244, Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevki Cilt I**, İstanbul, 1965, s.169 - 171

²⁵ İsmet Bozbağ, **Celal Bayar Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s.33-34

²⁶ Bila, a.g.e., s.150

partiden ayrılmak için iyi bir fırsat verilmiştir. Eğer taktirde ileri sürülen isteklerin çoğu karşılansa idi istek sahiplerinin partiye karşı eleştirisel bir davranış sergilemeleri mümkün olmayacaktı".²⁷ Nitekim bu kişilerin parti içinde bir iktidar mücadelesine girecekleri kaygısıyla önerge ret edilmiş ve İnönü " bunu parti içinde yapmasınlar..... ayrı bir mücadeleye girişsinler "şeklindeki sözleri ile de bunu kanıtlamıştır.²⁸ Aslında her iki görüşün birden ret kararının alınmasında etki etmiş olması muhtemeldir. Nitekim 4' lü önergenin ret edilmesinden sonraki gelişmeler de bunu göstermiştir.²⁹

1.1.1. CHP Dışında Muhalefet ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Önergeleri ret edilen dört milletvekili bu dönemde yeni bir parti kurmaktan öte parti ve meclis içindeki yaygın hoşnutsuzluğu kanalize ederek muhalif hizbin gelişmesini sağlamaya yönelik bir davranış sergilemişlerdir.³⁰

Önerge sahiplerinden CHP' li Menderes ve Köprülü bir süre sonra, hükümete karşı cephe almış bulunan Vatan Gazetesi'nde önergelerine benzer konuları işlemeye başlamışlardır. Gazete de hükümeti, başbakanı ve bazı antidemokratik kanunları tenkit yollu millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması, baskının kaldırılması gibi liberal ve demokratik konularda yazılar yazmaları nedeniyle muhalefetlerini açığa vurmuşlardır.³¹ Muhalefetin eleştirilerini artırmaları karşısında bocalama geçiren CHP yönetimi yeni stratejiler geliştirmeye başlamıştır.

İlk olarak hem CHP Milletvekili olup hem de partiyi idare eden başvekilin demeci karşısında yazılar yazmaları nedeniyle Menderes ve Köprülü parti Disiplin Kuruluna verilmiş kurul 21 Eylül 1945'teki kapalı toplantısında bu iki milletvekilinin parti disiplinine aykırı hareketten ihraçlarına oy birliği ile karar verilmiştir. Taktiri imzalayan Refik Koraltan' da iki arkadaşı hakkında partinin aldığı kararı tenkit ederek "ben ve üç arkadaşım demokrasi esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değerli iki arkadaşımızın ihraç kararı verenlerdir. Başbakan Saraçoğlu bir çatlak ses tabiri ile grup arkadaşı Adnan Menderes'i hırpalayabilir." sözleri nedeniyle aynı akıbete uğramış ve partiden uzaklaştırılmıştır.³²

²⁷ Karpat a.g.e. s.131

²⁸ Toker a.g.e., s.90-91

²⁹ Eroğul, a.g.e., s.11

³⁰ Feroz Ahmad; " *Turkish Experiment in Democracy 1950 - 1975* ", London The Royal Institute of International Affairs, 1977, s.12

³¹ Feroz Ahmad - Bedia Turgay Ahmad , a.g.e., s.15-16, Eroğul, " *Geçiş Sürecinde* ", s.132,Karatepe,a.g.e s.115

³² Bozbağ, a.g.e., s.35, Karpat, a.g.e., s.132, Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* ,İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s.649

Bu ihraçlardan birkaç gün sonra takrirdeki dördüncü imzanın sahibi Celal Bayar ise T.B.M.M. sunulmak üzere Basın Kanunu' nun haberleşme hürriyetini sınırlayan 17. ve 50. maddelerinin değiştirilmesine dair hazırladığı tasarının parti grubu toplantısında ret edilmesinin ardından önce İzmir Milletvekilliğinden sonra da 2 Aralık 1945 günü Halk Partisi'nden istifa etmiştir.³³

İkinci olarak parti programı gözden geçirilmiştir. Bunlar arasında sansürün yumuşatılması geniş kitleleri memnun edecek düzenlemelerin yapılması genel merkezin parti örgütü üzerindeki denetiminin gevşetilmesi, yer almıştır. CHP yönetiminin böyle bir davranış içerisine girmesi kendi isteği ile demokrasiye geçmek istediği şeklindeki görüşün temeline oturtulmuştur.³⁴

Bu arada Temmuz ayında yeni bir parti kurmak için İstanbullu İş adamı (Nuri Demirbağ) valiliğe başvuruda bulunmuştur. Ancak tüm ilgilerin CHP içindeki muhalefe yöneldiği bu dönemde kurulan Milli Kalkınma Partisi hem iktidar hem de basın tarafından ilgisizlikle karşılanmıştır.³⁵ Nitekim Milli Kalkınma Partisi 27 Ekim' de resmen kurulduğu halde İnönü T.B.M.M. 'de 1 Kasım 1945 'deki açış nutkunda bu partiyi adeta yok sayarak partileri demokratik rejimin zorunlu bir unsuru olarak nitelendirmiştir. ".....Demokratik karakter bütün devrinde prensip olarak muhafaza olmuştur. Diktatörlük hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak itham edilmiştir. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevgiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır."³⁶ İşte Cumhurbaşkanı'nın bu nutku Bayar ve arkadaşlarına partilerini kurmaya yönelik bir davet olarak nitelendirilmiştir. Ancak İnönü bu ısmarlama muhalefeti tek parti döneminin baskı yollarını kullanarak yaratmaya çalışmıştır.³⁷ Örneğin rejimi şiddetle eleştiren Vatan ve Tan gazeteleri farklı siyasi görüşlere sahip oldukları halde muhalefetle ortak bir cephe oluşturmuşlardır. Vatan gazetesi ise sosyalist görüşleri ifade etmiştir. Tan' ın sahiplerine bağlı Görüşler Dergisinin iktidar partisi ve onun dış politikasına Sovyet taraftarı bir tutumla karşı çıkmaları Tan Gazetesine karşı duyulan tedirginliği daha da artmıştır. Bunun üzerine 4 Aralık 1945' de başta Tan olmak üzere Görüşler, Yeni Dünya, Berrak ve ABC kitapçıları basılmıştır. Tan olayı olarak bilinen bu hadise hükümetin beğenmediği herhangi bir muhalefet grubunu

³³ Karpat, a.g.e., s.132

³⁴ Conway W. Henderson, "Under Development and Political Right: A Revisionist Challenge", **Government and Opposition**, Summer 1971, s. 277 -292

³⁵ İçişleri Bakanlığı, **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, Ankara, 1950 s.105

³⁶ T.B.M.M. **Zabıt Cedidesi**, Dönem 7, Cilt 20, s.7

³⁷ Toker, a.g.e., s.103, Eroğul, a.g.m., s.115

gerektiğinde kanun dışı yollarla da olsa susturabileceğini göstermiştir.³⁸ İşte bu sıralarda tek parti rejimine muhalif olarak öncü rolü üstlenerek basını arkasına alan dördü takrir sahipleri örgütlenme çalışmalarına başlamışlardır. Gerçekten Aralık ayı başında Bayar'ın yeni bir parti kuracağı haberi basında yer almış ve 7 Aralık 1946'da Demokrat Partiyi kurmuşlardır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, ve Refik Koraltan tarafından kurulan partinin genel başkanlığına Celal Bayar getirilmiştir. Bayar Aynı gün partinin program ve tüzüğünü de açıklamıştır.³⁹ 80 maddelik parti programı iki altı bölüme ayrılmıştır. Bunlar genel hükümler ve hükümet işleridir. Genel hükümler çerçevesinde partinin liberalizm ve demokrasi hakkındaki fikirleri belirtilmiştir. Liberalizm programda siyasal ve toplumsal açıdan olduğu kadar iktisadi açıdan da ele alınmıştır. Genel hükümlerin ikinci ağırlık merkezini oluşturan demokrasi, partinin siyasal amacını oluşturmuş; parti ülkede demokrasinin geniş ve ileri ölçüde gerçekleştirilmesini benimsemiştir. Ayrıca laiklik üzerinde durulmuştur, laikliğin dinsizlik olmadığı din özgürlüğünün diğer özgürlük kadar önemli olduğu belirtilmiştir. Programın hükümet işleri bölümünde üniversitelerin özerkliği denk bütçe, vergi sisteminde vasıtasız vergilere önem verilmesi konuları yanında özellikle özel teşebbüsler üzerinde durulmuştur. Parti programında özel teşebbüs ve sermaye girişimi esas almış; özel girişime ve sermayeye serbestlik ve güvenli çalışma koşulları sağlanması gerektiği belirtmiştir. Bu amaçla devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlarının tespit edilmesi gerektiği üzerine durulmuştur. Ayrıca devletin bütün ekonomik faaliyetlere etki edecek ülke savunmasını sağlayacak nitelikteki teşebbüslere girmesi gerektiği açıklanmıştır.⁴⁰

1.1.2. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri ve Demokrat Parti'nin İktidar Mücadelesi

Demokrat parti kurulduktan bir ay kadar sonra il örgütlerini oluşturmaya başlamıştır. İlk olarak Avukat Zühtü Hilmi Velibaşar'ın başkanlığında Ankara, Adnan Menderes'in başkanlığında Aydın, emekli albay Şefik Avni Özdoğru'nun başkanlığında Samsun Merkezi kurulmuştur. Daha sonra Hüsnü Yaman'ın başkanlığında İzmir'de Avukat Kemal Ömer Önder'ın başkanlığında İstanbul'da şubeler kurulmuştur.⁴¹

Demokrat Parti'nin örgütlenmesi ilk aylarda oldukça yavaş gitmiştir. Parti halk arasında ilgi görmüş olmasına rağmen illerde örgüt kurma girişiminde valilerin engellemeleriyle karşılaşmışlardır.⁴² Ancak muvazaa iddiaları arasında kurulan DP örgütlenmesi başlangıçta yavaş gitmişse de birkaç ay sonra topluma verdiği ciddi iktidar

³⁸ Karpat, a.g.e., s.134, Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1968, s.259-261

³⁹ Koçak, a.g.e., s.141

⁴⁰ Eroğul, *Demokrat*.....s.13, Koçak a.g.m., s.141, Bila, a.g.e, s.153, Çavdar, a.g.e, s.403

⁴¹ Goloğlu, a.g.e., F-BT Ahmad, a.g.e., s.17

⁴² Kenan Öner, *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1948, s.18-19

imajı etkili olmuş ve CHP iktidarına karşı birikmiş hoşnutsuzluk DP' ye kanalize olmamıştır.⁴³ Aslında CHP yöneticileri bu hoşnutsuzlukların farkındadır. Ancak yine de bu hoşnutsuzluğun derecesi onları rahatsız etmiştir. ⁴⁴ Demokrat Parti' nin kuruluşunun ilk aylarında Halk Partililer ile Demokratlar arasındaki ilişkiler oldukça sıcak olmuştur. Demokratlara göre Halkçıların böyle bir davranış içinde olmalarının altında Demokrat Parti' nin doğu bölgelerinde köylerde ve il sınırlarında şube açamayacakları, faaliyetlerinin yalnızca siyasi bakımdan bir kaç il ile sınırlı olabileceği düşüncesi vardır. Ancak muhalefet partisinin hızla örgütlenerek her geçen gün saflarını genişletmesi ve vatandaşların partiye olan ilgisi CHP' de tedirginlik yaratmış ve DP' ye karşı olan davranışının değişmesine neden olmuştur. ⁴⁵

Bu yeni koşullar altında iktidar partisi, muhalefetin arzuları doğrultusunda yaptığı değişiklikleri kurumsallaştırmak parti tüzük ve programına kaydetmek zorunda kalmıştır. Bu amaçla parti tüzük ve programında değişiklik yapmak için İnönü 25 Nisan' da CHP kurultayını olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Daha çok muhalefetin taleplerinin yer aldığı kurultay gündemindeki konular, parti içinde değişmez genel başkanlığın kaldırılması polis basın ve toplantı yasalarının değiştirilmesi tek dereceli seçim sisteminin getirilmesi, eylül ayında gereken belediye seçimlerinin Mayıs ayında yapılması yönünde olmuştur.

Belediye seçimlerinin öne alınması ve genel seçimlerin 1946 yazında yapılacağını açıklanması demokrat partinin teşkilatlanmasının geciktirilmek istenmesinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶

Bu durum karşısında Celal Bayar genel idare kurulu adına bir demeç vererek "*Parti olarak belediye seçimlerine katılmayacaklarını eğer bir yıl sonra yapılacak milletvekilleri seçimleri de sudan nedenlerle öne alırsa buna da katılmakta mazur kalacaklarını Demokrat Partinin herşeyden önce milli iradenin pürüzsüz bir şekilde belirlenmesine dikkat ettiğini*" açıklamıştır. ⁴⁷

Bu son gelişmeler karşısında CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Partisini 10 Mayıs 1946'da olağanüstü toplantıya çağırmıştır. İnönü toplantıda yaptığı konuşma "*Türk halkının yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim. Bu hamle tek dereceli bir seçim meselesidir. Seçimi tabii olarak 1947 yılı için düşünüyorduk. Fakat dış politika gerekleri memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali karanlık. Bu yolda ne ihtimaller karşısında kalacağımızı tahmin*

⁴³ Nihal Kara İncioğlu, " *Türkiye'de Çok Partili Sisteme Ceza ve Demokrasi Sorunları* ", Der:Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sanbay, İstanbul, Der Yayınları, s.271

⁴⁴ Eric Jan Zürcher, *Modern Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1955, s.308

⁴⁵ Karpat, a.g.e, s.130

⁴⁶ Bila, a.g.e, s.154, Karpat, a.g.e., s.136-137, Karatepe, a.g.e, s.117

⁴⁷ Bozbağ a.g.e., s.53-54

edemeyiz. Gelecek sene bu ihtimalleri temsil müddeti bitmiş bir B.M.M ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz ." sözleri ile genel seçimlerin bir yıl öncesine alındığını açıklamıştır.⁴⁸

Kurultayda İnönü'nün önerisi üzerine "*Değişmez Başkan*" ve "*Milli Şef*" sıfatları kaldırılmış ve bu amaçla parti tüzüğünde gereken düzenlemeler yapılmıştır. Böylece CHP'de Atatürk ile başlayan değişmez genel başkanlık geleneği tarihe karışmıştır. Bundan sonra CHP genel başkanı da her dört yılda bir yapılacak parti kurultayında serbest seçim yolu ile belirlenecektir. Kurultayda yapılan diğer önemli bir değişiklik, tek parti sisteminde hükümeti denetlemek amacı ile önceki kurultayda oluşturulmuş müstakil grubun artık çok partili hayatta bir işlevi ve anlamı kalmadığı gerekçesi ile kaldırılmıştır.⁴⁹ Partinin en ilginç kararı ise kendi tüzüğünün sınıf ayrımı, sınıf çıkarı ve bölgecilik fikirlerini yaymak amacıyla dernek ve siyasi parti kurmayı yasaklayan 22. maddesini kaldırması olmuştur. Parti radikalleri toprak reformunu destekleyen CHP' nin bir sınıf partisi haline gelmesi, köylülerden işçilerden kiracılardan, çiftçilerden, zanaatkarlardan ve küçük tüccarlardan destek sağlaması ile Demokratların, toprak sahiplerinin ve büyük işadamlarının partisi olarak tecrit edilmesi gerektiğine inanılmıştır.⁵⁰

Öte yandan kurultayda üniversite özerkliğini gerçekleştiren yeni üniversiteler kanunu kabul edilmiş, matbuat kanununun hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi veren 50. maddesi kaldırılmış ve yayın çıkartmak için mülki idare amirinden izin alınması zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Fakat kurultayda İnönü'nün seçimlerin bir yıl önce alınması karşısındaki kararına muhalefet Partileri DP ve Milli Kalkınma Partisi büyük tepki göstermişlerdir. Çünkü bu karar muhalefetin gelişmesinin önlenmesi için alınmış bir karar olarak değerlendirilmiştir.⁵¹ Bu tepkiler karşısında Devlet Başkanı İnönü " *Son zamanlarda bazı memleketlerde seçime iştirak etmeme taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektedir. Kendi iç idaremizi yabancı devletler karşı kötölemek teşebbüsünü Türkiye'de vatandaşların hoş karşılamayacağına eminim.*" sözleriyle, herhangi bir sebeple seçimlere girmeyecek muhalefet partisini vatan hainliği ile suçlayacağını seçimlere katılmayıp kendi üyelerini sandık başına götürmekten alıkoymak suretiyle meşru mücadeleden ayrılmış olacağını açıklamıştır.⁵²

İsmet İnönü'nün muhalefeti tehdit eden bu konuşmasına rağmen muhalefet partisinin belediye seçimlerine katılması sağlanamamıştır. DP 4 Mayıs'ta yapılan belediye

⁴⁸ Aydemir a.g.e., s.446-447

⁴⁹ Koçak a.g.m. s.142 Karpat a.g.e s.137

⁵⁰ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* Çev : Yavuz Alogan, İstanbul, Ekim 1995, s.152

⁵¹ Koçak a.g.m, s.143

⁵² Bozbağ, a.g.e, s.54-55

seçimlerine katılmamış seçim ve seçim güvenliği konusunda ısrarlarına devam etmiştir. Muhalefetsiz yapılan belediye seçimleri çok partili hayata geçilmiş olmasına rağmen tek parti zihniyetinde gerçekleşmiştir. Bu durum karşısında CHP, kurultayında kararlaştırdığı bazı önlemleri uygulamaya koymuştur.⁵³ Buna göre 5 Haziranda tek dereceli seçim esasına getiren 4918 nolu Milletvekili Seçim Kanunu kabul edilmiştir.⁵⁴ Kanunda muhalefet seçimlerin mahkemeler tarafından denetlenmesini istediği halde denetleme görevi yine hükümete bırakılmıştır. Ayrıca nispi seçim usulleri de kabul edilmemiştir. Çünkü halk partisinin sağ kanadında bir kısım partililer, Türkiye'de, sınıf farkları olmadığına inandıkları gibi nisbi seçimi gelenek halini almış bulunan ekseriyet sistemine aykırı bulmuşlardır. Böylece belli bir derecede serbestleşmeye müsaade edildikten sonra 17 Temmuz da İnönü tarafından seçim bildirisi açıklanmıştır.⁵⁵ İnönü bildirisinde seçimi kaybettikleri takdirde Cumhurbaşkanlığından çekileceğini ifade etmiştir. Bildiride ayrıca seçimlerin 21 Temmuzda 1946 da yapılacağı belirtilmiştir. Bildirinin ardından DP' nin belediye seçimlerinde olduğu gibi erkene alınan genel seçimleri boykot edip etmeyeceği merak konusu olmuştur. Çünkü DP' nin olmasını istediği tek dereceli seçim esası getirilmiş olmasına rağmen seçim emniyeti mevcut olmamıştır.⁵⁶ Ancak hem il temsilcilerinin ağırlığı hem de İnönü ve Nihat Erim' im gerektiğinde çok partili hayatı geçici bir süre askıya alınabileceği yolundaki tehditlerinin etkisi ile DP seçimler katılacağını açıklamıştır. Bunun dışında hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı konusunda güvence vermesi mecliste temsil edilmek korkusu, hükümetle doğrudan doğruya temas olanağından mahrum kalmak düşüncesi DP'yi seçime girmeye iten nedenler arasında yer almıştır.⁵⁷

DP' nin seçime katılacağını resmen açıklamasının ardından bütün yurttaki geniş bir seçim kampanyası başlamıştır.. DP' nin seçim kampanyası sırasında ar; seçim güvenliğinin sağlanması ve seçimin adil yapılması, yöntemin hükümetin devlet bürokrasisinin seçimlerde yansız davranması seçimlere müdahale etmemesi, baskı yapmaması, çoğunluk sistemi yerine nisbi temsil sisteminin uygulanması her türlü anti demokrat yasa hükümlerinin kaldırılması, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı makamlarının ayrılması vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması Anayasa ve yasalarının fiili olarak uygulanması üzerinde durmuştur. Ayrıca tek parti döneminin baskı ve zorlukları ile devletçiliğin aksak yönleri eleştirilmiştir.⁵⁸ DP'nin seçim kampanyası

⁵³ Koçak, a.g.m., s.142

⁵⁴ Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 1992, s.274, T.B.M.M *Tutanak Dergisi*, Dönem 7, Cilt 24, 5 Haziran 1944, s.48-49

⁵⁵ Karpat, a.g.e, s.140

⁵⁶ Haluk Ulman, " *Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerin*" AÜ S.B.F. *Dergisi* Cilt 12, Haziran 1957, s.45

⁵⁷ Karpat, a.g.e, s.141

⁵⁸ Koçak, a.g.m., s.143, 30 Haziran-21 Temmuz 1946 tarihli *Vatan* ve *Cumhuriyet* Gazete'lerinin nüshaları.

esnasındaki geniş katımlı mitingleri ilk anda Halk Partilileri paniğe uğratmış öyle ki bu panik DP' ye olan baskıyı artırmıştır.⁵⁹

Halk Partisinin sağ kanadı, DP' nin seçim kampanyasını İnönü'nün şahsına çevrilmiş olarak görmüştür.. İnönü kendisinin halk tarafından değil de meclis çoğunluğu tarafından Cumhurbaşkanı seçildiği gerekçesiyle CHP'nin başkanı olarak kalmak istediğini ve bir partiye bağlı bulunmanın zorunluluk olduğunu söylemiştir. Köylülere okul inşası konusunda konulmuş olan mükellefiyetlerin hafifletileceği CHP adına vaat edilmiş ayrıca İnönü Demokratların tenkit ettiği Toprak Kanunu savunmuş hayat pahalılığı ile mücadele edileceğini söylemiş ve seçim kampanyası sırasında yapılan kötü propagandalara kin beslenmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁰ Bu yoğun seçim kampanyasının ardından seçimler 21 Temmuz 1946' da gerçekleşmiştir. Seçme sayısının 8.551.548 olduğu 1946 seçimleri ilk defa tek dereceli olarak yapılmıştır. Bu sayının 4.430.878'i kadın 4.060.673 'ü erkektir. Seçime % 71'i kadın olmak üzere 6.343.543 kişi yani seçmen sayısının % 75' i katılmıştır.⁶¹ Ancak gizli oy açık sayım ilkesinin uygulandığı bu seçimler sonucunda CHP 456 sandalyenin 390' unu DP 65' ni bağımsızlar ise 7' sini kazanmıştır. Sonraki yıllarda bu rakamlar sürekli olarak değişmiştir. İstanbul' da CHP'nin 5 milletvekilliğine karşın DP 15 milletvekilliği kazanmıştır. Muhalefetin Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Samet Ağaoğlu, Üzeyir Avunduk gibi isimleri parlâmentoya girmiştir.⁶² Seçim sonuçlarının ilanından sonra DP, CHP' yi ve yönetimini seçimlere hile ve baskı karıştığı yönünde eleştirmiş bu doğrultuda yolsuzluk ve usulsüzlük kampanyası başlatmıştır. Seçim sandıklarının kaçırılması yol telefon tellerinin kesilmesi başlıca iddialar arasında yer almıştır. Seçimlerdeki baskı ve hileler DP muhalefetinin sertleşmesine neden olmuştur. Bu sertleşmede DP'nin seçim kampanyası süresince büyük desteğini gördüğü toplumsal muhalefetin verdiği cesaret önemli rol oynamıştır. DP'nin bu şiddetli itirazları ile yoğun protesto hareketlerine rağmen seçimin resmi sonuçları değişmemiş ve bütün seçim tutanakları imzalanmıştır. Ancak 1946 genel seçimleri Türk siyasi tarihine usulsüz bir seçim olarak girmiştir.⁶³

1.2 Devletçiliğin Tasfiyesi Edilmeye Başlaması

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra muhalefetin saldırısıyla yıpratılmış olan Saraçoğlu'nun Cumhurbaşkanı istifasını sunmasının ardından Saraçoğlu dönemi kapanmıştır. İnönü başbakanlığı ilk olarak Hilmi Uran'a teklif etmiş olmasına rağmen

⁵⁹ Eroğul, a.g.e., s.15-16

⁶⁰ Karpat, a.g.e., s.142

⁶¹ Aydemir, a.g.e., s.448

⁶² Bila, a.g.e., s.159, Karpat a.g.e., s.144

⁶³ Koçak, a.g.m., s.143, Bila, a.g.e., s.160

Uran, bu göreve Peker'in getirilmesini önermiştir. Sonuçta Peker Başbakan olmuş genel başkan vekilliğine ise Saraçoğlu getirilmiştir.⁶⁴

Recep Peker' in bu dönemde Başbakanlığa gelmesi ile DP çevrelerinde muhalefete karşı sindirme hareketinin başlayacağı yönünde bir endişe doğmuştur. Çünkü Peker tek partili sistem ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarıdır ve uzlaşmaya yanaşmayan şiddet kullanmaya meyilli bir kişi olarak tanınmıştır.⁶⁵

Aslında seçimlerden sonra yeni hükümeti kurma görevinin otoriter bir yapıya sahip Recep Peker'e verilmesi yeni siyasi ortamın şartlarına uygun düşmemiştir. Çünkü bu durum Demokrat Partinin umulanın üzerinde ilgi görmesi karşısında İnönü'nün demokratikleşmeye yönelik kararlılığından geçici bir süre uzaklaşmak şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim İnönü'nün bu hatasını telafi etmek amacıyla ertesi yıl iktidar ve muhalefet partileri arasında hakemlik rolünü üstlenerek yayınlanmış olduğu 12 Temmuz Beyannamesi bunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.⁶⁶ Peker Hükümetinin kurulmasının ardından hükümet programının görüşülmesi sırasında yeni mecliste CHP'nin programının bir an önce görüşülüp kabul edilmesindeki aceleci tavır DP' lilerle arasında ciddi bir tartışmanın doğmasına neden olmuş DP' liler kendilerine program hakkındaki görüşlerini açıklayabilmek için bir süre verilmediği konusunda iddialarda bulunmuşlardır. Sonuçta gerçekten hükümet programı halkçıların oyu ile kabul edilmiştir.⁶⁷ Peker Hükümeti'nin programının en dikkat çeken yanı devlet otoritesini azaltan demokratik anlayış içinde liberal düşüncelerin mevcut olmasıdır. Otoriter devrimci Recep Peker' in hükümet program demokrasiyi memlekette en üstün siyasi akide olarak kökleştiren kişi hürriyetini daha iyi teminat altına alan, vatandaşların din telakkisinde vicdan kanaatlerinde düşündüklerini söyleyip yazmakta serbest bırakan, millet meclisinin otoritesini vatandaşların zümrelerin ve siyasi partilerin şeref ve haysiyetini masun kılan bir hükümeti esas almıştır. Bunların dışında milletvekillerinin hükümet çalışmalarına yönelik tenkitlerinin bir yardım olarak değerlendirileceği ülke ticaretinde savaşın bozduğu düzenin yeniden sağlanacağı, hububat fiyatlarının korunmasına devam edileceği, toprak kanununun adaletli bir şekilde uygulamasına özen gösterileceği; yeni gümrük tarifesi kanun tasarısı hazırlanarak gümrük koruma teşkilatının kuvvetleneceği, emniyet polis teşkilatı ile jandarma ve hedef kıtalarının tek teşkilatı olarak birleştireceği, belediye ve özel idare gelişmesini sağlayacak yeni gelir esasları getirileceği yargı bağımsızlığının esas alınacağı bayındırlık işlerinin yurdun kalkınma hareketlerinde rol oynamasının sağlanacağı,

⁶⁴ Aydemir , a.g.e., s.456, Toker, a.g.e., s.189-190 , Giritlioğlu ,a.g.e, s.199-120

⁶⁵ Burçak, a.g.e., s.100-101 , Toker, a.g.e., s.189-190, Giritlioğlu ,a.g.e., s.199-120

⁶⁶ Erdoğan, a.g.e., s.274

⁶⁷ Karpat a.g.e. s.149

bütçe de denklik esas tutulmakla birlikte iktisadi amaçlı olarak iç ve dış borçlardan faydalanacağı yönünde kararlar alınmıştır.⁶⁸

Bu arada CHP' nin ekonomi politikası yurt içinde çeşitli sosyal grupların ve yurt dışından gelen baskıların etkisi altında ve ekonomik hayatta devlet müdahalesinin azaltılması ve özel teşebbüse daha geniş imkan ve olanak tanınması istekleri etrafında toplanmıştır.⁶⁹

Gerçekten de bir çok CHP' li lider artık devletçiliğin dogmatik bir şekilde izlenecek bir ekonomik sistem olmadığını anlamıştır. Geçmişteki kötü yönetimin sonucu olan ekonomik geri kalmışlığın önlenmesi için devletçiliğe yönelmiş ancak bu devletçiliğin özel sektöre karşı olmadığını,; aslında devletçiliğin amaçlarından birinin yakın gelecekte devletin yerini alabilmesi için özel sektöre yardım etmek ve büyümesini teşvik etmek olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁰

Nitekim 1946 yılındaki hükümet programında *"İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devletin işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilir alanlara yayılmasını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız. Yerli mallar pazarları, devlet fabrikalarında imal olunan kitle ihtiyacını karşılamaya yarayan malları toptancı karı olmaksızın toptancı ve perakendecilere mal varan depolar haline getirilecektir..... 1947 başından itibaren tekelin tekel mevzuu olmayan gazoz soda gibi şeyler yapmasına ve satmasına ve diğer kendi mamullerini perakende olarak yine kendisinin satışa arz etmesine son verilecek ve bu işler şahsi ve hususi teşebbüslere bırakılacaktır."* sözleri ekonomik konularda beliren yeni liberal eğilimi yansıması açısından önemlidir.

Ayrıca programda resmi ithalatçı ve ihracatçı birliklerinin kaldıracağı, şeker çay ve kahve satışının serbest bırakılacağı, özel sermayenin deniz nakliyatı yapmasına izin verileceği yönünde tavizler yer almıştır.⁷¹

DP' ye karşı yaygın destek karşısında bir tercih yapmak zorunda olan CHP' nin liberalleşmeye yönelik politikaları içeren programı DP tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Çünkü CHP 'nin başlangıçta ekonomik ve siyasal liberalleşme konusunda

⁶⁸ Kazım Öztürk, **T.B.M.M. Hükümet Programları**, İstanbul, Baha Matbaası, 1968, s.285-310

⁶⁹ Arif Payashoğlu " *Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik Görüşleri*, " **Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı** İ.İ.B.F Bursa ,Samet Matbaası, İstanbul, 1973, s.553

⁷⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980** İstanbul, HilYayınları ,Ağustos, 1994, s.140

⁷¹ Öztürk, **a.g.e.**, s.294-295

DP ile zıt görüşlerde odaklanmış olmasına rağmen programında bu farklılığın giderek azalması ilgi çekici olmuştur. Aslında DP'iler baştan beri serbest girişim olmadan demokrasi kurmanın imkansızlığına yani devlet sektörünün özel sektörün gereklerine bağımlı hale gelinceye kadar siyasi demokrasinin güvence de olmayacağına inanmışlardır. DP'iler için kötü olan devlet müdahalesi değil devlet girişiminin özel sektörle çok az ilgisi bulunan " *müdahaleci kapitalist* " tekelci bir bürokrasi tarafından yönetilmiş olmasıdır.⁷² Özellikle parti kurucularından Celal Bayar devletin ekonomide rolünü oynadığı fertlerin elinde geniş yatırımlar yapmalarına olanak sağlayacak sermayenin birikmesine hizmet ettiğine şimdi ise devleti n ekonomideki rolünün azalması gerektiğine inanmıştır. Bayar ilk olarak devletçilikten ayrılmayı değil devletçiliğin yeniden ayarlanmasını istemiştir.⁷³

Bütün bunlara rağmen bilinen bir gerçek vardır ki CHP hükümeti iktidarda buldukları 1946-1950 yılları arasındaki dört yıl boyunca liberalleşme politikasına hız kazandırmıştır. Bunda ,bir yandan halkın muhalefet partisi DP'ye yönelişini azaltma isteği bir yandan da Türkiye'nin batryla giderek artan ilişkilerinin etkisi olmuştur. Gerçekten de 1940lı yılların sonlarından itibaren önemli bir şekilde değişim süreci içine giren devletçilikte ABD ile olan ekonomik ilişkiler belirleyici bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle ABD yardımını edinme ve bu yardımı gerekçelendirebilme unsuru etkili olmuştur.. Nitekim Türkiye bu yardımı kolaylaştırmak için IMF ve Dünya Bankası üyeliğini edinebilmek amacıyla 7 Eylül 1946 yılında aldığı 7 Eylül kararları ile bu yöndeki ilk adımını atmıştır.⁷⁴

2- 1946-1950 YILLARI ARASI CHP'İN İKTİSADİ POLİTİKA ARAYIŞLARI VE EKONOMİK SOSYAL- REFORMLAR

2.1 7 Eylül 1946 Kararları

İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin yeni ekonomi politikasına yönelimini belirleyen ilk adım enflasyon, vurgun ve olağan dışı spekülasyonlar nedeni ile Türk parasının iç ve dış değerleri açısından beliren farkı gidermek için 7 Eylül 1946 yılında yapılan devalüasyon ve beraberindeki liberalizasyona ilişkin önemlerdir. Elbette ki yeni iktisat politikasının beraberinde getirdiği bu yönelimde ABD yardımını sağlayabilmek ve bu yardımı gerekçelendirebilme unsuru etkili olmuştur. Yani yapılan devalüasyon savaş sonrası dönemin şartlarına ve yeni ekonomi politikalarına yöneliktir. Türkiye enflasyonla ilk olarak II. Dünya Savaşı sırasında tanışmıştır. Gerçekten 1939 da başlayan fiyat artışları

⁷² Ahmad, a.g.e., s.153

⁷³ Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, Ant Yayınları, Haziran, 1969, s.66

⁷⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev : Yavuz Alogan, İstanbul, Ekim 1955, s.154, Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Ankara, Bağlam Yayınları, 1987, s.154

1943' e kadar hızla artmış ancak 43' den sonra toptan eşya fiyat endeksi inişe geçmiştir. Bunun altında yatan temel sebep ise tamamen politiktir. ⁷⁵

II. Dünya Savaşı sırasında ülkenin savunma zorunluluğu ve bu zorunluluğun beraberinde getirdiği savunma harcamaları devletin ekonomik hayatta etkin bir rol almasına neden olmuştur. Devletin bu amaç doğrultusunda mevcut imkanlarını seferber etmesine rağmen artan savunma harcamalarını karşılayabilecek gerekli imkanlara sahip olmaması devleti Merkez Bankasından borçlanmaya yöneltmiştir. Merkez Bankasının emisyonu artması 1930'dan sonra ülkede önemli ölçüde fiyat artışlarına neden olmuştur.

Tablo : 5 Para Miktarı ve Toptan Fiyatlar

	Banknot Miktarı	
Yıllar	(Milyon TL)	Toptan Fiyatlar İndeksi
1938	168	100
1939	231	101
1940	395	126
1941	505	175
1942	636	339
1943	764	--- *
1944	939	438
1945	986	444
1946	975	427

* Buğday fiyatlarının serbest bırakılması nedeniyle fiyat endeksi gerçek fiyatlar seviyesini göstermez.

Kaynak : Zeyyat Hatiboğlu , **Gelişme İktisadı ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi** , İstanbul, İ.T.Ü Matbaası, 1981 , s.63

Ancak 1944 yılından sonra Almanya ve müttefiklerinin yenilgisinin anlaşılmasının ardından bir yandan dış ticaretimiz diğer ülkelerden mal alışına yönelmiş bir yandan da üretici tarım işçilerinin tüketimden üretime geçişiyle üretim artmış ve bütçe yükü azalmıştır. ⁷⁶

⁷⁵ A. Başer Kafaoğlu, **Gelişmiş ve Az gelişmiş Ülkelerde Enflasyon**, İstanbul, Tekin Yayınevi , Mart 1951, s.165

⁷⁶ Kafaoğlu, **a.g.e**, s.165

Bu arada Türkiye'nin dış ticareti 1939 yılından itibaren sürekli fazla vermiş ve 1946 yılının sonunda ülkenin elindeki altın stoku 210,8 ton' un üzerine çıkmıştır. Yani ekonominin dış ticaret açığı ile ölçülebilen dışa bağımlılığı sürekli olarak azalmıştır.⁷⁷

İşte iç ve dış piyasaları ayıran seviye farkının kendiliğinden düzelmeye yüz tuttuğu sırada durumun bir müddet daha gelişmesini beklemeden⁷⁸ alınan 7 Eylül kararlarının gerekçesini şu sözlerle açıklamıştır.

Dar günler içinde hükümet programını hazırlama çalışmaları yaparken devalüasyon ihtiyacı kendini gösteriyordu.....Bir taraftan takas ve kliring sistemi ile dışticaret tecrübesinin verdiği netice memnun edici değildi.Öte yandan dış müşteriler mallarımızın pahallılığından ve primli para sisteminden şikayetçi ve alımda nazlı idiler.İçerdeki müstahil yuttaşlarımızda çok emekle ve masrafla elde ettikleri mahsülün sağladığı az gelirden memnun değillerdi.....Öte yandan da para ayarlamasını mecburi kalan Bretton Woods'a katılmayı milli menfaatlerimiz bakımından zorunlu gördük.Aksi halde dünya ticareti bakımından yavaş yavaş mefluç ve tecrit edilmiş bir hale düşebilirdik.Başkabir deyişle Bretton Woods anlaşması ile milletler arası para sandığına iştirakimiz ve döviz fiyatını artırmamız sayesinde ihracatımızın inkişafı dışarı satılacak milli mahsuller değerinin artmasını ve bu yolla tüccarımızın ve müstahsillerinin yüzünün gülmesini temin edecektir.Ve bu hareket refahın ve ucuzluğun temeli olan milli mahsulleri artırmak kaliteyi yükseltmek için en büyük teşvik yerine geçecektir.Bu karar önümüzde beliren dış pazarları her gün biraz daha kaybetmek tehlikesini önlemiştir.Bu operasyon sayesinde ele geçecek nispeten bol dövizle ithalatı geniş ölçüde besleyebileceğiz;pazarlarımızda bol ithalat eşyalarının bulunuşu ayrıca ucuzluk faktörüdür.⁷⁹

⁷⁷ Singer Morris, *The Economic Advance of Turkey 1938-1960* ,Ankara ,Akyıldız Matbaası, 1977, s.110-111

⁷⁸ Feridun Ergin ,*Para Siyaseti*,İstanbul,Hale Matbaası,1966,s.326

⁷⁹ Bilsay Kuruç,*Türkiye'de İktisat Politikasının Resmî Belgeleri,Söylev Demeç ve Yazılar*,Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını,1963,s.98

Tablo: 6 1939-1946 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri (Bin Lira)

Yıllar	İthalat	İhracat	İhracat İthalat Farkı	İhracatın İthalata Oranı
1939	127.392	118.248	9.144	107,7
1940	111.444	62.928	48.516	177,1
1941	123.984	74.820	49.164	165,7
1942	165.036	147.708	17.328	111,7
1943	257.148	203.040	54.108	126,6
1944	232.524	164.940	67.584	141,0
1945	218.928	126.168	92.760	173,5
1946	432.096	223.932	208.164	193,0

Kaynak : Morris, a.g.e., s.110-111

İşte görüldüğü gibi savaş sonrası dönemde bir devalüasyon yapılarak dış yardım arayışı içine girilmesi, iktisadi zorunlulukların dışında dış çevrelere yakın ve şirin görünmek amacıyla siyasi ve ideolojik bir tercihin iktisat politikasına uyarlanması olarak ifade edilebilir. Savaşın ardından kapitalist dünya sisteminin güçlü devleti ABD' de sistemin daha iyi işleyebilmesi için gerekli olan asker ve siyasi boyutlardaki kurumsal düzenleri oluşturmaya başlamış ve Türkiye gibi çevre konumunda olan ülkeler ise kurumsal düzenlemelerde ve iktisadi iş bölümünde ABD'nin öngördüğü konum ve işlevi benimsemek zorunda kalmışlardır. Türkiye ABD'nin dünya ölçeğinde oluşturmaya başladığı askeri siyasi ve ideolojik blok içinde yer almak amacıyla kendine uygun görülen konum ve işlevi üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle hiç bir iktisadi zorunluluk yokken dış yardım arayışı içine giren Recep Peker Hükümetinin böyle bir amaçla devalüasyon kararı vermesi siyaset ve ekonomi politikası konusunda yeni huzursuzlukların kaynağını oluşturmuştur.⁸⁰

⁸⁰ Serdar Turgut; **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991 s.136

Hükümet çevrelerine göre devalüasyon kararlarının alınmasının başlıca amaçları yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını bir ölçüde ucuzlatmak, bir ölçüde de ihraç malı üreticilerinin kazançlarını artırmak olmuştur. Devalüasyonla ihracat gelirlerinin ortağı ve ithalatın liberalize edileceği bir dönemde yüksek maliyetle çalışan yerli sanayi kuruluşlarının korunacağı ümit edilmiştir.⁸¹

İşte Recep Peker Hükümetinin sonuna zemin oluşturan 7 Eylül kararları olarak tanımlanan bu tedbirlerin temelini ;serbest rekabet yolu ile iç fiyatları dünya piyasası fiyatlarına uydurmak ve böylece ekonomiye istikrar verip barış dönemi şartlarına uymasını sağlamak oluşturmuştur. Bunun sonucunda ithalat serbest bırakılmış ve savaş yıllarında birikmiş dövizler ithalatla ihracatı denkleştirmeye dikkat etmeksizin ihracata harcanmıştır. Bretten Woods anlaşması uyarınca liberal kur politikaları öneren IMF ile anlaşmanın tek yolu olan bozulmuş Türk lirasının değerini düşürmeyi amaç edinen CHP Türk lirasının değerini \$ 1.00 = TL 1.30'dan \$ 1.00 = 2,80 TL olmak üzere düşürmüş ayrıca ithalat işlemleri hafifletilmiş ve Merkez Bankasından altın satışı serbest bırakılmıştır.⁸²

Recep Peker Hükümetinin almış olduğu bu kararlar DP tarafından bir kaç yönden eleştirilmiştir. DP'nin eleştirileri daha çok alınan kararların zamansızlığında toplanmıştır. Dünya piyasalarında Türkiye'nin ihraç mallarına karşı talep artmaktayken para değerini düşürmek fiyatların yükselmesine yol açacaktır. Devalüasyonun amaçlarından birisi ithalatı kısmak olduğuna göre ithal malları fiyatları zaten yüksekken alınan böyle bir karar fiyatları daha da artıracaktır. Yüksek fiyatları nedeniyle ithalatın zorlaşması savaş içinde yenilenemeyen üretim araçlarının satın alınmasını güçleştirip sanayii kalkınmayı baltalayacaktır.⁸³

Benzer bir eleştiri İstanbul Tüccar Derneğinden gelmiştir.Naci Aday derneğin yayın organı olan İktisat dergisinde "*Filhakika paramızı kamufler vaziyetten kurtararak normale irca için serbest piyasanın verdiği 8lira üzerinden ayarlamak doğru olurdu.İngilizlirası 8liraya dolarla aynı nispettedeğer bulunduğu bir zamanda paramızı 11kısur liraya indirmemiz hatalı olmuştur.Zira bir taraftan bu şekilde iştirak kabiliyetimizi daraltmış diğer taraftan da mallarımızın sürümü için bu kadar muazzam bir fark yaratmış olduk.Bunun bu derecesine lüzum yoktur.....Bu karar bilhassaithalat maddelerimiz üzerinde tesirini olanca kuvveti ile göstermiş ve müstehlik halkın tahammül edemeyeceği fiyat yükselişlerine amil olmuştur ve tüccarlar malını satamaz bir hale gelmiştir.*"⁸⁴ sözleriyle kararın olumsuzluğunu dile getirmiştir.

⁸¹ Yahya Tezel; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994, s.185

⁸² Karpaz ,a.g.e., s.150

⁸³ Eroğul ,a.g.e., s. 19

⁸⁴ Naci Aday,*Serbest Para ve İktisadi Rejim,Türkiye İktisat Mecmuası*,Mayıs1948,s.15 -16

Aslında başlangıçta hükümetin aldığı tedbirlerde ülkenin içinde bulunduğu gerçek toplumsal ve ekonomik şartlar göz ardı edilmiştir. Paranın sınırlı elde toplandığına ve ekonomik amaçlar dışında kullanıldığına dikkat edilmemiş halkın satın alma gücünün düşüklüğü unutulmuştur. Bu tedbirlerin daha çok küçük bir grubu teşkil eden işadamlarının gereksinimleri karşılamak üzere alındığı gözlenmiştir.⁸⁵ Nitekim Celal Bayar Afet İnan'ın bazı dostlarına bu kararı önceden bildirdiğini öne sürmüştür.⁸⁶

Gerçekten de 1946 devalüasyonundan sonra hükümetin izlediği fiyat bütçe ve tüketim politikasında gelişmeler umulan sonucu vermemiştir. 7 Eylül 1946 kararları ile iç ve dış tedbirlerin savaştan sonra hızla kaldırılması (yerli mallar ve ticaret ofislerinin kaldırılması, Sümerbank mallarının serbestçe fiyat kontrol bürolarının kaldırılması savaş içinde milli korunma kanununa dayanılarak el konulmuş bulunan fabrikalar ve imalathanelerden önemli bir kısmının sahiplerine geri verilmesi, tahıl ve un taşınmasına konulan yasakların kaldırılması ticaret rejiminin serbest dövizli sisteme süratle çevrilmesi) savaş boyunca baskı altında tutulan tüketim eğiliminin birden bire ortaya çıkmasına ve fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca ülkenin ithal mallarına yoğun bir şekilde gereksinim duyduğu bir sırada hükümetin %50 oranında Türk parasının değerini düşürmesi mali bir hata olmuştur. Bunun üzerine eldeki ihraç malları ucuz fiyatlarla satılmıştır. Fakat ithal eşyanın pahalılaşması karşısında devletin sınai yatırımlara daha fazla para harcaması gerekmiş üstelik devlet işletmelerinin rantabl olmayan çalışma tarzı üretimin maliyetini yükseltmiştir.⁸⁷ Ayrıca hükümet kontrolünden kurtulan temel tüketim maddelerinin satışı birden hızlanmış, hayat pahalılığı artmış ve Temmuz Eylül 1946' da 389,4 olan geçim indeksi 435,2 yükselmiş ve artmaya devam etmiştir .

Sonuçta devalüasyonun ,savaş psikolojisinden henüz kurtulmuş halkın tüketimi artırma eğilimde buldukları dikkate alınmaksızın zamansız bir biçimde yapılması (fiyat ve gelir seviyelerindeki değişiklik göz önüne alınmadan yeni kurun gereğinden fazla düşürülmesi ve bunların dışında devalüasyonun başarısı için gerekli olan fiyat istikrarının sağlanamamış olması nedeni ile başarıya ulaşmaması hükümetin itibarını düşürmüş ve halkı muhalefet partisi DP' ye yaklaştırmıştır. ⁸⁸

Nitekim Cevdet Erdost tarafından trend bulgularının ışığı altında yapılan bir değerlendirme sonucunda 7 Eylül 1946 devalüasyonunun gerçekten de beklentileri gerçekleştirici bir etkide bulunmadığı hatta bazı ters eğilimleri de ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Örneğin devalüasyon sonrası dönemde ihracat hızla daralma eğilimi

⁸⁵ Karpat , a.g.e., s.150

⁸⁶ Bozbağ, a.g.e., s. 63

⁸⁷ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi** , İstanbul, Sermet Matbbası , 1970, s.139-140, Kafaoğlu, a.g.e., s.185-190, Karpat, a.g.e , s.151, F. Neumark , "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meseleleri " İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 8 , Ekim 1946, Temmuz 1947, s.82-83

⁸⁸ Kafaoğlu, a.g.e., s.182 - 188

göstermiştir. Bu durumda dış dengeyi sağlama işlevi olduğu kabul edilen devalüasyon aracının bu işlevi görmediği tersine dış açığı daha da artırdığı gözlenmiştir.⁸⁹

2.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Planlama Çabaları

2.2.1 İvedili Sanayi Planı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin uygulamış olduğu ekonomik politikalar içinde hazırlanmış plan ve programların var oluşu dönemin önemli bir özelliği ni oluşturmaktadır. Çünkü II. Dünya Savaşının 1938 II. Sanayi Planının uygulanmasını önemli ölçüde aksatmış olmasına rağmen sanayileşmeye yönelik çabalar savaş sonrasında da devam etmiştir.

Ancak savaş sonrası döneme bir planla girmek yalnız Türkiye'ye özel bir durum olmamıştır. O dönemde hemen bütün ülkelerde ulusal ve uluslararası düzenin sağlanmasına yönelik olarak bir dizi çalışmalar yapılmıştır.

Nitekim İngiltere'de yayımlanan ünlü "*Beveridge Raporu* " ile Doğu Avrupa ülkelerindeki planlama çalışmaları bunun en belirgin örneklerindedir.

İşte Saraçoğlu hükümeti de 1944 yılında Almanlara karşı Sovyetler Birliği'nin büyük saldırı başlattığı sırada yani savaşın sonuna henüz bir yıl varken harp sonrası kalkınma plan ve programının hazırlanmasına karar vermiştir.

Savaşa girmemiş bir ülke olarak Türkiye'nin bu işe sarılması Şevket Süreyya'ya göre Saraçoğlu hükümeti için ileri bir görüş ve CHP'nin savaş sonrası içinde ümit verici bir işareti olarak sayılmıştır.⁹⁰

Hazırlık kararının ardından bakanlıklar arası (maliye, iktisat, tarım ve ticaret) bir planlama komisyonu oluşturulmuş ve komisyon sekreteryasını ise Ekonomi Bakanlığının Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olarak Şevket Süreyya Aydemir üstlenmiştir. Komisyon teşkil edilmiş olmasına rağmen sanayi planı uygulamada bir komisyon çalışmasından öte Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğince yürütülen bir çalışma olarak gelişmiştir. Planlama çalışmalarında bakan ve müsteşarlardan oluşan komisyon bir defa dahi toplanmamıştır. Plan dökümanının geliştirilmesinde rol alan kuruluşlar Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğinin denetiminde Etibank ve Sümerbank olmuştur. Bunda, her iki bankanın İkinci sanayi Planı'nın uygulanmasında yüklendikleri sorumluluklar nedeni ile bilgi birikimine sahip olmaları etkili olmuştur.⁹¹

⁸⁹ Cevdet Erdost, " *Türkiye'de Devalüasyonların İthalat ve İhracata etkileri* ", 1946 - 1978 H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt I, Sayı 3, Haziran 1980, s.21-27

⁹⁰ Aydemir, a.g.e., s.397-398

⁹¹ İlhan Tekel' i, " *II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Planı ve Programları*", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979 - 1980 Özel Sayı, s.296-297

Uzunca süren hazırlık sürecinin ardından plan 7 Mayıs 1945'te Bakanlar kuruluna sunulacak hale gelmiştir. Hazırlanan plan 4 bölümden olmuştur. Bunlar

"1-" *Türk sanayinin harp zamanından barış zamanına intikal ve barış zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili problemler hakkındaki "genel rapor"*

2-*Sanayi ve Tetkik heyeti başkanı sıfatıyla Şevket Süreyya Aydemir' in 5 Mayıs 1945'te hazırlamış olduğu "öz rapor"*

3-*Plan içinde de alınan konularda Sümerbank ve Etibank' ın gerçekleştireceklerine ilişkin planlar yatırım listeleri halindeki programlar ve uygulamaya ilişkin protokoller*

4-*Uygulamayı temin maksadıyla planlama ile ilgili kuruluşlar arasında imzalanan protokoller."*

Genel raporda Türk sanayinin Cumhuriyet öncesi ve sonrasında gelişimi tarihsel bir anlatım içinde ayrıntılı bir şekilde verildikten sonra varolan sanayi yapısının yetersizlikleri ve sonrası tartışılmış, sanayileşme stratejisi ve politikalarıyla değişik sanayi kesimlerinde yapılacak yatırımlar özetlenmiştir.⁹² "Öz raporda savaş sonrasındaki olası dünya konjonktürü Türkiye'nin karşılaşacağı dış koşullar, izlenmesi gereken sanayileşme ve iktisadi kalkınma politikası iş ve işçi politikaları hakkındaki görüş ve öneriler bildirilmiştir. Ayrıca özel sektörün sermaye birleştirebilmek kredi bulmak. İşletmelerde çağdaş teknikler kullanmak ve toplumsal gerekleri yerine getirmek, rantabl çalışmak ve pazar bulmak koşuluyla sanayi kesiminde geniş iş sahaları bulabileceği belirtilmiş fakat mahalli maliyetli teşebbüslerle küçük ve orta üniteler şeklinde kurulması daha elverişli olan tesislere yönetilmesi istenmiştir.⁹³ Öz rapor bir ölçüde genel rapordaki bilgilerin özetlenmesini kapsamakla birlikte genel raporun tam bir özeti niteliğini taşımamıştır. Çünkü genel raporda yer almamış olan iş ve işçi konuları, gümrük politikaları, uluslararası para düzeni içinde Türkiye' nin yeri fiyat politikaları gibi çok önemli politika sorunları yalnızca öz raporda yer almıştır."⁹⁴

Hazırlanan planın teknik düzeydeki yöntemi kadro hareketinin önemli temsilcileri olan Şevket Süreyya Aydemir ve Sümerbank Konjonktür müşaviri olan İsmail Hüsrev Tökin tarafından tespit edilmiştir. Bu uzmanların 1932 yılı sonlarından beri ilk kez Kadro Dergisindeki daha sonra çeşitli yerlerdeki savunmuş oldukları Kadrocu planlama anlayışını

⁹² Tekeli, a.g.m., s.300

⁹³ Tezel, a.g.e., s.315

⁹⁴ Tekel, a.g.m., s.301

hazırlanan planda geniş ölçüde uygulamaya kavuşturmuşlardır.⁹⁵ Yani öz rapor 1933-1934 yıllarında yayınlanmış olan kadro dergisi etrafındaki devletçi düşünce hareketinin siyasi bakımdan ne anlama geldiğini belirtmiştir.⁹⁶ İşte öz raporu hükümetin desteği altında hazırlayan teknokrat kadrolar 1930' lu yılların sonlarına doğru hız kaybetmeye başlayan savaş döneminin olağanüstü koşullarında tamamen duran sanayileşmenin Devletçi sanayileşme modeli çerçevesinde sürdürülmesine olanak tanıyacak bir gelişme stratejisi önermişlerdir.⁹⁷

" Özel sektörün önem kazanmaya başladığı ve hatta ülkenin yabancı sermaye hakkındaki tutumunu gevşetmekte olduğu bir dönemde Plan' ın devlet sektörüne ağırlık vermesinin ana nedenlerinden biri şunu göstermektedir. Sanayileşme memlekette yeni bir içtimai tabaka yaratır ve tabakanın hayat kaygıları, şartları kendi haricinde kalan kitlelere nazaran hususiyet arz ve içtimai alaka talep eder, halen büyük işçi kalabalığının bulunduğu muhitlerin içtimai tetkiki bu hususta çok şayanı dikkat örnekler verir. Özel sermaye devlet kanunların hesapsız kayıtsız ve şartları olsa dahi kar amacının dışında ve binaenaleyh kendisi için gayet kabili idrak olan bu meselelere daima bigame hatta menfi kalır. Binaenaleyh artık sanayi ve maden meselelerinin bir de işçi siyaseti içtimai bir mesele olarak kabul etmek ve onu asli kitlesi ile devletin müdahale ve tanzim çerçevesinde bulundurmamak gereklidir."⁹⁸

"Üçüncü grupta yer alan çalışmalar genel politikalarla tutarlı olarak seçildiği düşünülen tek projeler yada bu projelerin oluşturduğu programlardır. Planın yapısı incelendiğinde temelde politikalar ve projeler gibi iki kademe çalışmadan meydana geldiği bu kademelerin arasındaki ilişkiyi kuracak bu günkü planlama terminolojisi ile bir makro modelden yoksun olduğu görülmektedir. Ülkenin milli geliri tasarruf yada kaynak yaratma olanakları ve öngörülen planın yatırım büyüklükleri arasında açıkça bir ilişki kurulamamıştır."⁹⁹

" Planın dış ilişkiler çerçevesinde gelmesini olanaklı gördüğü yabancı sermaye konusundaki tutumu da dikkat çekicidir. Plan nasıl bir sınıfsal seçme sonucunda devletçiliği öneriyorsa yabancı sermayenin de özel kesimle işbirliği ile değil de devlet kesimi yoluyla gelmesini savunmuştur. Plan ülke içinde işbirlikçi bir sınıfın oluşmasını istemiştir."¹⁰⁰

⁹⁵ Tekeli-İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ Ankara, 1981, s.3

⁹⁶ Tezel, *a.g.e.*, s.301

⁹⁷ Turgut, *a.g.e.*, s.134

⁹⁸ Tekeli- İlkin, *a.g.e.*, s.4

⁹⁹ Tekeli, *a.g.m.*, s.501

¹⁰⁰ Tekeli, *a.g.m.*, s.304

Planın sanayileşme programı içinde yer alan projeleri 1938 planının uygulanamayan projelerinin çoğunu içermiştir. Yani planın hareket noktası mevcut sanayi olmuştur. Çoğunluğu birinci ve ikinci plan döneminde kurulan sanayilerin ölçekleri üretilen mal kompozisyonlarının kombine içi dengesi ve randımanları açısından sorunları söz konusudur. Planda bu fabrikaların revizyona tabi tutulması, ölçeklerinin büyütülmesi ve optimum kuruluşlar haline getirilmesi istenmiştir. Projelerin saptanmasındaki diğer bir hareket noktasını ise gelecekteki ülke talebi oluşturmuştur. Ancak gelecekteki ülke talebinin halkın düşük alım gücüne göre değil ihtiyaçların çeşitli olduğu ve hayat standardının gelişmiş ülkelerinkine yakın bir şekilde hesaplanması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰¹

Savaş sonrası uygulanması düşünülen devlet sanayi projeleri ile ilgili 1945 yılı geniş plan taslağında dikkati çeken en önemli nokta. "*Türkiye'ye ithal edilen her şeyi yurt içinde üretmek*" şeklinde açığa vurulan ithal ikamesi anlayışını yansıtmaktadır. Taslağı hazırlayan Sanayi Tetkik Heyeti çerçevesinde uzmanların sanayi sektörü devlet eli ile geliştirilirken belirli ölçütlere göre seçici olmak belirli askeri ölçekler ve maliyet koşulları arayarak yatırımları ilerde dış piyasalara da açabilecek bazı alt sektörlerde toplamak gibi bir amaç taşıdıkları görülmüştür. Bu düşünce ile hareket edilerek savaş sonrasında uygulanması düşünülen devlet sanayi projeleri ile ilgili 1945 plan taslağı şu şekilde tespit edilmiştir.¹⁰²

Tablo 7: Savaş Sonrasında Uygulanılması Düşünülen Devlet Sanayii Projeleriyle İlgili 1945 Taslağı

Sektörler	Kapasitesi	Maliyet tahmini	
		Toplam	Döviz
		Üretim	Harcaması
	Ton/yıl	Harcaması(m TL)	(m TL)
Tekstil sanayi		286	112
1.1 Pamuklu 370 000 iğ	İplik	40 000	
	8 000 tezgah Bez	30 000	
1.2 Yünlü 66 000 iğ	İplik	12 500	
	1 000 tezgah Bez	9 000	

¹⁰¹ Tekeli, a.g.m., s.308

¹⁰² Tezel, a.g.e., s.316

1.3 Kendi ürünleri	3 000		
1.4 Suni yün ipliği	500		
Kağıt sanayii		11	6
Mihaniki hamur	12 000		
İnce sargılık kağıt	3 000		
Mukavva ve karton	16 500		
Yapı malzemeleri Sanayii		60	20
Portland çimentosu	285 000		
Cüruf çimentosu	100 000		
Alüminli çimento	20 000		
Pencere camı ve telli cam	10 000		
Fayans malzeme	10 000		
Gres seram	5 000		
Porselen	3 000		
Alçı levha	15 000		
İnşaat ve tecrit levhaları	7 000		
Asbest çimento malzemesi	40 000		
Kimya sanayi	293	112	
Nitrik asit	6 000		
Amonyum Nitrat	2 000		
Azotlu Gübre	28 000		
Mayu amonyak	2 500		
Kalsine soda	20 000		
Kalsiyum karpit	10 000		
Ferrokrom	10 000		
Ferromangan	5 000		
Ferrosilisyum	5 000		

Metal magnezyum	5 000	
Metil alkol	500	
Aseton	80	
Asetik asit	2 300	
Odun kömürü ve katranı	18 000	
Gliserin	800	
Sabun	15 000	
Elementer kükürt	5 000	
Oleum	15 000	
Şeker	50 000	
İspirto	8 000	
Kösele	2 000	
Deri	1 000	
Tanenli hülâsalar	10 000	
Plastik maddeler	10 000	
Sinai balık yağı	5 000	
Sentetik kauçuk	6 000	
Makine, madeni eşya ve		
Malzeme sanayii	373	190
Pik	89 000	
Kütük	3 000	
Çelik boru	16 000	
Font Boru	17 500	
Levha sac ve teneke	80 000	
Çelik döküm	4 000	
Hadde mamulü	221 000	
Demir konstrüksiyon	15 000	

Hadde mamulü	15 000
Çelik döküm	10 000
Elektrolitik bakır	25 000
Bakır alaşımları	20 000
Alüminyum ve alaşımları	5 000
Bakır, alüminyum ve alaşımları	
Mamulleri	40 000
Kurşun	2 000
Bakır kablo	5 000
Makine ve yedek parça	10 000
Takım, avadanlık, dişli, ve	
Bilyalı yatak	1 500
Cıvata, perçin, vida	10 000
Türlü malzeme	10 000

Adet

Otomobil	1 000
Kamyon	1 000
Traktör	1 000
Motor	6 000
Motosiklet	1 000
Bisiklet	5 000
Su ve havagazı sayacı	10 000
Madencilik	Ton
Lave taşkömürü	5 000 000
Satılık Linyit	1 250 000
Konsantre krom	35 000
Konsantre kükürt	5 000

250

125

Saf kükürt	2 500		
Blister bakır	25 000		
Saf kurşun	2 000		
Elektrik santralleri ve	Kilovat		
Dağıtım ağları	120 000	72	45
	13	45	6
			10

Kaynak : Tezel a.g.e., s.316-319

Bu arada ekonomi bakanlığı geniş kapsamlı projeler arasından Sümerbank ve Etibank' ça uygulanması istenilenleri öncelikle seçerek daraltılmış bir plan hazırlamıştır Bakanlar kurulu 2 Ağustos 1945 te Sümerbank ve Etibank' ça 5 yılda uygulanacak bu ivedili planı kabul etmiştir Bu plan içinde ekonomi bakanlığının 1946 sonunda 24.12.1946 da derlediği hesaplara göre ele alınan endüstriyel konuların iç ve dış finansmanı o zamanın rayiçlerine göre 696.920.000 lira olarak hesaplanmıştır Etibank ve Sümerbank ile yapılan protokoller sonucunda bu miktar Sümerbank'a 301.520.000 lira Etibank' ça 395.400.000 olarak bölünmüştür Ancak ekonomi bakanlığı 1945 sonlarına doğru Sümerbank' ça uygulanacak projeler üzerinde bazı değişiklikler yapmış bu değişiklikler Sümerbank' ça uygulanacak projenin tahmini maliyeti 110 milyondan 150 milyona çıkarılmıştır. Ayrıca 55 milyonu dövizle karşılanmak üzere 100 milyon TL lık harcama yapılması için Merkez Bankası' nca Sümerbank'a kredi açılması kararlaştırılmıştır 1946 yılının yazında son haliyle "ivedili plan" da ki projeler için dış siparişlerin verilmesine başlanmıştır.¹⁰³

Planın uygulanması sırasında iç ve dış politika alanında önemli değişiklikler yaşanmış seçim sonrasında 12 Ağustos 1946 tarihinde Recep Peker' in başkanlığı ile kurulan hükümetin Ekonomi Bakanlığına (Fuat Sirmen alınarak yerine) Tahsil Bekir Balta getirilmiştir Fuat Sirmen' in iktisat vekilliğinden alınması ile savaş sonrası kalkınma programı da kabinedeki hazırlayıcısını ve sözcüsünü kaybetmiştir. Nitekim o tarihten sonra planlama hareketi hükümette hiç bir zaman önceki hızını yakalayamamış, bir süre sonrada geri plana itilmiştir.¹⁰⁴

Bu arada planın dayandığı Türkiye'nin harp sonunda tarafsız kalacağı ana varsayımı Sovyetler Birliğinin Türkiye üzerindeki baskısı sonucunda gerçekleşmemiştir. Bu durum savaş döneminde biriktirilmiş olan ve özellikle planın dış finansmanının hiç olmazsa bir kısmı için kullanılması mümkün altın ve döviz stokunun askeri amaçla

¹⁰³ Tezel, a.g.e., s.319

¹⁰⁴ Aydemir, a.g.e. s.140

saklanması zorunlu kılınmıştır. Ayrıca kısa bir sonra dış çevrelerin böyle bir planlamayı desteklemediği açığa çıkmıştır. Bunun üzerine ilk kez planın ağır sanayi kesimleriyle ilgili bölümlerinin uygulamasından vazgeçilmiştir.¹⁰⁵ Böylece ikinci sanayi planından beri kurulmak istenilen makine sanayi bir kez daha gerçekleşme şansını kaybetmiştir.¹⁰⁶

Öz rapordaki ekonomi ve devlet anlayışına dayanan bir sanayileşme politikasının Amerikalıların desteklemeyeceklerinin anlaşılması üzerine halk partisi yönetimi hem siyasi hem de tekno bürokrat çevrelere liberal ekonomi politikasından yana olanların oluşturduğu yeni kadrolara görev vermeye başlamıştır. İşte buna bağlı olarak 1947 yılında Süleyman Vaner' in başkanlığında (Ekonomi Bakanlığı Baş Danışmanı) ve kadrolarında liberal düşünce iyi temsil eden kişilerden oluşturulan (Şefik Bilkur, Ulvi Yenel, Nejat İren, Azmi Dalan, Hayri Tokay ve Faruk Tarkan) yeni bir heyete İktisadi Kalkınma Planı hazırlamak görevi verilmiştir.¹⁰⁷

2.2.2. İvedili Sanayi Planının Terk Edilerek 1947 Kalkınma Planı Çabalarının Örgütlenmesi

Türkiye'nin ABD dış yardımından faydalanmak amacıyla Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine İvedili Sanayi planı ile müracaat etmesinin ardından 1947 yılında Thornburg başkanlığındaki ABD uzmanlar heyetinin Türkiye' de yapmış oldukları incelemeler sonucunda Türk heyetinin İktisadi kalkınmada devlet eliyle sanayileşmeye ağırlık veren politikası eleştirilmiştir. Thornburg' un hazırlanmış olduğu rapor' da "*Türkiye ekonomisinin gelişmesi için ABD yardımını başlatmadaki pratik ön şart ülkenin ekonomik hedeflerinin saptanması ve hükümetin bu ekonomik gelişmedeki işlevinin belirlenmesidir. Kuşkusuz devlet yine piyasa ekonomisinin ve inisiyatifinin yapamadığı ya da iyi yapamadığı eğitim, kamu sağlığı, PTT, güvenlik ve itfaiye hizmetlerini yerine getirmelidir. Türkiye' de ekonomik gelişme büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen ne yabancı ne de yerli piyasa ekonomisi inisiyatifine yeterli bir alan yaratılmadığı kesindir.*"¹⁰⁸ sözleriyle devletçiliğin gelişme stratejisi doğrultusunda hazırlanmış olan yatırım programı devlet sosyalizminin aşırı bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Yani ABD'nin böyle bir sanayi planına tepki göstermesinin altında yatan neden elinde yeterli miktarda altın ve döviz rezervi bulunan ihracat düzeyi kadar ithalat yaparak sanayileşmeyi sürdürebilme gücü olan Türkiye'nin böyle bir planla devletçilik dönemindeki gelişme stratejisini sürdürmesine yol açabileceğidir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Tekeli - Selim İlkin a.g.e. s.4-6

¹⁰⁶ Tekeli, a.g.e., s.106

¹⁰⁷ Tekeli - İlkin, a.g.e., s.7, Tezel, a.g.e., s.323

¹⁰⁸ Kenan Mortan: *Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, Kasım 1987, s.27-28.

¹⁰⁹ Tezel, a.g.e., s. 324.

İşte öz rapordaki ekonomi ve devlet anlayışına dayanan bir sanayileşme politikasını ABD'nin desteklemeyeceğinin anlaşılması üzerine Halk Partisi yönetimi hem siyasi hem de tekno bürokrat çevrelerce liberal ekonomi politikasından yana olanların oluşturduğu yeni kadrolara görev vermeye başlamıştır. Buna bağlı olarak 1947 yılında Süleyman Vaner' in başkanlığında (Ekonomi Bakanlığı Başdanışmanı) ve devlet kadrolarından liberal kesimi temsil eden kişilerden oluşturulan (Şefik Bilkur, Ulvi Yenel, Nejat İren, Azmi Delen, Hayri Tokay ve Faruk Tarcan) kurula yeni bir kalkınma planı hazırlamak görevi verilmiştir. ¹¹⁰

Planda makro büyüklüklerle ilgili ilişki kurulmuş daha kapsamlı bilgiler kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak planın hazırlanması sırasında plancılara ana hedeflerle ilgili açık bir talimat verilmemiş, sadece kredi sağlamak amacıyla ekonomideki gelişmelerin dikkate alınması istenmiştir. Planın ülke kalkınması için temel aldığı sektör ağır sanayi yerine tarım olmuştur. Diğer sektörler ise tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde ele alınmıştır. Plan öncelik sıralarına göre tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir-çelik çimento, madenler ve sanayi olmak üzere sekiz sektör ele alınmış ve her bir sektör için o sektörün özelliklerine uygun olarak hedefler belirlenmiştir. Dikkat edilirse sanayi, planın öncelikler sırasında en son sırada yer almıştır. Planda doğrudan doğruya tarıma ilişkin hedefler dışında yer alan altyapıyı geliştirmeye yönelik yatırımlar dolaylı bir biçimde tarımsal gelişmeye hizmet amacını taşımıştır. ¹¹¹

Planda tarım sektöründeki hububat ekim sahaları geliştirilerek üretimin artırılmasına yönelik karar alınmıştır. Tarım sektöründe özellikle endüstriyel ürünlere öncelik verilmiştir. Ayrıca üretim artışı için prodüktivitenin artırılması bu amaçla makineleşmenin sağlanması (ithalat yoluyla traktör, biçer-döver gibi motorlu araçların temini) sulama projeleri ve gübre üretimin teşvik konusunda kararlar alınmıştır. Bu amaçla Tunçbilek kömürlerinden faydalanılarak yılda 23.000 ton amonyum nitrat, 6.000 ton nitrik asit ve 3.000 ton üre üretecek bir azot sanayinin kurulması önerilmiştir. Hayvancılık sektöründe ise özellikle et üretiminin organize edilmesi yönünde öneriler getirilmiştir. ¹¹²

Pazarın geliştirilmesi amacıyla ulaştırma sektörüne verilen önem yeni şose ve köprülerin yapılmasına yönelik harcama artışlarını öngörürken özellikle 1600 km demiryolu yapılması hedeflenmiştir. Planın kalkınma planı niteliğinde olması ve sulama olanaklarının geliştirilmesinin tarımdaki gelişmenin önkoşulu olarak görülmesi nedeniyle büyük su işlerine de önem verilmiştir. Özellikle 29.300 hektarlık bataklıkların kurutulması, 146.500 hektar arazinin korunması, 331.500 hektarlı alanın sulanması yönünde karar alınmıştır. Planda öncelik tanınan diğer bir sektör ise enerjidir. Bu amaçla Çatalağzı ve

¹¹⁰ Tekeli- İlkin, a.g.e., s.6-7.

¹¹¹ Haldun Günalp, *Gelişme Stratejisi ve Gelişme İdeolojisi*, Ankara, Yurt Yayınları, 1987., s.39.

¹¹² Tekeli - İlkin, a.g.e., s.19.

Tunçbilek dört hidrolik santral, Çağlayık, Sarıyer, Kadıncık ve Adala'nın kurulması öngörölmüş taşkömürü üretiminin artırılması kararlaştırılmıştır. Demir-çelik santralindeki gelişmeler sınırlı düzeyde tutulurken madencilik sektöründe özellikle krom üretiminin artırılması ve bakır madenlerinde bir flotasyon tesisinin kurulması, Murgul maden tesislerinin tamamlanması istenmiştir. Planda özellikle sanayinin tarım kesiminin gelişebilmesinin bir aracı olarak düşünölmüş, bu amaçla tarımsal ürünleri değerlendiren sanayi tesislerine öncelik verilmiştir. Bunun için devlet tarafından uygulanan Adana, Bakırköy, İzmir, Halkapınar bez fabrikalarının ve Ereğli dikiş ipliği fabrikasının yanı sıra özel girişim tarafından 250.000 iğ ve 4750 dokuma tezgahı kapasitesinde yeni tesislerin kurulması öngörölmüş, bunların dışında Hereke Defterdar ve Merinos fabrikaları genişletilerek yeni dokuma fabrikaları iplik ve tiftik dokuma fabrikalarının kurulması tasarlanmıştır.¹¹³

İşte planda proje ve sektör bazında alınan bu kararların gerçekleştirilebilmesi için 1948-1952 yılları itibarıyla öngörölen yatırım miktarları şu şekilde tespit edilmiştir.

Tablo 8: Ödemeler (100 Lira)

	1948	1949	1950	1951	1952	Yekun
I- TARIM						
İç.	88.000	63.000	64.000	58.000	59.000	332.000
Dış.	107.000	74.500	41.500	28.500	28.500	280.000
Yekun.	195.000	137.500	105.500	86.500	87.500	612.000
II- ULAŞTIRMA						
İç.	158.891	178.236	167.413	163.963	127.852	848.855 *
Dış.	172.931	158.978	181.396	161.177	105.018	779.500
Yekun.	331.822	337.214	348.809	325.140	232.870	1.628.355
III- BÜYÜK SU İŞLERİ						
İç.	12.338	25.980	37.961	34.940	31.440	142.659

¹¹³ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.20-21

Dış.	2.304	4.765	1.969	1.930	1.373	12.341
Yekun.	14.642	30.745	39.930	36.870	32.813	155.000

IV. ENERJİ

İç.	51.340	58.020	59.930	60.780	40.130	270.200
Dış.	61.450	75.850	69.700	68.350	51.850	327.200
Yekun.	112.790	133.870	129.630	129.130	91.980	597.400

V. DEMİR ÇELİK

İç.	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	35.000
Dış.	19.290	18.500	18.500	18.500	18.500	93.290
Yekun.	26.290	25.500	25.500	25.500	25.500	128.290

VI. ÇİMENTO (Devlet)

İç.	2.700	2.700	2.700	2.700	1.200	12.000
Dış.	2.500	2.500	2.500	2.500	1.000	11.000
Yekun.	5.200	5.200	5.200	5.200	2.200	23.000

VII. MADENLER

İç.	8.150	9.100	9.500	5.200	3.000	34.950
Dış.	7.050	6.500	5.500	3.250	2.500	24.800
Yekun.	15.200	15.600	15.000	8.450	5.500	59.750

VIII SANAYİ

İç.	46.020	53.308	50.791	46.000	41.198	237.317
Dış.	46.385	65.120	63.000	59.100	54.100	287.705
Yekun.	92.405	118.428	113.791	105.100	95.298	525.022

UMUMİ YEKUN

İç.	374.439	397.344	399.295	378.583	310.820	1.912.981
Dış.	418.910	406.713	384.065	343.307	262.841	1.815.836
Yekun.	793.349	804.057	783.360	721.890	573.661	3.728.817

* İnşaatı 1953/1955 yıllarında da devam edecek olan Trabzon - Erbaş hattı iç

Ödemeleri 52.500.000.- lira yekuna
dahildir.

Kaynak : Tekeli-İlkin, a.g.e., s.22

Tabloda görüldüğü gibi planın öngördüğü en yüksek harcama payına tarım ve ulaşım sahiptir. 1948-1952 yılları arasındaki beş yıllık dönemde zirai kalkınma amaçlanmış, bu alandaki hedefler için yapılacak harcamaların 3.7 milyar liralık tutarının 1.6 milyar lirasının dış olanaklarla, 1.9 milyar lirasının ise iç tediyelere bağlı bulunacağı tespit edilmiş ancak dış tediyeler bakımından kalkınma planının finansmanı için yabancı krediye müracaat edilmesi gerekmiştir. Kullanılacak yabancı kredinin toplam tutarı ise 648 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Ve bunun her yıl kullanılacak kısmı ise şu şekildedir.

Tablo 9: Kullanılacak Yabancı Kredi (Milyon \$)

Yıllar	
1948	151
1949	147
1950	139
1951	124
1952	87
Toplam	648

Kaynak : Tekeli İlkin, a.g.e, s.56

Görüldüğü gibi bu rakamlar Marshall planı çerçevesinde istenecek yardımın tutarını göstermektedir. Zaten planın temel amacında Marshall yardımından yararlanmak olmuş ancak plan Marshall yardımını almada başarılı olmamıştır.

Çünkü yardımı esas alan ortak rapor üzerinde çalışmalarını yürüten Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın hükümete gönderdiği soru formlarının plan komisyonu tarafından planın uygulanmasını sağlayacak kredi ihtiyaçlarını göz önüne alınarak doldurulması ve bu şekilde Amerikan yardımı elde etmeyi amaçladığı gözlenmiştir. 1947

planı yalnızca Avrupa kalkınmasına doğrudan doğruya yardımı dokunacak kısımlarının dikkate alınacağı belirtilmiştir. Bunun sonucunda uygulama alanı bulamayan planının DP tarafından uygulamaya geçirildiği yönünde bazı fikirler vardır.¹¹⁴

Bütün bunlara rağmen plan II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin ekonomi politikasındaki dönüşümü açıklamakta ilginç bir belge olma özelliği kazanmıştır.

2.4. Sanayileşme Politikasında Özel Girişimden Yana Olan Değişmeler

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinden 12 Temmuz 1947 tarihinde yayınlanan 12 Temmuz Beyannamesine kadar geçen süre gerek ekonomik gerekse politik hayatta en kritik dönemlerden birisi olarak nitelendirilebilir.

21 Temmuz 1946 seçimlerinden itibaren dinmeyen şiddetli anlaşmazlık (Vaner planının yapıldığı Şubat 1947'de yapılan köy muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinde kendini daha çok hissetmiştir. DP'ye göre "bu seçimler iktidarın son darbesi olmuş ve amacı muhalefeti köylerden atmak olmuştur. Ayrıca hükümet kendi adayları yararına seçimlere öyle bir el atmıştır ki oylamaya seçim demek imkanı pek kalmamıştır".¹¹⁵

DP'nin gerek 1946 yılındaki milletvekili seçimlerinde gerekse Şubat 1947'de yapılan köy, muhtar seçimlerinin dürüst yapılmadığı düşüncesine sahip olması onları ara seçimlere girip girmeme konusunda karamsarlığa itmıştır. Ancak bu düşünceler politik endişeler olduğu kadar CHP'nin seçim kanunlarının antidemokratik bir özellik taşıması da etkili olmuştur.

Recep Peker "siyasi partilerin vazifelerinin seçimlere katılmak olduğu seçimlere katılmayan partiler ve onları destekleyen gazeteler için istiklal mahkemelerinin hala mevcut olduğu" sözlerine rağmen DP 6 Nisan'da İstanbul'da yapılan ara seçimlere katılmamıştır.¹¹⁶ Aslında DP' böyle bir karara yöneleceğini 7 Ocak 1947'de toplanan Büyük Kongresinde ifade etmeye çalışmıştır. Büyük Kongrehiç bir delegenin konuşmasının kısıtlanmaması ve demokrasi adına düşüncelerini açıklayabilmeleri nedeni ile Türkiye'de demokratik gösterilerin ilki olmuş ve bu açıdan önem taşımıştır.¹¹⁷ I. Büyük Kongre'de kabul edilen Hürriyet Misaki isimli belgede anayasadaki antidemokratik hükümlerin kaldırılması, kişi hürriyetini sağlayan; seçimleri güvenilir ve emniyetli kılan seçim kanununun çıkarılması, Cumhurbaşkanı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması ve yönetimin yansızlığının sağlanması gerektiği eğer bunlar gerçekleşmezse DP'nin meclisi terk edip mücadeleyi sinei millete götürmeye karar

¹¹⁴ Erdiñ Günce, *Early Planing Expence in Turkey*, ODTÜ, Ankara, 1967.,s.22, Esin İrmak, *Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi*,İstanbul,Etki Yayınevi, Temmuz 1992,s.52

¹¹⁵ Eroğul, a.g.e. s.26, Burçak, a.g.e. s.255-259.

¹¹⁶ Karpat, a.g.e. s.158.

¹¹⁷ Çavdar, a.g.e.,s.405

verdiği bildirilmiştir.¹¹⁸ Bu konudaki yetki partinin genel kuruluna verilmiş ve kongrenin sonunda 548 delegenin 541'inin oyu ile Celal Bayar yeniden DP genel başkanlığına seçilmiştir.

9 Mayıs 1947'de Menderes'in dokunulmazlığının kaldırılmasının istenmesi üzerine partiler arası ilişkiler kopma noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde sorunu çözmek için İnönü aracılık etmiş ve partiler arası ilişkilerin yeniden kurulabilmesi için CHP ile DP arasında resmi olmayan bazı görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler hem CHP ile DP milletvekilleri arasında hem de doğrudan doğruya İnönü ve Bayar arasında yapılmıştır. Görüşmelerde Bayar, Hükümet' in baskısından yakınmış; Peker ise bunun doğru olmadığını ileri sürerek DP' yi yasa dışı amaçlar gütmek ve yeni yöntemler kullanmakla suçlamıştır.¹¹⁹

Çok partili düzenin sallanmaya başladığı böyle bir dönemde İsmet İnönü'nün hakim rolü üstlenmesi zorunlu hale gelmiştir. İnönü iki seçenikle karşı karşıya kalmıştır. Ya muhalefeti tümüyle yok edecek ya da hızla gelişmesine karşı koyacaktır. Ancak onun istediği muhalefetin yaşaması fakat zayıf olarak devam etmesidir.

Bu ikilem karşısında çaresiz kalan İnönü 12 Temmuz 1947'de yayınlanmış beyannamesinde muhalefetin meşru bir siyasal parti olduğunu kabul etmiş, hem iktidara hem de muhalefete eşit davranmak durumunda olduğunu ilan etmiştir.¹²⁰ Böylece Cumhurbaşkanı mensubu bulunduğu iktidar partisi ile Demokrat Parti arasında tarafsız bir konumu benimseyerek hem çoğulcu demokrasinin gerçekleşmesi yönündeki niyetini göstermiş hem de devlet sistemi içinde Cumhurbaşkanlığı makamının demokrasinin gereklerine uygun bir kurumlaşmaya dönüşmesi yolunda adım atmıştır.¹²¹

İnönü'nün bu beyannamesi Recep Peker tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Recep Peker' e göre Cumhurbaşkanı' nın gerek muhalefet gerekse iktidar partileri arasında böyle bir tavır içine girmeye yetkisi yoktur, bu antidemokratik bir girişimdir. Peker iki parti arasında karar verecek hakemin millet olduğu görüşündedir. Görülmektedir ki iki lider arasındaki (gerek muhalefet başkanı gerekse hükümet başkanı) görüş ayrılıkları oldukça keskin olmuştur. Bu şartlar altında Peker'in yapması gereken ya çok partili sistemi savunan 12 Temmuz Beyannamesini kabul etmesi ya da istifa etmesi olmuştur.¹²²

¹¹⁸ Orhan Mete, **Bütün Tafsilatıyla ve Akisleriyle Demokrat Partinin I. Büyük Kongresi**, İstanbul, Ticaret Dünyası Matbaası, 1947. s.5-16

¹¹⁹ Erdoğan, a.g.e., s.273., Çavdar, a.g.e.s.405

¹²⁰ Eroğul, **Geçiş Sürecinde**..... s.145, Bakınız, Ek II.

¹²¹ Erdoğan, a.g.e., s.276

¹²² Karpat, a.g.e., s.167, Çavdar, a.g.e.s.405 -406

Zamanla CHP'nin kendi içinde görüş ayrılıklarının baş göstermesi (sertlik yanlısı ve ılımlı kanat) ve bu gruplar arasında meydana gelen çatışmalar ile Peker'in ılımlı kanat tarafından gösterilen desteği yitirmesi Peker hükümetini çıkmaza itmiş, sonunda Peker 4 Eylül 1947'de hükümette değişiklik yapmak amacıyla parti genel kurulundan yetki istemiş ancak yetkiyi almış olmasına rağmen direnme gücünü kaybetmiş ve 5 Eylülde istifa etmek zorunda kalmıştır. Özellikle burada yani Peker hükümetinin istifasında İnönü tarafından desteklenen parti içindeki ılımlar grubunun etkili olması dikkati çeken önemli bir noktadır.¹²³

Recep Peker'in istifasının ardından Hasan Saka yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir. Eski Dışişleri Bakanı olan Hasan Saka'nın hükümet programı 12 Temmuz Beyannamesine bağlı kalınacağı yönündedir. Gerçekten de yeni hükümet oldukça liberal bir politika izleyen ve muhalefetin eşitliğini kabul eden bir tarzda hareket etmeye başlamıştır. Nitekim Saka'nın 13.10.1947 tarihinde açıkladığı hükümet programındaki şu sözleri bunu göstermektedir.

*"Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanının 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 olağanüstü parti kurultayından sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti hayatı ile başlayan ve devlet başkanının 12 Temmuz Beyannamesinde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde hükümetimizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır."*¹²⁴

Bu arada CHP kendini yeni şartlara uydurmak amacıyla 17 Kasım 1947'de Ankara'da yedinci büyük kurultayını toplamıştır. Kurultaydaki tartışmalar özellikle parti teşkilatı ve görevleri, basın, kültür ve gençlik teşekkülleri, devletçilik ve okullarda din öğretimi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. 19 gün süren kurultay tartışmaları sonucunda bir yandan parti program ve tüzüğünde bir yandan da partinin ideolojisinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Parti program ve tüzüğündeki temel değişiklik parti genel başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı yetkisinin aynı kişide olamayacağı, genel başkanın Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde genel başkanlık görevini ikinci başkanın üstlenmesi, her ikisinin görev süresinin iki yılı geçmeyeceği, genel başkanın parti genel sekreterliğini seçme yetkisinin kaldırılması ve parti genel sekreterinin parti meclisince seçilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Ayrıca düşünce, söz, basın, siyasi parti ve sendika kurma hürriyeti, ferdin ve toplumun serbestçe gelişmesi için zaruri şart olarak kabul edilmiştir.¹²⁵

¹²³ Küçük, *Çağdaş Türkiye*..... s.147-148

¹²⁴ Nurhan Dağlı-Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları I. Cilt 1920-1960*, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988, s.138

¹²⁵ Tunaya, *a.g.e.*, s.576, Karpat, *a.g.e.*, s.176-181.

Ancak değişikliklerden en önemlisi parti ideolojisinde meydana gelen yumuşama ve devrimci anlayışın azalmaya başlamasıdır. Devletçilik ve özel teşebbüs karşısında devletin ekonomik konularda tarafsız ve düzenleyici olacağı benimsenmiştir. Bu yeni anlayışa göre devletçiliğin özel girişimi tamamlayıcı bir ilke olduğu as olanın özel girişim olduğu benimsenmiştir. Devletçilik teker teker sayılan kamu hizmeti niteliğindeki (ağır sanayi, büyük maden işletmeleri, harp sanayi, büyük elektrik santralleri, bayındırlık işleri ve PTT gibi) işlerle sınırlandırılmış, bunlar dışında her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulması, devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesi koruması ve bunlara gerekli yardımlarda bulunması kabul edilmiştir. Devlet teker teker sayılan kamu hizmeti niteliğindeki alanların ötesinde, özel teşebbüsün başarmaya imkan bulamadığı ya da kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri üzerine alabilecektir. Bir çok çiftliklere sahip olan devlet “kâr” amacıyla tarım yapacaktır. Ticarete devlete kapatılmıştır.

Ticaret ekonominin gerekli bir unsuru ve serbest rekabette milli ticaretin gelişmesinin başlıca şartı kabul edilmiştir. CHP'nin ısrarla ele aldığı plan dahi her şeyden önce özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamaya yönelmiş bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Devlet fabrikalarının satılması devlet işletmeciliği olmadan devletçilik yapılması gibi görüşler DP kurultayında olduğu gibi CHP kurultayında da ele alınmıştır.

Programda ayrıca kanunlara uygun olarak ve eşit şartlarla yabancı sermayeden faydalanılacağı belirtilmiştir. Böylece devrimden sonra devletçilik ve milli burjuvaziye yabancı sermayeye karşı koruma prensiplerinin savunucusu olan CHP'nin de özel teşebbüse ve yabancı sermayeye taviz yolunu benimsediği görülmektedir.¹²⁶ Özel girişimin uyarılması ve desteklenmesinin CHP'nin hükümet programında ve sanayileşme politikasında ağırlık kazanmaya başlaması diğer bir deyişle CHP'nin iktisat politikasındaki değişikliklerin bir anlamda sanayi burjuvasının güçlenmesinin bir sonucunun yansıması olarak düşünülebilir.¹²⁷

Aslında CHP'nin kurultayında sanayileşmenin özel kesim eliyle yürütülmesine ilişkin öne sürdüğü düşüncelerin DP'nin programından farklı olduğu söylenemez. Çünkü DP “*Hususi teşebbüslerin gelişmesini hızlandırmak ve milli zenginliği artırmak amacıyla, üretici olmayan ekonomik faaliyetler alanında milli kaynakların Devlet tarafından israfına ve atıl bırakılmasına dayanan politikaların kesinkes durdurulması lazımdır.*” sözleriyle sanayileşmede özel kesimden yana olduğunu açıklamıştır.

¹²⁶ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın*, Ankara Bilgi Yayınevi, 1989, s.356. Yıldız Sertel, a.g.e. s.71-72

¹²⁷ Tezel, a.g.e. s.333.

Sonunda her iki partinin de propagandalarını dayandırdıkları noktanın aynı olduğu söylenebilir.¹²⁸

Ancak savaştan sonra sanayileşme politikasındaki değişiklikleri sembolize eden olaylar daha çok DP'nin iktidara geldiği 1950 yılından sonra olmuştur.

3. BATIYA AÇILMA VE KAPİTALİST DÜNYA İLE İLİŞKİLERİN DEĞİŞMESİ

3.1. Truman Doktrini

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk dış politikasında dikkati çeken en önemli nokta Batılı devletlerle özellikle Amerika ile olan ilişkilerdeki değişimdir. Türkiye'nin batrya açılmasında gerek ekonomik kalkınmayı sağlamak için söz konusu olan dış yardımları edinebilmek gerekse Atatürk döneminde başlayan batılılaşma çabalarını devam ettirmek etkili olmuştur. Ancak batrya açılmanın temel itici gücü savaştan sonra Türkiye'ye yöneltilen Sovyet emperyalizmidir.

II. Dünya Savaşı'nın 7 Mayıs 1945'te fiilen sona ermesi ile, dünya üç büyük kampa ayrılmıştır:

Birleşik Amerika ile Batı Avrupa Devletlerinin mensup oldukları demokratik, kapitalist kamp, Hitler Almanyası etrafında toplanan Faşist kamp ve Sovyetler Birliğinin temsil ettiği komünist kamp. Böyle bir kamplaşma savaş boyunca tarafsızlık politikası izleyen Türkiye'yi savaş sonunda yalnızlık içinde bırakmıştır.¹²⁹

İşte bu ortamda Sovyet Rusya'nın üç ana istikamette (İran üzerinden Orta Doğu Petrolleri ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu. Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz ile Yunanistan üzerinden de Doğu Akdeniz) yayılmacı bir çaba içerisine girmesi, Türkiye'yi oldukça tedirgin etmiştir. Aslında Türkiye'nin Sovyetler Birliği için duyduğu endişe nedensiz değildir. Her ne kadar Türkiye bunun bilincine savaştan sonra varmışsa da Sovyetler Türkiye üzerindeki emellerini daha 1939'da Moskova'ya giden Türk heyetine savaştan sonra bazı isteklerle Türkiye'nin karşısına çıkacağını belirtmiştir. Sovyetlerin yayılmacı tutumu Yalta Konferansında ve ardından Sanfransisco Konferansında açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹³⁰

¹²⁸ Stefanos Yerasimos; *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan 1971'e Kadar*, Çev: Babür Kuzucu, İstanbul, Gözlem Yayınları, Nisan 1980. s.718, İrmak, a.g.e, s.53

¹²⁹ Mehmet Gönülöbol, Haluk Ülmen; "*Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı*", 1945-1965, A.Ü.S.B.F. *Dergisi* Cilt 21, Mart 1966. s.149.

¹³⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi*, Cilt 1-2 1914-1995. Ankara, Alkım Yayınevi, s.441.

Stalin Yalta Konferansı'nda Boğazların statüsüyle ilgili Montreaux Konvansiyonu'nda değişiklik yapılmasını istediklerini açıklamış ancak ayrıntılı bir teklifte bulunmamıştır. Ardından 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Bakanı Molotov Sovyet hükümetinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık anlaşmasının II. Dünya Savaşında meydana gelen derin değişiklikler nedeniyle 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak feshi hususundaki görüşlerini bildirmiştir.¹³¹

Türkiye 4 Nisan 1945'de verdiği cevapta 1925 Anlaşması yerine diğer bir anlaşma hususunda Sovyetler Birliği'nin telkinini kabul etmiştir. Haziran ayında Molotov'un bildirdiği anlaşmanın yeni koşulları şöyle idi:

"1) 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırlarında Sovyetler Birliği lehine bazı düzenlemeler yapılması (Kars, Ardahan ve Artvin) illerinin Sovyetleri geri verilmesi.

2) Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetlere boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi.

3) Boğazlar rejimini tespit eden Montreaux Sözleşmesinde yapılması gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir prensip mutabakatına varılması."¹³²

Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlık haklarının büyük bir bölümü ile bazı toprakların kaybı demek olan bu anlaşma maddelerinin Türkiye tarafından kabul edilmemesi üzerine 1945 yılının ortalarından itibaren Sovyetler Birliği Türkiye'ye ağır bir siyasi baskı kampanyasına girişmiştir. Sovyetler Birliği 7 Ağustos 1946 tarihinde verdiği yeni bir notada boğazlar rejimine Karadeniz devletleri lehindeki değişiklikler talebini ve Boğazların kendisi ile birlikte ortaklaşa savunulması istediğini tekrarlamıştır.¹³³ Ancak Sovyetlerin bu yeni notası karşısında Recep Peker Hükümeti 14 Ağustos 1946'da okunan hükümet programında "Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında her iki memlekette bir çeyrek asır evvel başarılan inkılap günlerinden beri kurulmuş ve her iki tarafın nefine gelişmiş olan samimi dostluğun dayandığı, müahedenin bugünkü şartlara daha uygun ve hükümleri ciddi surette iyileştirmiş yeni bir anlaşma ile değiştirilmesi maksadıyla Sovyetler tarafından 19 Mart 1945 tarihinde anlaşmanın yenilenmemesi arzusunun açıklanması üzerine gösterdiğimiz bütün iyi niyet ve gayretlere rağmen yeni bir vesikayı

¹³¹ Ahmet Şükrü Eser, Oran Sander, "II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, S.B.F. Yayını, 1987. s.191.

¹³² Eser- Sander. a.g.m. s.193.

¹³³ Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara SBF Yayını, 1987. s.191.

müzakere ve intica imkan bulamadık. II. Dünya Savaşında Birleşmiş Milletler davası uğrunda katlandıkları felaketler ve yaptığı kahramanlıkları takdir etmekte bütün medeniyet dünyası ile beraberiz. Türkiye'nin uluslararası manzumedede idame ettiği özel münasebetlerden Sovyetlere herhangi bir zarar gelebileceğini katiyen kabul etmiyoruz. Türkiye'nin bütün milletlerle bilhassa komşu memleketlerle dostluk bağlarında ve kendi egemenliğine ve toprak bütünlüğüne riayetden başka hiç bir isteği yoktur.” sözleri ile tepkisini dile getirmiştir.¹³⁴

Ancak Sovyetler' in bu yeni notasının ardından Türkiye ile Sovyetler arasındaki kriz 1946 martında Sovyetlerin İran'daki işgal bölgelerine zırlı tümenler yığmaları ve Bulgaristan'da bazı askeri hazırlıklara başlamaları ile daha da şiddetlenmiştir. Bunları 1947 yılında Doğu Avrupa'daki daha başka olaylar izlemiş ve bu yıldın sonra dünyanın iki kutba ayrılması olayı alabildiğine hızlanmıştır. Sovyetlerin Türkiye üzerindeki talep ve baskılarını ciddiye alan Amerika boğazlar statüsünün diğer güçleri de ilgilendirdiğini ve Türkiye'nin sorumluluğunda bulunduğunu vurgulamıştır. Diğer bir deyişle Birleşik Amerika'yı Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'yi tam destekleme kararı almaya zorlayan işte bu iki kutba ayrılma olayının başlamasıdır. Yani bu duruma Türkiye'nin karşılaştığı tahditler değil Sovyet davranışlarının ortaya çıkardığı uluslararası ortam etkili olmuştur.¹³⁵ ABD'nin bu düşüncesi karşısında II. Dünya Savaşından tahribatla çıkan İngiltere bu bölgeleri savunmak için Sovyetlerin karşısına çıkacak gücü bulamamıştır. Nitekim daha sonra ABD'ye gönderdiği notasında da bunu belirtmiştir.¹³⁶

İngiltere'nin bu notası karşısında durum değerlendirmesi yapan Başkan Truman Amerikan kongresinde 12 Mart 1947 günü gönderdiği mesajında “*Amerikan Dış Politikasının kendilerini bayındırlık altına almak için silahlı azınlıklar tarafından sarfedilen gayretler ve dış baskılara karşı koymaya çalışan hür milletleri desteklemek amacıyla yönelmesi gerektiği kanısındayım demekte ve bundan doğacak sonuçlar ne olursa olsun bu devletlerin hürriyet ve bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için kongreden hükümete,*

1. *Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmak,*

2. *Bu devletlerin isteği üzerine her ikisine de sivil ve askeri personel göndermek ve seçilecek Türk Yunan personelinin de Amerika Birleşik Devletlerinde yetiştirilmesini sağlamak yetkilerinin verilmesini istemiştir.”*

¹³⁴ Aktürk, a.g.e., s.121-123

¹³⁵ Sabah Gazetesi, “*Acil Yardım Kararı*” 28 Mayıs 1997. s.17.

¹³⁶ Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, 1908 –1978, Ankara, Tekin Yayınevi 1979, s.387 -389

Truman yönetiminin Türkiye ve Yunanistan'a yardım için Kongreden yetki isteyen bu sözleri II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Sovyet tehdidi altında bulunan Türkiye'de büyük bir memnurluk yaratmıştır.¹³⁷

9 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilen Yunanistan ve Türkiye'ye yardım tasarısı 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak askeri yardımı öngören yasa stratejik nitelikte iki hüküm taşımıştır. 1-Türkiye ve Yunanistan kendilerine verilen ABD silah araç ve gereçlerini ABD başkanının bilgi ve onayı olmaksızın hiçbir biçimde amaç dışı kullanamayacaklardır. 2- ABD askeri yardımlarının amaçlarına uygun kullanılıp kullanılmadığını tespit için sürekli olarak Türkiye ve Yunanistanı denetleyecektir.¹³⁸ Bu arada Truman doktrininin Temsilciler meclisi ve senatosunda görüşülmesi sırasında Türkiye hükümeti kendilerine yönelik otoriter rejim iddiaları karşısında oldukça duyarlılık göstermiş hatta bazı kongre üyelerinin yardımın demokratikleşmeyi koşula bağlanmasını da talep ettikleri gözlenmiştir.¹³⁹

22 Mayıs 1947'de Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a yardım yasası imzalaması (Yunanistan'a 300 milyon ve Türkiye'ye de 100 milyon dolarlık bir askeri yardım) Amerika ile kurulan ilişkilerin bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu yardım mali yardım olmakla birlikte ABD başkanına askeri malzeme, hizmet ve bilgi yardımı yapmak, askeri ve teknik uzmanlar göndermek yetkisini de vermiş böylece Türk ordusunun modernleşmesi Amerikalılar tarafından üstlenilmiştir. Amerikan Başkanının yetkileri kanunlaşır kanunlaşmaz Türkiye'ye gönderdiği heyet askeri yardım heyeti olmuştur. Askeri makamlarla temasa geçen heyet Türk ordusunun günün standartlarına uygun hale getirilmesi ve yeniden teşkilatlanması için faaliyete geçmiştir. O yıl Türkiye'deki subaylar modern eğitim görmek için ABD'ye gitmeye ve modern savaş araçları Türkiye'ye gönderilmeye başlanmıştır.

Görüldüğü gibi Truman doktrini ile Amerika bir sorumlu dünya devleti rolünü üstlenmiş bunu Marshall planı ve NATO takip etmiştir. Diğer bir deyişle doktrin Marsall Planı doğrultusundaki ilk önemli adım olmuş ve Sovyet emperyalizmi en şiddetli döneminde durdurulabilecek hür dünya bloğu ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁴⁰

¹³⁷ Haluk Ülmen, *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Münasebetleri 1939-1947*, Ankara 1961, s.44-46

¹³⁸ Ataöv Türkçaya, *Amerika Nato ve Türkiye*, Ankara, Aydınlik Yayınevi, 1969, s.97 -101

¹³⁹ Ülmen, a.g.e., s.93-105

¹⁴⁰ Nicholas v. Gianaris, *Greece and Tukey Economic and Geopolitical Perspectives*, United States of American, 1988, s.28 Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara, Akis Yayınları, Mayıs 1971, s.121, Küçük, a.g.e, s.385, Gevgilili, a.g.e, s.59

3.2. Marshall Yardımı ve Avrupa İktisadi İşbirliği (OEEC)

Teşkilatına Katılım

Truman Doktrini Sovyetler' in doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altında bulunan Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngörmüştür. Ancak savaş sonrası dönemde tüm Avrupa ülkelerinin ekonomileri çökmüş, sosyal düzenleri sarsılmış olarak girmişlerdir. Bu dönemde baş gösteren siyasi hava içinde Sovyet Rusya'yı özellikle Avrupa için bir tehlike olarak gören ABD yöneticileri Avrupa'nın eski ekonomik ve sosyal bünyesine kavuşması ile bu tehlikelerin önüne geçilebileceğini düşünmüşlerdir.¹⁴¹

Savaştan sonra Avrupa ülkelerinde ekonomide bir canlılık toparlanma ve hatta kalkınma görülmemesinde Avrupa'nın iki büyük sanayi memleketi olan Fransa ve İtalya'da Moskova güdümlü komünist parti ve sendikaların çıkarttıkları genel grevlerin etkisi büyük olmuştur. Bu grevler her iki ülkenin ekonomilerini felce uğratarken diğer Avrupa ülkeleri de bundan etkilenmişlerdir. Özellikle Avrupa'da iktidarı zorlayan komünist partilerin varlığı ileri tarihlerde Avrupa'nın Rus egemenliği altına girmesine neden olmuş ve Amerika'nın menfaatlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Amerika batı Avrupa'nın bu ekonomik sıkıntılarına yardımcı olabilmek için Haziran 1945 ile Aralık 1946 dönemi arasında Avrupa'ya 15 milyar dolarlık bir yardımda bulunmuş ancak söz konusu yardım verimli olmayan alanlara harcanmıştır.¹⁴²

Görüldüğü gibi savaştan sonra yalnızca Sovyet tehdidi ile değil aynı zamanda ekonomik güçlüklerle de karşılaşmıştır. Böyle bir ortamda İkinci Dünya Savaşında tarafsız kalan ve elinde 243 milyon dolar altın ve döviz rezervi bulunan Türkiye ekonomisinin sarsılmayacağı beklenmiştir. Ancak o günün koşullarına göre pek fazla önemi olmayan bu stokla birlikte, savaşa girmediği halde savaş boyunca çok büyük bir ordunun silah altında tutulması Türk ekonomisinin yıpranmasına neden olmuştur.¹⁴³ İşte bu nedenle 1945 yılı sonlarında Türkiye ABD'den iktisadi yardım istemiş ancak ABD Türkiye'nin ekonomik bakımdan Yunanistan kadar güç durumda olmadığını belirtmiş, Dünya Bankası ile İhracat ve İthalat Bankasından sağlanacak ödünç para dışında Türkiye'ye ayrıca bir ekonomik yardım gerekli görülmemiştir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Duygu Sezer, *Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri* "Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, SBF Yayınları, 1987,s.439.

¹⁴² Armaoğlu, a.g.e.s.443

¹⁴³ Gönlübol, Ülmen, *Türk Dış Politikasının*....., s.153

¹⁴⁴ Gönlübol, Ülmen. "*Truman Doktrini ve Marshall Yardımı*" s.215

Avrupa'nın yeniden imarı konusunda formül arayışları içine giren dönemin ABD Dış İşleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesinde verdiği bir nutukta iktisadi olduğu kadar siyasi önemi bulunan formülün ana hatlarını açıklamıştır. Marshall' a göre..... "Avrupa'nın önümüzdeki üç veya dört yıl boyunca dışarıdan öncelikle Amerika'dan alacağı gıda ve diğer temel ürünlere olan ihtiyacı, şu andaki ödeme gücünden çok daha fazla olduğundan, önemli oranda yardım yapılmazsa çok büyük ekonomik, sosyal ve siyasi bozulmalarla karşı karşıya kalınacaktır. Çözüm bu kısır döngüyü kırarak Avrupa insanının hem kendi ülkesine hem de bir bütün olarak Avrupa'nın ekonomik geleceğine olan güveni tazelemekte yatmaktadır. Hem imalatçı, hem de çiftçi kendi ürünlerini para karşılığı verme ve alma istek ve imkanına sahip olmalıdır. Dünya çapındaki moral bozukluğu ile insanların umutsuzluklarından kaynaklanan rahatsızlıklar bir yana, Birleşik Devletler ekonomisinin ürünleri herkese açık olmalıdır. ABD'nin ekonomik ilişkilerin dünya çapında yeniden normalleşmesi için elinden gelen her türlü yardımı göstermesi zorunluluğu mantığın gereğidir; aksi takdirde hiç bir şekilde barış ve siyasi istikrarı temin edemeyiz..... Hükümetimizin ileride yapılabileceği yardımlar teskin edici basit önlemler değil, iyileştirici mahiyette olmalıdır. Eminim ki ABD hükümeti bu iyileşme sürecine katkıda bulunmak isteyen her hükümetle iş birliğine hazırdır. Ancak diğer ülkelerin düzelmesini engellemek isteyen hiç bir hükümet, bizden yardım beklemesin..... Açıktır ki ABD hükümeti durumu iyileştirmek ve Avrupa dünyasına ayağa kalkması için yardıma devam ederken, Avrupa ülkeleri de kendi aralarında mevcut durumun gerektirdiği anlaşmaları yapmalı ve hükümetimizin çabalarının etkili olabilmesi için üzerlerin düşeni yerine getirmelidir."¹⁴⁵

Görüldüğü gibi Marshall' a göre dünyanın siyasi sıhhatini kazanabilmesi ve barışın kurulabilmesi için öncelikle Avrupa'nın iktisadi sıhhatini kazanabilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Avrupa devletleri toplanmalı ve aralarında alacakları kararlarla ihtiyaçlarını tespit etmeli ABD yardımından nasıl yararlanacaklarını belirtmelidir. Bunun üzerine Fransa ve İngiltere'nin öncülüğü ile Dış İşleri Bakanları İspanya dışında bütün Avrupa ülkelerini Paris'te Avrupa'nın yeniden imarını formüle etmek için toplantıya çağırmıştır. Ancak Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri prensipte böyle bir programa karşı oldukları için bu daveti kabul etmemişlerdir.¹⁴⁶

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin ret cevaplarının ardından Fransa ve İngiltere'nin öncülüğünde Marshall' ın teklifini müzakere etmek için 12 Temmuz 1947'de

¹⁴⁵ Amerikan Basın ve Kültür Merkezi, ABD Haberleri Dergisi, "George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesinde Yaptığı Tarihi Konuşma"; Ankara, Kasım – Aralık, 1997,s.18-19.

¹⁴⁶ Devlet Bakanlığı, **Türkiye'de Marshall Planı**, Ankara, Güneş Matbaacılık T.A.O.1951, s..9.

Paris'te 16 Avrupa devletinin (Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Danimarka ve İsveç'in katılması ile gerçekleşen konferansta 22 Eylülde Amerika'ya sunulmak üzere bir Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı hazırlanmış ve bu çalışmalarla Avrupa Ekonomik İşbirliği'nin temelleri atılmıştır. Öte yandan oluşturulan bu program çerçevesinde ABD 3 Nisan 1948'de bir dış yardım kanunu çıkarmıştır.¹⁴⁷

Kanuna göre Marshall planı ile yapılacak yardımlar muhtelif şekillerde olacaktır. Her ülke için bu yardımların şekillerinin tayini Amerika'ya bırakılmıştır. Yapılacak bütün yardımın finansmanı, Export-İmport Bank nezdinde açılacak krediden ABD Başkanının talimatı dahilinde yürütülmesi gerekli görülmüştür. Yardımdan yararlanacak ülkelerin her birinin ABD ile karşılıklı birer anlaşma yapmaları şu hususları kabul ve taahhüt etmeleri zorunluluğu getirilmiştir.

“1. Zirai ve sınaî mahsullerin inkişafı,

2. Para değerinin istikrarı,

3. Gümrük duvarlarının indirilip mal ve hizmet mübadelesinin kolaylaştırılması.

4. Genel bir kalkınma için diğer devletlerle ortak bir planın yapılması.

5. Amerika'nın ihtiyacı olan malların Amerika'ya ihracında kolaylık veya yardım amacına uyularak bu malların diğer ülkeler lehine faydalanabilmesi için Amerika emrine amade bulundurulmasına,

6. Mal ve hizmetlerden yararlanabilecek memleketin kendi parası ile özel bir hesap açması ve bu tutarı kullanma şekil ve yerinin ABD başkanı ile o memleket arasında kararlaştırılması,

7. Yardım yapılan ülkenin kalkınmasının seyri ve yardımların kullanıldığı yerler hakkında ABD mercilerine her türlü bilginin verilmesi. Ayrıca üç aylık broşür ve bültenlerle ABD yardımının kullanılış şekil ve tarzlarının yayınlanması.

Eğer herhangi bir ülke yapılan bu anlaşmaya uymazsa yardımdan faydalanamayacaktır.”¹⁴⁸

Bu dış yardım kanununun çıkması üzerine 16 Avrupa devleti 16 Nisan 1948'de Marshall Yardımı paralelinde kredilerin kullanımını koordine edecek Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı OEEC kurulmuştur. Türkiye teşkilatın kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın amacı Avrupa'daki üye devletler arasında güçlü bir Avrupa yaratmak için ekonomik işbirliği sağlamaktır. OEEC üyesi ülkelerin kişilerin zamanla serbest dolaşımının sağlanmasını, mümkün olduğu ölçüde üye ülkeler

¹⁴⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.444., Gönübol, Ülmen. *Türk Dış Politikası...* s.219-220

¹⁴⁸ Orhan Oğuz, *Marshall Planı* (Konferans), İzmir 1951. s.7-8

arasında ticaretin geliştirilmesini, ödemelere ve ticarete getirilen kısıtlamaların kaldırılmasını, çok taraflı ödeme sisteminin faaliyete geçirilmesi ile tarifeler ve diğer ticareti kısıtlayıcı engellerin giderilmesi konusunda işbirliğinin gerçekleştirilmesini temel ilke olarak benimsemiştir. OEEC' nin üyeleri arasında dış ticareti engelleyici kısıtlamaların kaldırılmasında ve çok taraflı ticaret ve ödeme planlarının hazırlanmasında önemli katkıları olmuştur. Diğer bir deyişle 28 madde ve 7 ek protokolden oluşan OEEC ve Marshall planı çerçevesinde 1948 yılında durgun olan ticareti tanzim ve teşvik çarelerini aramıştır.¹⁴⁹

Batıda görülen bu olaylar, Truman doktrini ile gelişen Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni oluşmalara neden olmuştur. 12 Temmuz 1947'de yapılan Paris Konferansına 1947 Sanayi ve Kalkınma planı ile katılan (615 milyon dolarlık kredi talebi ele başvuran) Türkiye ile 16 Avrupa devletinin ekonomik durumlarını ayrı ayrı değerlendiren ABD' li uzmanlar Türkiye'ye iktisadi yardımın yapılmasına pek taraftar olmamışlardır. Bunun birinci neden Marshall planının belli bir ekonomik kalkınma programının finansmanı için değil savaşta yıkılmış Avrupa'nın yeniden imanı için hazırlanmış bir plan olduğu ileri sürülmüştür. İkinci nedeni ise Türkiye'nin savaştan askeri açıdan yıpranmış olarak çıktığı bunun içinde Truman doktrinine bağlı olarak askeri yardımda bulunduğu ancak ülkenin tarım, endüstri ve ekonomik şartlarının uygun koşullar altında ümit verici olduğu özellikle yabancı döviz ve altın bakımından durumunun kuvvetli olduğu görüşü ifade edilmiştir. Bu nedenle başlangıçta Marshall yardımı ile Avrupa devletlerine verilmesi düşünülen iktisadi yardımdan Türkiye'ye verilmemiş yerine sadece rüçhan hakkı tanınmıştır. Mart 1948'den itibaren bütün ülkeler makine ve teçhizat ithalatı ABD'den özel izin ile gerçekleştirilebilirlerken Türkiye'ye bu ithal hakkının tanınmış olması Türkiye açısından bir yardım sayılmıştır. Amerikalı uzmanların bu tutumu Türkiye'de geniş tepkiler yaratmış bazı çevrelerde ekonomik bakımdan yalnız bırakılan Türkiye'nin ileride politik bakımdan da yalnız bırakılabileceği korkusu yaygınlaşırken bazı çevreler ise Türkiye'nin Marshall yardımından faydalanmak istemesinin ekonomik kadar politik nedenlerinin olduğu özellikle komünizme karşı giriştiği mücadelenin bunu gerektirdiği görüşünü savunmuşlardır.¹⁵⁰

Kamu oyunda beliren bu tepkiler karşısında Türkiye Hükümeti doğrudan doğruya ABD hükümetine başvurmuş, Washington'un ekonomik yardım konusundaki düşüncelerini yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Marshall planı çerçevesindeki yardımlardan faydalanmak için yapılan çalışmaların gerçek durumu yansıtmadığı Türkiye hükümetinin mali durumunun bu yardıma ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Türkiye

¹⁴⁹ Rıdvan Karlık, *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Birleşmeler*, İstanbul Bilim Teknik Yayınevi, Nisan 1990. s.3, Oğuz, a.g.e. s.9-10

¹⁵⁰ Sezer, a.g.e., s.439-443. Gönübol, Ülmen. a.g.e., s.215-222

hükümetinin bu teşebbüsleri üzerine konuyu bir daha ele alan ABD hükümeti Türkiye'ye yapılan askeri yardımın umulan ekonomik ferahlamayı yaratmadığını görmüş, bunun üzerine ABD ile 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye'nin sürekli ısrarı sonucunda Türkiye'yi Marshall Planı'nın içine almaya olanak tanıyan ekonomik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. T.B.M.M.' ce 5253 sayılı kanunla 8 Temmuzda onaylanarak 13 Temmuz 1948 tarih ve 6956 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren söz konusu anlaşma Türkiye'ye Marshall yardımından yararlanma olanağı sağladığı gibi İkinci Dünya Savaşının bitimine kısa bir süre kala müttefiklerden yana savaşa katılmış olan Türkiye'yi "hür dünya" olarak tanınan Batı dünyasına fiilen sokan tarihi bir anlaşma olmuştur. Nitekim anlaşmada yer alan maddeler Türkiye ile ABD arasındaki ilişkinin niteliğini gösteren i bir belge olması açısından önemlidir.¹⁵¹

4 Temmuz 1948 tarihli anlaşma, anlaşmaya katılan diğer ülkelerle ABD arasında yapılan anlaşmalara tamamen uygundur. Anlaşma hükümlerine göre Türkiye Avrupa İktisadi İşbirliği sözleşmesi amaçlarına uygun olarak hareket edecek ve ABD de bu husustaki kanunların izni oranında Türkiye'ye yardımda bulunacaktır. Yine anlaşmada Türkiye ECA (İktisadi İşbirliği İdaresi) ¹⁵² temsilcilerinin Türkiye'de görev yapmalarını temin etmeyi ve bunlara diplomatik muafiyet tanımayı kabul etmiştir Marshall planı çerçevesinde gerek Türkiye'ye gerekse diğer ülkelere yapılan Amerikan yardımları mahiyetleri itibariyle direkt, endirekt ve teknik yardımlar olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır.¹⁵³

Direkt yardımlar (direct ard) ABD'nin doğrudan doğruya dolar olarak yaptığı yardımlardır ki bu da ikraz, hibe ve şarta bağlı yardımlar olarak üç şekilde verilmiştir.

İkraz da, yardım gören ülke faydalandığı bu krediyi ABD'ye borçlanmakta ve onu muayyen taksitlerde ödemektedir. Türkiye ABD ile yaptığı anlaşma sonucunda borcun ödenmesine 1952 Temmuzundan itibaren başlamıştır.

Hibe ABD'nin ivazsız olarak yaptığı ve tekrar iade edilmeyen yardımlardır. Ancak hibe şeklinde yardım gören her ülke bu yardımlarda memlekete getirilen malların karşılığını kendi milli parasıyla "*karşılık paralar*" ismi verilen özel bir banka hesabında bloke etmek zorunluluğu söz konusu olmuştur. Bu yardımlar ECA'nın izniyle kamu yararına uygun işlerde kullanılacaktır.

Şarta bağlı yardımda ise bir ülkenin ABD'den yardım görebilmesi için diğer ülkeye tiraj hakları mukabilinde belirli miktarda mal ihraç etmesi gerekmektedir ki, o

¹⁵¹ Mortan, a.g.e.,s.30. Bakınız Ek III

¹⁵² ECA: Marshall planını yürütmek için Amerikan Kongresinin 3 Nisan 1948'de kabul ettiği Dış Yardım Kanunu ile merkezi Washington'da olmak üzere kurulmuş olan yardım işleri ile görevli yardım miktarını tespit eden teşkilattır.

¹⁵³ Devlet Bakanlığı, a.g.e. s.16-18. Oğuz, a.g.e. s.11-14.

zaman ABD, ihracatçı ülkeye ihraç ettiği mal bedeli karşılığında şarta bağlı yardımla ödemektedir.

Tablo : 10 Haziran 1951 Yılı Sonuna Kadar Türkiye'ye Yapılan Direk Yardımlar ve Dönemleri

Dönemler	İkraz (Dolar)	Hibe (Dolar)	Şarta Bağlı (Dolar)	Toplam (Dolar)
1948-1949	38.000.000	1.200.000	9.800.000	49.000.000
1949-1950	35.000.000	16.000.000	7.500.000	58.500.000
1950-1951	-	45.000.000	-	45.000.000
Toplam	73.000.000	62.200.000	17.300.000	152.000.000

Kaynak : Devlet Bakanlığı, a.g.e., s.18

Görüldüğü gibi 1948-1951 yılları arasında yardımda en yüksek payı ikraz oluştururken, 1950-1951 dönemindeki yardımların tamamı hibe şeklinde olmuştur.

Toplam 152 milyon 500 bin dolar olan direk yardım tutarınının 73 milyonu ikraz, 62 milyon doları hibe, 17 milyon doları ise şartı bağlı olmuştur.

Endirekt yardım ise katılan ülkelerin birbirleri arasında yapacakları ithalat ve mubayaaları karşılamak üzere sağlanan yardımlardır ki binin en güzel örneği tiraj hakkıdır. Tiraj hakkı Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki ticari ilişkileri geliştirmek için düşünülmüştür. Tiraj işbirliğine dahil her Avrupa ülkesinin diğerleriyle olan umumi tediye muvazenelerini araştırma sonucunda arada lehte açık yani aktivite olduğunda aktif vaziyette bulunanın pasif olana bu açığı kapatacak miktarda kendi milli parasıyla kendi piyasası üzerinde bir ödeme kuvveti tanınması açık aleyhte ise yani pasif bulunduğu durumda ise kendisine aktif olan ülkede bu açığı kapatacak oranda o ülkenin parasıyla o piyasada kullanılacak bir iştirak ve tediye kudreti sağlaması demektir.

Tiraj şeklinde yapılan endirekt yardımlar Avrupa Tediye Birliğinin kurulmasından sonra kota, başlangıç kredisi ve hususi yardımlar şeklinde yapılmaya başlamıştır.¹⁵⁴

Marshall planına katılan ülkelerle yapılan ikili anlaşmalardan sonra 1948-1949 ve 1949-50 dönemlerinde Türkiye'ye tanınan ve Türkiye'nin diğer üye ülkelere tanımış olduğu tiraj haklarının miktarları şöyledir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Devlet Bakanlığı, a.g.e. s.19.

¹⁵⁵ Devlet Bakanlığı, a.g.e. s.20-21.

Tablo : 11 1948-1949 Döneminde Türkiye'ye Tanınan Tiraj Hakları

ÜLKELER	TANINAN TİRAJ HAKKI (Dolar)	KULLANILAN TİRAJ (Dolar)	TOPLAM (Dolar)
Belçika	2.000.000	2.000.000	-
İtalya	5.000.000.	2.515.000	2.485.000
Hollanda	800.000	580.000	214.000
İngiltere	8.000.000	8.000.000	-
İsveç	1.000.000	1.000.000	-
Toplam	16.800.000	14.101.000	2.695.000

Kaynak : Devlet Bakanlığı a.g.e., s.120

Tablo : 12 1948-1949 Döneminde Türkiye'nin Tanıdığı Tiraj Hakları

ÜLKELER	TANIDIĞIMIZ TİRAJ HAKLARI (Dolar)	KULLANILAN TİRAJ (Dolar)	TOPLAM (Dolar)
Almanya	13.500.000	6.778.000	6.722.000
Danimarka	1.500.000	700.000	800.000
Yunanistan	12.300.000	12.300.000	-
Norveç	500.000	84.000	416.000
Toplam	27.800.000	19.845.000	7.538.000

Kaynak : Devlet Bakanlığı a.g.e., s.20

Tablo : 13 1949-1950 Döneminde Türkiye'nin Tanıdığı Tiraj Hakları

ÜLKELER	TANINAN TİRAJ HAKLARI	KULLANILAN TİRAJ HAKLARI
Almanya	14.722.000	14.722.000
Avusturya	1.000.000	1.000.000
Belçika	5.123.000	5.123.000
Danimarka	2.850.000	2.850.000
Fransa	7.000.000	7.000.000
İtalya	6.248.000	6.248.000
Hollanda	5.926.000	5.926.000
Norveç	468.000	468.000
İngiltere	28.648.000	28.648.000
İsveç	2.200.000	2.200.000
Toplam	74.221.000	74.221.000

Kaynak : Devlet Bakanlığı a.g.e., s.21

Tablo : 14 1949-1950 Döneminde Türkiye'nin Tanıdığı Tiraj Hakları

ÜLKELER	TANIDIĞIMIZ TİRAJ HAKKI (Dolar)	KULLANDIKLARI (Dolar)
Almanya	6.722.000	6.722.000
Yunanistan	8.000.000	7.503.000
Toplam	14.722.000	14.225.000

Kaynak : Devlet Bakanlığı a.g.e., s.21

Plan dahilinde Amerikan yardımının üçüncü kısmını ise teknik yardım "technical assistance" oluşturmuştur. Bu yardım A tipi (ABD'ye eleman gönderilmesi, ABD'den uzman ya da müşavir gönderilmesi) B tipi (teknik malzeme temini ve iktisadi sınai, zirai sahalarda karşılaşılan teknik engellerin barış yoluyla çözümlenmesi şeklinde olmuştur. Teknik yardımın miktarı söz konusu alandaki bilgiye olan ihtiyacın şiddete göre farklılık göstermiştir. Konulara göre bazen A tipi, bazen de B tipi yardımlar tercih edilmiştir. Belirli alanlarda ise her iki tipten de faydalanılmıştır. Ancak A tipi ve B tipi projelerden yararlanma imkanının olmadığı durumlarda ise gerekli bilgiler Amerika, Kanada ve diğer Avrupa ülkelerinden temin edilerek ilgililere ulaştırılmıştır.

Tablo : 15 Başlangıçtan 31.12.1951 Tarihine Kadar Tahakkuk Ettirilmiş Olan Teknik Yardım Projeleri

A Tipi Projeler

Mevzu	Amerika'ya Gönderilen Eleman Adeti	Tahsis Miktarı \$
İstatistik stajı	10	33.200
Hidroelektrik etüdü	2	7.510
Suişleri stajyerleri	4	17.760
Tarım stajyerleri	25	93.740
Kömür mühendislerinin etüd ve stajları	18	33.080
Tarım etüdü	2	8.550
Sivil havacılık stajı	16 (5Kişi gitti)	21.760
Meteoroloji stajı	14	97.750
Orman stajı	5	24.100

Hayvan beslemesi stajı	2	3.600
Telefon mühendislerinin stajı	20	41.000
Toprak idaresi stajı	2	4.300
Karayolları stajı	24	79.940
Sünerbank mühendis ve teknisyenlerinin stajı	16	50.000
Elektrikçilik stajı	4	29.847
Maliye stajı	5	64.350
Lokomotif bakım işleri	2	1.513
Karayolları seyrü-seferi stajı	2	2.500
Mülki idarecilik stajı	5	60.000
Brusellos hastalığı stajı	2	500
Kasaplık hayvan tali maddeleri	2	1.700
Masaçuset Teknoloji Enstitüsü seminerlerine iştirak	2	1.300
Bakır izabe stajı	2	2.465
Meteoroloji stajı	2	11.000
Tarım idarecileri stajı	16 (Henüz gitmedi)	31.500
Tarım işleri stajı	45 (Henüz gitmedi)	187.000
Ev ekonomisi stajı	2 (Henüz gitmedi)	6.560
Karayolları mühendislerinin stajı	14 (Henüz gitmedi)	78.000
Askeri mühimmat depolarının ziyareti	2	1.100
Arazi mülkiyeti konferansı	2	4.000
Çiftlik idaresi	1	1.100
Elektrik işleri idareciliği stajı	5 (Henüz gitmedi)	21.250
Karayolları malzemesi kullanışı	1	750
Karayolları seyrüseferi stajı	1 (Henüz gitmedi)	13.950
Beynelmillel tedavi işleri	1 (Henüz gitmedi)	1.230

B Tipi Projeler

Mevzu	Amerika'ya Gönderilen eleman adeti	Tahsis Miktarı \$
Tuz istihsalı	2	10.000
Demiryolları	6	197.500
Maliyecilik etüdü	1	2.645
Kurşun madeni	1	7.100
Çelik uzmanı	1	15.000
İstatistik	3	65.750
Büyük Menderes vadisi etüdü	9	159.800
Su işleri etüdü	2	25.000
Şehir planlama etüdü	3	16.000
Et endüstrisi	3	78.600
Denizyolları idareciliği	10	384.878
Havayolları işletme ve bakımı	2	41.400
Sosyal sigortalar	1	5.300
Tarım müşavirleri	8	241.600
Madencilik muhasebesi	1	9.200
Gediz barajı etüdü	1	11.200
Mali teşkilat uzmanları	2	16.000
Melez mısır etüdü	1	5.200
Veteriner çalışmaları	5	17.500
Telefon uzmanları	7	92.000
Bakır madeni uzmanları	4	64.525
Gediz barajı kontrolü	3	9.200
Meriç nehrinin ıslahı	Firma	80.000
İskan müşaviri	1	26.500
İnsan kaynaklarının kullanılışı	1	13.800

Amerikalı sekreter ve daktilolar	8	25.400
Maden elektrik işleri mütchassısı	1	11.000
Hava Kurumu fabrikalarının etüdü	2	12.000
Tarım Uzmanları	15	170.000
Şeker kamışı tecrübeleri	(Henüz gelmedi)	4.700
Demiryolları Dispeçing işleri	(Henüz gelmedi)	35.750
Yeşilirmak vadisi etüdü	(Henüz gelmedi)	160.000
Demiryolları daire muamelatı	(Henüz gelmedi)	8.500
Demiryolları iş kıymetlendirilmesi etüdü	(Henüz gelmedi)	58.410
Demiryolları atölye randımanı	(Henüz gelmedi)	54.410
İskenderun limanı etüdü	(Henüz gelmedi)	7.500

Kaynak : Devlet Bakanlığı a.g.e., s.32-33

Marshall planı çerçevesinde yapılan bu A ve B tipi teknik yardımların dışında Avrupa iktisadi işbirliği Teşkilatı OECE'nin teşkilata üye ülkelerin kalkınmalarını sağlamak amacı ile de teknik bir yardım söz konusu olmuştur. Bunun amacı teknik bakımdan ileri durumda olan ülkelerde inceleme yapılarak, zayıf olan ülkeleri bu seviyeye getirmek ve refahı artırmaktır. Bu yardım projesi çerçevesinde üye ülkelerin eksperlerinin Amerika ve Avrupa ülkelerinde incelemeler yapması ve incelemeler sonucunda hazırladıkları raporlar doğrultusunda üye ülkelerin birbirlerini teorik açıdan destekleme imkanı tanınmıştır. Nitekim 1951 yılına kadar Türkiye'den daha çok ABD'ye olmak üzere 33 eksper sanayi projeleri için Avrupa ülkelerine gönderilmiştir.

Bretton Woods anlaşmasıyla kurulan Dünya Bankası ve IMF'nin başaramayacakları ağır bir sorumluluk olan Marshall planına bağlı olarak, Amerika Birleşik Devletleri tarafından Avrupa'ya yapılan ekonomik yardımlar ¹⁵⁶ 1952 yazına kadar sürmüş, 1948 yılında yapılan Avrupa Ekonomik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde ABD, Türkiye'ye değişik isimler altında ekonomik yardım yapmaya devam etmiştir. Özellikle 1950 yılından sonra gerek iç gerekse dış ekonomik politikalarında liberal fikirlerin etkisiyle ekonomik yardımların nitelik ve boyutunda önemli ölçüde değişmeler gözlenmiştir.

¹⁵⁶ Refii Şükrü Suvla, "Türkiye ve Marshal Planı" (1), İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Ekim 1948-Temmuz 1949 No: 1-4. s.148-149.

4- Liberal Yönelime Ortam Hazırlayan 1948 Türkiye İktisat Kongresi ¹⁵⁷

1946 yılından itibaren devletçiliğin iktisadi gelişmeye engel olmasının anlaşılması üzerine devletçiliğin özel girişimin önüne koyduğu bütün engelleri kaldırmak ve tüm ekonomiyi özel girişimin kontrolüne almak eğilimi baş göstermiştir. İşte bu eğilimlerden en önemlisi 22-27 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresidir.

İstanbul iş çevrelerinin girişimi ile gerçekleşen kongrenin resmi niteliğinin olmaması ve iktidar çevrelerinin onayından yoksun olması nedeni ile fazlaca önemsenmemiştir. Fakat kongrenin devlet güdümünde yapılmamış olması onun 1923 yılında gerçekleşen iktisat kongresinden ayıran önemli bir özelliği olmuştur.

Ülkenin güncel ekonomik sorunlarını ülke genelinde incelemek amacıyla yapılan Türkiye İktisat Kongresinin toplanma kararı 29 Haziran 1948'de İstanbul Tüccar Derneği yönetim kurulu tarafından alınmıştır. (İstanbul Tüccar Derneği Ocak 1947'de İstanbullu işadamları tarafından kurulmuştur. Hükümet denetiminde olmayan dernek devletçiliği ülkenin ekonomik gelişme eksikliğinden sorumlu tutmuştur.) Ardından Kongrenin tertip ve idaresi için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası (Hüsni Arsan), İstanbul Bölge Sanayi Birliği (Cudi Birtek) Türkiye İktisatçılar Derneği (Refii Suvla), İstanbul Tüccar Derneği (Ahmet Hamdi Başar), Türkiye Ekonomi Kurumu (Prof. Dr. Muslis Efe) temsilcilerinden oluşan bir tertip komitesi düzenlenmiş ancak kongrenin gerçekleşmesinde yasal ve yönetsel sorumluluğu en fazla İstanbul Tüccar Derneği omuzlamıştır.

22 Kasım 1948 günü, açılan kongreye İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Borsası, meslek heyetleri üyeleri, oda ve borsa genel sekreterleri, İstanbul Bölge Sanayi Birliği idare heyeti ve zümre heyetleri üyeleri, birlik genel sekreteri, İstanbul Tüccar Derneği asli üyeleri ve ihtisas komisyonu üyeleri, Türkiye İktisatçılar Derneği ve Türk Ekonomi Kurumu asli üyeleri, İstanbul İhracatçılar Birliği idare heyeti üyeleri ve birlik genel sekreterliği, Türkiye Tütüncüler Birliği, Kumaş Manifatura Tüccarları Birliği, Nakliyeciler Derneği, Türk Armatörler Birliği ve diğer serbest meslek kuruluşları, Esnaf Odası ve Dernekleri, işçi sendikaları, Ankara, İzmir ve diğer kentlerdeki ticaret ve sanayi odaları, borsalar, sanayi birlikleri, ihracatçı birlikleri, kooperatif birliği, bankalar, sigorta şirketleri, Tarış, Fındık ve benzeri diğer üretim ve satış kooperatifleri birlikleri, üniversite ve yüksek okullardaki maliye ve ekonomi kürsü dersleri öğretim üyeleri, günlük gazetelerle meslek dergilerinin baş yazarları, kongre tertip komitesince davet edilen diğer kişiler, ayrıca ticaret, ekonomi, tarım, maliye, gümrük ve tekel, ulaştırma, bayındırlık, deniz ve havayolları ile kitler temsilcisi ve gözlemci düzeyinde çağrılmışlardır.

¹⁵⁷ Bu başlık altında verilen bilgilerde büyük ölçüde, Kemal Kılıçdaroğlu, **1948, Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Basım Yayın Şube Müdürlüğü 1997 isimli kitabından faydalanılmıştır.

Türkiye'nin iktisadi kalkınması için ne gibi tedbirler alınması gerektiği yönündeki kongrenin gündemini;

- a) Devletçilik ve devlet müdahalesi,
- b) Dış Ticaret Rejimi,
- c) Vergi reformu oluşturmuştur.

Gündemdeki bu konular çerçevesinde oluşturulmuş olan üç ayrı komisyon bu alandaki görüşlerini bildirmişlerdir. Devletçilik ve devlet müdahalesi konusunda tebliğ sunanlar arasında Ahmet Hamdi Başar, Feridun Engin, Muhlis Efe, Hazım Atıf Kuyucak, Mustafa Elmalı, Cihan İren, Tahir Atansoy, Şevki Göklevent, Ömer Celal Sarç, Tekin Alp, Ahmet Ali Özeken, Şerif Nuri İlkmen, Kemal Tosun, İstanbul Tüccar Derneği, Tahsin Demiray, Ahmet Ziya Haznedar, Osman Şakar, Akil Koyuncu, Zeki Kadirbeyoğlu, Çorum İli Ticaret ve Sanayi Odası, Hamit Ataç yer almıştır.

Vergi reformu konusunda tebliğ sunanlar Ahmet Hamdi Başar, İsmet Alkan, Tahir Atansoy, İstanbul Bölge Sanayi Birliği, İzmir Bölge Sanayi Birliği, Hüsnü Himmetoğlu, Aziz Balkanlı, İstanbul Tüccar Derneği, Memduh Yaşa, Nazif Tekinkaya, F.Nevmark, Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası ile Tahsin Demiray iken.

kongrede dış ticaret konusunda tebliğ sunanlar arasında İstanbul Tüccar Derneği, Refii Şükrü Suvla, Neşat Nalbantoğlu, Aslan Tufan Yazman, Mustafa Elmalı, Mithat Karagülle, Tahir Atansoy, Necmi Gürdemirel, Hilmi Barlas ve Hüseyin Şakar vardır

Devletçilik konusunu inceleyen ilk komisyonun sunduğu tebliğlerde Ahmet Hamdi Başar devletin iktisadi faaliyetlere ön ayak olmak ve onları yaymak şeklindeki görevini tamamlamış olduğunu, artık devlet kapitalizminin hiç bir şekilde devam edemeyeceğini belirtmiştir. Feridun Engin ise devletçilik rejiminin karşılaştığı güçlükleri ve bu rejimin doğurduğu devlet işletmelerinin fayda ve zararlarını incelemiş ayrıca özel teşebbüs noksanlıklarına değinmiştir.

Komisyon Türkiye'de nazari ölçülere göre devletçilikle uygulamadaki devletçilik arasındaki farklılıklara değinmiş, devletçilik siyasetinin vasıfları üzerinde durmuş, devletin yapacağı işlerle özel sektörün yapacağı işlerin neler olduğu konusunda açıklık getirilmiştir. Diğer bir deyişle, devletçilik ve devlet müdahalesinin ne olduğu, devletçiliğin sınırının ferdin yapamadığı işi devletin yapması gerektiği anlayışının tam yerine getirilmediği ferdi teşebbüs hamlelerinin dahi devletleştirildiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca komisyonda devletçi politikaların beraberinde getirdiği olumsuz durumların ıslahı konusunda çareler öne sürülmüştür ki bunlardan en ilgi çekici olanı Sümerbank fabrikalarının anonim şirketler haline getirilmesi isteğidir.

Ancak komisyonda bunların dışında Cihat İren gibi Türkiye'nin iktisadi kalkınma hareketlerinin yine devletçilikle gerçekleşeceğine inanan görüşler yer almış Türkiye'de devletçiliğin günün şartlarına göre yeni prensiplere yeni esaslara dayanması gerektiği umumi hizmet niteliğinde işlerin devlet vasıtasıyla yürütülmesi üzerinde durulmuştur. Dünyanın hiç bir yerinde tam bir liberalizmin olmadığı siyasi, içtimai ve sosyal konularda devlet zorunlu olduğu gibi iktisadi konularda da devletin müdahalesine gerek duyulduğu yolunda görüşler olmuştur.

Vergi konusunda sunulan tebliğlerde vasıtalı vergilerin azaltılması ve vasıtasız vergilerin çoğaltılması özellikle kazanç vergisi ile gelir vergisi arasındaki farklılıklar ve vergi reformuyla uygulanacak gelir vergisinin sağlayacağı yararlar ele alınmıştır. Vergi mevzuatının iktisadi ihtiyaçlara göre ayarlanması gerektiği, ancak vergi reformu içinde ele alınan gelir vergisi ile ilgili tasarının nazarı esaslarla zıtlık gösterdiğine değinilmiştir. Türkiye'deki vergi sisteminde verimliliğin amaç olarak değil, araç olarak dikkate alınmasının üzerinde durulmuştur.

Özellikle Ahmet Hamdi Başar modern vergi sistemini ele almış, modern vergilerin Türkiye'de uygulanabilmesinin temel şartının bunu yapabilecek yetişmiş eleman gücüne, modern iktisadi büyüme ve demokratik hürriyetin varlığına bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu arada yapılacak olan vergi reformunun vergi tabanını genişletici, uygulanması kolay, adaletli, mükellefe zarar verici olmaması gerektiği ele alınmış ve vergilendirmede asgari geçim haddinin olması gerektiği belirtilmiştir. Esaslı bir vergi reformunun rasyonel bir vergi politikası ile sağlanabileceği bunun da ancak gerek hazinenin menfaatleri, gerekse mükelleflerin menfaatleri arasında vergi bakımından söz konusu olan zıtlıkların ortadan kaldırılması ile gerçekleşebileceği ifade edilmiştir.

Dış ticaret konusunu ele alan komisyonun sunduğu tebliğlerde özellikle İstanbul Tüccar Derneğinin tebliğinde dış ticaret rejimi eleştirilmiş, 7 Eylül kararlarından sonra dış ticaret politikasında hakim olan bir çeşit serbest rejimin tehlike işaretleri verdiği, bu nedenle dış ticaret politikasının yeni esaslara göre düzeltilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunun dışında ekonomide yeni bir devalüasyona gerek olmadığı, hem dolara hem de İngiliz Sterlinine aynı resmi değerin verilmesinin dış ticarete büyük bir tıkanmaya neden olacağı, diğer bir deyişle dış ödemelerde değerleri farklı dövizleri resmi rayıçlarıyla aynı değerdeymiş gibi işleme tabi tutulmasının tehlikeleri belirtilmiştir.

Komisyonun tebliğlerinde dış ticaretin amacının ne olduğu incelenmiş, ihracat, ithalat ve milli istihsal arasında kuvvetli bağların olduğu açıklanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin içinde bulunduğu mevcut ekonomik şartların serbest ticaret ve döviz isteminin uygulanmasına uygun olmadığı belirtilmiştir.

Türkiye'nin ihracatında madeni kaynakların payının azaltılması gerektiği, bunun yerine malul ihracının yapılmasının uygun olduğu, madeni kaynakların ihracına dayalı iktisat politikalarına karşı oldukları üzerinde durulmuştur. Bu arada dış ticaret alanında mesleki eğitim görmüş tüccar nesli yetiştirmek gerektiği, böylece ihraç mallarının yabancı eller yolu ile dünya piyasalarında dolaşması yerine eğitilmiş genç tüccarlar aracılığı ile satılması imkanının doğacağı belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi kongrede daha önce gündemi belirlenen devletçilik, dış ticaret ve vergi reformu konularında her üç komisyonun çalışmaları sonucunda hazırlanan raporlar kongrede tartışılmış ve sonunda oya sunularak bu konularda bazı kararlar alınmıştır. Ancak bunlardan devletçilik ve dış ticaret komisyonlarının raporları aynen ve oybirliğine yakın bir çoğunlukla kabul edilirken, vergi komisyonunun raporu oylama sırasında kargaşaya neden olmuş, Başkan raporun yeterince açık olmadığı gerekçesiyle yeniden komisyona gönderilmesini önermiştir. Sonunda bu öneride oylanarak benimsenmiştir.

Devletçiliğin yeni yaklaşımına pek ılımlı bakmayan CHP kongreden çekilmiş, hatta engelleme girişimlerinde bulunmuştur. Aslında o yıllarda CHP saflarında da benzer görüşler hakim olmasına rağmen, devletçiliğin bu denli kısa bir süre içinde gündem dışı bırakılması parti yöneticilerini rahatsız etmiştir.¹⁵⁸

Fakat bütün bu tepkilere rağmen 1948 İktisat Kongresinde alınan kararlar 1950 yılından sonra izlenen iktisat politikalarında etkin bir rol oynamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Zafer Toprak, "Umutulan Kongre 1948 Türkiye İktisat Kongresi" *İktisat Dergisi*, Haziran- Temmuz 1982, Sayı 211-212, s. 40-42.

¹⁵⁹ Kararlar için Bakınız EK.IV

III. BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİDARA GELİŞ NEDENLERİ 1950-1960 YILLARI

1-DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİDARA GELİŞİNİN SİYASİ SOSYAL VE EKONOMİK NEDENLERİ

CHP'nin devletçilik ilkesine ve CHP hükümetinin izlediği ekonomi politikalarına yönelik olarak DP'nin muhalefetini önlemek amacıyla oluşturulan; ve CHP'yi parçalamaktan kurtaran liberal politikalar kısa bir süre sonra hem DP tarafından (yeterince liberal olmadığı için) hem de CHP tarafından (gereğinden fazla tavizkar olduğu gerekçesiyle) eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle doğal ihtiyaç maddelerinde görülen darlık yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve bakanlara kadar ulaşan yolsuzluklar hükümeti güç bir duruma sokmuştur.¹

Bu durum karşısında Hasan Saka bazı bakanlıkları değiştirmek amacıyla 8 Haziran 1948 tarihinde istifa etmiş ve 9 Haziran' da ikinci Hasan Saka Hükümeti kurulmuştur. Bakan değişiklikleri yapılarak kurulan hükümet, 18 Haziran' da güven oyu alarak faaliyetlerine başlamıştır. Eskisinden farklı olmayan hükümet programında ki en önemli gelişim, seçim yasasında değişiklik yapılarak gizli oy-açık sayım ilkesinin kabul edilmesidir. Hükümet , yaklaşan ara seçimlerde vatandaşların oylarını serbestçe kullanabilmelerine ve sonucuna güvenle bakabilecekleri bir tarzda gerçekleşmesine önem vermiştir.²

Siyasal süreç içerisinde CHP saflarında yaşanan bu gelişmelerin dışında gerek 12 Temmuz Beyannamesi'nin gerekse CHP'nin 7. Büyük kurultayının Türkiye'nin çok partili siyasal hayatında yeni gelişmelerin doğmasına büyük etkileri olmuştur. Özellikle İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi sadece CHP'de değil DP'de de ciddi sarsıntılar doğurmuş; ikinci büyük kongreye kadar süren bu çalkantılar demokratların yeni bir parti kurmasına yol açacak kadar vahim olmuştur.³

Beyannameden yana olanlar *"Bugünkü şartlar içinde herkes DP'ye girmeye cesaret edemiyor. Kimseden kahraman olmasını isteyemeyiz. Bugün partimize, bilhassa fikirlerinden yararlanacağımız insanlar uzak durmaktadır. Böyle bir beyanname bu*

¹ Cemil Koçak, *"Siyasal Tarih 1908-1980-" Çağdaş Türkiye 1908-1980, Türkiye Tarihi 4*, Yayın Yön: Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi , Ekim 1995, s.150

² Kazım Öztürk, *T.C. Hükümet Programları*, İstanbul, Baha Matbaası ,1968, s.328, Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.186

³ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temelleri*, İstanbul, Afa Yayınları, Ekim 1996, s.178, Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Kitapevi, 1990, s.33

kıymetleri kazanmamıza yardım eder....” şeklinde ifade ederlerken aykırı fikri savunanlar ise “İsmet İnönü Devlet Başkanlığı ve Halk Partisinin Genel Başkanlığı yerini kaybetmeden demokrasi oynamak istiyor.. Bugüne kadar üzerimizde çeşitli baskı ve yıldırma metotlarını denedi muvaffak olamadı. Şimdi güler yüzle bizi nüfuzu altına almaya çalışıyor. Bir insan hem milli şef olur hem de samimi olarak demokrasiyi nasıl isteyebilir. Bu akla ve eşyanın tabiatına aykırı bir düşüncedir. Bugün genel kurulumuzda başlayan şu tartışmalar bile karşı tarafın gayesinde muvaffak olma yolunda olduğunu bize göstermiyor mu?...” şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir. ⁴

Aslında kuruluşundan itibaren DP içinde iktidar partisi CHP'ye karşı izlenmesi gereken siyasal mücadele anlayışından doğan bir takım uyuşmazlıklar mevcut olmuş ve

bu uyuşmazlık özellikle DP kurucu kadrosu ile DP örgütü arasında kendini açığa vurmuştur. DP kurucu kadrosu CHP'ye karşı daha ılımlı ve dengeli bir siyaset izlenmesinden yana olmasına rağmen; DP örgütü merkezin iktidara karşı daha sert bir politika izlenmesinden yana olmuştur. ⁵

Ancak DP'deki parçalanmayı hızlandıran asıl önemli olay, İnönü'nün değişik illerde yaptığı gezi sonrasında olmuştur. Bu gezide, parti farkı gözetmeksizin çeşitli temaslarda bulunan İnönü'nün bu kararı DP tarafından partiler dışında kalmak şeklinde yorumlanmıştır. Fakat İnönü'nün CHP kurultayında tekrar parti genel başkanlığına gelmesi bir kısım demokratlar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bir diğer iddiaya göre İnönü'nün yaptığı bu gezide Nuri Özsan' a partiler arası ilişkilerin yumuşayabilmesi için DP içindeki aşırıların (Kenan Önder, Sadık Aldoğan, Yusuf Kemal Tengirşerk, Ahmet Tahtakılıç'ın) tasfiye edilmesini istemesi DP içindeki parçalanmayı daha da kamçulamış, iktidar muhalefet ayırımına ek olarak muhalefet içinde ikinci bir ayırım doğurmuştur. ⁶

Kenan Önder grubu olarak bilinen bu kişiler, parti disiplinine uzun süre bağlı kalabilecek yapıda olmayan iktidar ve muhalefet arasındaki yumuşamayı muvazaa olarak niteleyip kuruculara cephe almış kişilerdir. Genel görüşleri itibariyle liberal olmalarına rağmen Halk partililere karşı militanca hareket etmişlerdir.Öyleki DP tarafından imzalanan 12 Temmuz beyannamesi halk partisine mutlak muhalefet olan bu grubu oldukça tedirgin etmiştir. ⁷

⁴ İsmet Bozbağ, **Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayını, 1986, s.85-91

⁵ Cemil Koçak, **a.g.m.**, s.150-151

⁶ Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Partinin Kurucuları Bu Davanın Adamı Değillerdir**, Ankara, Yeni Matbaa, 20 Haziran 1949, s.23 - 24

⁷ Kemal Karpat,**a.g.e.**, s.183

İşte Kenan Önder Grubunun parti içinde gelişen bu muhalif hareketleri parti yönetimini oldukça rahatsız etmeye başlamıştır. Siyasi hayata ilk kez DP'de başlamış olanlarla eski CHP' liler arasındaki mücadele şekline dönüşen bu çatışma sonucunda Kenan Önder' in komünist ve partiyi parçalamak niyetinde olduğu görüşünün yaygınlaşması üzerine Önder önce İstanbul il başkanlığından bir süre sonra 16.01.1948'de DP'den istifa etmek zorunda kalmıştır.⁸

Mevcut bu hava içersinde aralık ayında hükümetin Meclis' e teklif ettiği milletvekili maaşlarına uygulanacak zam konusundaki görüşmeler DP içindeki gruplaşmayı iyice perçinlemiştir. Hükümetin bu teklifine karşı aleyhte ve lehte oy kullanan demokratlara rağmen teklif CHP'nin oylarıyla kabul edilmiştir. Demokrat Parti içersinde bu karar karşısında yaşamakta olan muhalefeti önlemek amacıyla DP merkez komitesi, maaş farklarının parti merkezine devir edilmesine karar vererek doğabilecek tartışmaları önlemek istemiştir.⁹

Bu arada Kenan Önder yanlısı milletvekillerinin oluşturduğu meclis grubu yönetim kurulu seçimlerini yenilemiş ve Kenan Önder ve Fuat Köprülü arasında kişisel sürdürmeden dolayı Fuat Köprülü başkan vekilliğinden indirilerek yerine Hulusi Demirel, grup başkanlığına ise Celal Bayar getirilmiştir. Merkez komitesinde ağırlığı bulunan Celal Bayar grup seçimlerinin usulsüz olduğu yönündeki kararının ardından tekrar yapılan seçimlerde Köprülü yine seçilememiştir. Merkez komitesi parti nizamına kesin bir şekilde uyulmasını istemesine karşın meclis grubu ikinci başkan Fuat Köprülü' ye güvenleri olmadığı konusunda direnmişlerdir. Bu direnç karşısında Celal Bayar parti meclis grubu başkanlığı ile parti merkez komitesi başkanlığı görevlerini birlikte yürütemeyeceğini açıklayarak meclis grubu başkanlığından istifa etmiştir.¹⁰

Bir süre sonra DP meclis grubunda parti içi muhalefet tam bir denetim sağlamayı başarmasına rağmen Mart ayında DP yönetim kurulu parti disiplinine aykırı ve parti dayanışmasını bozucu hareketlerinden dolayı bazı milletvekillerini (İlk hamlede beş milletvekili: General Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili., Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni) yüksek haysiyet divanına vererek ihraç etmiştir. Bu ihraçlara rağmen; ihraç edilen milletvekillerinin parti kongresine kadar meclis grubu toplantılarına katılmaları yönündeki parti içi muhalefetin taleplerinin DP tarafından red edilmesi yeni bir anlaşmazlığa yol açmış, DP'li on milletvekili toplantılara katılmama kararı almıştır.¹¹

⁸ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1962, s.231-232

⁹ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.182, Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.34

¹⁰ Eroğul, *a.g.e.*, s.34, Karpat, *a.g.e.*, s.182, Goloğlu, *a.g.e.*, s.233-234

¹¹ Karpat, *a.g.e.*, s.183, Eroğul, *a.g.e.*, s.35, Koçak, *a.g.m.*, s.151 Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, İstanbul Kervan Yayınları, 1983, cilt 1, s.61-62 Ergun Özbudun, *Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s.231

Demokrat Partiden ihraç edilen ve partiden çekilerek bağımsız kalan milletvekillerinin bir kısmı Müstakil Demokratlar Grubunu oluştururken bir kısmı da yeni bir parti kurmak işine girişmiştir. Ancak bu yeni partinin Halk Partisine ve özellikle İnönü'nün şahsına karşı kötü niyetli olmaları partiye Demokratlar kadar hükümet çevrelerinin karşı koymalarına neden olmuştur. Gerek Halk Partisine gerekse Demokrat Partiye muhalif olan Demokrat Parti içindeki liberallerin temsilcilerinden olduklarını ileri süren bu kişiler 20 Temmuz 1948' de Fevzi Çakmağın başkanlığında Millet Partisini kurmuşlardır. Fakat daha kuruluş saflarında DP ve CHP'nin ortak gayretleri partinin itibarını büyük ölçüde zedelemiştir. Bu arada Demokrat Parti Kongresinde haklarında ihraç kararı alınan Müstakil Demokratlar Grubu ile Afyon'da kurulmuş olan Öz Demokratlar Partisinin üyeleri de 5 Temmuz 1949 da Millet Partisine katılmışlardır. Genel başkanlığını Hikmet Bayur 'un yaptığı parti DP'nin CHP'ye karşı muhalefet görevini tam olarak yerine getirmediğini ve DP'nin CHP ile danışıklı bir siyaset izlediğini ileri sürmüşlerdir.¹²

Türk siyasi hayatına "muvazaa" iddialar ile katılan Millet Partisi'nin bu iddiaları DP ve CHP tarafından tepki ile karşılanmış ve bu iddialar yalanlanmıştı.

Çok farklı şahsiyetleri parti bünyesinde toplayan belirgin bir programı olmayan Millet Partisi Türk siyasal hayatında önemli bir parti haline gelmemişse de zaman, zaman DP'yi yumuşak politikasından ayrılmak zorunda bıraktığı gibi CHP'ye karşı sert bir muhalefete sevk etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde MP nitelik olarak DP üzerinde etkin bir rol oynamıştır.¹³

Nitekim bunu Ocak ayında Halk Partisinin seçim kanununu değiştirme tasarısına karşı DP'nin gösterdiği tepkide görmek mümkündür. DP yeni tasarımı yetersiz bulmuş, seçim emniyetinin tam olarak sağlanmadığı idari denetim yerine adli denetimin getirilmesi gerektiği yönünde ısrar etmiştir.¹⁴ Bu sonuca ulaşabilmek amacıyla Ankara, Bursa, Adana ve İstanbul da mitingler düzenlemiştir.¹⁵ Konu üzerindeki kararlılığı sürdüren DP bu şartlar altında seçimlerin güvenliğinin olmayacağı gerekçesiyle ara seçimlere katılmayacaklarını ilan etmiş ve Celal Bayar'ın ısrarı üzerine 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlere katılmamıştır. Ancak seçim kurullarında DP'nin parti temsilcilerinin bulunması DP'ye seçimleri bir ölçüde de olsa denetleme fırsatını vermiştir.¹⁶

¹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s.655-657, *Karpat a.g.e.*, s.184-185, *Eroğul a.g.e.*, s.35-36

¹³ R. Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, İstanbul, 1979, s.158, Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1964, s.264, *Eroğul, a.g.e.*, s.36

¹⁴ T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, 8. Toplantı 2, Cilt 12, s.599-605

¹⁵ DP'nin mitingler için *Vatan* 15,23,24,30 Mayıs 1948 nüshaları

¹⁶ *Eroğul, a.g.e.*, s.37, *Karpat a.g.e.*, s.189-190,

DP'nin hükümete karşı eleştirileri ara seçimlerden sonra da devam etmiştir. DP özellikle tenkitlerini hükümet icraatları yönüne kaydırmıştır. Ancak şeker fiyatlarına yapılan zammın ardından DP'nin Hasan Saka Hükümeti aleyhine verdiği gensoru önerisi görüşülmeye başlamadan önce CHP çoğunluğunun Hasan Saka'ya güven oyu vermesi muhalefetin bu teşebbüsünü sonuçsuz bırakmıştır.

Kurulduğu günden itibaren geçici bir kabine olarak düşünülen Hasan Saka hükümetinin durumu yaşanan ekonomik zorluklar nedeniyle iyice kötüleşmiştir. Bu duruma DP'nin tasarruf zorunluluğunu öne süren hükümetin milletvekilleri maaşlarına yaptığı zamları geri alması yönündeki baskısı da eklenince Saka hükümeti iyice yıpranmıştır. Sonuçta partiye yöneltilen eleştirilere fazla dayanamayan hükümet 14 Ocak 1949'da istifa etmiştir.¹⁷

Bu istifanın ardından yeni kabinenin kurulması işi Günaltay'a verilmiştir. Mutedil politik ve kültürel konularda liberal olan Günaltay bakanlıklara partisindeki ılımlıları yerleştirmiştir.¹⁸ Nitekim 24 Ocak 1949'da güven oyu alan hükümetin programı da liberal bir özellik taşımıştır.¹⁹ Programında demokratik hayatın kolaylıkla ve süratle gelişmesi için gereken her sahada yeni kanunların çıkarılıp eskisinin değiştirilmesinde tereddüt edilmeyeceğine kendilerinden önceki hükümetlerinde üzerinde durdukları basın kanununun üzerinde durulacağına siyasi hürriyetlerle bireylerin her türlü hak ve hürriyetini güven altına alarak tedbirlere önem verileceğine, laiklik ilkesinden ayrılmayacaklarına vasıtalı vergilerde girişilen gelişimin hızla gerçekleşebilmesi için Gelir vergisi tasarısının bir an önce kanunlaştırılması gerektiğine her şeyden önemlisi özel sermayenin ekonomik alanlarda girişeceği teşebbüslerin teşvik edileceğinin hükümetin başlıca amacı olacağına değinilmiştir.²⁰

Bu arada muhalefet kanadında da önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Millet partisinin kuruluşunun partide açtığı boşlukları doldurarak parti içi muhalefetin DP üzerindeki etkilerini gidermek ve partinin geçmişteki politikalarını değerlendiren gelecekteki politikalarını görüşmek amacıyla 20 Haziran 1949'da Ankara'da DP'nin ikinci büyük kongresi toplanmıştır. Kongre başkanlığına Ekrem Hayri Üstündağ; İkinci Başkanlığa ise Sıtkı Yırcalı seçilmiştir.²¹ Kongre de yapılan fikir çalışmalarını ana davalar komisyonu ve propaganda komisyonu yürütmüştür.²²

¹⁷ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partinin Mevki*, Cilt I, İstanbul, 1965, s. 208-209-222, Karpat, a.g.e., s.192, Eroğlu, a.g.e., s.38

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *II. Adam*, Cilt II, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1991, s.475

¹⁹ Drankwart A. Rustow, "Politics and Islam Turkey, 1920-1955", Ed: Richard N. Frye, *Islam and The West*. Gravenhage Mouton 1957, s. 95

²⁰ Oztürk, a.g.e., s.337-342

²¹ Karpat, a.g.e., s.195, Ağaoglu, a.g.e., s.327

²² Bozbağ, a.g.e., s.97

Ancak kongrenin nihai kararlarını belirleyen Ana Davalar Komisyonu Raporu olmuştur. Rapor kurultay çalışmalarının daha başında Merkez İdare Kurulu'nun sunduğu çalışma raporundaki delegelerden birinin sunduğu şu soru üzerine oluşturulmuştur.

*"Antidemokratik konular değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adli teminat ihtiva edecek bir şekilde konmaz, nihayet az veya çok farklarla 21 Temmuz metotlarının önümüzdeki umumi (genel) seçimlerde de tatbikine kalkılacak olursa ne olacaktır?"*²³

Bu soruya karşı ana davalar komisyonunun verdiği cevap bir rapor halinde kurultayın 25 Haziran 1949'daki toplantısında sunulmuştur. Raporda iki temel fikir belirlenmiştir.

a. *"Seçim kanunu ve seçimlerle alakalı hükümlerin vaazından maksadı, millet iradesinin serbestçe tecellisini teminden ibarettir. Mevzu kanunlara ve müesses nizama aykırı hareket kuvvet darbesi, millet ve vatandaş haklarının ihlali neticesine varacağından, buna meydan verilmemek üzere memleket için büyük zarar ve tehlikeleri mucip olacak bu hale müsaade edilmemesi, bu mevzuda haklarına tecavüz olunan bütün vatandaşların meşru müdafaa halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanununun müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır.*

b. *Ancak tek parti zihniyetinin ve Halk Partisi iktidarının kanunların ihlali pahasına da olsa devamını kararlaştırmış olanlar, kongremizin bu kararı almış olmasını ihtilale teşvik mahiyetinde tefsir etmeye kalkışabilirler..."*²⁴

Yapılan toplantı da rapor üzerindeki tartışmalarda raporu,

- tamamen kabul edenler ve

-İç davalara fazla yer verilerek ülkenin diğer konularına az değinilmiş olmasını eleştirenler olmuşsa da rapor ittifakla kabul edilmiştir.

Sıtkı Yırcalı'ya ait olan raporun metni bir parti politikası olarak değerlendirilmiş ve bu politika bir yemin şeklinde ifade edilerek Milli Teminat (Tenasüt Andı) adını almıştır.

Demokrat Partinin ikinci büyük kongreden parçalanmadan çıkması ve kongrede alınan sert kararlar böyle bir karar beklentisi içinde olmayan iktidar partisi CHP'de büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Hükümet özellikle de iktidar basını ve sözcüleri öfkeye kapılmış öyle ki "Milli Tenasüt Andını" Milli Husumet Andı olarak değiştirmiştir.

²³ Şükrü Esirci, *Menderes Döner ki*, İstanbul, Demokrasi Yayını, 1967, s.652, T.Z. Tunaya, a.g.e., s.652. Ağaoğlu, a.g.e., s. 328.

²⁴ Ağaoğlu, a.g.e., s.329

Bunlarla da yetinmeyen hükümet 27 Haziran da kongrede kabul edilen Milli Teminat Andına karşı olan tepkisini bir bildiri ile dile getirmiştir. Başbakanlığın yayınladığı bildiri de *"Milli And adı altında ilan olunan kararlar, hükümetçe incelenmiş ve bu kongre kararı sahip olduğu zihniyet bakımından bir hukuk ve nizam devleti mefhumu ile telafi asla kabul olmayacak mahiyette görülmüştür. Karar vazifeli devlet memurlarının milli husumete maruz kalmakla tehdit etmekte ve oy sahibi vatandaşları korku ve baskı altına almayı istihdaf etmektedir. Demokrat partinin bu hareket tarzını hükümet gayretle ve esefle müşahede etmiştir."* şeklinde açıklamada bulunmuştur.²⁵

Bu tebliğe karşı Bayar 29 Haziran da Demokrat İzmir gazetesinde verdiği cevapta ülkede devam etmekte olan endişenin DP'nin izlediği siyasetten değil iktidara eski zihniyetin hakim olmasından ve 21 Temmuz usullerinin tekrar ihtimalinden doğduğunu DP'nin daha önce olduğu gibi bundan sonra da demokrat idarenin ve hukuki devlet prensibinin tam olarak gerçekleştirilmeyi temel hedef aldığını unu belirtmiştir.²⁶

Bayar'ın verdiği bu cevabın etkisi müspet yönde olmuşsa da CHP ile DP arasında şiddetli bir mücadelenin yenilenmesine de neden olmuştur.²⁷

Bu arada Günaltay Hükümeti döneminde iktidar ve muhalefet arasında sürmekte olan yoğun ilişki bir yana bırakılmışsa da iktidar artık muhalefetin seçim yasası konusundaki ısrarlı taleplerini dikkate almaya başlamıştır.²⁸

Günaltay hükümeti bu konuda kesin bir sonuca ulaşacağını belirtmiş ve başbakan olduktan hemen sonra yeni seçim kanunu için ikisi Yargıtay, ikisi Danıştay dördü üniversitelerden üçü de barolardan seçilen 11 kişilik bir ilim heyeti oluşturulmuştur.²⁹

Heyet tasarı üzerindeki incelemelerine başlamadan önce Eylül ayında siyasi partilerin konu üzerindeki görüşlerini istemiştir. Millet Partisi görüşünü mecliste açıklayacağını söylerken kurulan ilim heyetinin anayasaya aykırı bir kuruluş olduğunu belirtmiştir. DP ise tasarıun son şeklinin hükümetin adli teminatı vermeye niyetli olmadığını ve tasarıun yetersizliğini dile getirmiştir.³⁰

7 Şubat 1950' de mecliste görüşülmek üzere sunulan tasarı, temel ilkeleri bakımından oldukça demokratik olmuştur. Tasarıda, seçimlerin gizli oy açık tasnif ve adli teminat altında yapılmasını öngören ilkeler yer almış, seçimlerin yansız bir şekilde

²⁵ Ağaoğlu, a.g.e., s. 334

²⁶ Ağaoğlu, a.g.e., s. 335, Bozbağ, a.g.e., s.98-99. Karpat, a.g.e., s. 196-197

²⁷ Esirci, a.g.e., s. 190-192. Eroğul a.g.e., s.42 Ağaoğlu, a.g.e., s. 336-340

²⁸ Koçak, a.g.e., s.153

²⁹ Aydemir, a.g.e., s.153

³⁰ Haluk Ülman, *"Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz"*, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Haziran 1947, s. 49.50

gerçekleşebilmesi için, Danıştay ve Yargıtay üyelerinden oluşan bir Yüksek Seçim kurulunun oluşturulması öngörülmüştür. Bunların dışında partilere devlet radyosunda propaganda konuşması yapma olanağı eşit bir biçimde sağlanmaya çalışılmıştır. O güne kadar muhalefet partilerinin en çok şikayet ettikleri konulardan birisi olan devlet radyosunun, iktidar tarafından tek yanlı olarak kullanılması, tasarıda engellenmeye çalışıldığı gibi muhalefete de radyodan politikalarını açıklama imkanı tanınmıştır.³¹

Çoğunluk sisteminden yana olan iktidar ile nispi temsilin uygulanmasından yana olan muhalefet arasında bazı anlaşmazlıklar olmasına rağmen DP'nin uzun süredir istediği seçim esaslarının bir kısmı güvence altına alınmış ve CHP ve DP'nin oylarıyla 16 Şubat 1950 tarihinde 5545 sayılı kanun ile yürürlüğe girmiştir.³²

Seçim kanunun meclisten çıkmasının ardından siyasi gündemi seçim tarihinin saptanması konusu işgal etmiştir. DP seçimin hava şartları nedeniyle katılma oranının düşmesi endişesiyle Haziran başında yapılmasını istemiş Halk partisi de kısmen bu görüşe katılarak 14 Mayıs 1950 tarihini seçim günü olarak uygun görmüştür. Seçim tarihinin tespitinin ardından 24 Mart günü meclis aldığı bir kararla kendini fesh etmiş ve artık tüm dikkatler seçim kampanyalarına çevrilmiştir.³³

İktidar partisi CHP ile muhalefet partileri DP ve MP'nin seçim faaliyetleri ülke çapında büyük ölçüde hızlanmış öyle ki kampanyalarda partilerin birbirlerini suçlamaları siyasi havayı gerginleştirmiştir. Bu gergin ortamda 1946 yılı seçimlerindeki gibi bir takım olayların olacağını düşünen DP seçimler sırasında görev yapacak bir koalisyon hükümeti kurulmasını talep etmiş ancak bu talep CHP tarafından kabul edilmemiştir.³⁴

Bu arada 24 Nisan CHP 26 Nisan da ise DP milletvekili adaylarını kamu oyuna açıklamıştır. Ancak CHP'nin ilan ettiği milletvekili adayları arasında eski ve yıpranmış milletvekillerinin bulunmaması dikkat çekmiştir. Bunda hem bir kısım milletvekillerinin halk nezdinde DP'nin güvenilirliği nedeniyle DP'ye kaymaları hem de CHP'nin taze kan arayışına girmesi etkili olmuştur.³⁵

CHP seçim kampanyası boyunca anayasa değişikliği dış politika ve demokrasiye sahip çıkılması konuları üzerinde yoğunlaşmış ancak grev hakkına tamamıyla karşı

³¹ Tefik Çavdar, *Türk Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara İmge Yayınevi, 1996, s.16., Nermin Abadan Ünal, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, A.Ü. S.B.F. Yayın, Ankara, 1966, s.73, Eroğul, a.g.e., s.43

³² T.B.M.M. *Tutarak Dergisi*, Dönem 3 Cilt 24 Toplantı 4. S. 151-168

³³ Eroğul, a.g.e., s. 44, Ağaoğlu, a.g.e., s. 385-394

³⁴ F. Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939 -1954*, İstanbul Milliyet Yayınları 1977 s. 391-399, Karpaz, a.g.e., s.195

³⁵ Aydemir, a.g.e., s.486, Asım Us; *1930- 1950 Hatıra Defteri*, İstanbul, 1966, s. 515

çıkılarak grevin işçiyi yoksullaştıran çağ dışı bir savaşım biçimi olduğu dile getirilmiştir. Bunların dışında Anayasaya aykırı bir şekilde seçim kampanyalarına katılan İnönü 28 Mart da Polatlı 31 Mart da ise Malatya da yaptığı konuşmalarda ülkenin dış politika konusunda ciddi tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu bu tehlikeler karşısında CHP'nin aldığı tedbirlerin büyük takdir topladığını dış politikada gösterilen başarıların bundan sonra da devam ettirilmesi gerektiğine değinilmiştir. İnönü'nün anayasa ile ilgili yaklaşımı ise demokratik hayatın iyi işleyebilmesi için anayasa değişikliğinin yapılması gerektiği ve altı okun anayasa dan çıkarılması yönünde olmuştur.³⁶

Seçim kampanyası dışında CHP'nin seçimlerden önce yayınladığı seçim beyannamesi daha çok parti politikası ve vaatlerini yansıtmıştır. Beynamede devletin rolünün azaltılarak özel sektöre fırsat tanınacağı, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak imkanların tanınacağı, Türk parasının değerinin korunacağı vergi sisteminin düzenleneceği gibi konular ele alınmıştır.³⁷

İsrarlar üzerine kampanyanın son günü açıkladığı seçim beyannamesinde ise DP daha çok CHP'yi eleştirmiş ve CHP'nin ileri sürdüğü vaatleri hiçbir zaman, gerçekleştiremeyeceği yönünde bir davranış sergilemiştir. Nitekim Celal Bayar 3 Mayıs 1950'de Samsun da yaptığı konuşmada *"Biz olmayacak şeyleri yapamayacağımız şeyleri vaat etmiyoruz. Fakat vaat ettiğimiz şeyleri de mullaka yaparız. Türkiye iktisadi perişanlık içindedir. Halk görülmemiş sıkıntılar arasında kıvrınmaktadır. Bu perişanlıktan halkımızı kurtaracağız. Memleketi yollara, içme sularına, fabrikalara kavuşturacağız. Bunları demokrat parti yapacaktır."* Sözleriyle görüşlerini dile getirmiştir.³⁸

Seçim kampanyası boyunca Adnan Menderes Samet Ağaoğlu, Fuat Köprülü ve diğer DP mensupları hürriyet üzerinde durmuşlar iktidara geldiklerinde demokrasiyi tüm kurallarına göre işleteceklerini söylemişlerdir. DP basının önündeki tüm engellerin kaldırılacağına gazetecilerin iktidar sahipleri hakkındaki her türlü habere ulaşma hakkı tanınacağına işçilere grev hakkının verileceğine ve en önemlisi antidemokratik yasaların yok edileceğine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur.³⁹

Mevzuat gereğince 10 Mayıs 1950'de seçim propagandasının sona ermesinden sonra 14 Mayıs tarihinde genel seçimler yapılmıştır. Kayıtlı seçmen sayısının 8.905.743'den 7.953.055'nin oy kullandığı seçimlerde DP 4241.393 (%54.91) oy alarak

³⁶ Ulus, 28 Mart 1950 - 30 Mart 1950 Nüshaları

³⁷ Giriltioğlu a.g.e., s. 240-241

³⁸ Aydemir, a.g.e., s.487

³⁹ Çavdar, a.g.e., s.20

408 milletvekili CHP 3.176.561 (%41.05) oy alarak 69 milletvekili MP ise 250.414 (%4,04) oy alarak 1 milletvekili çıkarmıştır.⁴⁰

Seçim kampanyası boyunca yapılan konuşmalarda büyük halk kitlelerinin oluşması nedeni ile seçimlerin yenilgi ile sonuçlanabileceğine dair ihtimal vermeyen CHP için seçim sonuçları büyük bir sürpriz olmuştur. Çünkü CHP seçimlerde oyların % 60'ını alacağı yönünde tahminde bulunmuştur.⁴¹

Öte yandan iktidar için hazırlıklarını tamamlayamayan ve parti hiyerarşisini tam oturtamayan DP de de seçim sonuçları şaşkınlık yaratmıştır. Demokrat parti iktidara tam olarak yerleşebilmek için zamana ihtiyaç duymuştur. Çünkü artık parlamenter demokrasinin kurallarını gelenekselleştiren bir düzen dışına çıkmış 27 yıllık otoriter bir rejim tarihe karışarak milli şef iktidardan düşmüştür.⁴²

Bu durumun farkında olan DP tarafından Günaltay hükümetinin ardından Adnan Menderes hükümeti kurulmuş meclis başkanlığına ise Refik Koraltan getirilmiştir. Menderes Başkanlığında kurulan hükümetin 29 Mayıs'ta T.B.M.M'ne sunduğu hükümet programı 2 Haziran'da güven oyu alarak fiilen iktidara geçmiştir.⁴³

Gerek siyasal gerekse ekonomik anlamda liberal bir platformla iktidara gelen DP'nin 29 Mayıs'ta sunduğu hükümet programında Türkiye'ye nasıl bakıldığı hangi işlere el atmak istendiği ve bunların nasıl gerçekleştirilmeye çalışılacağı açık bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

İki bölümden oluşan programın ilk bölümü tamamıyla CHP'nin son yıllarındaki icraatlarının eleştirilmesine ayrılmıştır.⁴⁴

"Biz aynı partinin birbirini takip eden hükümetlerinden biri değil millet iradesiyle henüz iktidara gelen bir partinin hükümeti olduğumuz için iktidarı devralırken karşısında bulduğumuz müşküllere ve memleket işlerinin umumi manzarasına kısaca bir göz atmayı faydalı görmekteyiz. Bilhassa elimize mamur bir vatan devredilmekte olduğu iddialarına karşı bugünkü durumun umumi efkar önünde açıklanması zaruri oluyor,.....Hakikat şudur ki uzun süren tek parti hakimiyeti devrinin hükümetimize intikal eden neticeleri bu ölçüye göre asla müsait sayılamaz. Nitekim memleketimizin geniş imkanlarıyla milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa uzun

⁴⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1995, s. 208, Aydemir, a.g.e., s.491, 492, Çavdar, a.g.e., s.21.

⁴¹ Barutçu, a.g.e., s. 415.

⁴² Çağlar Kırçak; *Türkiye'de Gericilik*, Ankara, İmge Kitapevi, 1993, s.5

⁴³ Metin Toker; *Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*_Ankara, Bilgi Yayınevi, Ocak 1991, s.28,

⁴⁴ Toker, a.g.e., s.36

yılların beyhude edilmiş olduğuna ve hatta memleketin tabii inkişaf seyrinin hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icap ediyor.”⁴⁵

DP bu ifadesiyle devlet idaresine eskisi ile ilgisi olmayan yepyeni bir zihniyet getirmeye çalışmıştır.⁴⁶ CHP ile aralarında genel prensipte bir doktrin farkının yaşandığı programın ikinci kısmında ise liberal bir anlayış ve felsefe ile çalışacak olan DP'nin ileriye dönük icraatlarına yer verilmiştir. Daha çok iktisadi alanda izlenecek politikanın yer aldığı programın bu bölümü seçim vaatleri ile uyum içerisinde olması bakımından önem taşımıştır.⁴⁷

Bu arada iktidarı ele geçiren DP'nin CHP'ye karşı davranışlarındaki sertlik devam etmiş öyle ki muhalefetin daha da zayıf duruma düşürülmesi amacıyla 25 Temmuz 1951'de toplanarak CHP'nin mallarının hazineye devir edilmesine karar verilmiştir.⁴⁸

İktidarın ilk günden itibaren CHP'nin kayıt ve muhasebelerine el koymaya yönelik hareketleri halk evlerinin kapatılması izlemiştir. Bu konuya yönelik kanun tasarısı Ağustos 1951 tarihinde millet meclisine gelmiş olmasına rağmen aslında bu konu çok partili hayata geçilmesinden itibaren tartışma konusu olmuştur. 1932 yılında halkı ve gençliği CHP ideolojisi doğrultusunda eğitmek amacıyla halkın verdiği vergilerle kurulmuş olan halkevleri 1947 CHP kurultayında hükmi şahsiyet olarak partiden ayrılmalarına rağmen yönetimlerinde CHP söz sahibi olmuştur. Ancak CHP'yi asıl tedirgin eden bunların CHP'ye bedelsiz olarak mal devretmesi olmuştur.

İşte durumu bu açıdan değerlendiren DP halkevlerinin kapatılması ile ilgili olarak bir tasarı hazırlanmıştır. Ağustos ayında T.B.M.M' ne gelen tasarı CHP'nin mücadelelerine rağmen 362 oyla yasallaşmıştır.⁴⁹

DP ana muhalefet partisi CHP'ye karşı gösterdiği sertliği daha önce kendi içlerinden koparak muhalefet partisi haline gelmiş MP' ye karşı da göstermiştir. MP'nin 27 Haziran 1953'de toplandığı kongrede uzlaşmaz grupların ortaya çıkması ve kongrede partinin Atatürk'ün şahsına ve devrimlerine karşı olduğunun ileri sürülmesini fırsat bilen DP bu beyanları ihbar sayarak parti hakkında soruşturma başlatmıştır. 8 Temmuz 1953'de geçici süreyle kapatılan parti 27 Ocak 1954'de mahkeme kararıyla kesin olarak kapatılmıştır.⁵⁰

DP yöneticileri muhalefet partileri CIIP ve MP' ye yönelik sert tutumlarını iktidarlarını sağlamlaştırmak amacıyla kendi partileri içinde de göstermiştir. Bu durum

⁴⁵ Kazım Öztürk a.g.e., s. 55.

⁴⁶ Eroğul, a.g.e., s.55

⁴⁷ Toker a.g.e., s. 37, Çavdar, a.g.e., s.23

⁴⁸ Aydemir, a.g.e., s.118, Eroğul, a.g.e., s.77, Bozbağ, a.g.e., s.143

⁴⁹ Çavdar, a.g.e., s.45, Aydemir, a.g.e., s.112-113.

⁵⁰ Erdoğan Teziç, *Styasî Partiler*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s.276

bazı milletvekillerinin istifasına neden olmuş ve sonuçta 8 Mart 1951' de Menderes ilk kabine ile birlikte istifa etmek zorunda kalmıştır. İşte boşalan bu milletvekilliklerini doldurmak amacıyla 9 Ağustos 1951 yıllarında 17 ilde yapılan ara seçimler sonucunda on beş ilde DP büyük farklarla seçimleri kazanmıştır.⁵¹

Ara seçimlerden iki ay sonra 15 Ekim 1951'de Demokrat Partinin 3.Büyük Kongresi toplanmıştır. 1375 delegenin çağrıldığı ve bunun 1160'mın katıldığı 6 gün süren kongrede parti programı aynı kalmasına rağmen tüzükte bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre milletvekilleri örgütte görev alamayacaklardır. Ayrıca emirlerinin kaldırılması,okullarda din derslerinin okutulması,mason derneklerinin kapatılması gibi konulardaki istekler tespit edilmiştir. Fakat temel konunun milli kalkınma olduğu görüşünde birleşilmiştir.⁵²

2- 1950-1954 DÖNEMİ İKSİSAT POLİTİKALARININ TEMEL KARAKTERİSTİK BELİRLEYİCİLERİ

2-1. Anti – Devletçi Politikalar.

1950 seçimlerin kazanılmasının ardından yeni bir kadro ile iktidara gelen Demokrat Parti yeni bir iktisat politikası anlayışını da beraberinde getirmiştir. DP'nin iktidara gelmesi ile gerek siyasal gerekse iktisadi alanda devletçiliğin önemi azalarak liberalizme doğru bir kayış olmuş ve bu anlayış DP'nin iktidarda bulunduğu yıllar boyunca iç ve dış ilişkilerde alınan kararlarda da etkisini göstermiştir.⁵³

1950'li yıllarda çeşitli iktisatçıların ve bazı uluslar arası kuruluşların, geri kalmış ülkelerin kalkınma sorunlarını inceleyen çalışmaları sonucunda kıt kaynakların etkin ve yerinde kullanımı için devletin yol göstericiliğinin zorunlu olduğu ;serbest piyasa modelinin, gelir dağılımın yaratacağı sıkıntıları karşılayabilecek refah devleti anlayışının geliştiği bir dönemde DP tam tersini savunmuş ve ekonomide devlet müdahalesini en aza indirmeyi amaçlayan bir anlayış ile işe başlamıştır.⁵⁴

Böyle bir ortamda DP'nin politik sistemin demokratikleşmesi ile birlikte başlayan anti- devletçi ekonomi politikası düşüncesini savunmasının arkasında, devletçilik ilkesi ile öne çıkan ve savaş döneminin zorlayıcı koşulları ile yoğunlaşmış devlet müdahalesine karşı başlatılan bir reaksiyonun etkili olduğunu söyleyenebilir. Nitekim

⁵¹ Eroğul a.g.e., s.63

⁵² Eroğul a.g.e., s. 67-68., Feroz Ahmet- Bedia Turgay Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilal Yayınevi Ankara 1976, s.89.s

⁵³ Özhan Uluatam, Turgut Tan, **Türk İktisat Politikasının Hukuki Çerçevesi**, Ankara, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.7

⁵⁴ Erdiñ Tokgöz; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi** ,A.Ü.İ.B.F. Yayınları, No:16, Ankara, 1991, s.82 Ahmet Kılıçbay, **Değişen Dünya da Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Cem Yayınevi, Nisan 1993, s.18.

bunu DP'nin açıkladığı programdaki "Eski iktidarın tek parti hakimiyetinde ifadesi bulan siyasi görüş ve kanaatleri onun iktisadi ve mali politikasına da aksetmiştir. Vatandaş yalnız devletin siyasi ve idari hükmü altında bulundurulmakla iktifa olunmak istenmemiş onu iktisadi sahada da nüfuz altında tutmak temayülüne göre hareket edilmiştir. Böylece zamanla müdahalece kapitalist bürokratik ve inhisarcı bir evlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin masrafları mütemadiyen artırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını iş ve istihsal hayatını kısırlaştıracak iktisadi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulmasını tabi görmek lazımdır" sözlerinde bulmak mümkündür. Programda ayrıca yeni iktidarın ekonomi politikası hakkındaki görüşlerinin kesin ifadesi de yer almıştır. "İktisadi ve mali görüşümüzün esası bir taraftan devlet müdahalesini asgariye indirmek diğer taraftan da iktisadi saha da devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna mukabil emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir. Bu esasın takibinden doğacak ilk neticelerden biri devlet tesis ve işletmeciliğini tabiatı ve mahiyeti icabı olarak yalnız ve yalnız hususi teşebbüs ve sermayenin hiçbir suretle ele alamayacağı işlere ve birde aynı zamanda amme hizmeti mahiyetinde olan iktisadi işlere hasretmek olacaktır. Çünkü bize göre hususi mülkiyet ve şahsi emniyete dayanan iktisat rejiminde iktisadi sahanın asıl olarak ferde ve şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lazımdır. Devletin doğrudan doğruya iktisadi teşebbüslere girişmesi nazım ve murakabeci olarak iktisadi sahada üzerine vazifeler alması ancak bir istisna teşkil etmeli ve ancak katı zaruret halinde inhisar etmelidir."⁵⁵

Parti'nin iktisadi ve mali alandaki düşünceleri ile takip edilecek yol dört başlık altında toplanmıştır. Buna göre;

"1- Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçesini iktisadi bünyemizin takatiyle mütenasip ve hakiki manasıyla muvazeneli bir hale getirmek

2- İktisadi cihazlarımızı süratlendirmek. Bu maksatla

a-Bütçede envestisman (yatırım) mahiyetinde olan kısmı mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkanlarımızı da yalnız ve yalnız istihsale matuf mevzilere tercih etmek,

b-Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek,

c-Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak,

⁵⁵ Öztürk, a.g.e., s.348-353

d-Yabancı teşebbüs sermaye tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek,

3-İktisadi cihazlarımız için devlet bütçesinden emvestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak,

4-İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.”

Partinin hükümet programında açıkladığı mali ve ekonomik alandaki anti devletçi düşünceler bunlarla sınırlı kalmamış aynı zamanda hayatın ucuzlatılması, üretim ve istihdamın artırılması vergi adaletinin sağlanması yabancı sermayenin teşviki, tekel ve gümüük mevzuatının yeniden gözden geçirilmesi ile nizami ve iktisadi ahengi bozmayacak şekilde anti - demokratik kamu hükümlerinin kaldırılmasına ilişkin hükümlerde yer almıştır.⁵⁶

1950 yılında sunulan hükümet programı çerçevesinde DP'nin iktisat politikası anlayışını da etkileyen bu liberal eğilimler etkisini daha çok sanayileşme ve dış ticaret alanında göstermiştir.

2-1.1- Sanayileşmenin Özel Kesim Eliyle Yürütülmesi

Her ne kadar kalkınma ve sanayileşme politikalarının siyasal ve ekonomik anlamında şekillenmesi 2.Dünya savaşından sonra olmuşsa da bu değişmelerin uygulanması daha çok 1950 ve 1960 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleşmiştir.⁵⁷ 1950 yılında siyasal iktidarın değişmesi ile birlikte devlet girişimciliği yoluyla sanayileşme politikasına belirli bir süre için ara verilmiştir. Nitekim bu dönemde izlenecek sanayileşme politikalarının ilkeleri daha 1949 yılında yayınlanmış olan DP'nin parti programı çerçevesinde ortaya konmuştur.⁵⁸

Programın 43.madde 1.fıkrasında “*iktisadi hayatta özel kuruluş ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için özel kuruluş ve sermaye ye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ile yeni ,yeni iş alanları sağlanması gerektiği”* belirtildikten sonra, 2. Fıkroda faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartıyla özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin yek değerine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirlerini tamamlayıcı ahenk içinde çalışmalarının hem mümkün hem de faydalı işte Demokrat partinin iktisat politikasında böyle liberal bir düşüncenin yer alması da yandan içsel nedenle bir

⁵⁶ Öztürk a.g.e., s.351-352

⁵⁷ Cezmi Sevgi: *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alanal Dağılımı*, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1994, s.58

⁵⁸ Ergül Han, *Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi*, Eskişehir, İ.I.D.F Yayınları, No:205/134, 1978, s.56.

yandan da dışsal nedenle etkili olmuştur. Olduğuna inanıldığı” açıklanmıştır. DP'nin programına göre devletin iktisadi işletmeler kurması ve işletmesi şu prensiplere göre yürütülecektir.

-Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli umumi bir plana bağlanmak suretiyle önceden herkesçe bilinmesi imkanının temini (Madde 44.fıkra a)

-Devletin iktisadi hayatı tanzim yoluyla alacağı tedbirlerde takip edilecek ana istikametlerin yine herkesçe bilinmek üzere önceden tayin ve ifadesinin lüzumu (Madde 44.fıkra b) kabul edilmiştir.⁵⁹

Programın 45.madde 1.fikrasında ise devlet sanayiciliğinin amacı ve devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi kuruluşların sınırları tespit edilmiştir. Buna göre devlet milli ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması özel kuruluşların ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği; fakat bütün iktisadi faaliyetlere etki edecek ve ülke savunmasını sağlayacak nitelikteki kuruluşları meydana getirmekten özellikle ana sanayi ve büyük elektrik santrallerini kurmak, demiryolu liman,su işleri yapmak,büyük taşıt araçlarını yapmak ve işletmek 2.fikrasında devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve ormanları işletmek ve kurmaktan sorumlu olacağı belirtilmiştir. Devletin girişeceği iktisadi işlerde kazançtan ziyade özel işletmeleri sarsmadan milli ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması gayreti ile hareket edileceği belirtilmiştir.

3. Fikrasında ise “devlet işletmeleri ile özel işletmelerin hiçbir surette birbirinden farklı muamele ve davranış altında bulundurulmaması” öngörülmüştür.

Bunların yanında 47.madde de devletçe korunup özendirilecek sanayi alanlarının hangileri olduğu ve söz konusu bu alanlara tanzim edilecek Sanayi Teşvik Kanununun yüksek meclise sunulmak kararında olunduğu belirtilirken 48.madde ise 45.madde de belirtilen şartlara sahip olmayan devlet işletmelerinin elverişli şartlarla özel teşebbüse devredilmesi gerektiğine değinmiştir.⁶⁰

İşte henüz iktidara gelmeden 1949 yılında yayınladığı parti programında izleyeceği sanayileşme politikası ilkelerinin neler olduğunu ortaya koyan, DP söz konusu bu ilkeleri iktidara geldikten sonra hükümet programında da belirtmiştir.⁶¹

Buna göre “.....Amme karakterini hariç olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri amme hizmeti

⁵⁹ Memduh Yaşa, *İktisat Maliye Politika*, İstanbul, Nur Ofset Yayıncılık, 1982, s.38

⁶⁰ Nejdet Serin, *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, A.Ü S.B.F Yayını, No:167-145, Sevinç matbaası, 1963, s.121-122, Muhlis Efe, *Türkiye'nin Sanayileşme Politikası* İstanbul Tan Matbaası 1956 s.5-6.

⁶¹ Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği: *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma* Ankara, 1966, s.37. Yaşa a.g.e. s. 38

gören ve ana sanayiye taalluk edenler hariç muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüslere devir etmeye çalışacağız. Devlet iktisadi teşekkül ve teşebbüslerinin iktisadi bünye üzerinde teşkil etmekte oldukları ağırlığı hafifletmek için idare ve murakabelerini de daha sağlam esaslara bağlamak ve fuzuli görülen teşkilatı lağvetmek kararındayız. Ticari saha da iç ve dış şartların müdahaleyi zorlamadığı hallerde işi serbest ve normal kardeşlere bırakmak asıl olacaktır.”⁶²

Demokrat Parti liderlerinin sanayileşme politikasında liberal görüşü benimsemelerinde içsel ve dışsal nedenler etkili olmuştur.

İçsel nedenlerin başında yoğun devletçilik rejimi ve bürokratik kontroller altındaki ekonominin önceki 10 yıldaki kalkınma hızını yakalayamadığı görülmektedir. Kuşkusuz bunda bir yandan İkinci Dünya Savaşı'nın bir yandan da CHP'nin aşırı devletçilik eğilimlerinin etkisi olmuştur. Öte yandan 1950'de iktidara gelen DP'nin, daha önce iktidarda olan, CHP'yi harp yıllarının sıkıntıları sırasında ve harp sonrası serbest tartışma döneminde çok yıpratmış bir eleştiriyi benimsemesinin politik avantajlarından faydalanmak arzusu da rol oynamıştır.⁶³

Nitekim hükümet programında eski hükümetin sanayileşme stratejisi şiddetle eleştirilmiş zamanla karışıcı (müdahaleci) kapitalizm bürokratik ve tekelci bir devlet tipinin nasıl ortaya çıktığını iktisadi devlet teşekküllerinin her türlü gümrük duvarları ve her türlü ayrıcalıklar himayesinde verimsiz çalışmalarının ve yayınlarını pahalıya mal edip pahalıya satmaları sonucunda ülkeyi nasıl bir baskı altında bıraktığı gösterilmeye çalışılmıştır.⁶⁴

Menderes hükümetinin sanayileşme politikasında liberal görüşlerin yer almasındaki en önemli dışsal neden Dünya Bankası raporu olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı ülkelerinin dış yardım müesseseleri kurmalarının ardından ekonomik kalkınma, yeniden imar stratejisi ve dış yardım konularında, yeni görüş ve çehre doğmuştur. DP bu gelişmelerin Türkiye'yi de etkileyeceğinin bilincindedir. Nitekim 1950 yılı öncesinde hazırlanıp 1952 yılında yayınlanan Dünya Bankası Raporu dışsal değişmelerin takip edildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁶⁵

Dünya Bankası adına bir özel şirketin Genel Müdürü James Barker'ın başkanlığındaki heyetin oluşturmuş olduğu “*Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahili ve Tavsiyeler*” adını taşıyan rapor Menderes hükümetinin ekonomik

⁶² Öztürk a.g.e. s.353-354

⁶³ Yaşa ,a.g.e., s.38., Mükerrerem Hiç, *Türkiye Ekonomisinin Analizi*, İ.Ü İktisat Fakültesi Yayını İstanbul, s.13

⁶⁴ Serin a.g.e, s. 120-21.

⁶⁵ Mükerrerem Hiç; a.g.e., s.13.

politikasını çok yakından etkileyecek bir ekonomik kalkınma programının temelini oluşturmuştur. Öyle ki Menderes hükümetinin sanayileşmeyi finanse edebilmek için Dünya Bankası kredilerinden faydalanabilmek amacıyla kendi ricası üzerine oluşturulan rapor adeta ekonomik politikanın temel taşı haline gelmiştir.⁶⁶ Nitekim bir rehber halinde yayınlanmış olan raporun kendisinde dahi Türkiye'nin ekonomik kalkınma programının temelini oluşturduğuna ve bir yatırım programı tavsiye ettiğine dair açıklamalar vardır.⁶⁷

Raporu oluşturan heyetin sanayileşmeye yönelik tavsiyeleri şu şekildedir.

"1. Endüstriyel gelişme ve ilerleme açısından gelecek vaat eden alanlar önem sırasıyla ;

- a- Tarım ürünleri işleyen endüstri dalları,*
- b- Hafif makine, madeni eşya ve alet imalatı,*
- c- İnşaat malzemesi,*
- d- Deri işleri,*
- e- Tahta işleme,*
- f- Hafif kimya maddeleri imalatı,*
- g- Seramik ve çömlekçilik,*
- h- Köy el sanatları,*

2- Bu tür bir cetvelde normal olarak dokuma endüstrisi yer alabilirse de hükümetin bu alanda yeni yatırımları onaylamadan önce toplam üretim kapasitesine olan ihtiyacı saptamak üzere dikkatli bir inceleme yapması gerekmektedir.

3- Her çeşit lüks maddeleri üreten sanayi dallarıyla ağır makine ve maden ürünleri ağır kimya selüloz ve kağıt endüstrileri geliştirilmemelidir.

4- Kimyevi gübrelerin özellikle fosfatın ülkede ekonomik fiyatlarla ve önemli miktar da üretilip üretilemeyeceği konusunun saptanması için araştırma yapılmalıdır. Bundan olumlu sonuç alınması durumunda bu alanlara yatırım yapılması uygun olur.

5- Devletin kendi endüstriyel yatırımlarının planlaştırılmasında ve özel endüstriyel yatırımlara etkili olan ekonomik ve mali politikanın formüle edilmesinde bir tercih sıralarına uyulması gerekmektedir.

⁶⁶ Kenan Mortarı, *Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları*, İstanbul Altın Kitaplar Yayınevi Kasım 1987, s.31, Gürel Tüzün *1950-1960 Döneminde Sanayileşme* Makina Mühendisleri Odası Kongresi, 1976 Ankara 1977 s.67

⁶⁷ Ali Esen Minkarı, *1950-1960 Yıllarında İktisadi Kalkınma ve Gelişme*, Demokratlar Klubü Yayınları no:6, s.9, Raporun önsözü için Bakınız. Ek:IV

6- Devlet şimdiki yatırım programını bu tavsiyelerin ışığı altında yeniden gözden geçirmeli ve isabetli olan hallerde ayarlamalar yapılmalıdır.

7- Gerek devlet girişimleri, gerekse özel girişimler için zorunlu olan genel araştırma inceleme ve bilgi verme hizmetlerini yerine getirmek üzere Ekonomi ve Ticaret Bakanlığında bir Endüstriyel Sürüm Dairesi kurulmalıdır.

8- Devlet girişimlerinin ürünlerini tüketici ihtiyaçlarına uydurmaları mal ve hizmetlerini verimli bir ticari işletme anlayışıyla çelişkiye düşmeyen asgari fiyatlar üzerinden satmaları genel bir prensip olarak kabul edilmelidir. Buna göre fiyatların maliyetle çok yakından ilişkilendirilmesi ve stokların tüketici taleplerine bağlanması gerekmektedir.”⁶⁸

Ayrıca raporda özel girişimin gelişmesini teşvik için devlet işletmeciliğinin sınırlandırılması buna karşın yabancı sermayeyi özendirerek özel kesim ile dış ülkelerdeki firmalar arasında ikili ilişkilerin geliştirmesi önerilmiştir.⁶⁹

Görüldüğü gibi raporda ileri sürülen öncelikler hükümetin yöneldiği sanayileşme şekli ile (DP programı madde 47) büyük ölçüde bağdaşmıştır. Hükümetin belirli faaliyet alanı ile sınırladığı rapora göre temel sanayiler yatırım yapılmaması gereken alanlar olarak önerilmiştir.⁷⁰

Heyet tarafından üzerinde durulan bir diğer konu da fiyat desteklemeleri olmuştur. Fiyat desteklemeleri hakkındaki heyetin görüşleri; şu şekilde ifade edilmiştir;

“Devlet zaman, zaman çeşitli maddelerin (bilhassa şeker ve çayın istihsalini teşvik etmenin bir vasıtası olarak fiyat desteklemeleri yapmıştır. Heyetimizin fikrine göre bu Türkiye’de istihsalin canlanması bakımından kararsız ve gayri müessir bir yoldur.

Onun baştan gelen ihtiyacı istihsalinin ne suretle arturabileceğini öğrenmektir. Diğer taraftan fiyat desteklemeleri enflasyona yol açan ciddi bir tesirler yapabilir ki hububat mevzuunda bunun misali görülmüştür.

Sulama ve bilhassa toprak, barajlar veya yer altı su kaynakları üzerine müesses küçük ölçüdeki sulama projeleri ilk planda yer almalıdır. Şimdilik büyük ölçüde yeni sulama projelerinin tatbiki ciddiyete gidilmemelidir.”⁷¹

Aslında Barker raporu Menderes Hükümetinin sanayileşme politikasının dışsal bir nedeni olmakla birlikte aynı zamanda sanayi politikasının programlanması ve

⁶⁸ Mortan, a.g.e., s.33-35, Ete, a.g.e., s.35-36

⁶⁹ Sevgi, a.g.e., s.58

⁷⁰ Han, a.g.e., s.58

⁷¹ Minkari, a.g.e., s.6

uygulanmasında kullandığı bir araç olmuştur. Şöyle ki Menderes Hükümeti gerek parti gerekse hükümet programında açıkladığı sanayi politikasını uygulamadan önce sanayi ile ilgili ilim adamları, sanayiciler, milletvekilleri meslek kuruluşlarından milli sanayinin ihtiyaçları hakkında bilgi almak amacıyla 9-14 Nisan 1951 tarihinde Ankara'da Sanayi Kongresini toplamıştır. Kongrede Ekonomi bakanlığı tarafından uzmanlara ve meslek kuruluşlarına raporlar tanzim ettirilmiştir. Söz konusu bu raporlar sanayi politikasıyla Dış Ticaret politikasını ayarlayabilmek ve yine sanayinin gelişmesinin sağlanabilmesi amacıyla fabrika, imalathane ve diğer sınaî tesislerin son durumları hakkında bilgi vermesi açısından büyük önem taşımıştır. Ancak oluşturulan bu raporların daha çok devlet sanayini kapsamaması özel sanayinin sayısı ve mahiyeti ve kapasitesi ne ilişkin fazla bir bilgi içermemesi açısından bir eksiklik taşımış ve bu amaçla yabancı uzman raporlarından faydalanılmıştır. İşte Barker Raporu da ülke sanayinin tetkike yönelik öngörü raporlarından birisi olmuştur. Bütün bu çalışma ve raporlarla yetinmeyen hükümet başka ülkelerin sanayi politikalarını tetkike yönelik çalışmalar düzenlemiş yabancı ülkelerin kamu ve özel sanayi kuruluşlarının incelenmesi amacıyla heyetler gönderilmiştir.⁷²

İşte Menderes Hükümeti tarafından; gerek yapılan incelemeler gerekse hazırlanan raporlar çerçevesinde özel sektörün ve bu sektöre ait sanayi işletmelerinin hızla yaygınlaşmasını sağlayıcı bir takım özendirici tedbirler alınmıştır ki bunlardan en önemlisi liberal dönemin temel kurumu olan Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'nın kurulmasıdır. Özel sanayinin kalkındırılması ve modernleştirilmesine yardım etmek amacıyla Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının önerisi ile kurulan banka yerli ve yabancı özel sermayenin birleşmesinin bir örneğini oluşturması bakımından önem taşımıştır. Bankanın kuruluşuna hisse senetleri almak suretiyle Türkiye İş Bankası A.Ş. İstanbul Ticaret Borsası ve diğer bir çok banka ile birlikte büyük iş adamları (Cabir Selek, Hazım Atıf Kuyucak, Hakkı Avunduk, Vehbi Koç gibi) 12.5 milyon TL' sı sermaye ye katılmışlardır. Bunların dışında Milletler Arası İmar ve Kalkınma Bankası 25 milyon, Merkez Bankası obligasyon ihracı yolu ile 12.5 milyon TL kredi açmış, Marshall Planından özel teşebbüs fonu adı altında özel teşebbüse ayrılan 54.5 milyon lira sermayenin bankanın emrine verilmesiyle banka özel teşebbüse 100 milyon liralık kredi açabilecek duruma gelmiştir.⁷³

Böylece sermayesinin %75'inin özel ticaret bankalarına, %15'inin ticaret ve sanayi adamlarına, %10'unun özel sanayi ve kişilere ait olduğu banka yeni özel sınaî tesislerin kurulmasına yardımcı olmayı, yerli ve yabancı ortaklığı biçiminde kurulan ve

⁷² Ete, a.g.e., s.14-17

⁷³ Yıldız Sertel, *Türkiye İlerici Akımlar*, İstanbul, Ant Yayınları, Haziran 1969, s.83

kurulacak olan sını işlemleri desteklemeyi, sını işlemlerin çıkardığı hisse senedi ve tahvillerin halka intikalini gerçekleştirmeyi benimsenmiştir. ⁷⁴

Banka bu amaçları sağlayabilmek için;

a-Sanayiye kısa orta ve uzun vadeli kredi vermek,

b-Her türlü özel sanayi teşebbüslerine ortak olmak,

c-Bazı istisnai hallerde banka kaynakları ile yeni teşebbüsler kurmak,

d-İlişki içerisinde olduğu müşterilerince yardım etmek görevlerini üstlenmiştir.

Ancak bankanın bu görevleri gerçekleştirmesi (ürün konusu açısından, yaşama gücü açısından sanayi projelerinin hacmi ve büyüklüğü açısından ve mudilik derecesi açısından) bazı kriterlere bağlanmıştır. Bunun dışında Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonundan sağlanacak kredilerde tercih listesine göre kriterlere bağlanmış ve bu tercih listesi Marshall Planı Özel Misyonu tarafından tespit edilmiştir.

Buna göre ikrazlar ancak % 100 özel olarak işletilmekte olan teşebbüslere yapılacak ve bu ikrazlar Türkiye'nin hammadde ve zirai istihsalini artıracak sanayilerin gelişmesini sağlayacak, Türk el emeğini ön plana çıkaracak alanlarda kullanılacak, maliyeti düşürecek, ambalaj ve standardizasyonu ıslah etmek amacıyla Türk ürünlerinin piyasaya arzını artırmak amacıyla projeler tercih edilecektir.

İşte bu kriterler doğrultusunda bankanın Marshall paralarının ikrazında uyguladığı tercih listesi şunlardan oluşmuştur. ⁷⁵

1-Pamuk elyafının hazırlanması ve işlenmesi,

2-Yün yıkanması ve taranması,

3-Nebati yağların işlenmesi ve tasfiyesi,

4-Her türlü meyve ve sebzeiy kıymetlendiren tesisleri, balıkçılık ve balık konserveçiliği,

5-Palamut işlemleri ve istihsalı, sünger istihsalı,

6-Ziraat makinaları imalatı, otomobil kamyon ve traktör lastikleri kaynak yapma tesisleri, tahtadan ve madenden mamul kutu, fiçı ve teneke kutuların imali, tıbbi malzeme istihsalı ve tıbbi işlemleri, ticaret gemileri, küçük elektrik santralleri, kefen kenevir işlemleri, kerestenin ilaçlanması. ⁷⁶

⁷⁴ Sevgi, a.g.e., s.58, Tokgöz, a.g.e., s.86

⁷⁵ Ete, a.g.e., s.57-59

⁷⁶ Ete, a.g.e., s.33-34

**Tablo : 16 1954 Yılına Kadar Bankaca Tahsis Edilen Kredi Tutarları
Hacim İtibariyle**

	Adet	%	Miktar (1000 TL)	Yüzde
TL 50.000'e kadar	99	33.8	1.947	1.5
TL 50.001'den 100.000'e kadar	31	10.6	2.538	1.9
TL 100.001'den 500.000'e kadar	99	33.8	31.952	24
TL 50.001'den 1.000.000'a kadar	29	9.9	22.171	16.6
TL 1.000.000'dan yukarı	35	11.9	74.533	56
TOPLAM	293	100	133.141	100

Kaynak : Ete, a.g.e., s.62

Dünya bankasının teknik ve mali yardımlarından da yararlanan banka 1960 yılına kadar özellikle tüketim malı üreten sanai ürünlere destek sağlanmıştır. Özel sektörün daha çok tekstil inşaat malzemeleri, gıda ve demir dışı metal endüstrileri alanına girmesinde bankanın büyük katkıları olmuştur ki bunun en güzel örneği 1953 yılında Sabancı ve Sapmaz aileleri tarafından kurulan Güney Sanayi oluşturmuştur. ⁷⁷

Ancak özel kesimi desteklemek amacıyla Zirai ve Kalkınma Bankasının bu kredileri ile yetinilmemiş Etibank, Denizcilik Bankası, Sümerbank gibi bankaların özel sektöre açtığı kredi miktarlarında da artışa gidilmiştir. ⁷⁸

**Tablo : 17 Banka Kredilerinin Kamu ve Özel Kesim Arasındaki Dağılımı,
GSMH'ya Oranı**

Yıllar	Milyon TL	GSMH Oranı (%)	Kamu (milyon TL)	Özel Milyon TL	Kamu (%)	Özel (%)
1950	1975	13	160	1115	12,5	87,5
1951	1751	15	183	1568	10,5	89,5
1952	2599	19	256	2343	9	90,2
1953	3402	22	358	3044	10,5	89,5
1954	4271	27	463	3808	10,8	89,2
1955	5025	26	650	4375	12,9	87,1
1956	5832	26	890	4942	15,3	84,7
1957	7787	27	2046	5741	26,3	73,7
1958	8640	25	2262	6378	26,1	73,9
1959	9407	22	2482	6925	26,3	73,7
1960	9522	20	2293	7229	24,1	75,9

Kaynak : Akbank, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul, Alfa Ofset, 1980, s.497

⁷⁷ Tokgöz a.g.e., s.86

⁷⁸ Sertel, a.g.e., s.82

1950 – 1953 döneminde anti devletçi sanayileşme politikasının savunucu olan DP hükümetinin özel sektörü destekleme politikasının bir diğer uzantısı ise devlet elinde bulunan (kömür, maden, petrol, denizyolları vb. iş sahalarının kısmen veya tamamen özel teşebbüse açılması kararıdır.

Hükümetin parti ve hükümet programında belirttiği bu devir işlemlerinde hükümetçe göz önüne alınması gerekli olan hususlar şu şekilde tespit edilmiştir.

- 1- Müdahaleyi asgariye indirmek,
- 2- Emniyet ve güven şartlarını sağlamak,
- 3- Devir işlemlerini bir plan dahilinde yapmak,
- 4- Devirde elverişli şartlar aramak,
- 5- Devir işlemini aşama, aşama gerçekleştirmek.

İşte söz konusu bu hususların programlanabilmesi için hangi devlet işletmelerinin hangi şartlar altında ne şekilde özel teşebbüse devir edileceğinin tespiti amacıyla işletmeler bakanlığı kurulmuş ve ayrıca Sümerbank, Etibank, şeker şirketlerinin genel müdürleri ve üniversite profesörlerinin de katılımı doğrultusunda yapılan komisyon toplantıları çerçevesinde, devir işlemlerinin hukuki, ekonomik ve muhasebe boyutu incelenmiş ve bu doğrultuda raporlar hazırlanmıştır.⁷⁹ Sanayi de özel kesimi desteklemeye yönelik bu düzenlemeler sonucunda 1950-54 arası dönemde sanai yatırımlar da kamu ve özel sektörün payı ile özel sektör yatırımlarının GSMH içindeki %'si şu düzeye ulaşmıştır.

Tablo : 18 Sınai Yatırım Dağılımı %

Yıllar	Özel Sektör	Kamu Sektörü
1950	43	57
1951	44	56
1952	53	47
1953	55	45
1954	38	62

Kaynak : Akbank a.g.e., s.92

⁷⁹ Ete, a.g.e., s21.-22 ,

Tablo : 19 Özel Sektör Yatırım Miktarı

Yıllar	Özel Yatırım (milyon lira)	GSMH Oranı (%)	Toplam Yatırım Miktarı (TL)	Toplam Yatırım Oranı (%)
1950	673.4	6.5	1.000.0	67.3
1951	72	6.3	1.260.4	61.2
1952	1.087.7	7.6	1.835.8	59.2
1953	1.077.5	6.4	2.087.7	51.6
1954	1.461.6	8.5	2.517.6	58.1
1955	1.518.5	7.6	2.517.6	50.5

Kaynak : Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği , a.g.e.,s.40,41

Görüldüğü gibi 1954 yılına kadar özel sektörün sınıai yatırımlar içindeki payı % 50'leri aşarken 54 yılında daha farklı bir boyuta bürünerek azalma göstermiştir. Bunda kısmen siyasal hayatta yaşanan gerilim kısmen de dışsal konjonktür etkili olmuştur. Ancak 1953 ve daha sonrasında özel sektör yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının azalmasına rağmen, GSMH' a içindeki oranı ve mutlak miktar olarak azalma göstermemesi önemli bir gerçeği ortaya koymuştur. O da devlet yatırımlarının özel teşebbüsü esas alan diğer birçok ekonomide olduğu gibi kaçınılmaz bir zorunluluk olmasıdır.

Aslında bu dönemde kamu yatırımları özel teşebbüsün yerini alacak olan bir nitelik göstermekten çok özel teşebbüsü tarım ve sanayii teşvik eden alanlara yönelmiş yani özel kesimin yerini alacak bir nitelik göstermesine, izin verilmemiştir. Böylece kamu yatırımları özel yatırımları teşvik eden bir politika unsuru olmuş ve özel yatırımların GSMH' ya oranının yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁸⁰

Bu bağlamda DP iktidarı döneminde PTT, Devlet Demir ve Deniz Yolları KİT olarak yeniden örgütlenmiş ek olarak Sümer banktan SEKA ve T. Demir Çelik, Eti bank' tan Türkiye Kömür İşletmeleri ayrılarak KİT özelliği kazandırılmıştır. Et ve Balık Kurumu T.MO' dan ayrılarak KİT'e dönüştürülmüştür.

Son olarak da Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve T.C Turizm Bankası kurulmuştur.⁸¹

⁸⁰ Hiç, a.g.e, s.41, **Türkiye Ekonomisinin Analizi**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1980, s.10, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, a.g.e., s.41

⁸¹ Yakup Kepenek, **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, Ankara, 1989, s.33

Ancak burada sorun KİT'lerin sayıca artmasının liberal politikalardan uzaklaştığı şeklinde düşünülmesi değil söz konusu bu KİT'lerin fon ihtiyaçlarının kamu açığı yaratması olmuştur. Liberal bir iktisat politikası anlayışına sahip olan DP'nin özel kesimin yerini almaktan öte yerli üretimi artırma, büyüyen ekonomik ve toplumsal istemleri karşılama baskısının yanında özel kesime sermaye aktarılması amacıyla kurulmuş olan KİT'lerin fon ihtiyaçlarının emisyon dan karşılanması bütçede büyük bir yük oluşturmuştur.

Diğer önemli bir sorun ise KİT'lerin kurmuş olduğu işletmelerin siyasi ağırlıklarına göre bazı illere geliş güzel dağıtılmasıdır. Buda farklı illerde fizibilite raporları hazırlanmadan kurulmuş olan KİT'lerin optimal kapasite ile üretim yapmalarını engellemiştir.⁸²

2.1.2. Dış Ekonomik İlişkilerde Liberalizasyona Geçiş ve Bunun Uygulanma Süreci

A.B.D. ve OECD'nin ekonomik ve teknik yardımları olmadan ülkenin kalkınamayacağı görüşünde olan Menderes bunun ön koşulu olan dış ekonomik liberal yaklaşımı kaçınılmaz bir şekilde gerekli görmüştür.

Bu görüş doğrultusunda yabancı sermayenin teşviki ve dış ticaret rejiminin iyileştirilmesine (liberalizasyonuna) ilişkin bazı kararlar alınmıştır.

2.1.2.1. Yabancı Sermayenin Teşviki ve Petrol Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yabancı sermayenin yurt içinde yatırım yapma iznini sağlayan bu konudaki ilk hukuki mevzuat CHP tarafından 1 Mart 1950'de çıkarılan 5583 sayılı "*Hazinece Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulması*" Kanunudur. Ancak İki maddeden oluşan⁸³ yeterli niteliklere sahip olmayan kanundan faydalanan firma sayısı sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bunun üzerine hükümet tarafından ülkenin iktisadi ve sınai kalkınmasında etkisi olmayacağı düşünülen kanun yeniden yapılan düzenlemeler sonucunda 9 Mayıs 1951'de 5821 sayılı kanunla tekrar yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla yabancı sermayenin ülke ekonomisine yarayacak mahiyette olması, sanayi, enerji maden bayındırlık, ulaştırma ve turizm sektörleri ile sınırlı olması hükmü getirilmiştir. Sektör sınırlaması

⁸² Yaşa, a.g.e., s.43 İktisat Maliye Politika, İstanbul, Nur Ofset, 1982, Erdinç Tokgöz, **Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlik ve Türkiye**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Yayın, 1976, s.46-47

⁸³ **Madde 1:** Yurdun kalkınması için faydalı görülen sahalarda istihali çoğaltmak ve ihracatı artırmak üzere özel teşebbüs tarafından yabancı ülkelerden yapılacak uzun vadeli borçlarına tutarı 300 milyon TL'yi geçmemek üzere Maliye Bakanlığının taahhüdünün sağlanması

Madde 2 : 1. Maddede yazılı amaçla yabancı ülkelerden getirilecek aynı ve nakdi sermayelerin yurt içinde elde edeceği gelir ve kendinin harici transferini sağlamak üzere Maliye Bakanlığının taahhüdünün sağlanması (Resmî Gazete, 1 Mart 1950)

dışında yasa transfer konusunda da hem süre hemde oran olarak kısıtlamalar koymuştur. Yasaya göre; "bu kanun hükümlerine tevfikan getirilmiş yabancı sermayenin: a-%10'u geçmeyen ve gelir ve kurumlar vergilerine esas olan vesikalara göre taayyün eden yıllık kar faiz ve dividantlarının, b-Giriş tarihinden itibaren nakit olarak getirilenlerin üç seneden ayın ve gayri maddi hak olarak getirilenlerinde beş seneden az olmamak üzere, maddenin son fıkrasında yazılı Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edilecek müddetler dahilinde tamamen veya kısmen ; girişinde esas olan yabancı para cins ve miktarı üzerinden tasfiye bilançosunun net aktif bilançosu ile mukayyet olmak üzere harice transferi tahdide tabi değildir.

Bir yıllık kar ve faiz dividantlar yekunu sermayenin %10'unu aştığı takdirde aşan miktar %10'dan az netice veren müteakip yıllar içinde transfer hakkı %10'a iblağ edilerek çıkarılabilir. Bundan daha fazla olan neticeler ana sermaye ile beraber ve aynı hükümlere tabi olarak transfer olabileceği gibi Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanuna müstenit kararnameler hükümlerine tevfikan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasına ulucaklı namına yatırılarak muayyen malların ihracı suretiyle de harice çıkarılabilir.

Transfer zamanı gelmiş sermaye ve bu sermaye ile birlikte transfere tabi kar bakiyelerinin harice nakli için yapılan müracaatlar üzerine Maliye Bakanlığı bahis mevzuu meblağın üçte biri için derhal ve mütebakisi içinde en geç altı ay içinde gerekli transfer müsadelerini verir. "

Kanunla yıllık karların transferi %10 ile , sermaye kar ve bakiyelerinin 2/3'üzamanla (en çok altı ay)kısıtlanmıştır. ⁸⁴

Amerikalı uzmanların tavsiyesine uyularak yabancı sermaye ithalini kolaylaştırmayı sağlamak amacıyla oluşturulan kanunla verilen tavizler (hükümler) gelişmiş piyasa ekonomilerinin bulunduğu ülkelerdeki özel sermaye tarafından yeterli bulunmamış öyle ki kanunun uygulandığı iki yıl boyunca gelen sermaye 15 milyonu geçmemiştir. ⁸⁵ Ancak 5821 sayılı yabancı sermayeyi teşvik yönü zayıf olmasına rağmen bir zihniyet değişikliğini ifade etmesi ve partinin de bu kanun lehinde oy vermesi açısından önem taşımıştır. ⁸⁶

Bu durumda yeni ayrıcalıklar tanıyan yeni bir yasaya gereksinim duyulmuş ve bunun içinde bir gerekçe hazırlanması planlanmıştır. Gerekçeyi bu defa da Amerikalılar hazırlamıştır. Amerikan misyonunun hazırladığı Chenery isimli raporda "Endüstriyel

⁸⁴ Resmi Gazete, 8.9.1951, Ahmad a.g.e., s.160, Tuncer Baran, Türkiye Yabancı Sermaye Sorunu, A.Ü.S.B.F. Yayını No:241, Ankara, Sevinç Matbaası, 1968, s.74-75

⁸⁵ Basın İş Ges-İş, Kristal-İş, Petrol-İş, Sağlık-İş, Ulaş-İş, Harb-İş, Oleys, Yol-İş, Sosyal Demokrat Düzen . İlkeler Araçlar Yöntemler, Ankara, Akyıldız Matbaası , 1971, s.161

⁸⁶ Cihat İren, "Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu", Türkiye İktisat Mecmuası, Aralık, 1951, s.13

kalkınmanın istenen sürecinin belirlenmesinde, gerekli proseslerin teknolojik güçlükleri önemli bir sınırlama oluyor. Becerili işgücü, deneyimli teknik denetim ve uzmanlaşmış yabancı malzeme ve hizmetler olmadığı için ileri endüstriyel proseslerde yatırımların verimliliği çok daha düşük olabiliyor. Her ne kadar zamanla bunlar geliştirilebilirse de basit endüstriyel proseslerde yatırımlar hemen verimli sonuçlar verecektir. Ancak bu söylenenler, meneceryal ve teknik beceriyi beraberinde getiren yabancı sermaye yatırımları olunca, daha az doğrudur. Bu yüzden yeni ürünler üretecek firmalara veya Türkiye'de bilinmeyen ileri teknoloji kullanılması halinde yabancı sermaye sağlayabilmek için özel teşvikler gereklidir." Sözleriyle ileri teknoloji kullanabilmek için yabancı sermayenin gerekli olduğu tezi öne sürülmüştür.⁸⁷

Bunun üzerine DP hükümeti Dış İktisadi Politikası Komisyonu Başkanı Randall'ın çabası ile çıkarmıştır. 18 Ocak 1953 yılında 6224 sayılı kanunla daha liberal hükümler içeren Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarmıştır.

Kanun yatırım yapmak isteyen yabancı sermayelere, ülkenin iktisadi inkişafına yararlı olmak tekel ve özel bir ayrıcalık ifade etmemek şartıyla Türk özel teşebbüsüne açık bulundurulmuş bütün faaliyet sahaları için aynı hakları tanımış (madde 1), uygun olarak kurulmuş yabancı sermaye işletmelerinin elde edecekleri kar, lisans, patent hakları, alameti farika, makine ve parçaları gibi parasal ve parasal olmayan hakların tamamını veya bir kısmını menşei ülkeye transfer ettirmeleri ona yabancı sermayeye ilave etme veya başka bir işletmeye ortak edebilme imkanı verilmiştir. (madde2 ve madde 3)

Ayrıca kanuna göre kar faiz dividant gibi yabancı sermaye kazançları ile yabancı özel sermayenin beraberinde getirdiği yabancı uyruklu kimselerin transferlerinin cari resmi kambiyo rayici üzerinden ve ancak menşe memleket parasıyla yapılması (madde4 fıkra a) imkanı tanınmıştır. Kanuna bağlı olarak gelmiş sermaye yatırımlarının satışı veya tasfiyesi halinde yabancı sermaye sahiplerine isabet eden kısmın Maliye Bakanlığının izni ile cari ve resmi kambiyo kuru üzerinden menşe memleket parasıyla dışarıya transfer izni(madde 4 fıkra b) getirilmiştir.

Bunlara ilave olarak kanunla Merkez Bankası Müdürlüğünün Başkanlığında Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kurulmuş ve bu komiteye yabancı sermayenin karından alınan verginin tamamının veya bir kısmının sermayeye ilave edilmesine karar verme yetkisi verilmiştir. (madde 8).⁸⁸

Ancak getirilen bu kanun hükümleri henüz tasarı halinde iken CHP tarafından eleştirilmiştir. Özellikle tasarının yabancı sermayenin geleceği alanlar ve kar transferini

⁸⁷ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1988*, İstanbul, Tekin Yayınevi, s.404

⁸⁸ T.C. Başbakanlık D.P.T. Yabancı Sermaye Başkanlığı, *Yabancı Sermaye Mevzuatı ve Yapılabilirlik Raporu Esasları*, Mayıs, 1984, s.1-5., Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Cilt 2, İstanbul Tekin Yayınevi, s.708, Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu maddeleri için bakınız EK.5

düzenleyen maddeleri en çok tartışılan maddeler olmuştur. CHP grup sözcüsü Cahid Zamangil bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmiştir."Tarım bahsinde gördüğüm tehlike şudur:Yabancı sermayenin gireceği yerlerden Türk çiftçisinin çıkması muhtemeldir.Çıkmadığı takdirde yabancı sermayenin esiri olmak tehlikesi vardır.....Bu tehlikeyi kabul etmeyelim derim.Ve bence bu bir iktisadi tehliken ziyade içtimai ve siyasi huzurumuz meselesidir,tehlike bu noktaya muzaftır.....Ticaret sahasına gelinceTürkiye'ye gelecek yabancı sermayenin kuracağı müesseseler.....muayyen vasıflarından dolayı bütün Türk müesseselerine faik bir unsura sahip olarak girecektir.Yabancı sermaye dünyanın her tarafındaki ticari münasebetleriyle birlikte gelecektir.....Bu böyle olunca, ihracat piyasasını nazara alırsak Türkiye'nin büyük ihracat piyasası İzmir'imizin ticaretini kaybetmesi tehlikesi vardır."⁸⁹Ahmet Başar'da ödemeler bilançosu güçlükleri olan ülkemizde kısa süreli olarak gelecek olan yabancı sermayenin kendisinin ve karlarının transferi sırasında ek güçlükler yaratacağını belirtmiştir."Arkadaşlar böyle sermaye akınına kapılarını açmış olan ülkeler ecnebi müdahalesine de iç siyasetlerini açmaya mecburdurlar.....Ecnebi bu sefer sizin vergi kanunlarınızdan şikayet edecek,ecnebi sizin bütün kanunlarınızdan şikayet edecek ,hattaecnebi bu kanunların bu usüllerin değiştirilmesi için politikacı adamlar bulacaktır....."⁹⁰ Benzer bir eleştiri kanunun kabulünden sonra CHP lideri İnönü tarafından yapılmıştır. İnönü 1954 seçimleri propagandası nedeniyle 13.4.1954 tarihinde İstanbul'da yaptığı konuşmada " Şimdi çiftçi için yeni bir tehlike belirlemiştir. Yabancı sermaye ziraata davet edilmiştir. Yabancı gelip işletecek toprağı nerede bulacak, şüphesiz bir çok çiftçimizin en çok 20 dönüm olan arazisinden olacaktır. Yabancı sermayenin gelip Orta Anadolu'da buğday, Çukurova'da pamuk, Karadeniz'de fındık, İzmir'de ve Samsun'da tütün yetiştirmesinde bizim ne istifademiz olacaktır? Yabancı sermaye eşit olmayan şartlarda yerli çiftçiye hakim olacaktır." şeklindeki sözlerle yabancı sermaye kanunu hakkındaki olumsuzlukları dile getirmiştir.⁹¹

Bununla beraber bu düşüncelerin kanunun uygulanmasına etkisi olmamış öyleki DP hükümeti tarafından Yabancı Sermaye Kanununa ek olarak 1957'de Amerika ile yapılan karşılıklı anlaşmayla Türk hükümeti Amerikan sermayedarlarının kâr ve sermayelerini dövizde çevirtmek ve ihracını sağlamak taahhüdüne girilmiştir ⁹²

İmalat sanayine yönelik yabancı sermayeyi teşvik amacına yönelik bu kanunun ardından petrol ve madencilik alanında yabancı sermayeyi çekmek hedeflenmiştir.

⁸⁹ T.B.M.M Tutanak Dergisi ,11.1.1954, s.109

⁹⁰ T.B.M.M,Tutanak Dergisi, 15.1.1954, s.191

⁹¹ Tekin Erer, *Yassı Ada ve Sonrası*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1965, s.151

⁹² Sertel, a.g.e., s.84, Avcıoğlu, a.g.e., s.711-712

Petrol ve madencilik alanında özellikle petrolde araştırma ruhsatı almak sondaj ve araştırmalar yapmak, rafine etmek ve dağıtmak gibi ayrı ayrı sahaların olması bunların teknik bilgi yanında büyük ölçüde yatırım ve masraf gerektirmesi petrol ve madencilik alanında özel yabancı sermaye gerektirmiş ve bu amaçla 18 Mart 1954'de Amerikan Petrol Şirketinin avukatı Max Ball tarafından hazırlanan "Petrol Kanunu" çıkarılmıştır.⁹³ Yabancı sermaye yönünden liberal hükümler taşıyan kanunun 1.2.4.12. maddelerinde Türkiye'de petrol araması ve işletilmesinde uygulanacak prensipler belirtilmiştir. Buna göre "Türkiye'deki petrol kaynakları devletin hükmü ve tasarrufları altındadırlar. Petrolü ihtiva eden arazi sahihsiz veya özel mülkiyet konusu olsa bile üzerinde petrol araştırmalarında bulunabilmek için gerekli şartlara haiz olarak usulüne göre alınması gerekir.

Milli petrol kaynakları üzerinde tasarruf hakkı devlete aittir. Memleketimizin petrol kaynakları özel teşebbüsler aracılığıyla işletilecektir. Bu işletilecektir. Bu işletme izni hızlı aralıksız ve verimli olmaya zorunludur. Bu amaca aykırı düşmemek şartıyla Türkiye dahilinde yabancı sermaye menşeli petrol şirketleri de petrol arama faaliyetinde bulunabilirler."⁹⁴ Öte yandan kanun yabancı şirketlere transfer konusunda da hiçbir kısıtlama getirmemiş yatırımcıya kendisine gerekli malzemeyi gümrük ödemeksizin ithal etme imkanı tanımıştır. Ancak kanunun bu maddesi kanundan birkaç gün önce çıkarılan Maden Kanununun yabancı sermayeyi dışarda bırakmaya ilişkin hüküm içermesi nedeniyle eleştirilmiştir. C.H.P'den Cemal Reşit Nedimoğlu madde üzerindeki görüşlerini şöyle dile getirmiştir....."5-10gün evvel kabul ettiğiniz hükümlerle şimdi tetkik etmekte olduğunuz hükümler arasındaki tezatı belirtmek istiyorum. O kongrenin tespit ettiği prensiplere göre hazırlanıp T.B.M.M.'ce kabul edilen Maden Kanunu '62. Maddesini hatırlatmak isterim .Bu maddede işletme imtiyazı alacak şirketlerin ancak Türk mevzuatına göre kurulmuş Türk şirketleri olması lazımdır. Görüyorsunuz ki Maden Kanunumuz 3-4senede hazırlanmış ondan sonra huzurunuzda getirilmiştir. Yüksek heyetiniz de bu mevzu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Yabancı şirketlere bu hak tanınmamıştır. Yabancı Sermayenin Teşviki Hakkındaki kanunda bu hak tanınmış fakat Maden Kanunumuzda madencilik için Türk şirketi olmak şart koşulmuştur.....Maden Kanununun mucip sebeplerini nasıl bağdaştırmak mümkün olur.....Bütün madenlerimize şamil bulunan o kanunda bu şirketlerin Türk şirketi olması üzerinde durmuşuz da bugün petrol(ki taşıdığı siyasi hüviyet itibariyle diğer madenlerimizden çok daha ehemmiyetlidir) petrol için bu kaptıyı açık bulunduruyoruz".⁹⁵

⁹³ Süreyya, Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1994, s.111, Avcıoğlu, a.g.e., s.712

⁹⁴ **Resmî Gazete**, 16.3.1954, Kanun No: 6326

⁹⁵ T.B.M.M., **Tutanak Dergisi**, 6.3.1954, s.300

Kanun'un 121.maddesinde Türkiye'de devletin arama ve işletme faaliyetine doğrudan doğruya katılma olanağı sınırlandırılmakla beraber dolaylı bir şekilde petrol işleriyle uğraşması imkanı tanınmıştır. Böylece Petrolde devletçilikten vazgeçilmiş ve petrol kaynaklarının özel teşebbüslerin eli ile değerlendirilmesi kabul edilmiştir.

121. madde de " *Halen MTA Enstitüsü tarafından yapılmakta olan petrol araştırmalarında jeolojik istihsal dışında kalanlar bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 150 gün içinde hükümet tarafından bu maksatla kurulacak bir hükmi şahıs devir olunur. Bu suretle kurulan hükmi şahıs bu kanun muhacevesinde diğer hükmi şahıslarla aynı haklara sahip ve mükellefiyetlere tabidir. Bu hükmi şahıs başlamış olduğu ve hüsniyetle devam ettirdiği arama sondajları sahası için işletme ruhsaynamesi talep ederse bu talep aynı sahalarda için yapılmış olan diğer müracaatlara tercih olunur. Ancak bilahare teşekkül edecek bu mahiyetteki kurumlar 3.fıkradaki tercih haklarına sahip olmaksızın 2.fıkra hükümlerine tabi olurlar. Söz konusu hükmi şahıs ise 6327 sayılı kanunla kurulan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) dur. Hisselerinin % 51'nin Hazineye ait olduğu ortaklığın görevleri;*

a) *Petrol kanunu hükümleri dahilinde Türkiye'de petrol araştırmalarını gerektiğinde petrol ve petrol ürünleri alım. Satım ve tevziini yapmak ve faaliyet mevzuna dahil işler için her türlü işlemler girişmek.*

b) *Faaliyetle ilgili olmak üzere ticaret şirketleri kurabilmek Türkiye'de ve yabancı ülkede kurulmuş bu nevi şirketlere katılabilmek."* şeklinde getirilen hükümlerle Türk kamu sermayesi devletten kredi alacak olan özel şirketlerinde katılmasıyla anonim şirketler kurmak zorunda kalmıştır.

Kanunda ayrıca "petrol hakkı iktisabı için yapılan bir talebin kabul veya red edilmesinde gözönüne alınacak hususlar; yabancı devletlerin doğrudan doğruya veya dolayısıyla idaresinde müessir olabilecekleri miyasta veya şekilde mali ilgileri veya menfaatleri bulunan hükmi şahıslarla yabancı bir devlet için veya yabancı biri adına hareket eden şahısların sahip yapamayacakları işler, arama ve işletme sahalalarının büyüklüğü arama ve işletme için verilen müddetlerin uzunluğu ile petrol hakkı sahiplerinin çeşitli mükellefiyetlerine ilişkin" hükümler yer almıştır.⁹⁶

Bu hükümleri içeren kanunun çıkarılmasının ardından uygulamaya geçilmiş bu amaçla arama faaliyetlerine girişilmiştir. Bunlardan ilki ülkemizde petrol dağıtım ve satışı işleriyle uğraşan (Mobil, Shell ve BP) tarafından Mersin'de diğer tasfiyehane ise TPAO ile yine petrol dağıtım ve satışı işleriyle uğraşan Caltex Şirketi tarafından kurulmuştur.⁹⁷ Yasaya göre her şirkete sekiz arama izni verilmiştir. Böylece T.P.A.O.

⁹⁶ Resmi Gazete, 16.3.1954, Kanun No.6326

⁹⁷ Mehmet Selik "Petrol Kanunu ve Alınan Neticeler", A.Ü.S.B.F Dergisi, Cilt16, No:2, Haziran1961, s.74a.g.e., s.74

adı ile kurulan tek Türk şirketinin sekiz arama hakkı olurken takma adlar altında çeşitli şirketler kurabilen yabancı sermaye bu haktan istediği kadar yararlanabilme imkanına sahip olmuştur.

Ancak yabancı sermayeye tanınan bu imkanlarla yetinilmemiş 1957 yılında Petrol Yasasına getirilen ek maddeyle yabancı şirketlere Türkiye'de petrol rafineleri açma izni verilmiştir. Nitekim Ataş ve İpraş Rafinerileri ile yabancı şirketler yerli petrolü mümkün olduğu kadar az işlemek ve yüksek fiyatla dışarıdan kendi petrolerini ithal etmek hakkını elde etmişlerdir. Tanınan bu olanaklara rağmen diğer ülkelerde petrol çıkarma koşulları daha elverişli olduğundan ve Türkiye'deki işletmeye açılacak petrol yatakların ek maliyet yaratacağının düşünülmesi nedeniyle kaçınılmıştır. Fakat söz konusu bu yatakları kendi denetimleri altında tutukları gibi, arıtmak ve satmak üzere tekel fiyatı üzerinden (dünya pazarlarındaki fiyatların %30, %35 üzerinde) Türkiye'de petrol ithaline devam edilmiştir. Bu durum Türkiye'deki ham petrol üretimini azaltmış öyleki 1956'da 306 bin ton olan üretim 1957'de 298 nin tona düşmüştür.⁹⁸

Ancak her ne kadar Petrol Yasası yerli üretimde bir azalma meydana getirmişse de gelen yabancı sermaye açısından değerlendirdiği zaman Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasasına göre daha fazla yabancı sermaye çektiği gözlenmiştir. Kuşkusuz bunda petrol yasasının sunduğu liberal olanakların etkisi büyük olmuştur.⁹⁹ Kanunun yürürlüğe girdiği 1954 yılından 1960 yılı sonuna kadar nakit, malzeme, hak ve diğer kıymetler şeklinde yabancı şirketler tarafından Türkiye'ye getirilen sermaye tutarı tasfiye şirketlerinin yatırdıkları tutarlar hariç verilen beyannamelere göre 491,866,862 liraya ulaşmıştır.

Tablo : 20 Yabancı Petrol Şirketlerinin Yıllar İtibari ile Türkiye'ye Getirdikleri Sermaye Tutarı

Yıllar	Türk Lirası	Dolar
1954	654.794	233.855
1955	3.692.928	1.318.908
1956	17.735.245	6.334.016
1957	43.452.011	15.555.570
1958	105.252.924	26.265.602
1959	169.269.474	18.792.807
1960	151.749.586	16.931.028

Kaynak : Selik, a.g.e., s.74

⁹⁸ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan 1971'e kadar*, Çev : Babür Kuzucu, İstanbul, Gözlem Yayınları, Nisan 1980, s.746, Sertel, a.g.e., s.85, Küçük a.g.e., s.405-406, Avcioğlu, a.g.e., 714.

⁹⁹ Yerasimos, a.g.e., s.74.

63 yılında petrol kanunu ile gelen tutar 1 Milyar 533 milyon (bunun % 57'si arama ve çıkarma kalanı arıtmada kullanılmıştır.) olmasına rağmen aynı dönemde 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi teşvik yasasına göre giren sermaye tutarı 325 milyon civarında kalmış ve sonuçta yasadan beklenen sonuç alınmamıştır.¹⁰⁰ Bu durumu sözkonusu kanun çerçevesinde verilen izinler doğrultusunda gelen yabancı sermayeye ilişkin rakamlarda doğrulamaktadır.

Tablo : 21 Özel Yabancı Sermaye İzinler ve Gerçekleşmeler (Bin TL)

Yıllar	Verilen İzinler	Gelen Sermaye	Gerçekleşme Oranı
1951	4.800	3.410	69,9
1952	26.993	2.993	20,1
1953	18.197	1.148	15,1
1954	108.440	2.598	6,4
1955	48.968	8.002	8,8
1956	66.954	21.655	14,5
1957	42.895	10.531	15,8
1958	57.693	15.068	17,4
1959	69.474	19.825	19,2
1960	48.926	18.711	21,1

Kaynak : Bilge Aloba Köksal-A. Rasih İkin, *Türkiye İktisadi Politikasının Gelişimi, 1923-1973*, Yapı Kredi Bankası, s. 144

6224 sayılı yasa uyarınca gelen yabancı sermayenin %95, 28'inin sanayi kesimine yaptırılması dönem içerisinde sanayileşmeye yönelik politika izlendiğinin önemli bir göstergesidir. 1965 sonu itibarıyla %26, 26'lık bir payla lastik ve kauçuk birinci sırada yer alırken bunu %24, 53 ile kimya % 12,58'lik oran ile elektrikli ev aletleri %10,23 ile gıda içki ve alt sektörler izlemiştir.¹⁰¹ Bu durum yasal düzenlemelerden ve o yıllardaki iç pazarın yapısı ve genişliğinden kaynaklanmıştır. İç pazarın büyüklüğü ilaç, gıda (özellikle alkolsüz içecekler), lastik ve plastik gibi alanlarda yerli üretimi kârlı kılacak bir düzeydedir. Ancak diğer yandan iç pazarın genişliği nedeniyle yabancı sermaye

¹⁰⁰ Yerasimos, a.g.e., s.46, Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, Eylül 1996 s.92-93

¹⁰¹ Baran, a.g.e., s.87

Osmanlı döneminin aksine finans yada hizmet alanları yerine dayanıklı tüketim malları sanayii kârlı bulmuş böylece yatırımlarını tüketim malları üretimine yöneltmiştir.¹⁰²

Dönemin ekonomik gelişmesi içerisinde önemli bir yeri olan yabancı sermayenin verilen izinler ve fiilen gelen sermaye bağlamında ülkeler itibariyle dağılımı incelendiği zaman ABD'nin %40'lık bir payla başı çektiği bunu İsviçre, Batı Almanya, İtalya ve Hollanda'nın izlediği gözlenebilir. Öyle ki bu dört ülkenin, yabancı sermayesinin payı toplam gerçekleşen yabancı sermayenin %85'ini oluşturmuştur.¹⁰³

Tablo : 22 Yabancı Sermayenin Ülkeler İtibari ile Dağılımı

Ülkeler	İzinler TL.	Fiilen Gelen TL.
ABD	282.173.000	142.140.000
İSVİÇRE	164.377.000	66.666.000
B.ALMANYA	152.305.000	34.631.000
İTALYA	137.463.000	13.563.000
HOLLANDA	91.116.000	42.758.000

Kaynak : Haluk Cillov, **Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul Ticaret Odası Yayını ,1965, s.7

2.1.2.2. Dış Ticaretin Liberalizasyonu ve Dışa Açılma

DP'nin 1950 yılından itibaren uygulamaya başladığı liberal ekonomi politikasının kendisini belirgin bir biçimde gösterdiği bir diğer alan ise dış ticarettir. Gerçekten de 1950'li yılların başı dış ticaret alanında liberalizasyon için uygun bir dönem olmuştur. Çünkü bu yıllarda,

- 1- Marshall programı altında Avrupa'dan yardım başlamış,
- 2- Kore savaşının getirdiği yüksek dünya konjonktüründe sanayileşmiş ülkelerin sanayileşmekte olan ülkelere ilkel hammaddeye yönelik taleplerinin artması sonucunda Türkiye'nin ihraç maddelerinin fiyatları yükselmiştir. Böylece ödemeler bilançosu imkanları genişlemiş ve dış ticaret hadleri lehte bir gelişme göstermiştir.¹⁰⁴

Dış ekonomik konjonktür de yaşanan bu olumlu gelişmelerle birlikte 1950 yılından itibaren yeni bir dış ticaret rejimi uygulanmaya başlanmıştır. 10 Ağustos

¹⁰² Kepenk, Yentürk a.g.e., s.94

¹⁰³ Kepenk, Yentürk a.g.e., s.94

¹⁰⁴ Uluatam, Tan , a.g.e, s.7-8

1950'de Bakanlar Kurulu tarafından Dış Ticaret Rejimi Hakkındaki alınan kararla Türkiye'nin dış ticareti iki bölüm halinde toplanmıştır.

1- Avrupa Ekonomik İşbirliği teşkilatı ülkeleri arasında kurulmuş olan Avrupa ödemeler Birliği (EPU) ülkeleri ile dış ticaretin bu örgütün hükümlerine göre yapılması,

2- Bu ülkeler dışında kalan ülkelerle dış ticaretin ise karşılıklı yapılan anlaşmalarla yapılması hükmü getirilmiştir.

Ancak dış ticaret alanındaki liberalleşme bunlarla sınırlı kalmayıp 30 Eylül 1950'de yapılan bir düzenleme ile Avrupa Ekonomik İşbirliğinin üzerine üye ülkelerle yapılan dış ticaret %60 civarında liberalleştirilmiş ve serbest ithal listesi hazırlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁵

Buna göre tüccarlar liberalizasyon listesine giren malları Merkez Bankasından izin almadan ithal etmekte serbest bırakılmıştır.¹⁰⁶

Bakanlar kurulunun almış olduğu bu kararın dışında aynı zamanda ülke sanayini korumaya ilişkin olarak ithaline izin olmayan mallar grubu altında liste hazırlanmış ve bu listeye ek olarak bazı hükümler getirilmiştir. Bunlar:

1- *İthal listelerine kayıtlı olmayan mallar ve ürünler ticari maksatla ülke içine sokulamazlar,*

2- *İthal listelerinde kayıtlı bulunan ve ülke sanayimizin korunmasını hedef alan hükümlere uymak zorunludur,*

3- *Madde ve ürünlerden bir kısmı bir İthal listelerine kayıtlı olmayan mallar ve ürünler ticari maksatla makam veya teşekkülün iznine tabii tutulmuşsa bu izin alınmadan ithal işlemine girilemez.*¹⁰⁷

Aynı şekilde Avrupalılar arası İktisadi İşbirliği Teşkilatına dahil ülkeler arasında birbirlerinden serbestçe ithal edecekleri malların tespiti için yapılan anlaşmaya göre Türkiye'nin bu ülkelerden ithal edeceği maddeleri gösteren serbest ithal listeleri hazırlanırken, ülke sanayinin zarar görmemesi istenmiş ve yeni kurulan sanayinin ayakta kalması için ithal listelerine ülke sanayini ilgilendiren mallar konmamıştır. Söz konusu bu malların ithalinin zorunluluğu durumunda Ekonomi Bakanlığında izin alınması gerektiği hükmü getirilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Mustafa Altıntaş, *Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, Ankara , Kalite Matbaası, 1978, s.180

¹⁰⁶ Sertel, a.g.e., s.97

¹⁰⁷ Efe, a.g.e., s.38

¹⁰⁸ Ete, a.g.e., s.39

Bunun dışında 1953 yılından itibaren uygulamaya giren "kredili ithalat" ile ticaret bankalarının dış dünyadan döviz kredisi sağlamaları imkanı getirilmiştir. Buna göre kredinin geri ödenmesinde döviz ödeme sorumluluğu T.C. Merkez Bankasında kaldığı halde, bankaların krediye ilişkin dövizleri T.C. Merkez Bankası 'na devretme yükümlülükleri ortadan kalkmıştır.¹⁰⁹

İthalata yönelik getirilen bu yeni düzenlemelerle birlikte ihrac mallarına yönelik olarak;

1-) İhracı serbest mallar (1.sayı listede)

2-) İhracı izne bağlı mallar(2.sayı listede)

3-) İhracatına altı aylık bir süre içerisinde ithal hakkı verilen mallar (3.sayı liste) olmak üzere üç ayrı liste oluşturulmuştur. Eğer ihracat bedelleri bu süre içinde kullanılmazsa hakkın ortadan kalkması ve hesabın Merkez Bankasınca kabul edilecek döviz ile kapatılması hükmü getirilmiştir.İhracatçıya tanınan bu yetki ile gerçekte ihracı güç olan malların ihracı teşvik edilmek istenmiştir.¹¹⁰

*"Ancak bu teşvik en kötü bir sistem içinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Zira ihracat teşvik edilmek istenirken ,ithal hakkı ile memlekete normal tollardan girmesi mümkün olmayan lüks tüketim maddelerinin ithali sağlandığı için kısa bir süre sonra memlekette yüksek fiyatlarla alıcı bulan yani prim yapan bu maddelerin ithali için hayali ihracat işlemleri artmış gerçekte bir ihracat bedeli olmadığı halde ithal haklarının realize edilmesi için gerekli olan dövizler başka yollardan ,çok keredede normal ihrac mallarının karşılığı olan dövizlerin yurt dışında bırakılması suretiyle sağlanır olmuştur.İthal hakkı sağlayan ihracatta ,ithalatı ihracatçının bizzat yapması mümkün olmadığı için ,ithal hakları satışa çıkarılmış ,böylece dövizlerin resmi kuru yanında ithal hakkı dolayısıyla ithal edilecek malların iç piyasadaki talebine göre değişen bir takas kuru ortaya çıkmıştır."*¹¹¹

Öte yandan bunlara ilave olarak ihracata dönük sanayilerin gelişmesini teşvik etmek suretiyle ihracatı artırmak, yerli üreticilerin dünya piyasalarındaki fiyattan girdi temin etmelerini sağlayarak uluslararası rekabet güçlerine katkıda bulunmak, yabancı sermaye yatırımlarını ve dış ticareti artırmak, döviz girişini çoğaltmak amacıyla 1953 yılında 6209'nolu Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe girmiştir.¹¹² Bu kanuna dayanan bir kararname ile de 1956'da İskenderun'da serbest bölge kurulması kararı alınmıştır. Aslında henüz DP'nin yeni kurulduğu 1946 yılında CHP hükümeti tarafından Transit Depolama ve Ticaret Kanunu'na bağlı olarak "Şark halı ve Kilimleriyle Benzerleri ve

¹⁰⁹ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, s.264

¹¹⁰ Resmî Gazete, 15 Ağustos 1950

¹¹¹ Erhan Bener, *Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, s.159

¹¹² Resmî Gazete, 24.12.1953

Hayvan Postları için kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir. Fakat gerek 1946'da gerekse 1953'de çıkarılan kanunlara bağlı olarak serbest bölgeler konusunda belirgin bir gelişme kaydedilmemiştir. Her ne kadar 1969 ve 1973 yıllarında söz konusu bu kanunların daha liberal bir görüşle değiştirilmesine ilişkin kanun tasarıları hazırlanmışsa da bunun kanunlaşarak uygulanmaya başlaması 1980'leri bulmuştur.¹¹³

İşte DP hükümetinin programı ülke sanayini korumaya yönelik maddeler içermesine rağmen; dış ticaretin büyük ölçüde serbestleşmesine ilişkin bu uygulamalara bağlı olarak oluşan rejim değişikliğinden, beklenen sonuçlar tam olarak gerçekleşmemiştir. Kuşkusuz bunda dış koşullarda yaşanan değişimlerin de etkisi büyük olmuştur.

2.2 Demokrat Partinin Tarım Sektörüne Öncelik Veren Gelişme Stratejisi

Demokrat Partinin kurulması ve çok kısa sayılabilecek bir sürede özellikle tarımsal kitlelerin desteğini alarak iktidara gelmesinde bir yandan Cumhuriyet Halk Partisi ile bütünleşen devletçilik politikasına bir yandan da yine CHP tarafından gündeme getirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' na karşı gösterilen tepki etkili olmuştur.

Baştan beri tarımsal mülkiyet yapısının korunmasından yana olan DP'nin sınıf sol temelini oluşturan büyük toprak sahipleriyle, alt tabanını oluşturan küçük üreticileri hoşnut tutma isteği tarımsal temele dayalı bir gelişme stratejisinin izlenmesinin nedenlerini oluşturmuştur.¹¹⁴

Öyle ki DP.1945'de kabul edilen ve Mart 1950'de değiştirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' nun "Önceki idarenin çıkardığı toprak kanunu zararlıydı ve hiç bir faydası yoktu. Eskiden beri ortakçılık sistemi uygulanmıştı. Bu sistemde zengin toprak sahipleri küçük çiftçilere aynı kredi ve nakit verirdi. Toprak Kanununu buna son verdi ve toprak sahibi ile ortakçı arasında toprak çatışması yarattı. Şimdi ortakçılığı teşvik edecek ve mümkün olur olmaz topraksız köylüye toprak da vermeye çalışacaklardır. Sözlerinde görmek mümkündür."¹¹⁵

Diğer bir neden ise Marshall yardımı ile tarıma önem verilmesi, Türkiye'nin Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelmesi beklentisi, Amerikalı uzmanların Türkiye ekonomisinin tarımda acilen sermaye yatırımına gerek duyulduğu yönünde

¹¹³ Kazgan, a.g.e., s.264, Yüksel Akça "Serbest Bölgeler ve Serbest Bölge Faaliyetlerinin Esasları" Dış Ticaret Dergisi, Dış Ticaret Müsteşarlığı Matbaası, Nisan 1998, s.3-4

¹¹⁴ Serdar Turgut, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi, Ankara Adalet Matbaacılık, 1991, s.154-156

¹¹⁵ Ahmad, a.g.e., s.163, Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım 1950-1980 ", "Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul, Belge Yayınları, Ekim,1992,s.311-312

teşhisinin DP İktidarı tarafından benimsenmesidir. Nitekim Celal BAYAR 1950 meclisi açış konuşmasındaki "Elimizdeki kudret ve imkanları birinci derecede bütün şubeleriyle ziraata, ziraatın yardımcısı olan işlere ve zirai sanayinin inkişafına tahsis etmeliyiz."¹¹⁶

Yine aynı şekilde büyük bir çiftçi olan Başbakan Menderes'in hükümet programındaki şu sözleri bu konu hakkındaki görüşlerini açıkça dile getirmiştir.

"...Yeni iktidarı Halk Partisinden ayıran mühim bir görüş farkına ziraat işlerimizin ele alınışında tecelli edecektir. Nüfusumuzun yüzde 80'ni ziraatla meşgul bulunmakta, Türkiye'de ziraat milli ekonomimizin, ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir. Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiç bir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan geri bir zirai bünye üzerine kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır. Bugüne kadar takip olunan şayet su kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı, yalnız ziraatımız inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsal ve iktisadi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu...."¹¹⁷

Bu arada kapitalist dünya sistemine temelde tarımsal ürün ihracatçısı olarak eklemeniildiği bir dönemde ülkenin tarım ürünlerine yönelik dış talebin artış içinde olması dönem boyunca tarım sektörüne yönelik olarak uygulamaya çalışılan tüm iktisadi politikalarda üretimde bulunulan tarımsal alanları artırmak ve bir bütün olarak tarım sektörünün piyasaya açılma oranını yükseltmek hedefinin ön plana çıkmasının nedeni olmuştur.¹¹⁸

Bu gelişmeler doğrultusunda tarım sektörü açısından DP'yi CHP'den ayıran temel özellik DP'nin toprak reformundan çok tarım reformuna savunmuş olmasıdır. Çünkü bilindiği gibi toprak reformu, bir şahsa ait küçük ve dağınık toprak parçalarının birleştirilmesi toprak dağılımında mevcut eşitsizlikleri azaltmak üzere hazine topraklarının topraksız ve küçük toprak sahibi köylüye dağıtılması, toprak üstündeki özel mülkiyetin tahdidi ve bu tahdit üstündeki toprakların büyük toprak sahibinden satın alınarak topraksız küçük toprak sahibi köylüğe dağıtılmasıdır.¹¹⁹

Diğer bir deyişle; toprak üzerindeki mülkiyet, tasarruf hakları ve ilişkilerinin yeniden düzenlenmesidir ki bu anlamda toprak reformu topraksız çiftçilerin

¹¹⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s.619

¹¹⁷ Öztürk a.g.e., s.356

¹¹⁸ Turgut a.g.e., s.148,

¹¹⁹ Mülkerem Hiç, Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi, ve Türkiye, İstanbul Sermat Matbaası,1975, s.232

topraklandırılması ve büyük mülklerin belirli ölçülerde kamulaştırılarak dağıtılması ve tapulaştırılmasını kapsamaktadır.¹²⁰

Üretim artışını sağlamak, çalıştırılacak insan gücünü çoğaltmak, servet ve gelir dağılımını yeniden düzenlemek sosyal ve siyasal yapı üzerinde toprağın baskısını azaltmak ekonomik kalkınma için tarımı bir kaynak olarak kullanmak amacıyla yapılan toprak reformunda mülkiyet hakkında riayet ilkesi ile bağdaştırılmak üzere büyük toprak sahiplerinin ellerinde kendilerini rahat geçindirebilecek bir miktar toprak bırakılarak geri kalan kısmını hazine tarafından bedeli mukabilinde alınmalıdır. Yani toprağın, özel mülkiyetinin sınırlarının iyi çizilmesi ve tarım yapan insanların üretim aracı haline getirilmesi gereklidir. Aksi takdir de bu gibi kimseleri tamamen topraksız duruma düşürmek ve toprakları karşılıksız olarak ellerinden olmak mülkiyet ve demokrasi kuralları ile bağdaştırılmayacağı gibi sosyalist diktatörlüğe doğru bir kayışa neden olacaktır.¹²¹

Toprak reformunun daha çok toprak dağılımına ağırlık vermesi ve bu yöndeki tedbirlerin tek başına tarımda üretim artışı sağlayamaması toprak dağılımı dışında bazı ek tedbirlerin alınmasının gerekliliğini ortaya koymuş böylece toprak reformundan daha geniş bir kavram olan tarım reformu değişimi kullanılmaya başlanmıştır.¹²²

Dar anlamıyla tarım reformu, tarım kesimindeki mülkiyet ve gelir dağılımı bu kesime yapılan alt yapı ve diğer kamu yatırımlarından, kurulacak olan teşkilattan büyük ve küçük toprak sahipleri arasından hangi grubun ne oranda yararlanacağı gibi esas itibarıyla sosyal adaletli ilgili konuları dışında, doğrudan tarım kesiminin verimliliğinin ve toprak başına düşen üretimin artmasına yönelik tedbirler olarak tanımlanmaktadır. Bu tedbirler tarımsal alet ve makinaların kullanılması tohumun ıslahı, sulama, suni gübreleme, kimyevi ilaçlama, yeni mahsül türleri denemeleri, teknik bilgi yardımı, tarımsal teşkilatların kurulması ve genişletilmesi şeklindedir.¹²³ Görüldüğü gibi tarım reformu aslında toprak reformunun üretimi artırmaya ve tarımsal çabalarla geçimini sağlayan halkın hayat standardını yükselmeye yönelik tedbirleri içermekte dolayısıyla toprak reformunu da kapsamaktadır. Bu bağlamda tarım reformunun yalnızca büyük toprak sahiplerinin siyasal etkinliğini azaltmak amacıyla adaletsiz toprak dağılımını ortadan kaldırmamak amacıyla adaletsiz toprak dağılımını ortadan kaldırmak ve köylüyü büyük toprak sahiplerinin etkisinden çıkarma şeklinde siyasal ve toplumsal

¹²⁰ Tunca Toskay, " *Tarım Kesimimizin Bazı Problemleri ve Reform İhtiyacı*" _Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, Cilt 1, İstanbul, Sermat Matbaası, 1971, s.439

¹²¹ Hiç, a.g.e., s.233, Basın-İş, Ges-İş, Kristal-İş, Sağlık-İş, Ulaş-İş, Harb-İş, Oleys-İş, Yol-İş, a.g.e., s.264

¹²² Toskay, a.g.m., s.439

¹²³ Hiç, a.g.e., s.236

özellik taşımak değil aynı zamanda tarımsal üretim ve verimliliği artırmak şeklinde iktisadi bir yönünün olduğu da dikkati çekmektedir.¹²⁴

İşte tarım sektörüne yönelik bir iktisat politikasını savunarak tarım sektöründe gerek siyasal ve sosyal gerekse iktisadi açıdan gelişmeyi sağlayabilmek amacıyla tarım reformunu destekleyen DP bu amacını gerçekleştirebilmek için iktidara geldiği 1950 yılından itibaren bir yandan 1944 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunun' da bir takım değişiklikler yaparak bir taraftan da devletçilik döneminde başlatılmış destekleme politikalarının yaygınlaştırılarak sürdürülmesine, yeni toprakların açılmasına, makinalı üretime geçilmesine, çiftçiye ucuz ve bol kredi dağıtılmasına yönelik uygulamalara ağırlık vermiştir.

2.2.1 Tarım Sektörüne Önem Veren Gelişme Stratejisine Bağlı Olarak Uygulanan Politikalar

DP'nin Kurtuluş Savaşı'nın, 1929 bunalımının ve II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullardan zarar gören bir sıkıntılarını tekrar çekmemek için DP'yi destekleyerek iktidara getiren Türk köylüsünün memnun etmek, sosyal adalet ve sermaye birikimini gerçekleştirmek için yürüttüğü faaliyetlerden ilki tarımda makineleşmeyi hızlandırmak olmuştur.

Bu hedefin gerçekleştirilmesinde Marshall yardım fonlarının kullanılması, 1948-1957 döneminde her yıl ABD'den ithal edilen çok miktardaki traktörün tarım sektörüne sokulması ve büyük arazi sahiplerine para emisyonlarına dayanılarak açılan krediler rol oynamıştır.¹²⁵

Gerçektende 1947'de Marshall yardımı programı Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi iş bölümü içindeki rolünü gerçekleştirebilmesi için gerekli olacak girdileri sağlamış özellikle Türkiye ekonomisinin tarımda acilen sermaye yaptırımına gerek duyulduğu yönündeki tespiti, traktör ve diğer tarım makinalarının bağış ve ithaline yol açarak söz konusu bu araçlar köylülerin kullanımına sunulmuştur.¹²⁶

Makineleşmeyi sağlamak amacıyla yalnızca donatım ve işletme işleri için arazi sahiplerine açılan kredi 1945-1950 yılları arasında 3 milyon iken 1950-1956 arasında 9 milyon 700 bin liraya ulaşmıştır, ayrıca Ziraat bankası aracılığı ile verilen toplam kredi tutarı 1950'de 412 milyon iken 1960'dan bu tutar 2 milyar 400 milyona ulaşmıştır.¹²⁷

¹²⁴ Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, Cilt II., İstanbul Üniversitesi Yayını, No:2261, İstanbul, 1977, s.539-542

¹²⁵ Ahmad, a.g.e., s.164-166

¹²⁶ Keyder, a.g.e., s.311-312

¹²⁷ Sertel, a.g.e., s.77

Bu arada tarımsal nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan küçük üreticilerin de tarım sektöründe hızlanan makineli üretime geçme ve piyasaya açılma sürecinde yer alabilmeleri için küçük üreticilerin kooperatifler aracılığı ile bir araya gelmelerine yine bu kooperatifler aracılığı ile kredi sağlamalarına imkan tanınmıştır. Bu bağlamda 1950-1960 yılları arasında tarımsal kredi kooperatiflerinin sayısında büyük bir artış olmuş ancak bu kooperatiflerin küçük üreticilere dağıtabilecekleri kredi miktarı tüm zirai kredilerin ancak % 16 'sını oluşturmuştur.¹²⁸

Tablo : 23 Tarım Kredi Kooperatifleri ve Bu Kooperatiflere Verilen Kredi Miktarı 1950-1960 (Milyon TL)

<u>Yıllar</u>	<u>Kooperatif Sayısı</u>	<u>Milyon TL.</u>
1950	900	225,8
1965	984	290,2
1952	1087	414,6
1953	1300	544,6
1954	1356	549,7
1955	1425	675,6
1956	1488	694,2
1957	1521	776,3
1958	1546	870,8
1959	1560	881,2
1960	1572	1000,7

Kaynak : Tarım Bakanlığı, *Türkiye Tarım İstatistik Göstergeleri 1932-1966* , Ankara, 1968, s.10-11

¹²⁸ Turgut, a.g.e., s.159, Sertel, a.g.e., s.77

Tablo : 24 Açılan Krediler Doğrultusunda 1945-1954 Yılları Arasında Tarım Sektöründeki Traktör Sayısı Yıllık Artışı

<u>Yıllar</u>	<u>Traktör Sayısı</u>	<u>Artış Oranı</u>
1945	1.156	-----
1946	1.356	17,3
1947	1.556	14,7
1948	1.750	12,9
1949	9.170	422,2
1950	16.585	80,9
1951	24.000	44,7
1952	31.415	30,9
1953	35.600	13,3
1954	37.743	6,0

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1968, s.165

Görüldüğü gibi DP'nin makineleşmeye yönelik politikaları sonucunda 1950'de 16.585 civarında olan traktör sayısı 1954'de 37.743 civarına ulaşmıştır, Ancak hükümetin 1950 yılındaki programında sadece traktör sayısının artışı amaçlanmış olması ve uygulamanın da bu yönde gerçekleşmesi; öteki tarımsal makinelerin aynı hızda artmaması nedeniyle önemli sorunlar doğurmuştur.¹²⁹ Nitekim aynı yıllar arasında biçer döver sayısındaki artışın traktör sayısının oldukça gerisinde kalması bu sonucu doğrulamaktadır.

Tablo : 25 Türkiye 1952-1960 Yılları Arasındaki Biçer Döver Sayısı

<u>Yıllar</u>	<u>Biçer Döver Sayısı</u>
1952	3.222
1953	4.448
1954	4.700
1955	5.618
1956	6.025
1957	6.523
1958	6.592
1959	6.281
1960	5.554

Kaynak : Çavdar, a.g.e, s.58

¹²⁹ Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, No:3, 1988, s.208

Bununla birlikte traktör sayısındaki artış 1957 yılından itibaren bir azalma göstermiştir. Bunun altında yatan temel nedenler;

- 1.) Traktörle ilgili girdilerin dışalım güçlükleri nedeniyle sağlanamaması,
- 2.) Traktör kullanımı konusunda yeterli teknik hazırlık ve yapılanması traktör bakım ve onarım konularında gerekli yan hizmetlerin gerçekleştirilememesi,
- 3.) Traktörde verimin artırılabilmesi için nitelikli işgücünün dışında gübreleme ve sulama ile ilgili konularda gelişmelerin sağlanamamasıdır.¹³⁰

Tarımda makineleşmenin ve traktör sayısındaki artışın beraberinde getirdiği önemli bir gelişme ise yeni toprakların tarıma açılması olmuştur. Özellikle Doğu Güneydoğu ve İç Anadolu'da meraların sürülmesine ve tahıl ekimine açılmasına göz yumulmuştur.¹³¹

Tablo : 26 Tarım Alanındaki Gelişme

Yıllar	Ekilen Saha (Bin Hektar)	Alınan Mamul (Ton)
1945	12.664	8.893.866
1950	14.542	8.244.183
1955	20.998	12.078.900
1957	22.161	12.207.000
1960	23.227	12.945.000

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, a.g.e., s.165

Yeni toprakların tarıma açılmasıyla ekilen alanların toplam alana oranı 1950'de %18,7 1955'de %27'ye 1960'da ise %29,9'a çıkmıştır.¹³² Bu artışa ek olarak hava şartlarında olumlu bir seyir göstermesi sonucunda hububat üretiminde, gerek alan gerekse üretim bakımından bir artış olmasına rağmen toprağın verimliliğinde bir artış söz konusu olmamıştır. Bunda kısmen meraların ve tarlaların rasyonel olmayan bir şekilde kullanılması kısmen de tarla bakımının (gübreleme) yapılmamasının etkisi olmuştur.¹³³

¹³⁰ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.96-97

¹³¹ Fatma Doğruel, Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları, A.B.D., A.T., ve Türkiye, İstanbul Ticaret Odası, 1993, s.39, Tokgöz, a.g.e., s.83

¹³² Doğruel, a.g.e., s.39

¹³³ Aydemir, a.g.e., s.218

Öte yandan siyasi iktidar tarafından ekim sahalarının genişlemesi ve üretim artışına paralel olarak küçük üreticilerin piyasa için üretimlerini kolaylaştıracak destekleme faaliyetlerine girişilmiştir. Söz konusu bu destekleme iki koldan olmuştur. Bir yandan tarımsal girdilerin ucuz sağlanması amacıyla ucuz kredi ve devlet sübvansiyonları gündeme getirilirken bir yandan da ürün temelinde yüksek fiyatla destekleme alımları yapılmıştır. Özellikle şeker pancarı, tütün, pamuk, yağlı tohumları desteklenen tarım ürünlerinin başında gelmiştir. Belirli bir program dahilinde yürütülmeye çalışılan bu destekleme alımları Toprak Mahsülleri Ofisi tarafından gerçekleştirmeye çalışılmıştır. T.M.O' nun destekleme alımları özellikle 1953 yılına kadar bir artış göstererek 762 milyar TL' ye ulaşmış ancak 1953 yılında tarıma dayalı gelişme stratejisinin sorunsuz sürdürülebilmesi için gerekli koşulların sona ermesi ile 1955'lerde tekrar 400 milyon TL' na düşmüştür.¹³⁴

Üretim artışına bağlı olarak gerçekleştirilen ikinci faaliyet ise tesis hareketi yönünde olmuş ülkede silolar ve hububat muhafaza tesisleri kurulmuştur.

Her ne kadar 1957 yılı sonunda 1.594.000 ton depolama kapasitesine ulaşan 310 adet tesisten bir kısmı işler hale getirilememişse de DP. İktidarının böyle bir hareketi ekonomik anlamda gelecekte milli hizmete faydalı olabilmesi bakımından bir önem arz etmiştir.¹³⁵

2.2.2-Demokrat Parti'nin Tarım Sektörüne Yönelik Politikalarının Sonuçları

DP Hükümetinin tarım sektörünün modernleşmesi, tarım sektöründe daha gelişmiş bir üretim biçimine geçilebilmesi ve sosyal adaletin sağlanabilmesi amacıyla; makineleşme yeni toprakların tarıma açılması, çiftçiye bol ve ucuz kredi dağılımına ilişkin güttüğü siyaset beklenenin aksi yönde sonuçlara neden olmuştur. Öyle ki tarımda kapitalizmin kendini göstermesiyle servet büyük toprak sahiplerinin eline geçmiştir.¹³⁶

Özellikle makineleşme politikasının desteklenmesi amacıyla ekilebilir alanların artırılması ve verilen ucuz krediler DP'nin sınıfsal temelini oluşturan büyük toprak sahiplerinin elinde yoğunlaşmış böylece büyük toprak mülkiyetini güçlendirmiştir. Nitekim tarımda kapitalizmin hızla geliştiği Çukurova'da daha 1952 yılında çiftçi ailelerinin %6,7'si toprakların % 62,6' sına sahip iken % 69'u sadece % 10,5'ine sahiptir.¹³⁷

¹³⁴ Singer Morris, The Economic Advance Of Turkey 1968-1960, Ankara, Akyıldız Matbaası, 1977, s.221-222, Çavdar, a.g.e., s.60, Aydemir, a.g.e., s.219, Turgut, a.g.e., s.160

¹³⁵ Aydemir, a.g.e., s.219-220

¹³⁶ Turgut, a.g.e., s.149, Eroğul, a.g.e., s.93

¹³⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s.623

Ayrıca 1947 ile 1954 yılları arasında devlet tarafından dağıtılan 1.143.457 hektarlık toprağa rağmen ekilip biçilen toprak alanının 19 milyon 600 bin hektara ulaşması köylülere dağıtılan toprakların ekilip biçilen arazideki artışın ancak 1/6 sını oluşturduğunu göstermektedir.¹³⁸

Ortalama tanımı işletmelerinin yüz ölçümü olarak büyümesi de büyük toprak mülkiyetinin güçlendiğinin bir göstergesidir. 1952 yılında topraksız köylü ailelerin sayısı 403 bin işletme sahibi köylü ailenin sayısı 2 milyon 528 bin düzeyine ulaşmıştır.¹³⁹

Tablo : 27 Tarım İşletmesi Sahibi Ailelerin Dağılımı

Toprak Dilimi	İşletme Sayısı	%	İşletme Büyüklüğü (Hektar Çayır ve Meralar dışında)	%
Toplam	2.528.000	100	19.452.000	100
5 Hektardan Az	1.570.000	62	3.626.000	19
5-10 Hektar	552.000	22	4.012.000	21
10-20 Hektar	260.000	10	3.757.000	19
20 Hektardan Çok	146.000	9	8.057.000	41

Kaynak : Yerasimos, , a.g.e., s.730

Dikkat edilirse eldeki bu veriler bağlamında tarım kesiminde küçük işletmelerin yaygınlığı göze çarpmaktadır. Bu dağılımın gerek girdi kullanımı gerekse üretim ve gelire etkisi olmasına rağmen tarımsal üretimin desteklenmesinde (tarımsal kredi olanaklarının artması, destekleme alımları, traktör ve gübre kullanımı) işletme büyüklüklerine dayalı olarak farklı ölçütler geliştirilmemiş olması büyük toprak sahiplerinin yararına bir durum doğurmuştur.¹⁴⁰

Öte yandan hem hazine toprakları özel girişimcilerin kullanımına açılmış hem de tarım alanlarının genişletilmesi amacıyla devlet tarafından mera ve ormanlar (1948-1950 yılları arasında 5.300 bin hektarlık mera ile 333.721 hektar ormanın) tarım arazisi durumuna getirilmiştir. Devletçe sağlanan bu olanakları fırsat bilen varlıklı çiftçilerin ettikleri alanları

- Ortakçı ve kiracının tasfiye edilmesi,
- Boş mülk arazisinin ekilmesi,
- Kirayla dıştan arazi tutulması,

¹³⁸ Yalçın Küçük, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul Tekin Yayınevi, 1985, s.225-256

¹³⁹ Yerasimos, , a.g.e., s.729

¹⁴⁰ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.98

- Topraktan satınalma,

- Devlet sahasına tecavüz etme pahasına kendi mülkiyetlerine geçinmeleri tarım alanında yeni yapısal sorunlar doğurmuştur. Bunlardan en önemlisi mera ve otlakların tahribidir. Mera ve otlakların tahribinde yeni tarımsal alanlar açılabilmesi amacıyla bir yandan devlet bir yandan da orta ve büyük işletmeler etken olmuştur. Özellikle büyük çiftçiler mera tahribine yönelmişlerdir.¹⁴¹ Meraların bu şekilde bitkisel üretimde kullanılması sonucunda hayvancılık alanında üretim artışı diğer kesimlerden daha az olmuş et ve süt gibi temel tüketim mallarının sağlanmasında darlıklar yaşanmıştır. Hükümet bu sunum yetersizliğini gidermek amacıyla 1952'de Et ve Balık Kurumunu kurmuştur.¹⁴²

Makineleşmeye bağlı yeni tarımsal alanların açılmasının doğrudan sonuçlarından bir tanesi de tarımda ortakçılık ilişkisinin azalması ve tarımda temerküz biçiminin doğmasıdır. Büyük toprak sahiplerinin küçük üretici ve yarıcılarının ellerindeki toprakları kiralamaları ve satın almaya başlamaları bir kısım köylüyü büyük toprak sahiplerinin yanında çalışmaya bir kısmını da göçe zorlamıştır. Özellikle batı güney ve güneydoğu Anadolu da kapitalistleşme sürecinin birden hızlanması işsiz kalan köylünün şehirlere akmasına neden olmuştur.¹⁴³

Ancak köylünün tarım sektörü dışına göç ederek yeni iş alanlarına yönelebilmesi, devletin destekleme alımlarını sürdürmesi nedeniyle aracı olmadan doğrudan piyasaya yönelme imkanına kavuşmaları 1950'li yıllarda bağımsız köylülüğü doğurmuştur.¹⁴⁴ Bu arada büyük toprak sahiplerinin küçük üreticilerin toprağını kiralamaları, kapitalist üretim biçiminin belirginleşmesine rağmen toprağını kiraya vererek mülkiyetini kaybetmeyen küçük üreticilerin kapitalizme özgü bölüşüm ilişkisi içine girmelerine yani tarımda yaratılan artıktan toprak kirası şeklinde pay almalarına yol açmıştır.¹⁴⁵

Görüldüğü gibi DP.nin tarım sektörünün sosyal ve iktisadi açıdan gelişimini sağlayabilmek amacıyla 1950-1960 yılları arasında savunduğu tarım reformunda her ne kadar küçük üreticileri korumaya yönelik uygulamalar yer almışsa da bu politikadan büyük ölçüde partinin sınıfsal temelini oluşturan büyük toprak sahipleri ve tüccarlar faydalanmış parti siyasi endişeler nedeniyle bu durumu engelleyecek uygulamalara yönelememiştir. Bir başka deyişle sosyal adalet sağlanamamıştır.

¹⁴¹ Avcıoğlu, a.g.e., s.122-123

¹⁴² Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.98, Morris, a.g.e., s.222

¹⁴³ Sertel, a.g.e., s.80

¹⁴⁴ Turgut, a.g.e., s.163

¹⁴⁵ Turgut, a.g.e., s.151

Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki sözkonusu dönemde hem sektörde adaletin sağlanamamasının toplumsal açıdan krize dönüşecek bir sorun yaratmamasında hem de tarımsal alandaki büyüme hızındaki artışta iç ve dış koşullarla birlikte iklim şartlarının elverişliliğinin önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim 1953 yılından sonra iç ve dış koşullarla birlikte iklim şartlarında yaşanan değişimler uygulanan tarımsal politikayı sosyal ve iktisadi açıdan olumsuz yönde etkilemiştir.

Buna karşılık tarım sektöründe iktisadi anlamda başarıya ulaşılmıştır. 1947-1953 dönemine ilişkin iktisadi göstergelere bakıldığında tarım sektörünün büyüme hızının 1947-1949 arasında % 10, 1950-1953 arasında % 12 civarında olmasına rağmen aynı dönemde imalat sanayinin büyüme hızının % 6,5 e ulaştığı görülebilir.¹⁴⁶

Tarım sektörünün büyümesinde sağlanan gelişme sonucunda tarım bir yandan iç tüketime cevap verirken bir yandan da sanayinin hammadde ihtiyacına cevap vererek sınaî gelişmeye katkıda bulunmuştur. Özellikle hububat, pamuk ve pancarın üretimindeki artışın bu yöndeki katkısı büyük olmuştur.¹⁴⁷

Tablo : 28 İstihsal (100 Ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Hububat</u>	<u>Pamuk</u>	<u>Pancar</u>
1950	7.769.9	118.0	885
1952	12.242.0	165	1.068
1954	9.624.2	142	1.170
1956	11.817.8	165	1.736
1958	15.007.0	180	2.337
1960	15.216.0	175	4.384

Kaynak : Minkari, a.g.e., s.46

2.3- Kamu Harcamalarında Artış ve Altyapı Yatırımlarına Önem Verilmesi

1950 yılında iktidara gelen DP'nin gerek parti programında gerekse seçimler esnasında ki söylemlerinde daha önceki iktisat politikalarını eleştirerek radikal değişiklikler yapılacağını belirtmesine ve devletin ekonomideki rolünün daraltılacağını ön görmesine rağmen kamu harcamalarında artış olmuştur. Öyle ki DP'nin iktidarda bulunduğu on yıl içerisinde kamu harcamalarında mutlak ve nispi anlamda bir artış

¹⁴⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı*, Ankara, 1973, s.108

¹⁴⁷ Minkari, a.g.e., s.45

gözlennmiş ve bu durum özel sektörü ön planda tutma prensibine ters düştüğü gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Tablo : 29 Toplam Kamu Harcamaları Artışı

Yıllar	Toplam Kamu Harcamaları (Milyon TL.)	Harcama Artışı		Milli Gelir İçindeki Payı
		Cari	Yatırım	
1950	2279,4	100	100	24,3
1951	2464,5	108	100,9	22,1
1952	3418,6	150	138,9	26,4
1953	3402,4	149,3	135,7	22,2
1954	3512,1	154,1	127,4	22,6
1955	4480,1	196,5	150	23,4
1956	4629,6	203,1	132,7	20,7
1957	6104,4	267,8	147,9	21,9
1958	6986,5	306,5	147,4	19,7
1959	8336,3	365,7	146,3	19
1960	9452,6	414,7	157,7	20,3

Kaynak : Akbank, a.g.e., s.583

Ancak burada dikkate alınması gereken önemli bir nokta ekonomik faaliyetlerde özel teşebbüse öncelik vermek amacıyla olan DP hükümetinin özel sektörün karsız ve yüksek giderli bulması nedeniyle yapmadığı enerji, sulama, liman, inşaat, ulaştırma ve haberleşmeye ilişkin yatırımları üslenmesinin kamu harcamalarını artırmasıdır.¹⁴⁸

Bir başka deyişle ülkenin sermaye potansiyelinin mümkün olduğunca kalkınmayı gerçekleştirecek yatırımlara yöneltilmesinde devlet bütçesinin kullanılması sermaye kaynaklarına yol gösterici ve destekleyici bir amaç taşımıştır. Nitekim dönemin kamu harcamaları bileşim bakımından değerlendirildiğinde ekonomik ayırım bazında yatırım harcamalarının fonksiyonel ayırım bazında da alt yapı harcamalarının artış gösterdiği dikkati çekmektedir.

¹⁴⁸ Reşat Aktan, "Az Gelişmiş Memleketlerin Başlıca Ekonomik Meseleleri ve Kalkınma İmkânları, Ankara, S.B.F. Dergisi, Cilt 9, s.57, Kenan Gürtan, Türkiye'nin Ekonomik Yapı Problemleri, İstanbul Üniversitesi Yayını, No:3227,1984,s.82

Tablo : 30 Kamu Harcamalarının Ekonomik Dağılımı (%)

Yıllar	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları
1950	63,2	14,1	22,7
1951	60,9	18,9	20,2
1952	56,1	15,2	28,7
1953	60,3	15,9	23,8
1954	50,7	18,2	25,1
1955	56,1	21,1	22,8
1956	47,3	24,9	27,8
1957	46,1	25,7	28,2
1958	48,4	23,4	28,2
1959	40,2	28,6	31,2
1960	43,3	28,0	28,5

Kaynak : Akbank, a.g.e., s.583

Tablo : 31 Kamu Harcamaları Fonksiyonel Dağılımı (%)

Yıllar	Genel İdare	Sağlık	Eğitim	Altyapı	Güvenlik
1950	40,5	5,6	10,3	16,3	21,3
1951	41,3	4,9	12,3	14,4	27,1
1952	42,1	5,1	10,8	15,2	26,9
1953	33,1	5,6	12,5	18,5	30,3
1954	24,6	5,9	14,8	19,8	34,9
1955	23,5	4,8	13,4	22,4	35,9
1956	30,7	6,1	14,5	25,9	22,8
1957	31,4	4,6	13,1	26,8	24,1
1958	35	4,5	11,8	22,4	26,3
1959	32,2	5	12,9	24,6	25,3
1960	33,6	5,6	10	25,4	19,4

Kaynak : Akbank, a.g.e., s.584

Kamu harcamalarının ekonomik dağılımı incelendiğinde özellikle yatırım harcamalarının artırılması prensibine uyulduğu görülmektedir. Daha çok sanayinin geliştirilmesi için gerekli olan alt yapı hizmetlerinden karayolları barajlar (Kızılırmak üzerinde İrfanlı, Sakarya üzerindeki Sarıyer, Seyhan üzerindeki Seyhan barajı) Elektrik santralleri gibi alanlara yatırımlar yapılarak yatırımların uzun vadede sonuçlanan kazançsız ve güç olanları üstlenilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Z. Y. Herslag, Turkey An Economy in Transition The Hague, 1958, s.210

Tablo : 32 1950-1955 Yılları Yatırım Dağılımı

Yatırım Alanları	Yatırım Miktarı	Yatırım Oranı
Ulaştırma-Haberleşme	1.575	45.8
Tarım	1.024	29.7
Sınaii ve Madencilik	371	10.8
Bayındırlık	473	13.7
TOPLAM	3.443	100.0

Kaynak : Z. Y. Herslag, a.g.e.,s.210

Alt yapı yatırımları içersinde dikkati çeken bir değer önemli bir nokta diğer yıllardan farklı olarak demiryolları yerine karayollarına özellikle yol, köprü, inşaatına önem verilmesidir. Bunda köyleri piyasa ekonomisine daha büyük ölçüde bağlama fikri etkili olmuştur.¹⁵⁰ Nitekim 22.05.1950 tarihinde açıklanan hükümet programında.....” *Ulaştırma ve bayındırlık işlerimize evvela ziraat ve milli ekonomi ile çok yakından alakalı mevzular olarak görmekteyiz. Ulaştırmada motorun süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz. Köy yollarının yapılması hususunda imkanların müsaadesi nispetinde umumi bütçeden yardım temini sağlayacağız.....*” sözleri bu görüşü açıkça ortaya koymaktadır.¹⁵¹

Böylece günlük hayatı kolaylaştırmak, ülkede zirai işbölümünün sağlamak milli pazar oluşturmak diğer bir deyişle kapalı bölge ekonomisinden ulus ekonomisine geçişe olanak tanımak amacıyla 1950-1958 yılları arasında karayollarına yönelik olarak harcamalar yapılmıştır.¹⁵²

Tablo : 33 1950-1958 Dönemi Karayollarına Yönelik Yapılan Harcamalar

Yıllar	Tevsiye	Temel Tabaka	Asfalt (Kaplama)	Onarılan Yol	Köprü (Adet)	İnşaat (Metre)
1950	266	375	432	23	24	1669
1951	526	877	314	125	45	2823
1952	561	801	801	94	114	4114
1953	932	937	844	70	105	3633
1954	900	1866	477	95	163	5214
1955	988	1880	936	57	156	6842
1956	1587	1903	1286	104	162	5194
1957	1745	2154	1414	92	119	4709
1958	1266	926	1806	37	40	2175

Kaynak : Aydemir, a.g.e., s.230

¹⁵⁰ Eroğul, a.g.e., s.88

¹⁵¹ Öztürk, a.g.e, s.358

¹⁵² Aydemir, a.g.e., s.230

Karayollarına yönelik olarak yapılan yatırımlar kırsal ve kent arasındaki devinimi hızlandırmış bu ulaşım olanakları Anadolu'daki büyük hareketliliği ortaya çıkararak köy enstitüsü döneminin içine kapanık köyü tarihe karışmıştır. Aynı şekilde köylere elektriğin girmesi transistörlü radyoların yaygınlaşması köylülerin dış dünya ile olan ilişkilerini genişletmelerine olanak tanımıştır.

Sonuçta alt yapı yatırımlarına verilen önem ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel alanda da değişim sürecinin yaşanmasına neden olmuştur.¹⁵³

3- 1954 SONRASI SİYASAL-EKONOMİK DEĞİŞMELER VE BİRİKEN EKONOMİK SORUNLARIN KENDİNİ HİSSETTİRMEYE BAŞLAMASI

3-1 Siyasal Gelişmeler

1954-1957 yılları arasında siyasi alanda ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların birinci kaynağını muhalefet, ikinci kaynağını ise özellikle 1954 seçimlerinden sonra DP'nin kendi partisi içinde meydana gelen çatlama oluştuğudur.¹⁵⁴

DP'nin 1954 genel seçimlerinden önce seçmenleri etkilemek amacıyla Aralık 1953'te memurlara fazla maaş verilmesini öngören bir kanun çıkarması ve muhalefetin isteğine uyarak seçmen kütüklerinin partilere verilmesine ilişkin kanun değişikliği yaparak geniş halk kitlelerini memnun etmesine rağmen aydın kesimi susturucu bazı antidemokratik uygulamalara da yer verdiği gözlenmiştir.¹⁵⁵

Nitekim Menderes'in ağır olan ceza yasasını daha da ağırlaştırması (özellikle bakanlara zarar verecek yayınların cezalandırılması, bakanın onayı ile savcılığın kavuşturma başlatabilmesi yetkisinin verilmesi) basına karşı ağır müeyyideler getirilmesi, üniversite özerkliğine saldırması, özgürlüğü ve demokratikleşmeyi vaad eden DP'yi destekleyen aydın kesimin desteğini çekmesine neden olmuştur.¹⁵⁶

Ancak bütün bunlara rağmen çoğunluk sisteminin uygulandığı 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimler sonucunda DP oyların % 56,61'ini alarak 490 milletvekilliği kazanmış CHP ise % 34,78'ini alarak 30 milletvekili çıkarmıştır.¹⁵⁷

¹⁵³ Çavdar, a.g.e., s.59,

¹⁵⁴ Ahmad, *Modern Türkiye*..... s.161,Eroğul, a.g.e., s.111

¹⁵⁵ Zürcher, a.g.e., s.335, Eroğul, a.g.e., s.84

¹⁵⁶ Ahmad, a.g.e., s.160, Eroğul,a.g.e. s.84-85, Cem Eroğul,*Geçiş Sürecinde Türkiye* ,İstanbul ,Belge Yayınları ,Ekim 1992, s.124

¹⁵⁷ Girtlioğlu ,a.g.e., s.315, Aydemir, a.g.e., s.141-142, Çavdar, a.g.e., s.49

Seçimler sonucunda DP'nin 1950'den çok daha ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesinde seçimlerin liberal iktisadi bolluğun henüz bunalıma dönüşmediği bir ortamda yapılması etkili olmuştur.¹⁵⁸

DP'nin seçimlerden önce başlayan sert tutumu seçimlerde başarı elde etmesine rağmen devam etmiş ve seçimlerden sonra siyasal liberalizmden uzaklaşma daha belirgin bir hal almıştır. Baskı rejimine yönelmenin ilk işareti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dan gelmiştir. Seçim sonuçlarının kutlanması amacıyla bakanlara ve DP'nin yönetim kurulu üyelerine verilen yemekte yaptığı konuşmada Bayar,ın "*Millet CHP'nin meclisteki milletvekillerinin sayısını daha da azaltıp otuza indirmekle ne istediğini belli etmiştir. Artık bundan sonra ince demokrasiye paydos*" sözlerinde gelecekteki sert tutum açıkça ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Nitekim daha sonraki günlerde muhalefete oy vermeleri nedeniyle Malatya'nın ikiye bölünmesi, Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi, seçim yasasının değiştirilerek muhaliflerin seçim anlaşması yapmalarının önlenmesi, siyasal partilerin radyo konuşması yapmalarının yasaklanması, memur güvencesini tamamen ortadan kaldıran bir yasanın kabul edilmesi ve bir başka yasa ile Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyeleri ile üniversite profesörlerinin yirmibeş yılın sonunda resen emekliye sevk edilmeleri yönünde bir dizi kararlar alınmıştır.¹⁶⁰

İşte iç politikada izlenen bu baskıcı tutum ile birlikte dış ilişkilerdeki başarısızlıklar ve DP. Grubunun 1954 seçimlerinde çok fazla büyümesi sonucu parti içinde disiplinin sağlanamamasının etkisiyle 21 Mart İzmir İl Kongresinde 3 Mayıs'ta Adana ve Eminönü İlçe Kongrelerinde karışıklıklar yaşanmıştır. Bu gerginlik 12 Ekim 1955'te 19 DP'li milletvekilinin haysiyet divanına verilmesine neden olmuştur. Divanda verilen kararlar 9 milletvekili partiden çıkarılmış geri kalan 10 milletvekili ise kendiliklerinden istifa etmişlerdir. Parti içinde yaşanan bu tasfiyeler diğer milletvekillerini de Menderes'in bu davranışlarını eleştirmeye ve sorgulamaya yöneltmiştir.¹⁶¹ Ancak DP içersinde parti içi bölünmeye yol açan asıl anlaşmazlık nedeni Ekim ayında bir kısım milletvekillerinin, kısıtlayıcı basın yasası nedeniyle açılan davada gazetecilerin yazdıkları yazıların mahkemelerde delil olabileceğinin ve yazdıklarını ispat hakkına sahip olduklarını savunmaları olmuştur.¹⁶²

Bu gergin ortam içersinde 15 Ekim 1955'te gerçekleştirilen 1300 civarında delegenin katıldığı ve 4 gün süren DP'nin IV. Büyük Kongresinde muhalefet eleştirilmiş

¹⁵⁸ Eroğul, a.g.e., s.124

¹⁵⁹ Aydemir, a.g.e., s.266

¹⁶⁰ Mete Tuncay, "*Siyasal Tarihi 1950-1960*" *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* İstanbul Cem Yayınevi, 1995, s.181-182 Teziç, a.g.e., s.267, Eroğul, *Demokrat Parti*..... s.112

¹⁶¹ Tuncay, a.g.e., s.183, Teziç, a.g.e., s.278-279

¹⁶² Zürcher, a.g.e., s.336

dış politikada tarafsızlık siyaseti ret edilmiştir. Kongrenin 2.günü yapılan seçimler sonucunda Menderes yine başkan seçilmiştir. Ancak Menderes ten sonra en çok oyu Fuat Köprülünün alması ve partiden çıkarılan 19 kişinin 20 Aralık 1955'de Ankara'da Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu' nun genel başkanlığında Hürriyet Partisini kurmaları parti içinde yaşanan muhalefetin bir göstergesi olmuştur. ¹⁶³

Nitekim parti içinde yaşanan bu muhalefet 22 Kasım 1955'de partinin grup toplantısında kendisini iyice açığa vurmuştur. Grup toplantısında Balıkesir milletvekili Sıtkı Yırcalı'nın başını çektiği Yaylacılar adı verilen muhalif grup hükümet aleyhine gensoru açılmasını istemiş bunun üzerine 29 Kasım'da grupta gensoru görüşmeleri yapılmıştır. Bu olaylar karşısında istifayı düşünen Menderes Mükerrerem Sarol'un önerisiyle vazgeçerek güven oyu istemiştir. Menderes'in etkili kişiliğine ve "Arkadaşlarım beni diktatörlükle suçladılar. Benim sizin karşınızda diktatör olmama olanak var mıdır?... Siz öylesine güçlüsünüz ki şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilirsiniz" sözleri karşısında grup hem parlamenter demokrasinin kurallarını çiğneyerek Menderes'e güven oyu vermiş hem de kabine üyelerini istifaya zorlamıştır. ¹⁶⁴

Güven oyu alan Menderes istifasını sunmasına rağmen Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Yeni hükümetin kurulmasından sonra DP'nin sunduğu programda her ne kadar baskıcı uygulamaların kaldırılacağı, bu amaçla anayasada değişiklik yapılacağı, memur güvencesinin getirileceği basın üyelerinin korunacağına yönelik ilkeler yer almışsa da sonraki uygulamalar bunun aksi yönde olmuştur. ¹⁶⁵

Gerçekten de 5 Nisan 1956'da DP genel idare kurulu ile Hükümet arasında yapılan ortak toplantının ardından toplantıyı izleyen günlerde adalete, basına üniversiteye, sendikalara ve muhalefete karşı yeni baskı önlemleri uygulanmaya başlanmıştır. ¹⁶⁶

DP'nin parti içinde kopmalara neden olan bu baskıları sürmekte iken muhalefet safhalarında ise daha farklı bir hava esmiş 1955'li yıllardan itibaren CHP'ye karşı ilgi artmaya başlamıştır.

¹⁶³ Metin Toker, *Demokrat Parti Yokuş Aşağı 1954-1957*, Ankara Bilgi Yayınevi, 1981, s.164-173

Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul Geçiş Yayınları, 1971, s.196-199, Eroğul, a.g.e., s.183, Teziç,a.g.e., s.278-279

¹⁶⁴ Tuncay, a.g.e., s.83, Toker, a.g.e., s.176, Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericiilik*, İstanbul İmge Kitabevi, 1993, s.53-53

¹⁶⁵ Eroğul, a.g.e., s.117, Toker a.g.e., s.175

¹⁶⁶ F-B.T. Ahmad, a.g.e., s.162

Partiye olan saygınlığın artması partinin 1954'de seçimlerden sonra kapanan il ve ilçe binalarının yeniden açılmasına neden olmuş ve 1956 yılından itibaren vatandaşların uğrak yeri haline gelmiştir.¹⁶⁷ Ayrıca baskıların bir diğer etkisinde muhalefet partilerini aralarında bir birleşime itmesidir. Fakat muhalefet partilerini (CHP, Millet Partisi, Hürriyet Partisi) güç birliğine iten asıl olay Menderes'in İnebolu'da verdiği bir nutukta seçim tarihini 27 Ekim 1957 olarak açıklamasıdır. Böylece siyasi yaşamdaki kutuplaşma kendini iyice açığa vurmuştur. Güç birliği hareketi esas olarak Menderes'e karşı olanların bir koalisyonu niteliği taşımıştır.¹⁶⁸

Güç birliğini yok etmek amacıyla seçim kanunda yapılan bazı değişikliklerle birlikte Anayasa Mahkemesi Devlet Planlama teşkilatı gibi yeni kanunlarında gündeme geldiği ve geniş bir muhalefet cephesinin olduğu 1957 seçimleri öncesinde yapılan seçim kampanyası oldukça şiddetli geçmiştir. Öyle ki bu şiddetli seçimlerin gergin bir hava içinde yapılmasına neden olmuş seçimler sırasında sandık başlarında çatışmalar meydana gelmiştir.¹⁶⁹

Ancak yaşanan bu siyasi gerilim ve muhalefetin bütün gayretlerine rağmen 27 Ekim 1957'de yapılan seçim DP'nin lehine sonuçlanmış DP.424 CHP 178 CMP ve Hürriyet Partisi 4 milletvekili çıkarmıştır. Seçim sonucunda partilerin aldıkları oy ve yüzdeleri ise şöyledir:

Parti	Alınan Oy	Alınan Oy Yüzdesi
Demokrat Parti	4.394.893.	% 48,10
Cumhuriyet Halk Partisi	3.763.836.	% 41,03
Cumhuriyet Millet Partisi	650.995.	% 7,03
Hürriyet Partisi	346.881.	% 3,78

Bu sonuçlardan görüldüğü gibi DP'nin seçimlerdeki oy oranı % 50'nin altına düşmüş; millet vekili sayısı 424 olmasına rağmen seçmenlerin % 48'i DP'ye karşı oy kullanmıştır.¹⁷⁰

Böyle bir sonucun oluşmasında 1954 sonrasında salt baskı önlemleriyle yürütülen siyasi hayatla birlikte savunulan iktisadi politikanın ekonomiyi git gide bozması etkili olmuş buda muhalefeti güçlendirmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁷Suna Kili, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Çağlayan Basımevi, 1976, s.124

¹⁶⁸Eroğul, a.g.e., s.124

¹⁶⁹Çavdar, a.g.e., s.124, Kırçak, a.g.e., s.58

¹⁷⁰Aydemir, a.g.e., s.287, Çavdar, a.g.e., s.70

¹⁷¹Tuncay, a.g.e., s.186, Aydemir, a.g.e., s.239, Eroğul, a.g.e., s.130

Nitekim DP'nin siyasal alanda yokuş aşağı inişi 1955'den sonra olmuşsa da iktisat alanındaki yenilgiler 1954'lerden itibaren kendini göstermiştir. Buda DP'nin politik gücünün yitirmesinde iktisadi süreçte yaşanan sorunların etkili olduğunun açık bir kanıtıdır.

3-2 Kore Savaşı ve İklimdeki Değişmelerin Neden Olduğu İktisadi Sorunlarla Birlikte Devletçi Politikalara Dönüş

DP'nin 1954 yılından sonra politik endişe nedeniyle siyasi ve iktisadi alanda baskı önlemlerine girmesi halkın partiye olan sempatisinin azalmasına neden olmuştur. Nitekim 1954'ü takip eden yıllarda yapılan seçimlerden alınan sonuçlarda bunu doğrulamaktadır. Liberal bir iktisadi politika uygulamak amacıyla iktidara gelmiş olan DP'nin 1954'lerden itibaren müdahaleci bir iktisat politikası sürecine girmesinde kuşkusuz iç ve dış ekonomik koşullarda yaşanan değişim ve bu değişimin tarım sanayi, dış ticaret alanında yarattığı sorunlar etkili olmuştur.

1954 Yılına gelindiğinde özellikle tarım ve dış ticarete ağırlık veren gelişme stratejisinin sürdürülebilmesine elverişli dış koşullar değişmeye başlamıştır.

1950 yılında patlayan Kore Savaşı ve savaş alanı olmuş Avrupa ülkelerinin yeniden düzeltilip satın alma güçlerinin yükselmeye başlaması ile ülkelerin yiyecek ve ham madde stoklamaya yönelik talep artışı bu ürünlerin dünya fiyatlarını artırarak (özellikle pamuk) çiftçinin satın alma gücünü yükseltmiştir. Tarım alanındaki bu gelişme bir yandan milli gelir üzerinde önemli bir artış yaratmış bir yandan da ihracat gelirlerindeki yükselme nedeniyle ödemeler bilançosu imkanlarını genişletmiştir.¹⁷²

Dış konjunktürde yaşanan bu gelişme ile birlikte iç koşullarda yaşanan gelişmeler (yeni alanların tarıma açılması, tarımda makineleşme ve iyi hava şartları) nedeniyle tarımsal üretimde büyük ölçüde bir artış görülmüştür. Öyle ki Türkiye 1953'lere kadar dünyada buğday satımında 4.sıraya yükselerek ekonomisinde bir canlılık yaşanmıştır.¹⁷³

Ancak tarım ve dış ticarete yönelik bu gelişme stratejisinin 1950-1953 yılları arasında yarattığı ekonomik canlanma 1954'de tıkanmaya başlamıştır. Bir yandan Kore savaşının sona ermesiyle tarımsal ürünlere olan talep artışının azalması öte yandan hava şartlarında yaşanan olumsuzlukların tarımsal ürünlerin fiyatlarını azaltması sonucunda 1954 yılında tarım kesiminde milli gelir % 3,0 fert başına milli gelir ise % 5,8 gibi bir düşüş göstermiştir. Çünkü bu dönemde özellikle tarımın milli gelir içindeki payının

¹⁷² Turgut, a.g.e., s.168, Uluatam, Tan, a.g.e., s.8, Dündar Sağlam, **Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, Sanem Matbaası, s.86

¹⁷³ Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadi**, İstanbul, Acar Matbaacılık, s.198-199, Reşat Aktan, **Türkiye İktisadi**, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını,1978, s.52-53

yüksel olması tarım kesimindeki üretim azalmasını olduğu gibi milli gelire yansıtması diğer kesimlerin bu etkiyi telafi etmesi mümkün olmamıştır.

Ayrıca ekilebilir alanların sınırlanması yani daha fazla toprağın tarıma açılmaması işletilen topraklarda yeni verimlilik artışı sağlanamaması sonucunda Türkiye yeniden buğday ithal etmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁴

Tablo : 34 Millî Gelir İçinde Tarım Sanayi ve Hizmetlerinin Payı (%)

	<u>1950</u>	<u>1958</u>	<u>1961</u>
Tarım	52	44	42
Sanayi	16	22	23
Hizmetler	32	34	35

Kaynak : DPT, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, Ankara, 1963, s.9

Savaşın son bulmasının diğer bir etkisi ise savaş boyunca tarımsal ürünleri stok eden ABD, Kanada ve diğer ülkelerin biriken bu stoklarını piyasaya sürerek eritmeye başlamaları Türkiye'nin ihracat gelirlerinin düşmesine ve ödemeler bilançosunda sıkıntılarının doğmasına neden olmuştur.¹⁷⁵

Ancak ödemeler bilançosu açıklarının doğmasında dış ticarete izlenen liberal politikaların etkisi de göz ardı edilmemelidir. Çünkü liberal, ithalat rejimi Türkiye'nin dış yardımlardan ve ihracattan elde ettiği dövizlerle birlikte 1950 öncesinde birikmiş döviz rezervlerinin tükenmesine yol açmış ve döviz kıtlığı yaşanmaya başlamıştır.¹⁷⁶ Özellikle Serbest İthal Listesindeki mallara yönelen ithalat talebi ihracatı hızla aşmış ve aradaki farkın kredi ile finanse edilemeyen kısmı döviz stokları azaltılarak karşılanmaya çalışılmıştır.

Dış ticaret açığının bir üçüncü nedeni ise dönem boyunca sanayi sektöründe dış alım girdilerinin kullanılması olmuştur. Özellikle dış alım güçlüklerinin var olduğu yani döviz rezervlerinin azalmaya başladığı bir dönemde sanayi üretiminin dışarıdan sağlanması zorunluluğu,

- a- Yatırımları azaltarak, üretim artışını engellemiş,
- b- Dış Ticaret açıklarını artırmış,

¹⁷⁴ Mükerrrem Hiç, *Türkiye Ekonomisinin Analizi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1980 s.14, Haldun Günalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara, Yurt Yayınları, 1987, s.40 Zürcher, a.g.e., s.332

¹⁷⁵ Mehmet Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, İstanbul, Afa Güncel Olaylar Dizisi, 1990, s.59 Günal, a.g.e., s.133

¹⁷⁶ Turgut, a.g.e., s.168-171

c- Fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olmuştur.¹⁷⁷

İşte tarım sanayi ve dış ticaret alanında yaşanan bu sorunlarla birlikte söz konusu bu alanlara yönelik yatırım harcamalarının finansmanının dış ülkelerden temin edilen yardım ve borçlanmalarla karşılanamamasına rağmen hükümetin ithalat yatırım harcamaları (alt yapı yatırımları), tarım kredileri ve iktisadi devlet teşekküllerinin fonlarında bir azalmaya yönelmeyip genişletici bir maliye politikası izlemesinin sonucunda fiyatlar genel seviyesinde büyük bir artış yaşanmıştır. Ashında mali sorunların azaltılması amacıyla G.S.M.H.'dan büyük pay alan zengin toprak sahipleri ile varlıklı çiftçilerden vergi alınması yoluyla mali sorunların hafifletilmesi mümkün iken hükümetin böyle bir vergileme sistemi yerine Merkez Bankasından borç alması enflasyonu daha da körüklemiştir.¹⁷⁸

Tablo : 35 Para Miktarı ve Fiyatlar

Yıllar	Tedavüldeki Merkez Bankası	
	Banknotları ve ufaklık para aylık ortalamaları (Milyon Tl.)	Konjantür Dairesi Toptan Fiyatlar İndeksi 1948=100
1950	1,025	97
1951	1,065	103
1952	1,221	104
1953	1,386	107
1954	1,536	118
1955	1,824	127
1956	2,253	148
1957	2,981	175
1958	3,633	202
1959	3,703	242
1960	4,362	255

Kaynak : Zeyyat Hatiboğlu, *Gelişme İktisadi ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi*, İstanbul, İ.T.Ü. Matbaası, 1981, s.71

Böylece görüldüğü gibi iktisadi bozulmanın arkasında her ne kadar dünya konjontürü ve iklim şartlarındaki değişmeler varsa da temeldeki yapısal bozukluklar ile birlikte (izlenen genişletici para ve maliye politikalarına devam edilmesi) enflasyonist baskıyı artırarak bu dengesizliğin doğmasında önemli bir rol oynamıştır. Dönemin hemen hemen ilk yarısında genel bütçe sürekli açık vermiş ikinci yarısında ise bütçenin denk olmasına dikkat edilmiştir.

¹⁷⁷ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.94

¹⁷⁸ Zürcher, a.g.e., s.332

Ancak denk bütçelerin dahi genişletici bir mali politika olduğu yönünde görüşler vardır.¹⁷⁹ Öte yandan fiili açıkları görmek için kesin hesaplara da bakmak gerekmektedir. Çünkü fiilen toplanan gelir bütçede görülenden farklı olabileceği gibi fiilen yapılan ödemelerde bütçe giderlerine eşit olmayabilir.

Tablo 36: Bütçe Açıkları (Milyon TL)

Yıllar	Bütçe Açıkları
1950	173.9
1951	234.7
1952	194.4
1953	167.6
1954	-
1955	151.6
1956	-
1957	-
1958	-
1959	-

Kaynak: Bütçe Kanunları (1950-1960)

Görüldüğü gibi 1951 yılı hariç tüm yıllar bütçe dönem sonu itibariyle ele alındığında sürekli açık vermiştir. Genel bütçeye katma bütçe ile yönetilen idarelerde eklendiği zaman açıkların boyutlarının daha da büyük olduğu söylenebilir.

Tablo 37: Genel ve Katma Bütçe Açıklamaları (Milyon TL)

Yıllar	Açıklamalar
1950	156.3
1951	202.3
1952	250.7
1953	261.7
1954	361.1
1955	699.6
1956	511.0
1957	354.1
1958	487.8
1959	932.8

Kaynak: Bütçe Kanunları (1950-1960)

¹⁷⁹ Denk bütçe teoremine göre harcamalardaki ve vergilerdeki eşit artış, tüketimin kullanılabilir gelirle fonksiyonel ilişkisinde bir kayma ve özel yatırımlarda hiçbir değişiklik olmadığı varsayıldığında, net milli gelirden de eşit bir artışa yol açacaktır. Hansen Perloff, Haavelmo gibi iktisatçılarca öne sürülen bu teoreme daha sonra değişik iktisatçılar katkıda bulunmuştur. (P.A. Samuelson, "The Simple Mathematics of Income Determination", *Readings and Macro Economics*, Ed: M.G. Mueller, The Oryden Press, Hindsdale, Illinois, 1971, s.28-30)

Öte yandan 1955-1956 döneminin bir başka karakteristik özelliği para ve kredi arzının artırılması suretiyle ekonomik kalkınmanın başarılabileceği inancı oluşturmuştur.

Özel teşebbüsü desteklemek, tüccar ve köylü sınıfı memnun etmek, tarım sektöründeki gelişmeye paralel olarak gelişecek ekonominin artan nakit ihtiyaçlarını karşılamak için hükümet ekspansiyonist bir para ve kredi politikası izlemiştir.

Bu amaçla;

- Ziraat Bankası aracılığı ile köylüye büyük oranda kredi sağlanmış
- Özel sektöre verilecek banka kredilerini artırabilmek için reeskont oranı 1951'de % 4'ten % 3'e düşürülmüş
- Gerek Hazinesinin gerekse bazı iktisadi devlet teşekküllerinin Merkez Bankası kaynaklarını kullanmaları imkanları tanınmıştır.

Ancak para miktarı ve kredi hacmi artışının ana kaynağını iktisadi devlet teşekküllerine ve hazineye açılan krediler oluşturmuştur. Merkez Bankası kredilerinin % 79'u kamu sektörüne açılmış ve kamu sektörü içinde iktisadi devlet teşekküllerine (özellikle Toprak Mahsulleri Ofisine) açılan kredilerin payı % 75'leri bulmuştur. Bu kuruluşların yükselen kredi taleplerinin kaynağını kendi zararları yada kendilerine bağlı işletmelerin zararları oluşturmuştur. Zararlara ise büyük ölçüde uygulanan fiyat politikası neden olmuştur. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatları bir ayırım gözetilmeksizin teşekkülün bağlı olduğu bakanlık tarafından tespit edilmiş ve tespit edilen fiyatlar ise genellikle piyasadaki fiyatlara oranla düşük olmuştur.¹⁸⁰

Ancak özellikle tarım alanındaki destekleme fiyat politikalarına karşı eleştiriler olmuş”*Milli iktisat bakımından zirai mahsul fiyatlarının devamlı bir himayeye tabi tutulmasında isabet olup olmadığını çok esaslı bir surette düşünmek icap eder denilmiştir. Bu tür desteklemelerin gereğinden fazla üretime yol açmakta ve ürünlerin kalitesini düşürmekte olduğu ve bu işlemin yükünü vergi yükümlülerinin çektiği*” belirtilmiştir.¹⁸¹

Bunun dışında aynı dönemde özel bankacılığın gelişmesi de bankaların mevduat hacminin ve buna bağlı olarak kredi ve para hacminin genişlemesine yol açmıştır.

¹⁸⁰ Asım Yücel, "Türkiye Para Politikası ve Fiyatlar, 1923-1972", Türkiye'nin 50. Yıl Semineri, Bursa, İ.İ.B.F., 1973, s.528, Dündar Sağlam, "Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri", Ankara, S.B.F. İşletme İktisadi Yayını, 1967, s.139

¹⁸¹ Süreyya İloğlu, "Zirai Madde Fiyatlarının Himayesi Meselesi", Türk Ekonomisi, Eylül 1950, s.120

Tablo : 38 1950-1960 Arası Paranın Tedavül Hızı Para Arzı, GSMH ve Fiyat Endeksleri

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Emisyon Hacmi	100	116	127	148	153	201	258	326	336	378	425
%		16	9	16	3	31	28	26	4	11	12
Toplam Para Arzı	100	126	150	186	212	266	338	433	465	540	575
%		26	19	24	14	25	27	28	7	16	6
Paranın Doluşma Hızı	6,5	6,1	6	5,7	5,1	5	4,5	4,4	5,2	5,2	5,3
GSMH.	100	115	126	139	126	136	145	154	162	169	175
%		15	9	11	-9	7	7	6	5	4	4
Fiyatlar	100	106	107	110	122	131	153	180	208	249	263
%		6	1	3	11	7	17	17	15	20	6

1950'li yıllarda DP hükümeti tarafından böyle bir genişleyici para ve kredi politikası izlenmesi düşüncesinde Keynesci ekonomi politikasının rol oynadığı söylenebilir.

Kaynak : Mükerrerem Hiç, "Türkiye'nin Para Politikası ve Ekonomik Gelişmenin Ana hatları", **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri**, İstanbul Üniversitesi Yayını, No:1607, İstanbul,1971, Cilt 1 ,s.214-215

Ekonomiyi savaş sonrası durgunluktan kurtarmak, ülkedeki gelişme potansiyelini harekete geçirmek, kamu yatırımları ve özel yatırımları artırarak hızlı bir ekonomik gelişme sağlamak DP Hükümetinin başlıca amacı olmuştur. Ancak koşullarda meydana gelen değişimler bu amaçların gerçekleşmesinde engel teşkil etmiştir.¹⁸²

Yukarıdaki tabloya dikkat edilirse 1950-1953 yılları arasında para arzındaki artış 1954'lü yılların çok gerisinde olmamakla birlikte fiyat artışları 1954'lü yılların daha gerisinde kalmıştır. Kuşkusuz bunda,

a)- 1954'den önceki yıllarda iklim koşullarının iyi gitmesi nedeniyle milli gelirden meydana gelen artışa bağlı olarak toplam talepteki artışı karşılayabilecek bir üretim artışının olmaması yani GSMH'nun reel olarak artması.

b)- Kore savaşının ihracat gelirlerini artırması etkili olmuştur.¹⁸³

Bu durum paranın miktar teorisine bağlı olarak ifade edilirse para miktarındaki artış paranın tedavül hızının ve ticaret hacminin artması ile kısmen giderilmiş ve sonuçta fiyatlar genel seviyesindeki artış para arzının altında kalmıştır.¹⁸⁴

1954'ü takiben başlayan ekonomik dengenin bozulması ve artan enflasyonu önlemek için para ve kredi tedbirleri alınması zorunluluğu duyulmuştur.

¹⁸² Yücel a.g.e. s. 531

¹⁸³ Sadun Aren,Para ve Fiyatlar 1950-1960, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Projesi, Ankara,1961,s.8-10

¹⁸⁴ Faik Birol Dündar, Türkiye'de Planlı Dönemde Para Talebi, A.İ.T.İ.A. Yayınları No: 48 Ankara 1971, s.70.

Bu amaçla 28 Haziran 1955'de Merkez Bankası reeskont haddini % 3'den % 4.5'e çıkarmıştır. Fakat iskonto politikası para hacminin ayarlanmasında etkili bir araç olmamıştır. Buna,

a)- Türkiye'de sermaye piyasasının gelişmemiş olması,

b)- Bankaların kaydı para yaratma imkanlarının çok sınırlı olması,

c)- Türkiye'de yüksek kar sağlayan iş imkanlarının olması nedeniyle reeskont haddinde yapılacak bir değişiklik sonucunda müteşebbislerin daha fazla faiz ödemeleri gerekmesine rağmen kredi almaya devam etmeleri,

d)- Bankaların reeskont haddindeki değişikliği her zaman ekonomiye yansıtılmaları neden olmuştur. Türkiye'de bankaların talep edecekleri en yüksek faizin kanunla belirlenmiş olması nedeniyle bankalar en yüksek faiz hadlerini en düşük reeskont hadlerinde bile elde etme imkanına sahip olmuşlardır. Buna göre reeskont hadlerindeki yükselmeler sadece bankaların kar marjlarını düşürmüştür. Sonuçta reeskont hadlerindeki yükselmeler bankalara belirli bir miktar kar bıraktığı ölçüde kredilerde ve para arzında fazlaca bir daralma yaratmamıştır. Ayrıca Merkez Bankasınınca İktisadi Devlet Teşekkülleri ve benzeri müesseselere açılan kredilerin reeskont hadlerine bağlı olmamasında reeskont politikasının etkinliğini azaltmıştır.

Yaşanan bu ekonomik sorunlar karşısında ekonomik dengeyi sağlamak için alınan diğer önlemleri ise uluslar arası ticaretin değiştirilmesine ilişkin getirilen kısıtlamalar oluşturmuştur.

Reeskont politikası dışında TC Merkez Bankası Kanununda yapılan bir değişiklikle Bankanın Hazineye cari gider bütçeleri toplamının %15'ine kadar kısa vadeli avans vermesi ve bunun karşılığında emisyon yapması kabul edilmiştir. Başka bir kanun değişikliği ile de MB'nin ticari ve zirai senetler yanında belirli ölçü ve şartlarda sanayi ve maden işleri ile uğraşanların ticari senetlerini esnaf ve küçük sanat erbabına kredi açmakla görevli bankaların getirecekleri senetleri reeskont yapması olanağı getirilmiştir.¹⁸⁵

Aslında dış ticarete yönelik bu kısıtlamalar daha 1953 yılının sonlarında yapılmaya başlamıştır. 1.9.1953 tarihli 4/1361 sayılı karara bağlı 907 sayılı karara dayanılarak "rakip vaziyette olan ihracatçı memleketlerin Devlet yardımı, maliyet dönünde satış veya kıymetini düşürme gibi normal rekabet şartlarını ihlâl eden tatbikatı yüzünden sürüm imkanları sebledilmiş bulunan ihracat maddelerimizdir. Dış pazarlardaki rekabet şartlarına intibaklarını kolaylaştırmak; yalnız 1953/54 ihracat mevsimine münhasır olmak kaydıyla ilişik "B" listesinde yazılı mallara verilecek fiyat

¹⁸⁵ Sait Dilik, "1950-1960 Türkiye Para Politikası ve Ekonomik Denge Üzerine Etkileri", A.Ü.S.B.F. Dergisi, Haziran 1965, Cilt 20, No:1-2, s.175-176.

farklarını karşılamak maksadıyla T.C. Ziraat Bankasında bir "Tevzin Fonu" ihdas olunmuştur". Kararın ikinci maddesi fonun kaynağını göstermiştir: "1. maddede sözü geçen Tevzin Fonu, ilişik "A" listesinde yazılı malların ithalatçısı tarafından hıızalarında gösterilen nispetlerde öngören mübaaya edilecek "ithal hakkı" satış bedellerinden gelen paralarla beslenir". Sözü edilen oranlar, mallara göre %25, %50 ve %75 olarak belirlenmiştir. Öte yandan 3. maddede de ödenecek fiyat farkları da, malların, serbest dolar mukabili ihracında %50 sterlin ve EPU paralarında %40, diğer kliring anlaşma paralarında %25 olarak belirlenmiştir.¹⁸⁶

İthalat döviz fiyatına yapılan bu zam iki ay içinde bir çok malı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ayrıca 1954 yılında spesifik gümrük tarifesiinden ad valorer tarifeye geçilmiştir. 28.2.1957 tarihinde kabul edilen "Bir Kısım İthalata Tahsis Olunan Dövizler Dolayısıyla Alınacak Hazine Hissesi Hakkında Kanun" ile tüm döviz tahsisleri pahalılaştırılmıştır.

Yapılan bu müdahaleler sonucunda tüm işlemlerde ithalat döviz kurlarında 1953-1958 dönemi boyunca önemli yükselmeler olmuştur.¹⁸⁷ Çeşitli madde gruplarına göre ithalat döviz kurlarındaki değişmeler şu şekilde olmuştur:

Tablo: 39 İthalat Efektif Döviz Kurları: 1953-1957
(Dolar Başına TL olarak)

Madde Grupları	1953	1954	1955	1956	1957
İnşaat Malzemesi	3.58	3.76	4.25	4.55	6.16
Makine ve Teçhizat	3.22	3.48	4.02	4.72	5.97
Ara Malları ve Hammaddeler	3.78	4.14	4.38	4.54	5.35
Tüketim Maddeleri	5.60	6.09	6.37	6.54	7.47

Kaynak: A.O. Krueger, a.g.e., s.33.

Fakat dönem içindeki fiyatlar genel düzeyindeki artışlar nedeniyle, fiyat düzeyi ile deflate edilmiş döviz kurları azalmıştır. Örneğin sermaye malları ve tüketim malları için toptan eşya fiyatları endeksi ile deflate edilmiş döviz kurlarının değişimi aşağıdaki gibi olmuştur:

¹⁸⁶ Resmi Gazete 3 Eylül 1953.

¹⁸⁷ A.O. Krueger, "Foreign Trade Regimes and Economic Development" National Bureau of Economic Research New York 1974, s.33.

Tablo: 40 Fiyat Düzeyi ile Deflate Edilmiş Döviz Kurları (1953-1957)
(Dolar Başına (1958'de) TL olarak)

	1953	1954	1955	1956	1957
Kapital malları ithalatı	6.71	6.44	6.70	6.38	6.63
Tüketim malları	11.67	11.28	10.62	8.84	8.30

Kaynak: D.O. Krueger, a.g.e., s.35.

Görüldüğü gibi sermaye malları ithalatında döviz kurları önemli olmayan bir düşüş göstermesine rağmen tüketim malları ithalatında kullanılmak üzere alınan dövizin fiyatı büyük oranda düşmüştür. Tabloda dikkat edilmesi gereken bir başka noktada farklı iki mal kategorisi için tahsis edilen dövizlerin maliyetleri arasındaki 1953 yılındaki büyük farkın zaman içinde oldukça azalmış olmasıdır. Tüketim malları ithalatı; kapital malları ithalatı kurundan 1953 yılında %75 oranında yüksek iken 1957 yılında bu fark %25'e kadar düşmüştür.

Döviz kurlarına yönelik bir müdahalelerle birlikte hukuki düzenlemelere dayanılarak yürütülen bir başka dış ticaret politikası aracı miktar kısıtlamaları olmuştur.

1954 yılında "İktisat ve Ticaret Vekaleti tarafından hazırlanmış Dış Ticaret Rejimi Talimatnamesi ile, Türkiye Odalar Birliği tarafından hazırlanan ek talimatname Resmi Gazete'de neşredilerek" yürürlüğe girdikten sonra ithalat talepleri hayli güçleşmiş, teminat oranı %4'den %10'a çıkarılmıştır. Talepçilerin ise ithalatçı sertifikası sahibi olması koşulu getirilmiştir. İlgili talimatname ithalatın ithalatçıları arasında dağılımını yeni esaslara bağlamıştır. "Her ithalatçının yapabileceği ithalatın azami haddi tespit edilmiştir. Bunun için talimatnamedeki kıstas kabul edilmiştir. Birinci kıstas, öteden beri ithalatla işigal eden firmalara tatbik edilmiştir. Bu firmalar 1948 senesiyle 1953 senesi arasında en fazla ithalat yaptıkları senenin ithalatı kadar talepte bulunabileceklerdir. İkinci kısım ise yeni kurulmuş olan ve yeni kurulacak olan firmalara tatbik edilecek, bunların ithal tavanları sermayelerine göre belirlenmiştir. Sermayesi 100.000 liraya kadar olan teşebbüsler sermayelerinin 5 misline kadar, sermayeleri 100.000 liradan yukarı olan müesseseler kümülatif olarak sermayelerinin 3 misline kadar ithal talebinde bulunabilmişlerdir.¹⁸⁸

Yeni talimatname ile ithalat işlemlerinde de değişiklikler yapılmıştır. Önceleri sanayinin bütün ihtiyaçları için tahsis talebi önce odalarca incelenip sonra Odalar Birliğine intikal ettirilmiştir. Birlik ile Ekonomi ve Ticaret Vekaletinin birlikte yapacakları inceleme sonunda uygun görülenler Ekonomi ve Ticaret Vekaleti Döviz Komitesinden izin talep edilmiştir. Komple tesisler için ilk merci Sanayi Odaları iken,

¹⁸⁸ Türkiye İktisat Mecmuası "Yeni Dış Ticaret Rejiminin Esasları" Ekim 1954, s.1535.

yeni talimatname ile Odalar birliğine intikal ettirilen taleplerin, uygun görülenleri Bakanlığa bildirilmiştir. Yeni talimatnameye göre yalnızca hammadde ve yedek parça talepleri Odalar Birliği¹⁸⁹ kanalı ile Bakanlığa gönderilecek, yeni tesisler için yapılacak talepler doğrudan doğruya Bakanlığa yapılacaktır. Bu suretle Odalar Birliğinin döviz tahsisindeki rolü kısmen azaltılmıştır.¹⁹⁰

Bu düzenlemelere ilave olarak ihracata yönelik olarak da bazı düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre;

1. İhracatçıların elde ettikleri döviz ellerinde tutarak istedikleri gibi kullanmaları yasaklanmış tediyelerini 5 ay içinde Merkez Bankasına yatırmaları istenerek spekülasyon engellenmeye çalışılmıştır.

2. Bazı ihraç ürünlerine teşvik primleri getirilirken bazı ihraç ürünlerinde vergiler konularak çoklu döviz kuru sistemi uygulanmaya başlanmıştır.

3. Dış seyahatlere kısıtlamalar getirilmiştir.¹⁹¹

Bütün bu önlemlere rağmen dış ticaret açıkları bir miktar kapatılmasına rağmen bu yetersiz kalmıştır. Çünkü dış ticarete yönelik bu kısıtlamalar ve bunları takiben yönlendiren koruma ve müdahale politikaları bir spekülatif faaliyet fırtınasının doğmasına neden olmuş mal kıtlığı ve vurgunculuk spekülasyon ve karaborsa azalmadan devam etmiştir.¹⁹²

Öte yandan dış ticarete yönelik bu kısıtlayıcı politikalar ithalatın yapısını da değiştirmiştir.

Tablo: 41 İthalatın Yapısı (1950-1960)

Yıllar	Yatırım Maddeleri (%)	Tüketim Maddeleri (%)	Ham Maddeler (%)
1950	46.0	20.6	33.4
1951	43.0	24.8	32.2
1952	50.5	22.1	27.4
1953	52.0	19.8	26.2
1954	53.0	19.6	27.4
1955	54.3	14.6	31.1
1956	58.2	11.1	30.7
1957	43.5	12.3	44.2
1958	43.3	12.2	44.5
1959	45.6	10.2	44.2
1960	51.9	9.6	38.6

Kaynak: N. Serin, "Dış Ticaret ve... s.26. Tablo: 5-B

¹⁸⁹ Bener a.g.e., s.204.

¹⁹⁰ Türkiye İktisat Mecmuası, a.g.m., s.1536.

¹⁹¹ Irwin C. Shick, E. Ahmet Tunak "Uluslar arası Boyut Ticaret Yardımı ve Borçlanma" Geçiş Sürecinde Türkiye, Ankara Belge Yayınları, 1992, s.365, Ahmad Demokrasi Sürecinde... s.165, Uluatam, Tan a.g.e., s.8.

¹⁹² Ayşe Buğra, Devlet ve İş Adamları İstanbul İletişim Yayınları, 1995, s.182, Ahmad, a.g.e., s.169.

Liberasyona fiilen son verildiği 1952 yılında yatırım mallarının toplam ithalat değeri içindeki payı büyük bir yükseliş göstermiştir: Bu pay 1951 yılında %43 iken 1952 yılında %50.5 olmuştur. 1956 yılına kadar bu artış sürmüştür. Bu yıldan itibaren iki yıl süreyle düşüş göstermesi, artan dış finansman sıkıntısı karşısında mevcut işletmelerin - fazla kapasite yaratılmaksızın ya da bunu en az oranda tutarak-hammadde ihtiyaçlarına öncelik tanınmasına bağlıdır. 1956 yılında hammaddelerin ithalat içindeki payı %30.7 iken 1957'de %44.2 olmuştur. Makine ve teçhizat ithali mutlak değerler olarak 1952'de en yüksek düzeyinde iken bu yıldan itibaren önemli bir düşüş içine girmiştir. Aşağıdaki tablodan bu değişimi izlemek mümkündür:

Tablo: 42 Makine ve Teçhizat İthali: 1952-1958

(Milyon TL)

Yıllar	Makine ve Teçhizat İthali
1952	599.3
1953	537.4
1954	500.4
1955	504.5
1956	508.2
1957	350.5
1958	306.2

Kaynak: N. Serin, a.g.e., s.26.

İşte bu değişim mevcut kapasitenin daha büyük oranının kullanımına öncelik tanınmasına yol açmıştır.

1952 yılından sonra ithalatın yapısında görülen önemli bir değişim de tüketim maddelerinin ithalat içindeki oranında görülmüştür. 1951 yılında tüketim maddelerinin toplam ithalat değeri içindeki payı %24.8 iken 1957'de bu oran %12.2 olmuştur. Bu düşüşün bir nedeni dövizin yeniden dağıtımında uygulanan politikalar diğeri de bu politikalar sonucu ortaya çıkan ithalat ikame edici sanayinin doğuşu ile tüketim ihtiyacının zamanla artan bir şekilde içerden karşılanmaya başlanması olmuştur.

Bu arada dış ticaret hacminin gittikçe küçülmesi büyümek isteyen ekonomiyi sürekli rahatsız etmiştir. Döviz ne kadar tasarruf kullanılırsa kullanılsın ekonominin ihtiyaçlarına yetmez ve ihracat sürekli düşmüştür.

Bu gelişmeler karşısında DP hükümeti dış açıkların önlenmesi amacıyla ABD ile 330 milyon dolarlık bir kredi anlaşması yapmayı denemiş anca ABD bu isteği ret ederek 30 milyon dolarlık bir hibe de bulunmuştur. Yeni yardımın ret ediliş nedeni

olarak devamlı artan dış borçları gösteren ABD Türkiye'nin şu tedbirleri alması yönünde ısrarlarda bulunmuştur:

1- Enflasyonist politikanın ret edilerek yüzde yüz seyreden enflasyonun azaltılması,

2- Tarım sektörüne yönelik kredi sübvansiyon ve suni fiyat şeklindeki devlet yardımlarının sona erdirilmesi

3- İthalat ve ihracat kısıtlamalarının kaldırılması Türk parasının devalüe edilmesi,

4- Acil olarak bir vergi reformu hazırlanması ¹⁹³

Kapitalist dünya ile tam bir bütünleşmeyi amaçlayan tedbirleri içeren bu önerilere bir süre direnen DP Türk lirasının resme kur değerini (1 dolar:280) olarak sabit tutmuştur. ¹⁹⁴ Türk Lirasının dolar karşısındaki değerinin 10 ile 12 arasında olması gerekirken 2,80 olarak değerlendirilmesi özellikle ticaret ve endüstri sınıfının işine yaramıştır. Çünkü hükümetin düşük kurdan sağladığı dövizler nedeniyle ithalat son derece karlı bir iş haline gelmiştir. Ancak bu arada tarım ürünleri ihracatının dünya piyasalarında rekabet şansının olabilmesi için teşvik edilmesi zorunluluğuna rağmen savaş sonrasında Türkiye'nin ticaret dengesini sağlayan döviz birikiminin azalması bunu engellemiştir. ¹⁹⁵

Türk parasının kuvvetli olduğunu savunarak uluslar arası mali kuruluşların devalüasyon kararının bir prestij haline getirilip direnilmesinin yarattığı bu sorunlar karşısında hükümet ekonomik gerçekleri kabul etmek yerine fiyat denetimlerini artırmak amacıyla 18 Mayıs 1956 yılında savaş yıllarından kalan Milli Korunma Kanununu yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Böylece başlangıçta devletçiliği ret ederek iktidara gelmiş olan hükümet tarafından liberal sisteme son verilmiş ve iktisadi hayat geniş ölçüde kontrol altına alınmıştır. ¹⁹⁶

Milli korunma kanununun canlandırılmasına iş dünyasından sert tepkiler gelmiştir. Gelen tepkiler daha çok devletin müdahale alanları hakkında bir bilgi sahibi olunmadığı ve ekonomik yaşamın ayrıntılı ve karmaşık bir denetim mekanizması içine sokulduğu yönünde olmuştur. Bu yakınmaları dikkate alan hükümet kanunda değişikliği öngören, Milli Korunma Kanunu Tadil Tasarısını hazırlamıştır. İşte bu kanunun eskisinden daha

¹⁹³ Zürcher, a.g.e., s.333, Eroğul, a.g.e., s.107, Altan a.g.e s.59

¹⁹⁴ Zürcher a.g.e s.333

¹⁹⁵ Ahmad *Modern Türkiye'nin* . a.g.e., s.166

¹⁹⁶ Buğra a.g.e s.183 Zürcher a.g.e, s.298, İsmet Ergün "Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bakış, H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi Cilt 8, Sayı 1, 1990, s.68, Zeyyat Hatiboğlu *Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları, 1995, S.21.

sıkı hükümler içerdiğinin farkına varan iş dünyası yasanın ilk halinin uygulanmasını istemek zorunda kalmıştır.¹⁹⁷

Bu tasarının gündeme çıkışı tüccar kesiminde şu şekilde ifade edilmiştir: “*Son senelerde memleketimizde iktisadi kalkınmaya doğru memnuniyete şayan hamleler yapılmaya başlanmıştır. Bazı sahalarda pek mühim başarılar da sağlanmıştır. Bu hamleler neticesinde memlekette bütün halk tabakalarında hayat seviyesi yükseldi, yükselme neticesinde halkın istihlâk kuvveti nispeten bir derecede arttı. İstihsal ile istihlâk arasındaki ahenk ve muvazene büsbütün bozuldu ve bu ahenksizliğin neticesi olarak iktisadi hayatımızda hayat pahalılığı, milli parada iştirâ kuvvetinin düşmesi gibi arızalar baş gösterdi. Halk, geçim sahasında türlü türlü sıkıntılara maruz kaldı. Bu vaziyetten istifade eden bir takım müktekirler, istifçiler, soyguncular ve nasılsa tüccar sınıfına arka kapıdan girmeye muvaffak olan suiniyet sahibi soysuzlar fırsatı ganimet bilerek, gayri meşru yollardan milyonlar yığdırmaya muvaffak oldular. Netice olarak, şikayetler ve hatta feryatlar her taraftan ayyuka çıktı*”.

“İşte bugün karşı karşıya bulunduğumuz Milli Korunma Kanunu Tadil Tasarısı, bu galeyan ve öfke hareketinin aksi tesirinden ibarettir”.¹⁹⁸

Tekinalp ise, iş çevrelerinin, tasarının bazı yönlerinin, düzeltilmesi amacıyla görevlerini yerine getirdiklerini şöyle anlatmıştır: “*Vaziyeti ek tabi olarak soğukkanlılıkla mütalâa etmek vaziyetinde olan ticari ve iktisadi mehafil ,bu durum muvacehesinde vazifelerini ifa etmekten hali kalmadılar. Bu beyanda, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İstanbul Tüccar Derneği ve diğer ilmi mahfiller ve mesleki teşekküller, bu tasarının hükümlerini inceleyerek, bu tasarıda nasılsa yer bulan gizli ihbar, mahkemedan evvel tevkif, cürüm ve mütenasip olmayan ağır ceza müeyyideleri gibi müesseselerin mahzurlarını, ... belirtmeye çalıştılar*”.¹⁹⁹

Başbakan A. Menderes bir radyo konuşmasında Milli Korunma Kanunu tadiliyle “her şeyden evvel büyük vatandaş kitlelerinin istismar edilmesinin önlenmesi”nin amaçlandığını açıklamıştır. Bu tedbirle bir ölçüde sermayenin ticaret ve sanayi arasında dağılımını değiştirmeyi istediklerini ifade eden şu sözleri söylemiştir: “*Bir taraftan bütün müstehlik vatandaşları intikâr ve istismardan korumaya çalışırken, diğer taraftan küçük sanatları, ziraati ve sanayii korumak ve her sahada istihsali arttırmağa çalışmak ve memleketteki iştirâ gücünü ve sermayeyi istismarcı ve ihtikarcı sahalara akmaktan alıkoyarak memleketimizin imkanlarını iktisadi kudretimizi süratle arttırma maksadıyla*

¹⁹⁷ Buğra, a.g.e., s.333

¹⁹⁸ Munis Tekinalp, “*Milli Korunma Kanunu Tadilleri*”, Türkiye İktisat Mecmuası, 1956, s.2376.

¹⁹⁹ Tekinalp, a.g.m., s.157.

ve mümkün olabildiği nispette istihsal hayatına ve gayretlerine çevirmek azmindeyiz...".²⁰⁰

6 Haziran 1956 tarih ve 6731 sayılı "Milli Korunma Kanununun bazı maddelerinin tadiline dair Kanun" ile "hükümet hilafına karar vermedikçe ithalatçı kârı %20'yi ve alelumum toptancı kârları %10 ve perakendeci kârı %25'i geçmeyeceği gibi ithalatçı, toptancı ve perakendeciler yekdiğerlerinin kârlarını alamazlar" hükmü getirilmiştir.²⁰¹ Müeyyideler şiddetlendirilerek fiyat artışlarının bu yolla önlenebileceği düşünülmüştür. Menderes, yasa çıktıktan sonra, "bundan böyle de fiyatlar yükselmeyecek, buldukları aşağı seviyelerde kalacak, hatta bu fiyat inişi yeniden başka başka maddelere ve hizmetlere sirayet ettirileceğini..." belirtmiştir.²⁰²

1940'da savaş sırasında alınan önleme benzeyen bu yasa, mal ve hizmetlerin dağılımı, fiyatların belirlenmesi, faiz oranlarını artırma, banka kredilerini haziran 1956'ya kadar durdurma, Merkez Bankasının reeskont hadlerini artırması, hükümete piyasayı denetleyebilme ve ekonomiyi düzenleme yetkisi vermiştir.

Ancak enflasyonla mücadele için yapılan bu kısmi düzenlemelere rağmen; siyasi tavrın bir gereği olarak açık finansman yoluyla hızlı kalkınma politikalarına devam edilmesi, ekonomi üzerindeki bu müdahale politikalarının spekülâtif faaliyetleri artırması, teşkilat ve personel yetersizliğinin fiyatların devamlı bir şekilde kontrolüne izin vermemesi ve büyük bir çoğunluğunun tüccar ve köylü kesimine giden banka kredilerinin (bu kesimin desteğiyle iktidara gelmiş olan DP'nin bu sınıfı kızdırmak korkusuyla) dondurulmaması, nedeniyle kanun başarı ile uygulanamamıştır.²⁰³

3 – 3. İlk İstikrar Programı ve 4 Ağustos 1958 Tedbirleri

1958 yılının ortalarında dış ticaret ve cari işlemler açığının yapısal bir nitelik kazanması, iç ve dış kaynak yetersizliği ülke ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiştir. Altın ve döviz rezervlerinin erimesi nedeniyle ithalat yapabilmek amacıyla ekonomi dış kredi imkanlarından yoksun kalmıştır.²⁰⁴

Çünkü vadesi gelmiş 250 milyon dolar tutarında borcun ödenememesi, uzun ve kısa vadeli program kredilerini artırma olanağının olmayışı nedeniyle ithal girdilerin temin edilememesi yatırımların durmasına ve mevcut tesislerin çalışamaz duruma gelmesine neden olmuştur.²⁰⁵

²⁰⁰ Kuruç a.g.e., s.158-159.

²⁰¹ Resmi Gazete, 11 Haziran 1956.

²⁰² Kuruç, a.g.e., s.159.

²⁰³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde*, s.169, Ergün, a.g.e., s.68, Sağlam, a.g.e., s.87, Turgut, a.g.e., s.184, Yücel a.g.e, s.532

²⁰⁴ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914–1997*, Ankara, İmaj Yayınevi, 1997, s.127

²⁰⁵ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, s.276

Bunların dışında fiyatların, karların, hammadde ve teçhizatın kontrol ve dağıtımına tabi tutulmasının beraberinde karaborsa ve döviz yolsuzlukları getirmesi ekonomiyi iyice çıkmaza sürüklemiştir.²⁰⁶

Söz konusu bu dar boğazlar karşısında Türkiye'ye yardım sağlayan ve ABD'nin denetimi altında bulunan OECD Konseyi tarafından 1958 yılının Mayıs ayında Türk hükümetinin IMF güdümünde bir istikrar programını yürürlüğe sokması gerektiğini aksi takdirde Türkiye'ye yapılan yatırımın durdurulacağına karar verilmiştir.²⁰⁷

Döviz ve ithal girdi açısından dışa bağımlı bir sanayi sektörünün varlığı kronikleşmiş dış açıklar ve yaşanmakta olan döviz kıtlığı koşullarında dış yardımın kesilmesinden öte miktarının azaltılmasının dahi Türkiye ekonomisini krize götüreceğinin bilincinde olan Menderes hükümetinin üyesi bulunduğu Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatından yol göstermesini ve teknik yardımda bulunmasını talep etmiştir.²⁰⁸

Bu talebin ardından OECD uzmanlarının hazırlamış olduğu raporların yetkili organlarca kabul edilmesinin ardından Türkiye'ye bir istikrar paketi sunulmuştur. İşte Menderes hükümetinin 4/10618 sayılı karamame ile gerek içsel gerekse dışsal ekonomik nedenlerle uygulamaya koymak zorunda kaldığı daha çok enflasyonun kontrolü, dış ticaret rejiminin düzenlenmesi ve ihracatın artırılmasına ilişkin kararları içeren istikrar paketi şu tedbirlerden oluşmuştur.

1- Türk parası kıymetini koruma hakkında 15 sayılı karar ile Türk Parası Kıymetini Koruma Maksadıyla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası nezdinde bir Kambiyo Karşılık Fonu tesis edilmiştir.

2- Türk lirasının değerinin düşürülmesi katlı kur sistemine geçilerek ihraç malının cinsine göre afyon, tütün, bakır v kurum ihracatında mütehasıl beher ABD dolarına 210 kuruş, üzüm, incir ve fındık ihracatından mütehasıl beher ABD 280 kuruş ihracatına tahallük etsin veya etmesin bunların dışında kalan diğer bircümle döviz alışlarında beher ABD dolarına 620 kuruş gibi farklı arz primi uygulaması ithalattan da talep edilen dolar başına 620 kuruş kambiyo satış primi tahsil olunması kararlaştırılmıştır.²⁰⁹ Yani bir dolar 280 kuruştan 900 kuruşa çıkmıştır.

3- İthalat rejiminin yeniden düzenlenmesi ihtiyaçların üç aylık kotalarla bir program çerçevesinde yürütülmesi,

²⁰⁶ Zürcher, a,g,e, s.298

²⁰⁷ Yerasimos ,a,g,e., s.750, Turgut, a.g.e., s.184.

²⁰⁸ Erdinç Tokgöz, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, Ankara Türkiye Ekonomi Kurumu, 1992, s.15

²⁰⁹ Türk Parası fiyatının bu şekilde düşürülmesi devalütasyon olmasına rağmen o dönemde resmi dilde buna yabancı dövizlere prim" adı verilmiştir.

4-İhracatın hızlandırılması için farklı kur sistemi uygulanması var olan kliring anlaşmaları sürdürülse bile yenilerinin yapılmaması, takas işlemlerine yer verilmemesine, dış ticaretin konvertabl paralarla ve çok taraflı olarak yürütülmesi,

5- Para arzının kontrol altına alınabilmesi için emisyon ve kredi hacminin daraltılması, selektif kredi politikasına geçilmesi,

6- Harcamaların bütçe denkleğini bozmayacak şekilde yapılması,

7- Yatırım projelerinde verimli ve kısa vadede olanlara öncelik verilmesi yönünde kararlar alınmıştır.²¹⁰

Ayrıca devalüasyona ek olarak hızlı fiyat artışını önleyebilmek ve ekonomiyi daraltmak amacıyla satın alma gücünü kısıtlamaya yönelik olarak,

1- Bakanlar Kurulunca 28 Temmuz 1958 alınan bir kararla "amme sektörüne dahil Daire, Teşekkül, Müessese ve Bankaların 1.1.1958 tarihinden 31.12.1958 tarihine kadar Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasından temin edebilecekleri kredilerin yekünü 400 milyon lira” ile sınırlandırılmıştır. 4/10618 sayılı bu karar ayrıca 400 milyon liranın nasıl paylaşılacağını saptamıştır. Bu meblağın 250 milyon lirası Toprak Mahsulleri Ofisinin 1958-1959 kampanyasında yıllık satın alma ve stoklar için yapacağı alımlara, 150 milyon lirası da diğer Daire, Müessese, teşekkül ve Bankaların ihtiyaçlarına ayrılmıştır. Gene aynı karar Toprak Mahsulleri Ofisine açılacak bu kredinin, Ofisçe yapılacak satışların hasılatı ile en geç 30/6/1959 tarihine kadar kapatılmasını öngörmüştür.²¹¹

2- Kamu kesimine açılacak kredilerin sınırlandırılmasına paralel olarak, Banka Kredilerini Tanzim Komitesinin 31/7/1958 tarih ve 21 sayılı kararı ile, bankaların plasmanlarına bir üst sınır konmuştur. Bu tebliğ ile "bankaların plasmanlarının yekünü, 30 Haziran 1958 tarihinde vasıl oldukları seviyeyi aşamaz, 30 Haziran 1958 tarihinden sonra faaliyete geçmiş olan bankaların plasman seviyeleri Komitece Tayin olunur" hükmü getirilmiştir.

Bunlara ilave olarak, kamu iktisadi kuruluşları ürünleri fiyatlarının açıkları azaltmak ve toplam talebi kısmak amacıyla yükseltilmesi kararlaştırılmıştır.²¹²

İşte hükümet tarafından hazırlanan bu istikrar programının olumlu bulunması üzerine vadesi gelmiş olan 422 milyon dolar borcun ödenmesinin ertelenmesine²¹³

²¹⁰ Morris, a.g.e, s.405-413, Kuyucuklu, a.g.e, s.200, Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi....., s.128

²¹¹ Resmi Gazete, 4 Ağustos 1958.

²¹² James Riedel, Ziya Öniş, "Economic Crises and Long Term Growth in Turkey", World Bank Comparative Macroeconomic Studies, The World Bank, Washington D.C, s.17

²¹³ Tevfik Ertüzün, "Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım" İlişkileri, İ.Ü.İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 30, Ekim, 1970- Eylül 1971, No: 1-4, s.175-176

(ödemeler 1959'da 14 milyondan başlayarak 1963'e kadar her yıl 5 milyon artacaktır. Kalan borç ise 1970'e kadar eşit taksitlerle ödenecektir.) ilave olarak hammadde, yedek parça ve üretimi en azından mevcut seviye de tutabilmek amacıyla bu temel maddenin ithal edilebilmesi ve geçmişteki borçlarla ileride alınması kaçınılmaz olacak borçların konsolidasyonu için yeni bir kredi imkanı tanınmıştır. Bu kredilerin 75 milyon doları OECD ülkelerinden 25 milyon doları IMF' den geri kalanı ise ABD'den sağlanmıştır.²¹⁴

Söz konusu bu yardım kredileri, fonların ödenmesi, kullanılma imkanı, geri ödeme süresi ve faiz açısından bazı şartlara bağlanmıştır. "Buna göre

1-Her ülkenin kredi yardımı üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm tüm yardımların yarısını kapsamış geriye kalan iki bölümün ise kısa zamanda verilmesi planlanmıştır;

2- Her ülke tarafından yapılan yardımın Avrupa Ödemeler Birliğinin para bölgesindeki her ülkeden çeşitli malların alınmasına olanak tanıyacak şekilde yapılması kararlaştırılmış,

3- Kredi yardımı miktarı ne olursa olsun geri ödeme şekli ile ilgili şart ve süre bütün ülkeler için aynı kabul edilmiş,

4- Kredi faizi borç veren her ülke tarafından %5.75 olarak" tespit edilmiştir.²¹⁵

İstikrar programının en önemli unsuru olan devalüasyon sonucunda ithal edilen hammadde fiyatlarındaki artışa bağlı olarak sanayi sektörünün maliyetleri yükselmiştir. Bu durum iç pazara yönelik üretimde bulunan dışa bağımlı sanayi sektörünün iş hacminin daralmasına neden olmuştur. Buna birde kredilerin kısılması eklenince yatırımlardaki azalma sonucunda ekonomide kaçınılmaz bir şekilde durgunluk baş göstermiştir.²¹⁶ Özellikle mensucat sanayiinde önemli bir hunalım yaşanmıştır.²¹⁷

Perakendeci ve toptancı tacirler kredi darlığı nedeniyle fabrikalara olan borçlarını ödemekte güçlük çekmiş ve siparişlerini azaltmıştır. Bu durum fabrikaların stoklarını arttırmıştır.

Bu gelişmeler karşısında mensucat sanayi kolunda önemli miktarda işçinin işine son verilmiştir. İstanbul'da bu sanayi kolunda bir sendikanın düzenlediği bir toplantıda teşkil edilen²¹⁸ bir komisyon tarafından hazırlanan raporla şu bilgiler verilmiştir: "1958'de 15.8 milyon metrelik istihsale mukabil, satış ancak 11.5 milyon metre olmuş, dolayısıyla 1959 senesine 4.3 milyon metrelik bir stok devredilmiştir. 1959 senesinin ilk altı ayında 7.9 milyon metre dahi imal edilmiş, bunun ancak 6.8 milyon metresi

²¹⁴ Schich. Tonak, a.g.e., s.366, Morris, a.g.e., s.406, Riedel- Öniş a.g.e., s.17

²¹⁵ Ertüzün, a.g.e. s.177

²¹⁶ Turgut a.g.e s.184, Eroğul a.g.e s.164

²¹⁷ Doğan Avcıoğlu, "Stabilizasyon Politikası Ne Alemde", Forum, 15 Aralık 1958, s.9-10.

²¹⁸ Forum 15 Ekim 1959, s.6.

satılmıştır. Şu halde altıncı ay sonunda beş işletmenin elindeki stok 5.3 milyon metreyi bulmuştur. Stok miktarı yıllık imalatın %33'ünden fazladır. Halbuki normal olarak, stokların yıllık imalata nispeti %10 civarındadır". Rapörtörler şu ana düşünceden esinlenerek bunalımdan kurtulmak için bazı tavsiyelerde bulunmuşlardır. "Türkiye sermaye bakımından fakir bir memleket. Sermayenin atıl kalmasını veya batmamasını önlemek lazımdır. Saniyen muayyen bir istihlal branşına tesis şeklinde yerleşmiş olan sermayeyi başka istikametlere çevirmek imkansızdır. Şu halde... yeni tedbirler alınarak mensucat kolunda mevcut sermayenin tam istihdamı temin olunmalıdır". Buna dayanılarak yapılan teklifler şunlardır: "Sümerbank istihsalini dış piyasalara yönelterek dahili piyasayı hususi sektöre bırakmalı; umumiyetle istihlal kapasitesinin %25'i ihraç edilmeli, ihracatı mümkün kalmak için mensucat mamullerine dört sene müddetle prim verilmelidir".²¹⁹

Deflasyonist politikaların, yalnızca bir sektör üzerinde etki yapmadığı muhakkaktır. 1959'dan itibaren milli gelirin sabit fiyatlarla artışı hayli düşük gerçekleşmiştir. Nitekim 1950-1961 sularındaki temel ekonomik göstergelere bakıldığında 1959-1961 yılları arasında ekonomik bir durgunluğun yaşandığı gözlenecektir.

Tablo : 43 1950-1960 DÖNEMİ EKONOMİK GÖSTERGELERİ

Yıllar	Reel GSMH Yıllık Artış Hızı (%)	Yıllık fiyat artış hızı (%)	Yatırım GSMH (%)	İç Tasarruf GSMH (%)	Kaynak Dengesi GSMH (%)	Karufazla veya Açık GSMH (%)	Dış borç tahsilatı+ faiz öde. ihracat (%)
1950	9,4		9,6	8,3	-1,3	21	11,4
1951	12,8	3	10,3	8,1	-2,2	-0,9	8,9
1952	12	6,8	12,8	9	-3,8	-0,7	9,3
1953	11,2	6,3	12,4	9,7	-2,7	-2	9,6
1954	-2,9	12	14,7	11,3	-3,4	-2,5	27,1
1955	7,9	9,9	14,3	11,9	-4,4	-3,3	40,5
1956	3,2	13,2	13,4	12,5	-0,9	-4	30,4
1957	7,8	19,6	13,2	12,4	-0,8	-2,6	28,1
1958	4,5	11,8	14	13	-1	-1,2	29,1
1959	4	18,8	15,6	12,6	-3	-2,6	23,2
1960	3,4	3,9	15,9	13,4	-2,5	-3,7	29,3

Kaynakça : Kazgan, a.g.e. s.274.

Bu durgunluk ekonomik büyüme hızını azaltarak 1958-1961 arasında yılda % 3,5'e düşürmüştür.²²⁰ Hammaddede fiyatlarındaki artış nedeniyle ithalatçı sanayiciler lüks tüketim malları ithal edip pazarlamayı denemişlerdir. Sonuçta 1958 yılında ithalat sıralamasında % 12,2 civarında olan lüks tüketim maddeleri 1961 de %22,8'e yükseltmiştir. Sonuçta devalüasyon ithalatın nitelik açısından etkilemekle beraber

²¹⁹ Forum 15 Ekim 1969, s.6.

²²⁰ Kazgan, a.g.e., s.277

niceliksel olarak deyişime uğratmış ve ithalat dengesini tümüyle bozmuştur. Şöyle ki ithalat devalüasyon yalnızca göreceli değer olarak değil dışarıdan gelen baskılar nedeniyle uygulamaya konulan ticaret alanındaki yeni serbestleşme önlemleri, sağlanan dış yardım ve kredilerin yarattığı imkanlar nedeniyle mutlak değer olarak bir artış göstermiştir.²²¹

Tablo : 44 1950-1961 DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1950	263,4	285,7	-22,3
1951	314,1	402,1	-88
1952	362,9	555,9	-193
1953	396,1	532,5	-136,4
1954	334,9	478,4	-143,5
1955	313,3	497,6	-184,3
1956	305	407,3	-102,3
1957	345,2	397,1	-52,9
1958	247,3	315,1	-67,8
1959	353,8	470	-116,2
1960	320,7	468,2	-147,5

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplamsals.9

1958 yılında 315,1 milyon dolar olan ithalat 1959 yılında 470 milyon dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığı ise 1958 de - 67,8 milyon dolarken bu açık 1960 da -147,5 milyon doları bulmuştur. Sonuçta yapılan Devalüasyon dış ticaret dengesinde bir düzelme yaratmamıştır. Devalüasyonun bir başka sonucu ise üretim elastikiyeti az olan ihraç mallarının fiyatlarını yükseltmesi olmuştur.

İşte devalüasyon sonucunda ithal mallarının fiyatlarının artması devlet ürünlerine zam yapılması ve en önemlisi üretim elastikiyeti az olan ihraç mallarının fiyatlarının yükseltme nedeniyle fiyatlar düzeyinde büyük bir artış olmuştur. Nitekim 1959 yılının sonunda fiyatlar genel düzeyi %20'lik bir artış göstermiştir.²²²

1958 Ağustos'unda dövizler için alış ve satış primleri uygulanması fiili bir devalüasyon uygulaması olmasına rağmen ödemeler bilançosu dengesi sağlamaya yönelik olmaktan çok talep kısıcı yanı ağır basmıştır. Nitekim devalüasyon ile birlikte temin edilen dış kredilerle ticaret bilançosu açığı önceki yıla göre azımsanmayacak ölçüde arttırılmış olması hükümetin böyle bir amaç içerisinde olmadığını göstermiştir. 4 Ağustos devalüasyonu ile hedeflerin amaç ithalatı tahdit etmekten ziyade (çünkü, bu ithalatın lisansa tabi tutulmasıyla zaten temin edilmektedir), iç ve dış fiyatlar arasındaki

²²¹ Yerasimos a.g.e. s.752

²²² Eroğlu, a.g.e., s.164.

muvazenesizliği izale edip, ithal mallarının tevzii ve fiyatların kontrolü zaruretini ortadan kaldırmak olmuştur”.

Teorik olarak (Marshal-Lerner) bir ülke devalüasyon yaptığında o ülke ihraç malları fiyatlarının da aynı oranda düşeceği ve devalüasyon ile ihracattan doğacak döviz kazancının ülkenin ihraç mallarına yönelen dış talebin fiyat esnekliğine bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Bu esnekliğin birden küçük olduğu durumda “*devalüasyon yaparak ihracat gelirimizi arttırmak mümkün olmayacağı gibi, mallarımızı daha ucuz satacağımızdan döviz kaybına uğramamız, ihracat gelirimiz aynı kalsa bile, bunun eksikliğine göre daha çok mal verilmesiyle sağlanması söz konusu olacaktır*” denilmektedir.²²³ Devalüasyon ile ihraç malları fiyatlarının yabancı para cinsinden düşeceği görüşü yaygındır. Halbuki devalüasyon, yalnızca ihracatçıya fiyat düşürme olanağı tanımaktadır. Bu olanağın kullanılmaması, o ülke ihracatçısının tutumuna bağlı olmaktadır. Örneğin bir ülke parasının değerini %100 devalüe ettiğinde otomatik olarak o ülkenin ihracat malları fiyatları da o oranda düşmeyecektir. Çünkü bir malın bir dünya fiyatı vardır. Bu fiyat, bir ülkenin devalüasyon yapması ile değişmeyeceği için, o ülkenin ihracatçısı o malı dünya fiyatından, eskiden olduğu gibi satmaya devam edecektir. Eğer ihracatçının fiyat dışı bazı güçlükleri varsa, bu güçlükleri bir miktar fiyat kırarak gidermesi mümkündür. Ama bu fiyat indiriminin devalüasyon oranında olması söz konusu olmamaktadır.

Devalüasyon yapılırken göz önüne alınması gereken bir diğer konu ise devalüasyonun alınan diğer tedbirlerden soyutlanmaması gerektiğidir. Devalüasyonla birlikte alınan diğer tedbirleri iyi incelemek ve para değeri ayarlamasının bu tedbirler içindeki yerini iyi görmek gerekmektedir. Bir tedbirler paketi bütünüyle değerlendirilmesi ve devalüasyondan beklenen yararın ne olduğu araştırılması yanlıgıların azaltılması açısından önem taşımaktadır.

Devalüasyon sonucunda, devalüasyon yapan ülkenin mallarının yabancılar için ucuzlayacağı görüşü, veri bir dünya fiyatı göz önüne alınmadığı durumda söz konusudur gelmektedir. Devalüasyon, bu bağlamda, ihracatçının devlete teslim edeceği dövizin Türk parası cinsinden karşılığını arttıracaktır. Bu yolla daha önce dışarıya satılamayan bazı malların ihraç malları arasına girmesi mümkün olabilecek ve devalüasyon ile ihracat geliri bu şekilde artabilecektir. İhracat malları fiyatlarında düşme olmaksızın, ihracatın bileşimini değiştiren bu olgu devalüasyon ile döviz kazancı artışı arasında bağlantı kurabilir.²²⁴

²²³ Nejdet Serin, Kalkınma ve Dış Ticaret: Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden, A.Ü.S.B.F. Yayını, 1971, s.2347.

²²⁴ Sadun Aren, “4 Ağustos Devalüasyonu” Forum 1 Şubat 1959, s.10-12.

Yabancı ülkelerin tüketicileri devalüasyon yapan ülke içinde satın alımlarında devalüasyon öncesine göre kazançlı çıkmaktadır. Devalüasyondan hemen sonra, çok kısa dönemde, ucuzlama tüm mallar için söz konusu olabileceği halde, zamanla ihracat konusu olan malların iç fiyatları da artacağı için, uzun dönemde, yalnızca içerde ticaret konusu olan mallar için söz konusudur. Kuşkusuz ithal malları fiyatları da o ülke içinde alış veriş yapan yabancılar için pahalılaşacaktır. Bu bağlamda devalüasyon sonucunda, dış ticaret hadlerinin devalüasyon yapan ülkenin aleyhine bozulacağı görüşü ihtiyatla karşılanması gerekmektedir.²²⁵

4 Ağustos 1958 kararları içinde yer almış olan devalüasyondan ihracat fiyatlarının düşürülmesi amaçlanmamıştır. Devalüasyon mutlaka döviz kazancını arttırmak için yapılmaz. Çünkü döviz kazancının belli bir düzeyde tutulması, iç fiyatların hızla arttığı bir ortamda güçleşmektedir. Bu nedenle ihracat gelirlerinin aynı düzeyi koruyabilmesi için bir devalüasyon gerekli olmaktadır. Nitekim 1958'de döviz alış primlerinin artırılmasının bir nedeni de bu olmuştur. 1958 devalüasyonunun dış açığı kapamak için düşünülmediğini SADUN AREN şöyle ifade etmiştir: "4 Ağustos devalüasyonu, birinci derecede, umumi istikrar politikasının bir parçası ve şartı olarak düşünülmemeli ve ondan tediye bilançosu açığını kapatmak şeklinde bir hizmet hiç değilse şimdilik, beklenmemelidir. Devalüasyonla birlikte önemlice bir dış yardımın da temin edilmiş olması, devalüasyonun tediye muvazenemizi düzeltmesinin, Hükümetçe de beklenmediğini göstermektedir".²²⁶

Gerçekten de her ne kadar devalüasyon kararı beraberinde olumsuz bazı ekonomik sonuçlar getirmişse de temel amacı OECD' den kredi almak olduğu için bu amacın gerçekleşmesi yönünde bir başarı elde etmiştir.

4 Ağustos 1958 Kararıyla hükümetin enflasyoncu para politikasından vazgeçmesinin ötesinde dış yardımın geri çevrilme gerekçeleri arasında yer olan plansızlığın öne sürülmesini engellemek amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı'nın (D.P.T.) çekirdeğini oluşturan Koordinasyon Bakanlığının kurulması sonucunda Türkiye'nin borçlarını 2001 yılına kadar erteleyen borç konsolidasyonunun yapılmasına olanak tanınmıştır.²²⁷

Sonuçta plan yapmak, yatırımları bir plan doğrultusunda yürütmek Demokrat Partinin ekonomi politikası anlayışına ters düşen bir olay olmasına rağmen dış borç sağlayabilmek için 31 Temmuz 1958 tarihinde Paris'te O.E.C.D. yetkilileriyle yapılan

²²⁵ Devalüasyonun dış ticaret hadlerini bozacağına yönelik görüş için bkz: A. Lewis, "Four Steps to Full Employment", s.236.

²²⁶ Aren, a.g.m., s.12.

²²⁷ Mortan, a.g.e, s.43

anlaşmayla birlikte devalüasyona ilave olarak 10 yıllık bir plan yapılması ve bu iş için Türkiye'nin davet edilmesi kararlaştırılmıştır.

Plan yapma konusuyla Elektrik İşleri Etüt İdaresi ilgilenecektir. Ancak plan ifadesinin oy kitlesine yaptığı siyasi propaganda ile çakışacağını düşünen Menderes bu komisyona Enventisman ve Koordinasyon Komitesi adını vermiştir. Üniversite öğretim üyelerinin uzak tutulduğu komitenin plana yönelik çalışmaları 6 Nisan 1960 da Tinbergen ile yapılan toplantıyla başlamıştır.²²⁸ Böyle bir koordinasyon bakanlığının kurulması iktisat politikasının İktisat biliminin gereklerini yerine getirerek belirli bir düzene bağlanması gereğinin benimsendiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.²²⁹

1960 yılı Ekonomi politikası anlayışındaki bir değişimin ötesinde iç ve dış politika bağlamında önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. DP'nin yayın yasakları, CHP'ye ve genel olarak muhalefete yönelik sert tutumu siyasal alandaki gerginliği artırmıştır. Özellikle muhalefet hakkında meclis soruşturması açılması için bir soruşturma komisyonu oluşturulması ve bu komisyonun çok fazla yetki ile donatılmış olması (savcıların ve sorgu hakimlerinin tüm yetkilerini kullanabilmesi gazate ve dergi toplatabilmesi her türlü gösteriyi engelleyebilmesi gibi anayasanın önemini etkisiz bırakmış bu durum DP'ye yönelik tepkileri daha da artırmıştır.

Siyasi alanda yaşanan bu gerginlik 27 Mayıs 1960 da Türk Silahlı Kuvvetlerinin darbesiyle engellenmeye çalışılmıştır.

Böylece muhalefet döneminde demokratik kurum ve kuralları getirme Vaadiyle İktidara gelen, ancak iktidara geldiğinde daha çok ekonomik kalkınmayı hedef alan DP'nin siyasi hayatı sona ermiştir.²³⁰

Görüldüğü gibi DP iktidarda olduğu dönemde uyguladığı kalkınmaya yönelik ekonomi politikalarının bir süre sonra güçlük yarattığını fark etmesine rağmen sahip olduğu iktisat politikası anlayışı çerçevesinde kalkınma çabalarını sürdürmeye çalışmıştır. Öyle ki muhalefetin bu çabaları engelleme eğilimi içinde oldukları düşüncesiyle muhalefette iken savundukları demokrasi ilkeleriyle çelişen özgürlüğü kısıtlayan tedbirler almışlardır. Ancak girilen bu faaliyetler DP'nin sonunu getirmiştir.²³¹

Ancak şunu belirtmek gerekir ki 27 Mayıs 1960 da DP iktidarını sona erdiren silahlı kuvvetlerin darbesi yalnızca demokratik rejimin ve özgürlüğün korunması amacıyla yapılmamıştır.

²²⁸ Mortari, a.g.e., s.45, Tokgöz, a.g.e., s.134-135

²²⁹ Yavuz Ege, *Türkiye İktisadi Politikası*, Ankara, TC Başkanlık D.P.T. Müsteşarlığı, Nisan 1978, s.15.

²³⁰ C.H Dodd, *The Crisis of Turkish Democracy*, The Eathen Press, 1983, s.10-11, Eroğul, *Çok Partili Düzen*, s.133, Çavdar, a.g.e., s.71-81, Bozbağ, a.g.e., s.17

²³¹ Arif Payaslıoğlu, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik Görüşleri.", *Türkiye Ekonomisinin 50.yılı semineri*, İstanbul Sermet Matbaası, 1973, s.561

27 Mayıs aslında enflasyonist bir kalkınma modeli karşısında sabit gelirli asker ve sivil bürokratların maddi imkanlarının daralması nedeniyle gösterdikleri tepkinin bir aracı olarak ta kabul edilebilir.²³² Çünkü gerçekten de silahlı kuvvetlerin darbesi ile birlikte oluşan askeri hükümet darbeden hemen sonra subayların devlet memurlarının ve emeklilerin maaşlarını yükseltmiş ayrıca Ordu Yardımlaşma Kooperatif olan (OYAK) nın kurulmasına ilişkin bir kanun çıkartılmıştır.²³³

Her ne kadar DP'nin iktidarda bulunduğu 10 yıl içerisinde uygulamış olduğu ekonomi politikaları bazı sorunlar (dış açık, borç, enflasyon, karaborsa gibi) doğurmuşsa da bu politikalar Türk tarımını belirli bir dereceye kadar modernleştirmiş ülke sanayi tabanını genişletmiştir. Bunun dışında söz konusu bu politikalar 1960 döneminden sonra çeşitli partiler tarafından benimsenen görüşleri etkilemesi bakımından büyük bir önem taşımıştır.²³⁴

²³² Ahmet N. Yücekök, *Styaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatentonun Evrimi*, Ankara , Üniversitesi SBF yayını Basımevi, 1983, s.131

²³³ Schick-Torak, a.g.e., s.367

²³⁴ Payashoğlu a.g.e. s.561, Zürcher a.g.e. s.333-334

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1946-1960 döneminin incelendiği ve daha önceki yılların da değerlendirmeye alındığı araştırma sonucunda iktisat politikalarının iki ayrı çizgi üzerinde (liberal ve devletçilik) sürekli olarak gidip gelmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak Türkiye'nin iktisadi yapısındaki bu süreçte siyasal erkin gerçekleştirdiği siyasal dönüşümler de etkili olmuştur. Yani siyasi dönemlerin önemli iktisadi uzantıları söz konusu dur. Siyasi ve iktisadi gelişmeler arasındaki bu etkileşmenin varlığına rağmen ; etkileşmedeki değişimler zaman zaman ciddi iktisadi sorunlar da yaratmıştır. Öyle ki, bir dönemin siyasi kadrosu bir sonraki dönemin iktisadi politikalarında tıkanmaya yol açabildiği gibi , aynı siyasi kadro iç ve dış faktörlerin etkisi ile aynı dönemin iktisadi politikalarında da tıkanmaya yol açmıştır. Bunun en belirgin örneğini 1950 sonrasında iktidara gelen Menderes Hükümeti döneminde görmek mümkündür

1946 yılında;

-CHP'nin hakim olduğu devletçilik düşüncesine bağlı olarak yaptığı iktisadi ve siyasi baskılar,

-İkinci Dünya Savaşı sonrasında Refik Saydam Hükümeti'nin almış olduğu Milli Korunma Kanunu'nun beraberinde getirdiği iktisadi sorunlar (özellikle kanunun hızlı fiyat artışlarını körüklemesi, işçi köylü ve çiftçiye yönelik sınırlayıcı hükümler taşıması)

-Ekonominin savaş yıllarındaki dengesini piyasa hareketleri ile sağlamak düşüncesinde olan Saraçoğlu Hükümeti 'nin savaş yıllarındaki enflasyondan faydalanarak haksız ve adil olmayan yollardan gelir elde edenlerin servetlerindeki artışın bir bölümünü devlete aktarmaya ilişkin olarak konulan Varlık Vergisinin tek yönlü olarak azınlıklara yönelik uygulanması ve Türk sermaye çevreleri üzerindeki etkisinin aynı olmaması

-Eski aşarı andıran toprak ürünleri üzerinden hesaplanarak aynı ve parasal olarak tahsil edilen Toprak Vergisi'nin köylüyü büsbütün yıpratması ve

-Çiftiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17.ve 21.maddelerine ilişkin tepkiler sonucunda 1946 yılında 80 maddelik bir parti programı ile kurulan Demokrat Parti siyasal ve iktisadi açıdan liberal hükümleri benimsemiştir.

Programında özel teşebbüs ve sermaye girişimini esas alan DP, özel girişime serbestlik ve güvenli çalışma koşullarının sağlanması gerektiğini belirtmiştir

Kuruluşundan sonra ilk seçim deneyimini 21 Temmuz 1946 seçimleri ile yaşayan DP seçimleri kazanamamış olmasına rağmen büyük kentlerden çıkardığı milletvekili sayısı oldukça yüksek olmuştur. Muhalefetten Celal Bayar, Adnan

Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Samet Ağaoğlu, Üzegir Avunduk gibi güçlü kişilikler parlâmentoya girmiştir. Muhalefet Partisi DP'nin iktidar partisinin devletçilik politikalarına yönelik propagandası CHP çevrelerini tedirgin etmiş,öyle ki Saraçoğlu'nun istifasının ardından hükümeti kurma görevini alan Recep Peker'in kurduğu hükümet programında devlet otoritesini azaltan demokratik anlayış içindeki liberal düşünceler hakim olmuştur. Öte yandan yurt içindeki çeşitli sosyal grupların ve yurt dışından gelen baskıların etkisi altında kalan CHP ekonomik hayatta devlet müdahalesinin azaltılması ,özel teşebbüse daha geniş imkan tanınması gerektiğinin farkına varmıştır

CHP'nin programının bu şekilde liberal bir içeriğe sahip olması başlangıçta kendisi ile zıt görüşte olan DP'yi tedirgin etmiş ve pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Nitekim CHP'nin 2. Dünya Savaşından sonra ABD yardımını edinebilme ve IMF ve Dünya Bankası üyeliğini kazanabilmek amacıyla 7 Eylül 1946 da almış olduğu karar DP tarafından pek çok yönden eleştirilmiştir. DP'nin eleştirileri daha çok alınan kararların zamanlanmasında toplanmıştır. DP'ye göre dünya piyasalarından Türkiye'nin ihraç mallarına karşı talep artmaktayken para değerinin düşürülmesi fiyatların yükselmesine yol açacaktır. Devalüasyonun araçlarından birisi ithalatı kısmak olduğuna göre ithal malları fiyatları yüksekken alınan böyle bir karar fiyatları artıracaktır.

Gerçekten de devalüasyonun savaş psikolojisinden henüz kurtulmuş, halkın tüketimi artırma eğiliminde buldukları dikkate alınmaksızın zamansız bir biçimde yapılması fiyat ve gelir seviyesindeki değişiklik göz önüne alınmadan yeni kanun gereğinden fazla düşürülmesi ve bunların dışında devalüasyonun başarısı için gerekli olan fiyat istikrarının sağlanmamış olması nedeniyle başarıya ulaşamamış ;hükümetin itibarını düşürerek halkı muhalefet partisi DP'ye yaklaştırmıştır.

2.Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin uygulamış olduğu ekonomi politikası içinde sanayi plan ve programlarının var oluşu dönemin bir diğer özelliğidir.

Savaşın 2. Sanayi Planının uygulanmasını önemli ölçüde aksatmasına rağmen sanayileşmeye yönelik çabalar savaş sonrasında da devam etmiştir. Gerek İvedili Sanayi Planı ve gerekse Vaner Kalkınma Planının örgütlenmesi bu amaç yönünde atılmış önemli adımlar olmuştur.

İvedili Sanayi Planı'nın sanayileşme programı içerisinde yer alan projeleri 1938 Sanayi Planının uygulanmayan projelerinin çoğunu içermiştir. Yani planının hareket noktasını mevcut sanayi oluşturmuştur. Ancak planın uygulanması sırasında iç ve dış politika da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Fuat Sirmen'in iktisat vekilliğinden alınarak yerine Bekir Balta'nın getirilmesi ile savaş sonrası kalkınma programı da kabinedeki hazırlayıcısını ve sözcüsünü kaybetmiştir. Bu arada planın dayandığı Türkiye'nin harp sonunda tarafsız kalacağı ana varsayımı Sovyetler Birliği'nin Türkiye

üzerindeki baskısı nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bu durum ,savaş dönemin de birikmiş olan; planının dış finansmanının hiç olmazsa bir kısmı için kullanılması mümkün altın ve döviz stokunun askeri amaçla saklanması zorunlu kılmuştur.

Öte yandan kısa bir süre sonra dış çevrelerin böyle bir planlamayı desteklemediklerinin açığa çıkması üzerine ilk kez planın ağır sanayi kuruluşları ile ilgili bölümlerinden vazgeçilmiş böylece II. Sanayi Planından beri kurulmak istenilen makine sanayi bir kez daha gerçekleşme şansını yitirmiştir.

Türkiye'nin ABD dış yardımından faydalanmak amacıyla Avrupa İktisadi İşbirliği komitesine ivedili Sanayi Planı ile müracaat etmesinin ardından 1947 yılında Thonburg başkanlığındaki ABD uzmanlar heyetinin yapmış olduğu incelemeler sonucunda Türkiye'nin İktisadi kalkınmada devlet eliyle sanayileşmeye ağırlık veren politikası eleştirilmiştir.

Bunun üzerine 1947 yılında Ekonomi Bakanlığı Başdanışmanı Süleyman Vaner'in başkanlığında devlet kadrolarında liberal kesimi temsil eden kişilerden oluşan yeni bir kurula kalkınma planı hazırlama görevi verilmiştir.

Planda makro ekonomik büyüklüklerle ilgili ilişki kurulmuş ve daha kapsamlı bilgiler kullanılmaya başlanmıştır. Bu defa planın ülke kalkınması için temel aldığı sektör ağır sanayileşme yerine tarım olmuştur. Diğer sektörler ise tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde ele alınmıştır. Planda da öncelik sıralamasına göre tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir çelik, çimento, madenler ve sanayi olmak üzere sekiz sektör ele alınmış ve her bir sektör için o sektör için o sektörün özelliklerine uygun hedefler belirlenmiştir. Nitekim plana yönelik harcama tutarları incelendiğinde bu sıranın işlendiği gözlenmektedir. Her ne kadar bu rakamlar Marshall Planı çerçevesinde istenecek yardım tutarını göstermeye yönelik olmuşsa da yardımda yalnızca Avrupa kalkınmasına doğrudan doğruya alakalı kurumlar dikkate alınmıştır. Dolayısıyla plan uygulama alanı bulamamıştır. Ancak Türkiye'nin savaş sonrası ekonomi politikasındaki dönüşümü açıklamada ilginç bir belge olma özelliği kazanmıştır.

Ekonomi politikasına bağlı olarak Batılı ülkelerle olan siyasi ve iktisadi ilişkilerde farklılık kazanmış özellikle ABD ile olan ilişkilerde değişim yaşanmıştır.

Sovyetlerin doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altında bulunan Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngören Truman Doktrini dışında savaş sonrası ABD'nin Avrupa ülkelerinde sarsılmış düzeni ve çökmüş ekonomileri düzeltmeye yönelik Marshall yardımını edinme çabaları bu yolda atılmış önemli adımlardır. Her ne kadar Türkiye'Marshall Yardımını edinmek amacıyla 12 Temmuz 1947'de Paris konferansına 1947 Sanayi ve Kalkınma Planı ile katılmış ve bu talebi ABD'li uzmanlarca Marshall Planın milli bir ekonomik kalkınma programını finanse etmek

amacıyla olmadığı yönünde ret edilmişse de Türk hükümetinin geniş tepkileri sonucunda 4 Temmuz 1948'de Türkiye'yi de Marshall Planı içine almaya olanak tanıyan işbirliği anlaşması imzalanmıştır.

İşte bu anlaşmaya bağlı olarak Marshall Planı çerçevesinde gerek Türkiye'ye gerekse diğer ülkelere yapılan Amerikan yardımları mahiyetleri itibariyle direkt, endirekt ve teknik olmak üzere üç başlık altında verilmiştir.

Bretton Woods Anlaşmasıyla kurulan Dünya Bankası ve IMF'nin başaramadıkları bir sorumluluk alan Marshall Planına bağlı olarak ABD'den Avrupa'ya yapılan ekonomik yardımlar 1952 yazına kadar sürmüş 1948 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde ABD'den Türkiye'ye değişik isimler altında ekonomik yardımlar yapılmasına devam edilmiştir. Özellikle 1950'den sonra gerek iç gerekse dış ekonomik politikalarında liberal fikirlerin etkisiyle ekonomik yardımların nitelik ve boyutunda önemli değişimler yaşanmıştır.

1940'dan itibaren Devletçiliğin iktisadi gelişmeye engel olmasının anlaşılması üzerine devletçiliğin özel girişimciliğin önüne koyduğu engelleri kaldırmak ve ekonomiyi özel girişimin kontrolüne almaya yönelik eğilimden bir diğeri de 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi olmuştur. Ancak bu kongrenin İstanbul iş çevrelerinin girişimi ile gerçekleşmeyişi ve resmi niteliğinin olmayışı nedeniyle iktidar çevrelerince fazlaca önemsenmemiştir. Ülkenin güncel ekonomik sorunlarını ülke genelinde incelemek ve önerilerde bulunmak amacıyla yapılan kongrenin gündemini, devletçilik ve devlet müdahalesi dış ticaret rejimi ve vergi reformu oluşmuştur. Kongre özellikle Ahmet Hamdi Başar tarafından devletçilik politikası ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Dikkat edilince harbin sonunda 1950'ye kadar geçen süre içinde devletçi politikada bir yumuşama yaşanmıştır. Bundan kısmen ABD yardımını edinme etkili olmuşsa da kısmen de muhalefet partisi DP'nin kalkınma da liberal ve özel sektöre öncelik veren bir politika izlenmesine ilişkin iktisadi görüşü etkili olmuştur. Böylece CHP bu ilkeyi dar bir çerçeve içinde düşünmek zorunda kalmıştır.

Fakat ekonomiye devlet müdahalesini asgariye indirmeye yönelik uygulamalar daha çok 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesi başlamıştır. DP'nin politik sistemin demokratikleşmesi ile birlikte başlayan anti - devletçi ekonomi politikası düşüncesini savunmasının arkasında, devletçilik ilkesi ile öne çıkan ve savaş döneminin zorlayıcı koşulları ile yoğunlaşmış devlet müdahalesine karşı oluşan reaksiyon etkili olmuştur. Parti bunu programında da *"eski iktidarın tek parti hakimiyetinde ifadesini bulan siyasi görüş ve kanaatleri onun iktisadi ve mali politikasına da aksetmiştir."* sözleriyle belirtmiştir. Yeni iktidar partisi DP'nin açıkladığı hükümet programında ekonomi politikası ve mali alandaki görüşlere geniş ölçüde yer verilmiştir. Program çerçevesinde DP'nin iktisadi politikasındaki belirgin liberal eğilimler etkisini daha çok sanayileşme

ve dış ticaret alanında göstermiştir. Programın 43. Ve 47 . maddelerinde sanayileşmenin ilkelerini açıklayan partinin liberal görüşte olmasının da bir yandan CHP'nin aşırı devletçilik eğiliminin ekonominin kalkınma hızında yarattığı kayıp diğer yandan da Dünya Bankasının yayınlamış olduğu rapor etkili olmuştur.

Dünya Bankası Adına James Barker'in yayınladığı rapor Menderes Hükümeti'nin sanayileşme politikasının dışsal bir nedeni olmakta beraber aynı zamanda sanayileşmenin programlanması ve uygulanmasında kullandığı bir araç olmuştur. Bu bağlamda gerek Menderes Hükümeti'nin yaptığı incelemeler gerekse hazırlana raporlar çerçevesinde özel sektör ve bu sektöre ait sanayi işletmelerinin yaygınlaşmasını sağlayıcı en önemli tedbir Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulması olmuştur. Ancak özel teşebbüse kısa ve orta vadeli kredi vermek, banka kaynakları ile yeni teşebbüsler kurmaya yönelik özel kesimi desteklemek amacıyla bu banka kredileri ile yetinilmemiş o dönemde Etibank, Denizcilik Bankası, Sümerbank gibi bankaların özel sektöre açtığı kredi miktarında da artışa gidilmiştir.

Anti - devletçi sanayileşme politikasının savunucusu olan DP hükümetinin özel sektörü destekleme politikasının bir diğer uzantısı ise devlet elinde bulunan (kömür, maden, petrol, denizyolları v.b. iş sahalarının kısmen veya tamamen özel teşebbüse açılması kararıdır.

Bu kararlar doğrultusunda 1954 yılına kadar özel sektörün sınai yatırımlar içindeki payı % 50'leri aşarken 1954 yılında farklı bir boyuta bürünerek azalmıştır. Bun da kısmen siyasal hayatta yaşanan gerilim kısmen de dışsal konjonktür etkili olmuştur. 1953 sonrasında özel yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı azalmasına rağmen GSMH içindeki oranın mutlak miktar olarak azalma göstermemesi önemli bir gerçeği ortaya koymuştur. O da devlet yatırımlarının özel teşebbüsü esas alan diğer pek çok ekonomide olduğu gibi kaçınılmaz bir zorunluluğunun olmasıdır. Aslında kamu yatırımları özel teşebbüsünün yerini alacak bir nitelik göstermekten çok özel teşebbüsünü tarım ve sanayiye teşvik eden alanlara yönelmiştir. Öte yandan her ne kadar DP iktidarı döneminde KİT'lerin sayısı artmışsa da bu artış liberal politikalardan uzaklaşıldığı şeklinde bir sorun olarak düşünülmemelidir. Burada sorun KİT'lerin sayısındaki artıştan öte KİT'lerin fon ihtiyaçlarının kamu açığı yaratması olmuştur. Liberal bir iktisat politikası anlayışına sahip olan DP'nin özel kesimin yerini almaktan öte yerli üretimi artırma büyüyen ekonomik ve toplumsal baskının yanında özel kesime sermaye aktarılmasını sağlamak amacıyla kurulmuş olan KİT'lerin fon ihtiyaçlarının emisyonundan karşılanması bütçede büyük bir yük olmuştur.

Bu arada ekonomik ve teknik dış yardım olmadan ülkenin kalkınamayacağı görüşünde olan Menderes bunun ön koşulu olan dış ekonomik liberal yaklaşımı da kaçınılmaz bir şekilde gerekli görmüştür. Bu amaçla 1 Mart 1950 'de çıkarılan ve iki

maddeden oluşan 5585 sayılı hukuk mevzuatı yeterli bulunmayan Menderes Hükümeti 18 Ocak 1954 yılında 6234 sayılı kanunla liberal hükümler içeren Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu çıkarmıştır.

Kanun Türk özel teşebbüsü ve açık bulunan bütün faaliyet sahaları için yabancı sermaye hakkı tanınmıştır. 14 maddeden oluşan bu kanuna ek olarak 1957'de ABD ile yapılan karşılıklı anlaşmayla Türk hükümeti Amerikan sermayedarlarının kar ve sermayelerini dövizle çevirtmek ve ihracını sağlamak taahhüdüne girilmiştir.

İmalat sanayine yönelik yabancı sermayeyi teşvik kanununun ardından petrol ve madencilik alanında yabancı sermayeyi teşvik amacıyla da 18 Mart 1957'de Petrol Kanunu çıkarılmıştır. Her ne kadar petrol yasası yerli üretimde bir azalma meydana getirmişse de gelen yabancı sermaye açısından değerlendirme yapıldığı da yabancı sermaye kanununa göre daha fazla yabancı sermaye çektiği gözlenmiştir. Kuşkusuz bunda petrol yasasının sunduğu geniş olanakların etkisi büyük olmuştur. Bunun dışında 6224 sayılı yasa uyarınca gelen yabancı sermaye iç pazarın genişliği nedeniyle finans ve hizmet sektörü yerine tüketim sanayini karlı bulmuş ve tüketim malları üretimine yönelmiştir.

DP iktidarının iktisadi politikasındaki belirleyici bir diğer unsur ise tarım sektörüne öncelik veren bir gelişme stratejisinin izlenmesidir. Bu politikada yine liberal politikanın benimsenmesinde olduğu gibi dışarıdan belirlenmeye olayının bir sonucudur. Çünkü bu politikada kısmen 1947'e ABD'in uygulanmasını istediği tarım ve dış ticarete dayalı bir gelişme stratejinin kısmen de DP'in ay tabanını oluşturan, iktidara gelmesinde desteğini gördüğü tarım kesimini korumaya yönelik düşünce etkili olmuştur.

Köylülüğün ilk defa seçmen kitlesi olarak ortaya çıkması ve siyasete ağırlığını koyması sonucunda tarım sektörüne yönelik iktisat politikasını savunarak tarım sektöründe sosyal siyasal ve iktisadi açıdan gelişmeyi sağlamak amacıyla CHP'nin aksine tarım reformunu savunmuştur. DP bu amacın gerçekleştirebilmek için iktidara geldiği 1950 yılından itibaren çiftçiyi topraklandırma kanununda değişiklikler yaparak devletçilik döneminde başlatılan destekleme politikalarını yaygınlaştırmış, yeni toprakların açılması, makinalı üretime geçilmesi, çiftçiye ucuz ve bol kredi dağılımına ilişkin uygulamalara ağırlık vermiştir. Ancak güttüğü bu siyaset belirlenenin aksi yönde olmuş öyle ki kapitalizmin kendini göstermesi ile servet büyük toprak sahiplerinin eline geçmiştir. Her ne kadar bu politikalar küçük üreticiyi korumaya yönelik olmuşsa da bunlardan büyük ölçüde partinin sınıfsal temelini oluşturan büyük toprak sahipleri ve tüccarlar faydalanmış parti siyasi endişe nedeniyle bu durumu engelleyememiştir. Dolayısıyla da sosyal adalet gerçekleşmemiştir.

Bu adaletsizliğin krize dönüşerek bir sorun yaratmamasında ise iç ve dış koşullarla birlikte iklim şartlarının elverişliliğinin önemli etkisi olmuştur. Nitekim 1933 yılından itibaren iç ve dış politikada yaşanan gelişmelerle birlikte iklim şartlarının kötüleşmesi tarımsal politikalar ile birlikte diğer ekonomi politikalarını olumsuz yönde etkilenmiştir.

DP'nin 1954 seçimlerinden sonra duyduğu politik endişe ile birlikte ve dış politikada yaşanan gerginliğin iktisadi sorunlar doğurması nedeniyle iktisadi ve siyasi baskı önlemlerine girmesi halkın partiye olan güvenini azaltmıştır. Özellikle dış ekonomik koşullarda yaşanan değişim ve bu değişimin tarım sanayi ve dış ticaret alanında yarattığı sorunlar karşısında DP devletin ekonomik gücünü kullanmak zorunda kalmıştır.

Kore savaşının son bulması ile birlikte tarımsal ürünlere olan talep artışının azalması, hava şartlarında yaşanan olumsuzların tarımsal ürünlerin fiyatlarını azaltması tarım kesiminin milli gelir içindeki payının azalmasına neden olmuştur.

Savaşın son bulmasının bir diğer etkisi ise savaş boyunca tarımsal ürünleri stok eden ABD, Kanada ve diğer ülkelerin biriken bu stoklarını piyasaya sürerek eritmeye başlaması. Türkiye'nin ihracat gelirinin düşmesine ve o dönemde bilançosunda açıkların doğmasına yol açmıştır. Ancak ödemeler bilançosu açıklarının doğmasında; dış ticarete izlenen liberal politikaların ve dönem boyunca sanayi sektöründe ithal girdilerin kullanılması etkili olmuştur.

Sanayi, tarım ve dış ticaret alanında yaşanan bu sorunlara rağmen hükümet ithalat yatırım harcamaları (alt yapı yatırımları), tarım kredileri ve iktisadi devlet teşekkülleri fonlarında bir azalmaya yönelmeyip genişletici bir maliye politikası izlenmesi diğer bir ifade ile denk bütçe taraftarı olmaması fiyatlar seviyesinde büyük artışlara neden olmuştur. Dolayısıyla 1954'ten sonraki iktisadi bunalımda her ne kadar dünya konjonktürü ve iklim şartlarındaki değişimler etken olmuştaysa da temeldeki yapısal bozuklukların (izlenen para ve maliye politikasının) etkisi de göz ardı edilmemesidir. İşte bu durum giderek makro ekonomik dengelerin kendi kendini besleyen bir süreç içerisinde bozulmasına neden olmuştur. Bu bozulma karşısında DP hükümeti ekonomik bir dengeyi sağlayabilmek için dış ticarete ve paraya yönelik bir takım kısıtlamalar getirmişse de bunlar yeterli olmamış hükümet fiyat denetimini artırmak amacıyla 1956 yılında savaş yıllarından kalan Milli Korunma Kanununu uygulamıştır. Böylece ekonomiyi savaş sonrası durgunluktan kurtarmak, ülkedeki gelişme potansiyelini harekete geçirmek, kamu yatırımları ve özel yatırımları artırarak hızlı bir gelişme sağlamak amacıyla Keynesci ekonomi politikasının etkisi altında kalarak genişleyici para ve maliye politikası uygulayan DP hükümeti tarafından liberal sisteme son verilmiş ve iktisadi hayat geniş ölçüde kontrol altına alınmıştır.

Ancak bu kısmi düzenlemeye rağmen dış ticaret ve cari işlemler açığının yapısal bir nitelik kazanması, iç ve dış kaynak yetersizliği ülke ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiş, altın ve döviz rezervlerinin erimesi sonucunda ithalat yapılmaz hale gelmiştir.

Söz konusu bu dar boğazlar karşısında Türkiye'ye yardım sağlayan ABD denetimindeki OECD 1958 Mayıs da Türk Hükümetinin IMF güdümünde bir istikrar programını yürürlüğe koyması gerektiği ,aksi takdirde Türkiye'ye yardımın duracağına ilişkin uyarıda bulunmuştur. Bu uyarı karşısında daha önce karşı konulmasına rağmen bir istikrar paketi oluşturulmuştur.

Ancak paketin en önemli kısmını oluşturan devalüasyon dış ticaret dengesinde bir düzeltme yaratmamış üretim elastikiyeti en az olan ihraç mallarının fiyatları artmıştır. Bu sonucun doğmasında devalüasyonun zamanında yapılmaması nın da etkisi olmuştur.

Devalüasyon ekonomik dengeyi sağlamakta başarılı olamamışsa da OECD' den kredi almakta rol oynamıştır.

Öte yandan dış yardım şartlarından bir diğerini oluşturan yatırım planlarını gerçekleştirmeye ilişkin uygulamalara da geçmiş devalüasyon kararına ek olarak 10 yıllık bir plan yapılmasına ilişkin plan yapılmasına ilişkin planın çekirdeğini oluşturan Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasına olanak tanınmıştır.

Sonuçta devletçi politikalara karşı olan, yatırımları bir plan doğrultusunda yürütmek anlayışında olmayan; kısacası DP'nin ekonomi politikası anlayışına tamamen ters düşen düşünceler, hem yaşanan ekonomik sürecin beraberinde getirdiği değişimler hem de dışarıda belirlenme olayının etkisi ile iktidarda olduğu 10 yıllık dönemin sonunda DP 'nin liberal politika anlayışını etkilemiş ve DP geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler büyük mücadele vererek iktidara gelen DP'yi iktidarı kaybedeceği korkusuyla özellikle 1954 sonrasında popülist ekonomi politikalarına yöneltmiş ve bu politikaların kontrol edilememesi partinin sonunu oluşturmuştur.

Ancak bütün bunlara rağmen o günün şartları göz önüne alındığında ekonominin liberalleşmesi ve demokratikleşme konularında verilen mücadele çağdaş bir hareket olarak değerlendirilebilir.

. EK - I

DÖRTLÜ TAKRİR

"C.H.P. Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına;

7 Haziran 1945

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti' nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamiyle tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa Partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kuruluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilatı Esasiye Kanununu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkanlarını vermişti.

Memleketi orta çağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticai karmak maksadıyla 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamiyle demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen serbest fıkra tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkar edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekamül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya savaşının belirlemeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabi olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilatı Esasiye Kanununun Demokratik ruhundan biraz daha uzaklaştırılmıştır. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi

içinde ayrıca bir müstakil gurup teşkili milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabiiyet dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilmez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede buldukları inkar edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk teşkilatı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz.

1- Milli Hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin Anayasamızın yalnız şeklini değil ruhuna da tamamıyla uydun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2- Yurttaşları siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarını sağlanması.

3- Bütün Parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

4- Muhterem Milletvekili arkadaşlarımızın Yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle daha ilk kuruluşundan beri Milli Hakimiyet gayesine erişmeyi omu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisinin bir bütün Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızı tamamiyle inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında :

" Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği " hakkındaki ifadeleri bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızı, Türkiye Cumhuriyetine ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresinin Saygılarımızla rica eyeriz".

İzmir

Kars

İçel

Aydın

C. Bayar

Fuat Köprülü

R. Koraltan

A. Menderes

EK - II

12 TEMMUZ BEYANNAMESİ

"Hükümet Reisi ile ve muhalefet lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celal Bayar bana, Demokrat Parti' nin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğu beyan ve şikayet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştiklerini hikaye ederek böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı devlet bakanı ile demokrat parti başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde 2,5 saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilal usulleri takibettiğine dair ihtimalleri reddetti. Hükümet Reisi mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemeyeceğini ve şikayet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğumu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar' ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşları ile görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkür ile mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine, iki defa görüştüğüm Başbakan iktidar partisi ile muhalefet partisinin Büyük Meclisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, " biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz, size söz veriyorum " dedi ve iki ay sonra Büyük Meclis toplantıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı artıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bayar' a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana, fiili neticeye intizar edilmesi lazım geldiğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar muhalefet liderinin Sivas mutkunda ve Hükümet Reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulasa olunursa iki taraf şikayetlerinde savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır. Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere dertleri bilenlerin kendilerinden karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum, muhalefet

partisi liderinin " fiili bir netice bekleme " şeklinde ifade ettiği hükümde görülüyor. Yani bir başka türlü söylenirse , vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikayet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumi efsarca da kafi derecede bilinmektedir. Görülüyor ki, taraflardan hangisinin haksız, yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katıyetle beyan eylesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar' a söyledim : Ben. Muhalefet Liderinin kamun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasını göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakanı bunu söyledim. Her iki taraf da uzun konuşmalardan çıkardığın bu neticelere inanmak istiyorum ve inanyorum Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kat'i ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmasını bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bugünkü siyasi durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur, amma, gelecek için her türlü ümitler haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dileğim karşılıklı şikayetler için mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil bir kamuni siyasi partinin metotlarıyla çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben Devlet Reisi olarak kendimi her partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani vekillerimiz ve maiyetleri, bir seneden beri ağı bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette Hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi.

Sorumlu Hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icabeder.

Siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar, idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına

inandıracaktardır. Zannediyorum ki Hükümet Reisiyle Muhalefet Lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayrılmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş olurum.

Vatandaşlarıma. Hükümetle ve İktidar Partisiyle Muhalefet Partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. BU emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için, gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih. büyük vatandaş, kütlesi ise iktidar şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünene bilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler çok zaman yalnız ruhi mahiyette olan amirlerdir. Bu güçlükleri yenmek için, siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhafetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim. Bu beyanatımı, neşrinden önce Başbakanla muhalefet lideri görüşmüşlerdir”.

EK-III

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ANTLAŞMASI

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Avrupa memleketlerince ferdi hürriyet prensiplerini, hür müesseseleri ve hakiki istiklali iade ve irade sağlam iktisadi şeriat tesisine beynelmilel iktisadi münasebetlere ve Avrupa memleketlerince fevkalâde harici yardımdan var eşte sıhhatli bir iktisadiyat başarılmasına geniş ölçüde bağlı bulunduğuna tescil ederek ;

Kuvvetli ve müreffeh bir Avrupa iktisadiyatının Birleşmiş Milletler gayelerinin tahakkuku için esaslı olduğunu kabul ederek ;

Bu şeraiti başarmının muteber kambiyo rayiçleri tesis ve idame ve ticaret engellerini bertaraf etmeği sağlamak üzere mümkün olan her türlü teşebbüsler dahil olmak üzere ,kuvvetli istihsal gayretine, harici ticaretin genişlemesine ,dahilde mali istikrar tesis veya idamesine ve iktisadi işbirliğinin geliştirilmesine dayanan ve bu hususta işbirliği eden bütün memleketlere açık bulunan kendi kendine yardım ve karşılıklı işbirliği gayesine matuf bir Avrupa Kalkınma Planına lüzum gösterdiğini nazarı itibara alarak;

İşbu prensiplerin tahakkuku zihında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin aynı şekilde düşünen diğer milletlerle birlikte 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te imza edilen Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesine İltihak eylediğini-ki mezkur mukavele gereğince mümziler ilk vazifeleri olarak bir Müşterek Kalkınma Programı hazırlamak tatbik etmek hususunda teşebbüse geçmeyi kararlaştırdılar- ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin mezkur Mukaveleinin ahkamı mucibince tesis edilen Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına dahil bulunduğunu mütalâa ederek;

İşbu prensiplerin gerçekleştirilmesi zımında Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin münferit ve müşterek gayretleriyle fevkalade harici ekonomik yardımdan var eşte olabilmelerini mümkün kılmak için müşterek bir Avrupa Kalkınma Programına iştirak eden milletlere Amerika Birleşik Devletleri tarafından yardım teminini derpiş eden 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununu kabul eylemiş olduğunu da düşünerek ;

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun gayelerini ve siyasetlerini iltihakını esasen ifade etmiş bulunduğunu nazara itibare alarak;

1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu gereğince Amerika Birleşik Devletleri Hükümetince yardımın yapılmasını ,Türkiye Cumhuriyetince bu gibi yardımın kabulünü ve Müşterek Avrupa Kalkınma Programının ayrılmaz bir cüzü olarak Türkiye Cumhuriyetinin temin maksadıyla iki Hükümetin münferiden ve birlikte alacakları

tedbirleri tanzim eden anlaşmaların tespiti arzu eylediklerinden;Aşağıdaki hususlara mutabık kalınmıştır.

MADDE-1

1.Amerika Birleşik Devleti Hükümeti,Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin veya Türkiye Cumhuriyetince gösterilen herhangi bir şahsın,müessesenin veya teşekkülün emrine ,Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından istene bilen ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından tasvip olunan yardımı amade kılmak suretiyle ,Türkiye Cumhuriyetine yardım etmeyi deruhte eyler. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti iş bu yardımı 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu ile bunu tadil eden ve tamamlayan mevzuat ve müteferri tahsisat kanunlarının ahkamı mucibince ve bunların vazettikleri bütün kayıt , şart etme ve nihayet verme ahkâmına tabi olarak temin edecek ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine ancak işbu kanunlar gereğince temini müsaade edilmiş malları ,hizmetleri ve diğer yardımı amade kılacaktır.

2-Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti,münferiden ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kanalından ve 16 Nisan 1948 ' Paris' te imzalanan Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesine tevfikân hareket ederek bir müşterek kalkınma programı yoluyla sürekli sulh ve refah için Avrupa'da elzem olan İktisadi şeriatı süratle başarmak ve bu şekilde bir müşterek kalkınma programına katılan Avrupa memleketlerini , işbu antlaşmanın müddeti zarfında fevkalade harici ekonomik yardımdan var este bir hale gelmelerini mümkün kılmak için katılan diğer memleketlerle birlikte devamlı gayretler sarf edecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti,Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesinin unumi vecibelerini alt hükümlerini yerine getirmek için teşebbüse geçmek Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatının çalışmalarına faal olarak iştirak ve 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun maksatları ve siyasetlerine iltihaka devam etmek hususundaki niyetini teyideder.

3- Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyetine yapılan ve Amerika Birleşik Devletleriyle ,Amerika Birleşik Devletlerine ait ülkeler ve toprakları haricinde ki sahalardan tedarik edilen yardım hususunda,Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İşbu tedarikatın makul fiyat ve şartlarda yapılmasını temin ve mezkur yardımın tedarik edildiği memlekete bu suretle amade kılınmış olan dolarların ,Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile mezkur memleket arasında yapılmış herhangi bir antlaşmaya uygun bir surette kullanılması hususunda tertibat alınması zınnında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile işbirliği yapacaktır.

MADDE II

1)Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinden elde edilen yardımın kullanılmasıyla azmi bir kalkınma temini maksadıyla Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aşağıdaki gayeleri temin için azami gayret sarfedecektir.

A) Tasarrufunda bulunan bilimum kaynaklardan müessir ve ameli bir surette istifadeyi temin maksadıyla ,aşağıdaki zikrolunanlar dahil olmak üzere, gereken tedbirleri almak idame etmek :

1) İşbu antlaşma gereğince temin edilen yardım ile elde edilen mallar ve hizmetlerin işbu antlaşmaya ve mümkün olduğu nispette ,Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından yardım yapılması lüzumunu destekleyen ,Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından temin edilmiş cetvellerde tasrih edilen umumi gayelere uygun maksatlara kullanılmasını temin için gerekli tedbirler;

2) Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından tasvip edilen müessir bir takip sistemi vasıtasıyla bu gibi kaynakların kullanımının müşahede ve tetkiki, ve;

3) Mümkün olduğu nispette ,Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait olup Amerika Birleşik Devletleri dahilinde veya Amerika Birleşik Devletlerine ait ülkeler veya topraklar dahilinde bulunan matlubatı ve bunlardan mütevellit kazançları tespit ve Müsterek Avrupa Kalkanma Programını gerçekleştirmek yolunda munasip şekilde istifadeye tahsis maksadıyla alınacak tedbirler. Bu fıkranın hiç bir hükmü işbu tedbirlerin yerine getirilmesi için yardımın ifası zınnında Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine veya işbu matlubatın tavsiye edilmesi hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine herhangi bir vecibe tahmil etmemektedir.

B) Sınai ve zirai istihsalin sağlam bir ekonomik esas dairesinde gelişmesini ileri götürmek ;Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı vasıtasıyla tespit edilmesi muhtemel olan istihsal hedeflerine ulaşmak ,ve Amerika Birleşik Devletlerinin talebi üzerine ,mezkur Hükümete ,mümkün olduğu taktirde kömür ve gıda maddeleri istihsalinin arttırılması için projelerde dahil olmak üzere ,mühim bir kısmı işbu Antlaşma mücibince yapılan yardım ile teşebbüs edilecek Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından ittihazı mutasavver muayyen projelere müteallik tafsilatlı teklifleri bildirmek;

C) Parasına istikrar vermek ,muteber bir kambiyo raici tesbit veya idame etmek. Hükümet bütçesinin tevzin etmek ,dahilde mali istikrar yaratmak veya idame etmek ve umumiyeti kendi para sistemine karşı olan itimadi veya idame etmek;ve

D) 1.Katılan memleketler arasında ve diğer memleketlerle mütezayit bir mal ve hizmet mübadelesini teshil ve teşvik için ve kendi aralarında ve diğer memleketlerle ticarete engel olan resmi ve hususi maniaları azaltmak için diğer katılan memleketlerle işbirliği yapmak.

2. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Mukavelesinin 8'inci maddesinin katılan memleketlerde mevcut olan insan kuvvetinden tesirli ve tam bir surette istifadeye matuf gayesini göz önünde tutarak,Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ,işbu antlaşma maksatlarının tahakkuku yolunda katılan memleketlerin herhangi birindeki insan

kayıbetinden mümkün olan azami faydalanmayı istihdaf eden Beynelmilel Mülteci Teşkilatı ile müştereken yapılan teklifleri müsait bir şekilde mütalâa edecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hususi ve resmi ticari teşebbüsleri arasında , rekabeti,takyit,piyasalara iştiraki tahdit veya inhisarcı kontrolleri teşvik edici beynelmilel ticarete tesir ticari usul veya tertiplere-işbu usul veya tertipler netice itibariyle Müşterek Avrupa Kalkınma Programının tahakkukuna müdahale eyledikleri taktirde - mani olmak üzere münasip gördüğü tedbirleri itti az edecek ve diğer katılan memleketler ile işbirliği yapacaktır.

MADDE-III

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, içlerinden birinin talebi üzerine Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının teklif ettiği ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun 111 (b) (3) faslına tevfikan münasip para transferi garantileri verebileceği Türkiye Cumhuriyeti müteallik projeler hakkında istişarede bulunacaklardır.

2. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti böyle bir garantiye tevfikan herhangi bir şahsa Birleşik Devletler Doları olarak tediye bulunduğ taktirde , yukarıda bahsolunan fasıl gereğince Amerika Bileşik Devletleri Hükümetine tahsis veya transfer edilen herhangi bir Türk Lirası meblağınm veya Türk Lirası kredilerinin Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin mülkü olarak tanınacağını Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kabul eder.

MADDE-IV.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , Amerika Birleşik Devletleri kaynaklarındaki noksanlıklar veya muhtemelen noksanlıklar neticesinde olan Amerika Birleşik Devletlerince ihtiyaç duyulan Türkiye Cumhuriyeti menşeli malzemenin ,Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri arasında uyuşulacak makul satış,mübadele ,takas şeraiti dairesinde ve ya diğer şekilde ,uyuşulan,müddet devamınca ve miktarlarda ve bu kabil malzemenin dahili istihlakı ve ticaret maksadıyla ihracı için Türkiye Cumhuriyetinin makul ihtiyaçları gereği veçhi be nazarı itibara alındıktan sonra ,stok ittihazı veya sair maksatlar için Amerika Birleşik Devletlerine transferi konusunda herhangi bir engeli bertaraf etmek de dahil olmak üzere ,bu fıkranın hükümlerini gerçekleştirmek üzere lazım gelen hususi tedbirleri alacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ,Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin talebi üzerine , işbu fıkranın hükümlerini yerine getirmek üzere lazım olan teferruatlı tertibat için müzakerata girişecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ,Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin bu husustaki talebi üzerine menşeleri Türkiye Cumhuriyeti haricinde olan malzeme hususunda , münasip hallerde , işbu maddenin 1 ve 2 nci fıkralarının derpiş eylediği gayelerin temini zımında işbirliği yapacaktır.

MADDE-V

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika vatandaşlarının katılan memleketlere dahilinde seyahatlerinin teşkilatlandırılmasını ve geliştirilmesini teshil ve teşvik için ,Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile işbirliği yapacaktır.

MADDE-VI

I. İki Hükümet , içlerinden birisinin talebi üzerine bu anlaşmanın tevfikan yapılan işler ve tertiplere müteallik herhangi bir mesele hususunda istişare edecektir.

II. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti :

A) Bu anlaşmanın hükümlerinin ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Mukavelesinin umumi vecibeleri yerine getirmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tasavvur veya kabul edilen projeler , programlar ve tedbirler hakkında tafsilatlı malumatı;

B) Bu anlaşma gereğince anılan paralar , mallar ve hizmetlerin , sureti istimal hakkında bir beyan dahil olmak üzere , bu anlaşmanın tevfikan yapılan işler dair her üç ay zarfında verilecek tam izahatı;

C) Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin , 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu gereğince yapılan işlerin mahiyatı ve vüsatini tayin ve bu Anlaşma tahtında verilen veya derpiş edilen yardımın tesirliliğini ve umumiyetle müşterek kalkınma programının kaydettiği terakkiyi takdir etmek için ihtiyaç hissedebileceği Türkiye İktisadiyatı hakkındaki malumatı ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatının temin ettiği malumatı ikmal için lazım gelen herhangi başka bir ilgili malumatı;

Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin , Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile istişareden sonra , işar edeceği şekilde ve faslılarla Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine bildirecektir.

III. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine, madde IV' de zikri geçen Türkiye menşeli malzemeye dair , mezkur madde de meşrut kılınan tertiplerin ihzar ve tatbiki için lüzumlu malumatı elde edebilmesi için yardım edecektir.

MADDE - VII.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti , müşterek Avrupa Kalkınma Programının ve bu programı gerçekleştirmek üzere yapılan muamelelerin gayelerini ve kaydettikleri terakkiye dair geniş neşriyat yapmanın karşılıklı menfaatleri iktizasında olduğunu teslim eder. Program gayelerini yerine getirilmesi için elzem olan müşterek gayret ve karşılıklı yardım hissini geliştirmek üzere programın kaydettiği terakkiye dair geniş malumat yaymanın arzuya şayan olduğu teslim edilir.

2. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti bu kabil malumatın yayımını teşvik edecek ve neşriyat vasıtalarının emrine amade tutacaktır.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , gerek doğrudan doğruya ve gerek Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı ile işbirliği yaparak bu kabil malumatın yayımını teşvik edecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , bu kabil malumatı neşir vasıtaları emrine amade tutacak ve bu kabil yayım için münasip kolaylıklar sağlanmasını temin etmek üzere her türlü ameli tedbirler ittihaz eyleyecektir. Bundan başka Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , diğer katılan memleketlere ve Avrupa İktisadi Teşkilatına , İktisadi Kalkınma Programının kaydettiği terakki hakkında tam malumat sağlayacaktır.

4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , alınan paralar , mallar ve hizmetlerin sureti , istimaline dair malumat dahil olmak üzere , bu antlaşma gereğince yapılan işlere dair tam izahatı tam üç ay zarfında bir Türkiye dahilinde yayımlayacaktır.

MADDE - VIII

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin bu antlaşma gereğince deruhde eylediği vecibeleri Türkiye Cumhuriyeti dahilinde ifa edecek olan bir Hususi İktisadi İşbirliği Misyonusunu kabul etmeyi muvafakat eyler.

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki Amerika Birleşik Devletleri büyük elçisi gereği veçhile ihbarı üzerine Hususi Misyon Personeli ve Avrupa'daki Amerika Birleşik Devletleri Hususi Temsilcisini , Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki , Amerika Birleşik Devletleri büyük elçiliğine mümasil rütbeli personeline bahşedilen imtiyazlardan ve muafiyetlerden faydalanma itibarıyla , mezkur büyük elçiliğin bir cüzü sayacaktır. Bundan başka , Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , Amerika Birleşik Devletleri Kongresinin Harici İktisadi müşterek komitesi üyelerine ve memurlarına münasip cemilekar muameleler yapacak ve onlara vazifelerinin tesirli surette ifası için lazım gelen kolaylıkları ve yardımı bahşedecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , doğrudan doğruya ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatındaki temsilcileri vasıtasıyla , Hususi Misyona , Avrupa 'daki

Birleşik Devletler Hususi Temsilcisi ve maiyetine ve müşterek komite üyeleri ile memurlarına tam işbirliği sağlayacaktır. Bu kabil işbirliği , bu antlaşmanın gereğince yapılan yardımın ne suretle kullanıldığı dahil olmak üzere bu antlaşmanın tatbiki müşahede ve tetkik için lazım gelen bütün malumatın ve kolaylıkların sağlanmasını temin etmektedir.

MADDE - IX

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti (Düşman emval ve menafine taalluk tedbirlerden gayri) Hükümet tedbirleri neticesi olarak ortaya çıkan zarar ziyana karşı tazizat verilmesi için, iki Hükümetten birisinin kendi tebaalarından biri namına öteki Hükümet aleyhine desteklediği herhangi bir mutalebeyi Beynelmilel Adalet Divanının kararını arz eylemeyi kabul eder. Bu kabil Hükümet tedbirleri ,3 Nisan 1948 'den sonra öteki Hükümet tarafından alınan ve öteki Hükümetin gerekli yetkiye haiz makamları ile yapılmış mukaveleler veya o makamlarca bahşedilmiş imtiyazlar dahil olmak üzere öyle bir tebaanın emval ve menafine tesir eden tedbirlerdir;İki hükümetten birisinin bu fikrayı tevfikan öteki Hükümet tarafından desteklenen mutelebat hususundaki taahhüdünün , her bir Hükümet bakımından , Beynelmilel Adalet Divanı Statüsünün 36 ncı maddesi mucibince Divanın mecburi kazasına şimdiye kadar bahşettiği fiili tanıma kaydü şartlarının cevaz ve hududu ile mukayyet olduğu kaydetmektedir. Bu fikranın Hükümleri , iki Hükümetten herhangi birisinin , şayet mevcutsa , Beynelmilel Adalet Divanına müracaat hususunda ki diğer haklarına , veya muahedelerden , anlaşmalardan veya hukuki düvel prensiplerinden mütevellit hakların ve vazifelerin iki Hükümetten biri tarafından ihlal edildiği isnatlarına dayanan mutalebatın desteklenmesine ve serdedilmesine hiçbir veçhile halel vermeyecektir.

2. Bundan başka , Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti , bu kabil mutalebatın , Divanı Adalet yerine , karşılıklı şekilde uyuşacak olan herhangi bir hakem mahkemesine havale edebileceğini kabul eder.

3. Bundan başka , iki Hükümetten hiçbirinin , kendi tebaası , mutalebenin ortaya çıktığı memleket idari ve adli mahkemelerinde faydalana bileceği bütün tesviye çağrılarına başvurmadıkça , bu maddeye tevfikan bir mutalebeyi desteklemeyeceği kabul edilir."

EK:IV

BAKER RAPORU ÖNSÖZÜ.

“Heyetimizin, artan bir iç kaynaklar düzeyi temeline dayanan bir yatırım programı tavsiye etmiştir. Bu program tasarrufa ihtiyaç göstermektedir, ülke ekonomisinin bu tasarrufu sağlamasını ve bu arada tüketimin de ılımlı ölçüde genişletilmesine imkan vermesini beklemek yersiz olmaz. Heyetimiz, kalkınma faaliyetlerinde kullanılacak kaynakların genel toplamında özel yatırımların oranının giderek artması tavsiyesinde bulunmuştur. Kamu yatırımında kullanılacak kaynakların ülke ekonomisinin çeşitli sektörleri arasında tahsisinde, bu tür masrafların genel olarak ekonomik kalkınmaya ve özellikle de özel girişimin gelişmesine yol açabilecek bir ortamın yaratılması bakımından yararlı olma dereceleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu amaçlarsa, kamu sektörüne ait kaynakların şimdiye kadar geçerli olan şekle göre az çok farklı bir biçimde tahsis edilmesini gerektirmiştir. Özel sektörün kalkınmada kullanabileceği kaynaklar için belirli bir tahsis şekli tavsiye etmiş değiliz; ancak devletin bunlara etkili olmaya çalışması gereken yönleri belirttik. Eğer tavsiyelerimiz yerine getirilecek olursa, Türkiye'nin ekonomik gelişiminin dengeli bir hale getirileceği ve mali istikrarsızlık doğurmayacağı kanısındayız.

Heyetimiz önerdiği programda, ekonomik kalkınmaya ve yatırım tahsislerine ilişkin genel tavsiyelerde, çoğu kez (ve heyetimizin fikrine göre hatalı olarak) iktisadi ilerlemeyle bir arada düşünülen türde anıtsal projeler için hiçbir yer ayrılmış değildir. Bu tür projelerin önerdiğimiz programda bulunmaması, heyetimizin Türkiye'nin varolan gelişme aşamasında ve bu gelişmede kullanılacak sınırlı kaynaklarla, ekonomik kalkınmanın (geniş olarak ülkeye dağılmış ve nispeten kısa bir sürede ülke nüfusunun büyük bölümünün hayat düzeyini yükseltmek üzere tasarlanmış) çeşitli küçük projeler yardımıyla en iyi bir şekilde hızlandırılabilen yolundaki kanımızın sonucudur. Türkiye'nin şimdiye kadar olan faaliyetlerini ülke nüfusunun ancak sınırlı kesimlerine yarar sağlamış olan büyük projeler üzerinde yoğunlaştırmış bulunması, raporumuzda da belirtmiş olduğumuz üzere, dengeden yoksun bir ekonominin ve dağınık ve yerel kalmış bir kalkınmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Heyetimiz şu kanıdadır ki, bir bütün halinde ülke nüfusunun doğrudan doğruya ve hemen etkisini

hissedeceği daha ılımlı ve daha geniş bir ölçüde dağılmış çabalar, hızlı bir ekonomik kalkınma için daha istikrarlı bir temel oluşturacaktır.

Bu yönde bir programın uygulanması, dikkatli çalışmalara ve sürekli uyanıklığa ihtiyaç gösterecek; devletin tüm ekonomik faaliyetlerinin yakından koordine edilmesini, ülke içinde ve dışında ekonomik şartlarda belirecek eğilimlerin sürekli olarak gözden geçirilmesini ve çözümlenmesini, belki de değişen şartlar karşısında yıllık programların sık, sık yeniden ayarlanmasını ve nakit, maliye ve vergi politikalarının isabetle saptanıp yürütülmesini gerektirecektir.

Heyetimiz yapmış olduğumuz tavsiyelerin bir program halinde kabulünün, şimdiye kadar ekonomik kalkınmayı geciktirmiş, iç içe geçmiş bulunan birçok engeli aynı zamanda ortadan kaldırmak üzere tasarlanmış istikrarlı ve dengeli bir ilerleme için bir temel olacağı kanısındadır. Aynı zamanda bu Türkiye halkının hayat düzeyinde, daha yeni gelişmelere doğru hızını ve kaynaklarını bizzat kendisi yaratacak olan bir düzelme ve iyileşme için de sağlam bir temel oluşturacaktır.”

EK - V**YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK KANUNU***Kanun No: 6224**Tarih: 18.1.1954***KANUNUN MEVZUU***"MADDE 1- Bu kanun, yatırım yapılacak teşebbüsün:*

- a) Memleketin iktisadi inkişafına yararlı olması,*
- b) Türk hususi teşebbüslerine açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması,*
- c) İnhisar veya hususi bir imtiyaz ifade etmemesi*

Şartıyla ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesinin kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin tasvibi ile Türkiye'ye ithal edilecek yabancı sermaye ve dışardan yapılacak istikrazlara tatbik olunur.

Bu maddede derpiş edilen ve 8'inci madde ile kurulmuş olan "Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi" bundan böyle "Komite" diye zikredilecektir. ()*

ANA YABANCI SERMAYE

MADDE 2- Bu Kanun tatbikatı bakımından ana yabancı sermaye tabiri aşağıda gösterilen şekilde takdir ve tespit olunan kıymetlerin mecmuunu ifade eder:

a)- Bu kanun mevzuuna giren bir teşebbüsün verimli bir şekilde kurulması, tevsii veya yeniden faaliyete geçirilmesi için hariçten ithal edilen:

- 1- Yabancı para şeklinde sermaye,*
- 2- Makine, teçhizat, alet ve bu mahiyetteki mallar, makina aksamı, yedek parçalar ve malzeme ile Komitenin kabul ettiği şair lüzumlu mallar,*
- 3- Lisanslar, patent hakları ve alameti farika gibi fikri haklar ve hizmetler,*
- 4- 3'üncü madde gereğince yeniden yatırılmak suretiyle sermayeye kaybedilen karlar,*

b)- Mal, hizmet veya fikri haklar şeklinde ithal edilen sermayenin kıymeti ve Komitede kabul edilen teşebbüs mevzuu mallar ve kıymetler olup olmadığı Komitece seçilen eksperler tarafından takdir olunur.

Eksperlerce takdir olunan kıymet, Komite tarafından yeniden tetkik ve tadil edilebilir.

Kıymet takdiri, hem menşe memleket parastıyla, hem de ithal zamanında cari resmi kambiyo rayicine göre Türk parastıyla yapılır.

8'inci maddede derpiş olunan itiraz yolu mahfuz kalmak şartıyla Komitenin kıymet takdiri hususundaki kararı nihaidir.

KARLARIN SERMAYE İLAVESİ

MADDE 3- Bu Kanuna tabi bir teşebbüsün yürürlükteki vergi kanunları hükümlerine göre elde ettiği karlardan ana yabancı sermayenin sahiplerine isabet eden net miktarların tamamı veya bir kısmı Komitenin kararı ile ana yabancı sermayeye ilave edilebileceği gibi 1'inci maddedeki şartları haiz değer bir teşebbüse de yatırılabilir.

KARLARIN VE ANA SERMAYENİN TRANSFERİ

MADDE 4- a) Aşağıda yazılı kar ve sermayeler, bu maddenin (c) fıkrası hükümlerine tabi olarak ana yabancı sermayenin mensup olduğu menşee memleket para cinsiyle ve cari resmi kambiyo rayici üzerinden harice transfer edilir:

1- 31 Aralık 1953'den sonra elde edilmiş bulunan ve yürürlükteki vergi kanunlarına göre taayyün eden kazançlardan ana yabancı sermaye sahiplerine isabet eden net karlar,

2- Bu Kanuna göre tabi bir teşebbüsün, kısmen veya tamamen tasfiyesi halinde; makul fiyatla satış neticesi elde edilen hasıllardan, ana yabancı sermayenin sahiplerine isabet eden hisse,

3- Bu Kanuna göre kurulmuş veya çalışmakta olan bir teşebbüsteki ana yabancı sermayenin kısmen veya tamamen, makul fiyatla satışı neticesi elde edilen hasıllar,

4- Bu Kanunun 6'ncı maddesi hükümleri dahilinde akdedilen bir dış istikrazın, istikraz mukavelesi hükümlerine göre hülul eden resülmal ve faizleri.

b) Maliye Vekaleti veya Komite lüzum gördükleri takdirde:

1- Bu maddenin (a) fıkrasının 1'inci bendine göre transferi istenebilecek miktarları tayin etmek üzere, bu Kanuna tabi teşebbüsün defterlerini ve vergi beyannamelerini,

2- Hisselerin ve mevcutların satışının, istikrazların, hüsnüniyete makrun olup olmadığını tetkik ettirebilirler.

c) Maliye Vekaleti bu maddenin (a) fıkrası hükümleri gereğince transferi icabeden karlar ile satış bedelleri ve borç resülmal ve faizlerinin transferi için yapılacak müracaat üzerine gerekli müsaadeyi verir.

HİSSELERİN TRANSFERİ

MADDE 5- a) Maliye Vekaleti talep vukuunda, 2'nci maddede tarif edilen ana yabancı sermayeyi temsil eden ve bir Türk şirketinin defterlerinde mukayyet bulunan hisse senetleri veya muvakkat makbuzlarına aşağıdaki metinde ifade edildiği şekilde garanti verir:

(Bu hisse senedine isabet eden temettüleri, transfer zamanında cari olan resmi kambiyo rayici üzerinden hisse senedi veya muvakkat makbuzun Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veya onun yabancı memleketlerdeki yetkili mümessillerine ibrazı üzerine, derhal... (Menşe Yabancı Para) olarak transfer edilir. Bu hisse senedi veya muvakkat makbuzun, satış hasılatı veya tasfiye neticesi elde edilen hasılattan bu hisse senedi veya muvakkat makbuz sahibine isabet eden miktar transfer zamanında cari olan resmi kambiyo rayici üzerinden... (Menşe Yabancı Para) olarak Türkiye Cumhuriyetinin 6224 numaralı Kanununun 4'üncü maddesi mucibince transfer edilir.)

Maliye Vekili

veya

Selahiyetli Kılacağı Memur

b) Bu garantiler haiz bulunan nama muharrer hisse senetleri veya muvakkat makbuzlar gerek Türkiye'de, gerekse haricte her tabiyetten kimseler arasında serbestçe tedavül eder. Bu hisse senetlerinin veya muvakkat makbuzların Türkiye'de yerleşmiş hakiki veya hükmi şahıslara satışından önce, yerlerine kaim olmak üzere yeniden hisse senedi veya makbuz çıkarılsın veya çıkarılmasın garantilerinin iptali için Maliye Vekaletine ibrazı mecburidir.

İSTİKRAZLARIN GARANTİ EDİLMESİ

MADDE 6- a) Maliye Vekaleti bu Kanunun 1'inci maddesinde yazılı vasıfları haiz bir teşebbüsün yapacağı dış istikrazın resülmal ve faizleri için teminat veya kefalet mukabilinde bir milyar Türk Lirasını geçmemek üzere, Vekiller Heyeti kararı ile kefalet verebilir.

b) Bu kefalet, istikrazın resülmal veya faizlerin ödenen kısımları için kendiliğinden kalkar.

YABANCILARIN İSTİHDAMI

MADDE 7- a) Bu Kanun gereğince kurulan bir teşebbüsün etüd, kurulma ve işletme devrelerinde 2007 ve 2818 sayılı Kanunların koydukları şartlar ve memnuniyetler böyle bir teşebbüse para yatıran yabancılara, para yatıranların

müessili olan yabancılara, mütehasıs, ustabaşı ve diğer yetişkin personele, Komitece teşebbüsün verimli surette kurulması, genişletilmesi, yeniden faaliyete geçirilmesi veya işletilmesi için gerekli bir devre zarfında tatbik olunmaz.

b) Yukarıdaki hüküm, Komitece, bu kanunun 1'inci maddesinin koyduğu şartlara uygun olduğu kabul edilen yerli teşebbüslerin istihdam edecekleri yabancı mütehasıs, ustabaşı ve diğer yetişkin personel hakkında da tatbik olunur.

c) Bu madde hükümleri gereğince istihdam edilen yabancılar, Maliye Vekaletinin önceden istihsal edilmiş muvafakati şartıyla, ailelerinin maaşeti maksadıyla veya normal tasarruflarının harice gönderilmesi için kazançlarının hizmet mukavelelerinde derpiş edilen kısmını, cari resmi kambiyo rayici üzerinden, kendi memleketleri parasıyla transfer edebilirler.

YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK KOMİTESİ

MADDE 8- a) Bu Kanunun verdiği vazifeleri görmek üzere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Umum Müdürünün Reisliğinde, Hazine Umum Müdürü, İç Ticaret Umum Müdürü, Sanayi İşleri Umum Müdürü, İşletmeler Vekaleti Etüd ve Plan Dairesi Reisi, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Umumi Katibinden müteşekkil bir Komite kurulmuştur. Bu Komite lüzum gördüğü hallerde istişarı mahiyette olmak üzere diğer vekalet ve müesseseler temsilcilerinin mütalaalarına müracaat edebilir. Komite kendisine intikal ettirilen müracaatları en geç 15 gün içinde karara bağlar.

Komitenin Umumi Katipliği İç Ticaret Umum Müdürü tarafından ifa ve icabında Komite Umumi Katip tarafından toplantıya davet olunur.

Komite Reis ve üyelerine verilecek ücret, İcra Vekilleri Heyetince tesbit edilir.

b) Komite kararlarına, ilgilerce kararın kendilerine tebliğ tarihinden itibaren (30) gün içinde itiraz edilebilir. İtiraz mercii Maliye, Ekonomi ve Ticaret ve İşletmeler Vekillerinden terekktüp eder. Bu merciin kararı nihaidir. (*)

MADDE 9- a) Bu Kanunun tatbikatında merci Ekonomi ve Ticaret Vekaletidir.

b) Ekonomi ve Ticaret Vekaleti, Komitenin vereceği karar üzerine yanı sermayenin memlekete ithali hususunda ilgili giriş gümrüğüne emir verir.

YERLİ VE YABANCI SERMAYENİN MÜSAVİ MUAMELE GÖRMESİ

MADDE 10- Yerli Sermayeye ve teşebbüslere tanınan haklar, muafiyetler ve kolaylıklardan, aynı sahalarda çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler de aynı şartlar dahilinde istifade ederler.

MADDE 11- a) 1567 sayılı Kanunun verdiği selahiyete istinaden çıkarılmış olan 13 sayılı kararın 31'inci maddesi gereğince yatırım yapmış olanlara tanınmış bulunan haklar ile 5583 ve 5821 sayılı Kanunlarla tanınmış olan haklar mahfuzdur.

b) 1 Ağustos 1951 tarihi ile bu Kanunun meriyete girdiği tarih arasında, 5821 sayılı Kanuna göre yapılmış yatırımlar da bu Kanunun hükümlerinden faydalanır.

ESKİ KANUNUN YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMASI

MADDE 12- 5821 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

KANUNUN MERİYETE GİRMESİ

MADDE 13- Bu Kanun neşri tarihinden itibaren meridir.

MADDE 14- Bu Kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”

(24/1/1954 tarihinde Resmi Gazete 'de yayınlanmıştır.)

KAYNAKÇA

- Aday, N. : *"Serbest Para ve İktisadi Rejim"* Türkiye İktisat Mecmuası, Mayıs 1948.
- Ağaoğlu, Ahmet : **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, Baha Matbaası, 1969.
- _____ : **Devlet ve Fert**, İstanbul, Sanayi Nefise Matbaası, 1933.
- Ağaoğlu, Samet : **Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu İstanbul İletişim Yayınları**, 1992.
- Ahmad, Feroz -Bedia : **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara Bilgi Yayınevi, 1976.
- Ahmad, Feroz : *"Turkish Experiment in Democracy 1950-1975"* London The Royal İnstitute of International Affairs, 1977.
- _____ : **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980** İstanbul Hil Yayınları, 1994.
- _____ : **Modern Türkiye'nin Oluşumu Çev:Yavuz Alogan** İstanbul, Ekim Yayınevi, 1995.
- Akay, İhsan : **Atatürkçülüğün İlkeleri** , İstanbul Varlık Yayınları Mayıs, 1982.
- Akbank Kültür Yayını : **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Afa Ofset, 1980.
- Akça, Yüksel : *" Serbest Bölgeler ve Serbest Bölge Faaliyetlerinin Esasları"*, Dış Ticaret Dergisi, Dış Ticaret Müsteşarlığı Matbaası,1998.
- Aktan, Reşat : **Türkiye İktisadi**, Ankara, S.B.F., 1978.
- _____ : *"Türkiye'de Toprak Reformu"*, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa, İTİA, İstanbul Sermet Matbaası, 1973.
- _____ : *"Az gelişmiş Memleketlerin Başlıca Ekonomik Meseleleri ve Kalkınma İmkanları"*, Ankara, S.B.F. Dergisi, Cilt 9.
- Ali Osman, Okyar : *"Devletçilik Kavramı _ Türkiye'de Devletçilik"* Der; Nevin Coşar, İstanbul Bağlam Yayınları, 1995.
- Altan, Mehmet : **Darbelerin Ekonomisi** İstanbul Afa Güncel Olaylar Dizisi, 1990.

- Altıntaş, Mustafa : Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, Ankara, İ.T.İ.A. Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayını No:2 1978.
- Amerikan Basın ve Kültür Merkezi : "George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesinde Yaptığı Tarihi Konuşma" Ankara, Kasım-Aralık 1997.
- Aren, Sadun : Para ve Fiyatlar 1950-1960 Türk İktisadi Gelişmesi Projesi, Ankara, 1961.
- Armaoğlu, Fahir : 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995 Cilt 1-2 Ankara Alkım Yayınevi, 1996.
- Avcıoğlu, Doğan : Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın, Cilt II, İstanbul Tekin Yayınevi, 1976.
- _____ : "Stabilizasyon Politikası Ne Alemde" Forum, 15 Aralık 1958.
- _____ : Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın Cilt I Ankara Bilgi Yayınevi 1989.
- Aydemir, Süreyya Şevket: Tek Adam Cilt III, İstanbul Remzi Kitabevi 1993.
- _____ : II. Adam Cilt I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- _____ : II. Adam 1938-1950, Cilt II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991.
- _____ : II. Adam CiltIII, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988.
- _____ : Suyu Arayan Adam, Ankara Öz Yayınları, 1959.
- _____ : "Beynelminel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi", Kadro 1933, Cilt II, Sayı:21, Ankara Gazi Üniversitesi Yayını.
- _____ : "Programlı Devletçilik", Kadro Cilt III, Sayı.34, 1934, Gazi Üniversitesi Yayını.
- _____ : "Yürüyen Devlet", Kadro 1934, Cilt 3, Gazi Üniversitesi Yayını, 1980.
- Aysan, A .Mustafa : "Atatürk'ün Ekonomi Görüşü: Devletçilik "Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt 2 Temmuz 1986, Sayı 6.

- Babüroğlu, Selahattin : " Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri " Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi A.Ü. S.B.F ve Türkiye Ekonomi Kurumu Ankara 1982.
- Barkan, Ömer Lütfi : "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi Ekim 1944, Ocak 1945, No:1-2.
- Barutçu, F.Ahmet : Siyasi Anılar 1939-1954,İstanbul Milliyet Yayınları, 1971.
- Basın İş Ges-İş, Harb-İş, : Sosyal Demokrat Düzen İlkeler Araçlar Ve Yöntemler
Kristal İş, Petrol İş
Sağlık İş, Oleys, Yol İş
Ankara, Akyıldız Matbaası, 1971.
- Başar, Ahmet Hamdi : İktisadi Devletçilik I, İstanbul, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş. 1931.
- Başbakanlık D. İ. E. : Türkiye İstatistik Yıllığı 1995.
_____ : Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50.Yılı, Ankara, 1973.
_____ : Türkiye İstatistik Yıllığı, 1968.
- Başbakanlık D.P.T. : Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, Ankara, 1968.
- Başbakanlık : DPT Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıllık), 1963-1967.
- Başkaya, Fikret : Türkiye Ekonomisinde İki Bunahm Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Ankara Birlik Yayınları, Ocak 1986.
- Baydar, Mustafa, : Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, İstanbul, Mentaş Kitapevi, 1968.
- Dağlı, Nurhan, : Hükümetler ve Programlar I. Cilt 1920-1960 Ankara.
Belma, Yentürk T.B.M.M. Basımevi, 1988.
- Bila, Hikmet : Sosyal Demokrat Düzen İçinde CHP ve Sonrası İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987.
- Bilge, Suat : Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri Olaylarla Türk Dış Politikası Ankara S.B.F. Yayını, 1987.

- Boratav, Korkut : Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985, İstanbul Gerçek Yayınevi, 1995.
- _____ : 100 Soruda Türkiye de Devletçilik İstanbul Gerçek Yayınevi 1974.
- _____ : Türkiye'de Devletçilik, Ankara Savaş Yayınları 1982.
- Bozbağ, İsmet : Celal Bayar Başvekillim Adnan Menderes, İstanbul, Baha Matbaası, 1969.
- Buğra, Ayşe : Devlet ve İş adamları, İstanbul İletişim Yayınları 1995.
- Bulutay, Tuncer : "İktisat Kuramı ve Türkiye Ekonomisinde Bunalımlar", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Ağustos, 1985.
- Burçak, Rıfki Salim : Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, İstanbul, Olgaç Matbaası, 1979.
- Canway, W. Henderson : "Underdevelopment and Political Right A Revisionist Challenge" Government and Opposition, Summer 1971.
- Cem, İsmail : Türkiye'de Gerikalmışlığın Tarihi, İstanbul, Bahar Matbaası, 1973 .
- Cillov, Haluk : Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul Ticaret Odası Yayını 1965.
- _____ : Türkiye Ekonomisi İstanbul, Sermet Matbaası, 1970.
- Cumhuriyet ve : 30 Haziran 21 Temmuz Nüshaları, 1946.
- Çavdar, Tevfik : Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950, Ankara İmge Yayınları, 1995.
- _____ : Türkiye'de Liberalizm 1860-1990, Ankara, İmge Kitabevi, 1992.
- Çivi, Halil : Türkiye de Bankacılık Teorî Uygulama ve Sonuçları Ankara Fon Matbaası 1985 .
- Devlet Bakanlığı : Türkiye'de Marshall Planı, Ankara Güneş Matbaacılık T.A.O. 1951.
- Dilik, Sait : "1950-1960 Türkiye Para Politikası ve Ekonomik Denge Üzerine Etkileri," A.Ü.S.B.F., Dergisi Cilt 20 No:1-2 Haziran, 1965,

- Dilik, Sait : "1950-1960 Türkiye Para Politikası ve Ekonomik Denge Üzerine Etkileri" A.Ü. S.B.F. Dergisi, Haziran 1965, Cilt 20, No:1-2.
- Dinler, Zeynel : Tarım Ekonomisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını no:3 1988.
- Dodd, C.H. : The Crisis Of Turkish Democracy The Eathen Press, 1983.
- Doğruel, Fatma : Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları A.B.D., A.T., ve Türkiye, İstanbul Ticaret Odası, 1993.
- Drankward, A. Rustow : "Political and Islam in Turkey 1920-1955" (Ed): Richard N. Frye Islam and the West, Gravenhage Mauton 1957.
- Dündar Birol Faik : Türkiye'de Planlı Dönemde Para Talebi A.İ.T.İ.A. Yayınları, No:48 Ankara, 1971.
- Ege, Yavuz : Türkiye İktisadi Politikası, Ankara T.C. Başbakanlık D.P.T. Müsteşarlığı, Nisan 1978.
- Erdoğan, Mustafa : Liberal Toplum Liberal Siyaset Ankara Siyasal Kitapevi, 1992.
- Erdost, Cevdet : "Türkiye'de Devalüasyonların İthalat ve İhracata Etkileri" 1946-1978 H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi Cilt I sayı 3 Haziran 1980.
- Erer, Tekin : Yassı Ada ve Sonrası, İstanbul, Yeni Matbaa, 1965.
- Ergin, Feridun : "Türkiye Harp Maliyesi", İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Dergisi, October1941, Sayı, 1.
- Ergin, Ferudun : Para Siyaseti, İstanbul Hamle Matbaası, 1966.
- Ergün İsmet : "Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bakış" H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi Cilt 8 Sayı1,1990.
- Eroğlu, Hamza : "Atatürk ve Devletçilik" Atatürk Ve Devletçiliöde ilipkin Makaleler Ankara Genel Kurmay Basımevi 1983.
- _____ : Türk Devrim Tarihi Ankara Ayyıldız Matbaası, 1977.
- Eroğul, Cem : Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, İmge Kitapevi, 1990.
- _____ : " Çok Partili Düzen Kuruluşu 1945-71 " Geçiş Sürecinde Türkiye İstanbul Belge Yayınları, 1992.

- Ertüzün, Tevfik : “ *Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri*” İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 30 No:1-4, Ekim 1970 – Eylül 1971.
- Esirel, Şükrü : **Menderes Diyor ki, İstanbul Demokrasi Yayınları, 1967.**
- Esmer, Ahmet Şükrü : “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” Olaylarla Oral, Sandel : **Türk Dış Politikası, Ankara, SBF Yayını 1969.**
- Ete, Muhlis : **Türkiye'nin Sanayileşme Politikası, İstanbul, Tan Matbaası, 1956.**
- Show İ. Stanford, : (Çev: Mehmet Harmancı) **Osmanlı İmparatorluğu ve Ezel, Kural : Modern Türkiye, İstanbul, E Yayınları, 1983.**
- Forum Dergisi : 15 Ekim 1959.
- Frederick, W. Frey : **The Turkish Political Elite, Combridge MA: MIT Press 1965.**
- Gerger, Haluk : **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politigi, İstanbul Belge Yayınları, 1998.**
- Gevgilili, Ali : **Yükseliş ve Düşüş, Ankara Bağlam Yayınları, 1987.**
- Giritlioğlu, Fahir : **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partinin Mevki Cilt I İstanbul, 1965.**
- Goloğlu, Mahmut : **Demokrasiye Geçiş 1946-1950, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982 .**
- Gönlübol, Mehmet, : “ *1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*” Cem, Sarol : **Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, SBF, 1969.**
- Gönlübol, Mehmet, : **Türk Dış Politikasının Yirmi yılı 1945-1965 a- A.Ü. S.B.F. Haluk, Ülmen : Dergisi, Cilt 21 Mart 1966**
- Grew, Joseph, : **Atatürk ve İnönü, Çev.: M. Aşkın, İstanbul Kitapçılık Tic.Ltd. Şrt. Yayınları İstanbul 1966.**
- Gumpel, Werner : “*Atatürk'ün Devletçiliği , Alternatifleri ve Geleceği*” **"Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Ankara, Türkiye Ticaret Türkiye Ticaret Odaları , Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği , 1981 .**

- Güenalp, Haldun : *"Ulusçuluk, Devletçilik ve Türk Devrimi Bir Erken Bağımsızlık Teorisi"*, Türkiye'de Devletçilik, Der: Nevin Coşar, İstanbul Bağlam Yayınları, 1995.
-
- _____ : *Gelişme Stratejisi ve Gelişme İdeolojisi*, Ankara, Yurt Yayınları 1987.
- Günçe, Erdiñç : *Early Planing Expence in Turkey* Ankara, O.D.T.Ü., 1967
- Gürtan, Kenan : *Türkiye'nin Ekonomik Yapı Problemleri*, İstanbul Üniversitesi, Yayını No: 3227, İstanbul 1984.
- Hamitoğulları, Beşir : *Çağdaş İktisadi Sistemler, Strüktürel ve Doktrinel Bir Yaklaşım* Ankara Savaş Yayınları, 1986
- Han, Ergül : *Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi*, Eskişehir, İ.İ.B.F. Yayını No:205/134, 1978.
- Hatipoğlu, Ş.Raşit : *Türkiye'de Zirai Buhran* Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını, 1936.
- Hatipoğlu, Zeyyat : *Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi* İstanbul, Lebib Yayınları, 1995.
-
- _____ : *Gelişme İktisadı ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi*, İstanbul, İ.T.Ü. Matbaası, 1981.
- Herslag, Z.Y. : *Turkey An Economy in Transtion* The Haque, 1958.
- Hicholas, V. Gianoris : *Greece and Turkey Economic and Geopolitical Perspectives*, United States of American, 1988.
- Hiç, Süreyya : *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Filiz Kitapevi 1994 .
- Hiç, Mükerrerem : *Türkiye Ekonomisinin Analizi* İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1980.
-
- _____ : *"Türkiye'nin Para Politikası ve Ekonomik Gelişmenin Ana Hatları"* Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, Cilt I, İstanbul Üniversitesi Yayını, No:1687, 1971.
-
- _____ : *Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975.
- Irmak, Esin : *Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi*, Etki Yayınevi, Temmuz 1992.
- İçişleri Bakanlığı : *Türkiye'de Siyasi Dernekler II*. Ankara, 1950.

- Kazgan, Gülten : **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul Altın Kitaplar Yayınevi, 1988.
- _____ : **Tarım Gelişme, Cilt II.**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını , No:2261,1977.
- Kepenek, Yakup, Nurhan, Yentürk : **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, Ankara,1989,
Türkiye Ekonomisi İstanbul Remzi Kitabevi,1996.
- Keyder, Çağlar : **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara Dost Kitapevi Yayınları 1983.
- _____ : **“İktisadi Gelişme ve Bunalım 1950-1980” Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul Belge Yayınları, 1992.
- Kılıçbay, Ahmet : **Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi İstanbul Cem Yayınevi**, 1993.
- Kılıçdaroğlu, Kemal : **1948 Türkiye İktisat Kongresi ,Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Basım-Yayın Şube Müdürlüğü**, 1997.
- Kırçak, Çağlar : **Türkiye’de Gericilik İstanbul, İmge Kitapevi**, 1993.
- Kili, Suna : **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, No: 221, 1981.
- _____ : **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Çağlayan Basımevi,1976.
- Koçak, Cemil : **“ Siyasal Tarih 1923-1950 ” Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 ; Yayın Yön. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, Ekim 1995.**
- Kongar Emre : **“ Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları “ Türkiye’de Devletçilik**, Der : Nevin Çoşar, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995,
- Köksal Bilge Aloba, A. Rasih İlkin : **Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)** Yapı Kredi, 1973.
- Krueger, A.O. : **"Foreign Trade Regimes and Economic Development"** National Breu of Economic, Resarch New York 1974.

- İlkin, Selim : *"Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü"*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980.
- İloğlu, Süreyya : *"Zirai Madde Fiyatlarının Himayesi Meselesi"* Türk Ekonomisi, Eylül 1950.
- İnan, Afet : T.C.'nin II. Beş Yıllık Sanayi Planı 1936, Ankara, 1973.
- _____ : *Devletçilik İlkesi ve T.C Birinci Sanayi Planı, 1933, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.*
- _____ : *İzmir İktisat Kongresi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1982.*
- İncioğlu, Nihal Kara : *"Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları"* Der:Ergin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Der Yayınları, 1992.
- İnönü, İsmet : *"Fırkamızın Devletçilik Vasfı"*, Kadro 1933, Cilt II, Sayı:22, Ankara Gazi Üniversitesi Yayını.
- İnsel, Ahmet : *"Siyasal ve İktisadi Bir Bütün Olarak Devletçilik"* Türkiye Toplumunun Bunalımı, İstanbul Birikim Yayınları 1990
- İren, Cihat : *"Yabancı Teşvik Kanunu"*, Türkiye İktisat Mecmuası, Aralık 1951.
- Kabasakal, Mehmet : *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi 1908-1960* İstanbul Tekin Yayınevi, 1991
- Kafaoglu, A.Başer : *Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon* İstanbul, Tekin Yayınevi, 1981.
- Kara, Nihal : *"Türkiye'de Çok partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri"* Yapıt Dergisi Sayı 8 Aralık-Ocak, 1984-1985
- Karakoyunlu, Yılmaz : *Türkiye'de Liberalizmin Seyir Defteri, (1938-1991).* Anap Bilimsel Yayın Dizisi 4.
- _____ : *Türkiye Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci, Ankara Diyalog Yayınları, 1997.*
- Karatepe, Şükrü : *Tek Parti Dönemi, İstanbul İz Yayıncılık 1997.*
- Karlık, Rıdvan : *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Birleşmeler* İstanbul Bilim Teknik Yayınevi, 1990.
- Karpat, Kemal : *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temelleri* İstanbul, Afa Yayınları, 1996.

- Kuruç, Bilsay : İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Ankara, A.Ü.S.B.F., Yayımları 1903.
- Küçük Yalçın : Türkiye Üzerine Tezler 1908-1988, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1989.
- Küçük, Yalçın : Planlama Kalkınma ve Türkiye, İstanbul Tekin Yayınevi, 1985.
- Küçükömer, İdris : Düzenin Yabancılaşması Batılılaşması, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1989.
- Kültür Merkezi* : "Üniversitesinde Yaptığı Tarihi Komuşma" Ankara, Kasım Aralık 1997
- Landau, M. Jacob : Political Parties and Democracy in Turkey I -B Tavrıs and Co-Ltd Publisher London 1991.
- Lewis, Bernard : (Çev: Metin Kıratlı) Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.
- Mete, Orhan : Bütün Tasfiyatıyla ve Akisleriyle Demokrat Partinin I. Büyük Kongresi İstanbul, Ticaret Dünyası Matbaası, 1947
- Milliyet Kültür Kulübü : Karma Ekonomi, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık, 1967
- Minkarı, Ali Esen : 1950-1960 Yıllarında İktisadi Kalkınma ve Gelişme Demokratlar Klubü Yayınları No:6.
- Morris, Singer : The Economic Advance of Turkey 1938-1960 Ankara, Akyıldız Matbaası, 1977.
- Morton, Kenan : Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları İstanbul Altın Kitaplar Yayınevi, 1987.
- Müstakil Demokratlar Grubu : Demokrat Partinin Kurucuları Bu Davanın Adamı Değillerdir. Ankara Yeni Matbaası, 1949.
- Nadi, Nadir : Perde Aralığından, İstanbul Cumhuriyet Yayınları, 1964.
- Nebioğlu, Osman : Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar, Ankara, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 1986.
- Neumark, F. : " Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meseleleri" İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi Cilt 8 Ekim 1946, Temmuz 1947.
- Oğuz, Orhan : Marshall Planı Konferans, İzmir, 1951.

- Okyar, Ali Fethi : **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi**, İstanbul 1987.
- Okyar, Osman : *"Devletçilik Kavramı"*, Türkiye'de Devletçilik, Der: Nevin Coşar, İstanbul Bağlam Yayınları, 1995.
- _____ : *"Atatürk ve Devletçilik Politikaları"*, Ankara, Atatürk Kültür ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi ve Yayını, 1982.
- Ökçün, Gündüz : **Türkiye İktisat Kongresi 1923**, İzmir, Ankara, A.I., S.B.F. Yayını No:262, 1971.
- Öner, Kenan : **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, İstanbul Osmanbey Matbaası, 1948.
- Öz, Esat : *"Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci, 1944-1950"* Liberal Düşünce Yaz 1996, Sayı 3.
- Özbudun. Ergun : **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968.
- Özgül, Özlem : **100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1972
- Öztürk, Kazım : **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul Baha Matbaası 1968
- Öztürk, Ahmet : *"Atatürk Döneminde Devletçilik ve Planlama Anlayışı"* Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyal Politikası 13-15 Mayıs 1981 Cilt 2, Sayı 2 , 1981
- Pamuk, Şevket : **100 soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul Gerçek Yayınevi, 1988
- Payashoğlu, Arif : *"Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik Görüşleri"*, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa, İ.İ.B.F., İstanbul Sermet Matbaası, 1973
- Resmi Gazete : 1 Mart 1950
- Resmi Gazete : 11 Haziran 1956.
- Resmi Gazete : 16 Mart 1954, Kanun No: 6326.
- Resmi Gazete : 24.12.1953
- Resmi Gazete : 3 Eylül 1953.
- Resmi Gazete : 4 Ağustos 1958.

- Rıza, Mustafa : **İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları, 1920-1933, Ankara Başvekalet Matbaası, 1933**
- Riedel James- Ziya Öniş : **"Economic Crises and Long Term Growth in Turkey" World Bank Comparative Macroeconomic Studies, The World Bank Washington DC.**
- Sabah Gazetesi : **"Acil Yardım Kararı" 28 Mayıs 1997.**
- Sağlam, Dündar : **"Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları", A.İ.T.İ.A Ekonomik Yaklaşım Dergisi , Cilt 2, Sayı: 1, 1981.**
- Sağlam, Dündar : **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme İktisadi Yayını, Ankara 1967.**
- _____ : **Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Sorunları Ankara, Sanem Matbaası, 1977.**
- Samuelson, P.A. : **"The Simple Mathematics of Home Determination" Reading and Macro Economics, Ed: M.G. Mueller, The Oryden Press, Hindsdale Illinois 1970.**
- Sanayi ve Tekn.Bakan. : **50 Yılda Türk Sanayi, Ankara 1973 .**
- Sarç, Ömer Celal : **"Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", Çağdaş Düşünce İçinde Atatürk , İstanbul, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1987.**
- Sarol, Mükerrerem : **Bilinmeyen Menders, Cilt I İstanbul Kervan Yayınları, 1983**
- Schick, İrwin C., : **"Uluslar arası Boyut Ticaret Yardım ve Borçlanma" Geçiş Sürecinde Türkiye, Ankara, Belge Yayınları, 1992.**
- E. Ahmet Tonak
- Selik, Mehmet : **"Petrol Kanunu ve Alınan Netice" A.Ü.S.B.F. Dergisi Cilt 16 No:2 Haziran 1961**
- Selim, İlkin : **Dr. Max. Van Der Porter'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İktisadi devlet Teşekkülleri Sisteminin Oluşumu, İstanbul Friedrich Ebert Vakfı, FES, 1992.**
- _____ : **"II: Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Planı ve Programları" Ankara O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi 1979-1980 özel sayı.**

- Sencer, Muzaffer : **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul Geçiş Yayınları, 1971.
- Serin, Nejdet : **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Ankara Sevinç Matbaası, 1963.
- Sertel, Yıldız : **Türkiye’de İlerici Akımlar**, İstanbul, Ant Yayınları, Haziran, 1969.
- Sertel, Zekeriya : **Hatırladıklarım İstanbul**, Yayıncılık Matbaası, 1968.
- Sevgi, Cezmi : **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı**, İstanbul, Beta Basım Yayın, 1994
- Sevgili, Ali : **Yükseliş ve Düşüş İstanbul Bağlam Yayınları**, 1987.
- Sezer, Duygu : **“ Türkiye’nin Ekonomik İlişkileri” Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, S.B.F., Yayını, 1987.
- Sunar, İlkay : **Türkiye'nin Politik Gelişiminde Devlet ve Toplum**, Ankara SBF Yayını 1974.
- Suvla, Refik Şükrü : **“Türkiye ve Marshall Planı” İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi Cilt 10 No:1-4 Ekim 1948 Temmuz 1949.**
- Şahin, Hüseyin : **Türkiye Ekonomisi Bursa Ezgi Yayınları**, 1995 .
- Tachau, Frank : **Republican Peoples Party, 1945-1980 Der. Metin Heper.**
- Talaş, Cahit : **Ekonomik Sistemler**, Ankara S Yayınları, 1980.
- Tarım Bakanlığı : **Progress in Turkish Agricultural Statistics, 1978-1966**, Ankara, 1968
- Tayanç, Tunç : **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul, Milliyet Yayınları Sümer Matbaası, 1973.
- TBBM : **Tutanak Dergisi**, 15.1.1954.
- TBMM Tutanak Derg. : **Dönem 7. Cilt 24 5.6.1946.**
- _____ : **Dönem 7. Toplantı 2 , 25.5.1945.**
- _____ : **Dönem 8. Toplantı 4. Cilt 24.**
- _____ : **Dönem 8. Toplantı 2. Cilt 1 ,7 ve 12.**
- TBMM Zabıt Cedidesi : **Cilt 17 Toplantı 2, 16.05.1945.**
- _____ : **Cilt 20 Devri 3. İçtima 3, 4.30.1930.**

- _____ : Cilt 20 Dönem 7.
- TBMM : Tutanak Dergisi, 6.3.1954.
- Tekeli İlhan, Selim İlkin : **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı** Ankara, O.D.T.Ü., 1981.
- _____ : **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, ODTÜ, İ.İ.B.F., Yayın No:30, 1981.
- _____ : **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, ODTÜ, 1983.
- Tekinalp, Münis : **"Milli Korunma Kanunu Tadilleri" Türkiye İktisat Mecmuası**, 1956.
- Tevfik, Çavdar : **Türk Demokrasi Tarihi 1950-1995** Ankara, İmge Yayınevi, 1996
- Tezel, Yahya : **"Birinci Büyük Millet Meclisi Anti- Emperyalist Miydi? Chester Ayricalığı"**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 25 Aralık 1970.
- _____ : **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, 1994.
- Teziç, Erdoğan : **Siyasi Partiler**, İstanbul ,Gerçek Yayınevi, 1976.
- Ticaret Bakanlığı : **50 .Yıl** Ankara, 1973.
- Timur, Taner : **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara İmge Kitap Evi, 1997.
- Toker, Metin : **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Ankara, Akis Yayınları, 1971.
- _____ : **Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954** Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- _____ : **Demokrat Parti Yokuşu Aşağı 1954-1957**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1981.
- _____ : **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul Milliyet Yayınları, 1980.
- Tokgöz, Erdinç : **"Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi"**, Atatürk Dönemi İktisat Politikası, İstanbul, 1981.
- _____ : **Sanayileşme de Bölgesel Dengesizlik ve Türkiye**, Ankara, H.Ü. İ.İ.B.F., 1976.

- _____ : **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1997** Ankara İmaj Yayınevi, 1997.
- _____ : **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara, H.Ü. İ.İ.B.F. Yayınları No:16, 1991.
- _____ : **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu, 1992.
- Toprak, Zafer : **"Unutulan Kongre 1948 Türkiye İktisat Kongresi"** İktisat Dergisi Haziran-Temmuz 1982.
- _____ : **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918** Ankara Yurt Yayınları, 1982.
- Topraklı, Duran : **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, No:25 Ankara 1976.
- Toskay, Tunca : **"Tarım Kesimimizin Başlı Problemleri ve Reform İhtiyacı"** Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, Cilt I, İstanbul, Sermet Matbaası, 1971.
- Tör, Vedat Nedim : **"Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti"**, Kadro Cilt I, Sayı:10, 1932, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını.
- Tunaya, Tarık Zafer : **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul Doğan Kardeşler Matbaası, 1952.
- Tuncay, Mete : **"Siyasal Tarih 1950-1960"** Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul Cem Yayınevi, 1995.
- Tural, Akif : **Atatürk Döneminde İktisadi Yapılaşma** Başbakanlık Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, No:848, Ankara, 1987.
- Turgut, Serdar : **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991.
- Turgut, Tan : A.Ü. S.B.F, Yayını No:487 1982.
- Türkdoğan, Orhan : **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, Ankara Maraş Yayınları, 1985.
- _____ : **Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Dün Bugün Yarın**, Ankara, Türk Devlet Yayınevi, 1981.
- Türkiye İkt. Mecmuası : **"Yeni Dış Ticaret Rejiminin Esasları"**, Ekim 1954.

Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği : Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma, Ankara, 1966

Türkkaya, Ataöv : Amerika NATO ve Türkiye, Ankara Aydınlık Yayınevi, 1969.

Tüzün, Gürel : 1950-1960 Döneminde Sanayileşme, Ankara, Makine Mühendisleri Odası Kongresi, 1977.

Ulman, Haluk : “Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz” A.Ü. S.B.F. Dergisi Cilt 12 Haziran 1957.

Uluatam, Özhan, Turgut, Tan : Türk İktisat Politikasının Hukuki Çerçevesi A.Ü.S.B.F. Yayını 487, 1982.

Us, Asım : Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul Vakıf Matbaası 1964.

_____ : **1930-1950 Hatıra Defteri, İstanbul, 1966.**

Ülken, Yüksel : “Atatürk ve Ekonomide Devlet Müdahalesi ” İstanbul İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 19, Temmuz 1980 Sayı 1-4

_____ : **Atatürk ve İktisat Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , Ankara, 1981.**

Ülmen, Haluk : İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine kadar Türk Amerikan münasebetleri 1939-1947, Ankara, 1961.

Ünal, Nermin Abadan : Anayasa Hukuku ve siyasi Bilimler Açısından, 1965, Seçimlerinin Tahlili, Ankara, S.B.F. Yayını, 1966.

Vatan Gazetesi : 15-23-24-30 Mayıs 1948 Nüshaları.

Velibeyoğlu, Alibekoy : “1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Tarihindeki Yeri”, Atatürk Kültür Dil ve tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Ankara 1996.

Yaşa, Memduh : İktisat Maliye Politika İstanbul Nur Ofset Yayıncılık, 1982 .

Yerasimas, Stefanos : Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizanstan 1971’e kadar Çev: Babür Kuzucu İstanbul Gözlem Yayınları, 1980.

- Yetkin, Çetin : Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Ankara Karacan Yayınları, Şubat 1982.
- Yücekök, Ahmet N. : Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi A.Ü. S.B.F., Yayını Basımevi, 1983.
- Yücel, Asım : "Türkiye'de Para Politikası ve Fiyatlar 1923-1972" Türkiye'nin 50.Yıl Semineri Bursa, İ.İ.B.F., İstanbul, Sermet Matbaası, 1973.
- Zarakoğlu, Avni : "1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara A.Ü., SBF Yayını, No:513, 1982.
- Zürcher, Eric Jan : Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul İletişim Yayınları, 1955.